

ისტორიული სურათები

ქართული ეკლესიის გამოყოფა საბერძნეთის
ეკლესიიდან და ქართველი ქალი

მ ლ . დ ი მ . ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი ს ა

გ ო რ ი
მსწრაფლ-მბეჭდავი სტამბა „ქართლი“.
1 9 1 4

მლ. დიმიტრი ჯანაშვილი.

დომ. იოსების ძე ჯანაშვილი დაიბადა კახეთში 1810 წელს. მაშინ ჯერ ისევ სულთნობა იყო და „სულთნობა“ კი ინგალოებისთვის მტარვალობას ნიშნავდა. ცოტაოდენი შეღავათი ჰქონდათ სულთნებისაგან მხოლოდ დიდ, ძლიერ და შეძლებულ გვარეულობებს და ისიც მისთვის, რომ ჰქონდათ მათგან საკმაო გამორჩეობა: წელიწადში ერთხელ-ორჯერ ეწვეოდნენ ხალმე მთელის სახლობითა და ამალით, სკამდნენ, სვამდნენ, მთვრალდნენ და ძღვენ-საჩუქრებით ბრუნდებოდნენ ილისოს. შემძლებელ და შეძლებულ ოჯახთაგან იყო აგრეთვე ბაირამ-ალი (სოლომონ) ჯანაშვილის სახლობაც. ერთხელ სულთანს დიდ მტარვალობას უპირებდა თურმე ინგალოებს. ბაირამ-ალი და სხვა წარჩინებული ინგალოები გამოეცხადნენ მრისხანე სულთანს და მოახსენეს: თუ შეება არ მოგვეცა შენგან, ჩვენ ავიყრებით და დედაბუდიანად, გადავალთ ალაზანზე და შევეურთდებით ჩვენ მოძმე ქართველებსო. სულთანს თურმე მოლბა და დაპირებული პატივი ააცილა საინგილოს.

დიმიტრი ჯერ ცხრა წლისა იყო, რომ ბიძა მისმა გიორგიმ ჩამოიყვანა ტფილისში და მონათლა. შემდეგ იგი, ათიოდე სხვა ინგილოც უმაწვილებთან ერთად, ჩაიყვანეს დედოფლის წყაროს სამხედრო სასწავლებელში, რომელიდგანაც მალე გადაიყვანეს ტფილისის სასულიერო სემინარიაში. სწავლაში დიდი ნიჭი გამოიჩინა. ისე გულადი, გამბედავი, დაურიდებელი, სიმართლის მოყვარე. ამისთანა თვისებამ ერთხელ კინაღამ არ დაღუპა იგი. რექტორ გიკტორინს რაღაც უკიახობა ეთქვა, მას ვერ

მოეთმინა, მივარდნოდა და ეცემა. არ გამოერიცხათ მხოლოდ მისთვის, რომ წარჩინებული ქართველები მიშველებოდნენ როგორც საინგილოს ერთადერთ წარმომადგენელს. გულკეთილი რექტორიც აღარ გამოჰკიდებოდა და ეპატიებინა დიდსულოვნად.

კურსი დაასრულა დიმიტრიმ 1865 წ. სტუდენტად და აკადემიაში სწავლის გასაგრძობათ ვერ წავიდა ჯერ ერთი მისთვის, რომ მეტად ლარიბი დედ-მამა ჰყვანდა და მეორეც კიდევ მისთვის, რომ ტფილელ მოწინავე კაცებმა სთხოვეს საინგილოში ექსახურნა და იქაური ქართველობა დაეხლოვებინა დანარჩენ ქართველებისთვის. იგიც დამორჩილდა. ქიზიყში ცოლად შეირთო ერთი მეოჯახის ქალი ელენე და მღვდლად ეკურთხა საინგილო სოფელ ყორაღანს.

მხნედ მუშაობდა ამ სოფელში ახალგაზდა მღვდელი. აქაური ქართველობა ორად იყო გაყოფილი: ნახევარი სოფლისა ქრისტიანობდა, ნახევარი მაჰმადიანობდა. მას უნდოდა ესენიც მოექცია. უქადაგებდა, ასწავლიდა, ასმენდა, არიგებდა. მის ნათქვამს არ ისმენდნენ ლეკების მოღების ჩაგონებითა და მუქარით. მისი მოწამლვაც კი განიზრახეს. მაგრამ მქადაგებელი ძმობისა იდგა ტინივით მაგრა. ერთხელ შეიყარა მაჰმადიანობა ღამე ტყის პირას და დაიწყო საუბარი იმაზედ, რომ სრულიად ჩამოშორებოდნენ ქართველობას. დიმიტრი მარტოდ-მარტო მივიდა, ყრილობაში შევიდა და დაუწყო ტკბილი ლაპარაკი. ვილაც ფანატიკოსმა უკანიდგან ჯოხი შემოჰკრა. „დამკარ და იცოდე კი, რომ შენ ქართველი ხარ და ქართველად დარჩებიო“, სათნოიანად უთხრა მას მოძღვარმა.

ამისთანა ბედშაობას დაემატა კიდევ უარესიც. მას გარდაეცვალა (19) თებ. 1867 წ.) მეუღლე ელენე, ერთადერთი მისი ნუჯეში.

ობლად დარჩენილ მღვდელს თავისი მოღვაწეობა

ვადააქვს ზაქათალას (1870 წ.), იქ მსახურობს საღმრთო სჯულის მასწავლებლად და მერე გაბრიელ ეპისკოპოსისა და კალანდარაშვილის მიწვევით მიდის ქუთაისს ქართულ ენის მასწავლებლად სასულიერო სასწავლებელში. იქაც დიდს უნარსა და ნიქს იჩენს ამ ენის სწავლებაში და იმსახურებს ყურადღებას როგორც ნეტარ-ხსენებულ გაბრიელისა, ისე ზედამხედველების კალანდარაშვილისა და შიხ. ასათიანის და აგრეთვე მთელის საზოგადოების. 1878 წ. დიმიტრი მიდის მოსკოვს სწავლის გასაგრძობად სასულიერო აკადემიაში. იქიდან ბრუნდება 1880 წ. და მასწავლებლობს სათ.-აზნაურო სასწავლებელში, მერე მისიონერად საინგილოში, შემდეგ მღვდლობას ნუხაში, ვართაშენში, ალიბეგლოში და ბოდბისხევში, საცა შორდება (7 ოქტ. 1905 წ.) ამ სოფელს საუკუნოდ ს. აწლისა დაბადებიდან.

მისი ლიტერატურული მოღვაწეობა მრავალნაირია.

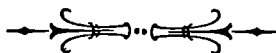
საქართველოს ისტორიის სახალხო ენით ხალხისთვის ვადაცემაში მას მხოლოდ ეკუთვნის პირველობა. ამგვარი წერა მან დაიწყო ს. მესხის გაზ. „დროებაში“, ფრიად საყურადღებო და საგულისხმიერო წერილები დაიბეჭდა აგრეთვე „მნათობში“. შემდეგ იგი იყო მუდმივი თანამშრომელი „ივერიისა“, „მოგზაურისა“, „მოამბესი“, „ძველ ცისკრისა“. კარგად სწერდა რუსულადაც. მის ნაშრომთაგან უფრო თვალსაჩინოა „ქართველი ქალის ისტორია“, „ამბროსე ნეკრესელის ქადაგებანი“, „ჰერეთის აღწერა“, („მოგზაურში“) და სხ.

ტფილისში ნეოფობისას იგი მხურვალე მონაწილეობას იღებდა ყოველ საწადმართო საქმეში და აგრეთვე ერთხანს წ.-კითხ. საზოგადოების გამგეობის წევრადაც იყო. საინგილოში ხომ მის მიერ დათესილი ამაგი მეტისმეტად დიდია. იგი იქ ფარავით უდგა ქართველობას, მაგრამ ისე კი, რომ სხვა ტომის ხალხს არა...სწყენოდა-

რა. მისი დევიზი ეს იყო: „ქართველობას ქართული, დანარჩენ თესლ-მოდგმას ყველას თავიანთი; ნუ შემეცილები, არც გეცილები“, ამის გამო იგი უყვარდა ყველას ერთნაირად და აკი ამიტომაც უკვე მკვდარი დიდის ამბით მიასვენეს კაკს, საერთოდ დაიტირეს ქართველებმა, ლეკებმა, თათრებმა, სომხებმა, დამარხეს კრძალვით და მის საფლავს დააფრქვიეს თბილი და ტკბილი ცრემლები. მისი მახვილი სიტყვები და ანეკდოტები ანდაზად დარჩენიათ და საშვილიშვილოდ სამკვიდროდ.

სამწუხაროდ, ამდენ მოამაგე კაცის სამარე ჯერ ისევ ობლად უძეგლოდ გამოიკურება. ქართველი საზოგადოება მოვალეა მოიგონოს თავისი განაპირა კუთხის შვილიც.

მოსე ჯანაშვილი.

ისტორიული სურათები

„წინა კაცი უკანა კაცის ხილია“.

ქართველ კაცს რაიმე უბედურება რომ ეწვევა, აერევ-დაერევა და დაეხლართება ცხოვრების ხეზე; ხან მარცხნივ აუხვევს ხოლმე მწარე გარემოებათა, ხან მარჯვნივ, რომ რა არის როგორმე გამოაგოს გაჯანჯლული საქმეები; მაგრამ თუ საქმეს თვითონ ვერც თავი გაუგო და ვერც ბოლო, მაშინ მიდის თავის ნაცნობ და მეგობარ კაცთან, ეკითხება და სთხოვს რჩევას, როგორ მოუქცე, რომ ვიხსნა თავი გაქირვებისაგანაო. „ძმაო! კაცი კაცის წამალიაო“ ნათქვამია; „მირჩიე რამეოა. ..ძმა ძმისთვის, შავის დღისთვისაო“, ეუბნება კვალად იგი.

სწორედ რომ ასეთივე მრჩეველია და წამალი ერი-სათვის მის მამა-პაპის წარსული ისტორიული ცხოვრებაც. ისტორია გამამხნეველებელია და მხსნელი ერისა გასაქირს დროს. ის არის მისი ნუგეში და იმედი. ამისათვის ურიგო არ იქნება შევიტყოთ ჩვენის წინაპრების მოქმედება იმ დროს, როდესაც იმათ უბედურება კარზე მოადგებოდათ ხოლმე. მით უმეტეს საჭიროა ჩვენის მამა-პაპის ცხოვრების გაცნობა, რომ დღესაც ქართველი ხალხი მაგალითით სცხოვრობს. იმას უყვარს ძველებური არაკები, ზღაპრები, ანდაზები, გადმონაცემი და ისტორიული მოთხრობები. ვინ არ იცის ჩვენთაგანმა, რომ

მოხუცებულნი, მკოდნენი ძველის ამბებისა, ახლაც დიდს პატივიში არიან სოფლელთაგან? ახალგაზდა ქართველები გარშემო მოუსხდებიან ხოლმე და ლაპარაკობენ მამა-პაპის წარსულ ცხოვრებაზე. „ნუ დაჰკარგავ ძველსა გზასა, ნურცა ძველსა ამხანავსა და ჩვეულებასაო“, ამბობს ხალხი. მართალია, ახლა ძველებური ზნე და ჩვეულება აღარას გვარგებს; მაგრამ კარგად უნდა გვახსოვდეს უტყუარი ისტორიული ცხოვრების კანონი, რომ „წინა კაცი უკანა კაცის ხილია“. მამა-პაპის ცხოვრება არის ღარი, რომელშიაც უნდა მიჰდინარეობდეს შთამომავლობის ცხოვრება. აქ მხოლოდ საჭიროა, რომ კალაპოტი, რომელშიაც ერის ცხოვრება ჩამდგარა, გაშალაშინდეს, გაირანდოს, გაიწმინდოს ავის ზნისა და ჩვეულებისაგან.

ამ დედა-აზრს მისდევენ ევროპიელნიც. ევროპის ხალხნი ბეჯითად სწავლობენ თავიანთ მამა-პაპის ზნეს, ჩვეულებას, ცრუმორწმუნეობას, ხასიათს, მიმართულებას, არაკებს, ზღაპრებს და გადმონაცემს. მაგრამ უფრო ბეჯითი ყურადღება ისტორიაზე აქვთ მიქცეული. იქ ეძებენ ევროპიელნი მაგალითებს სამშობლო ქვეყნის ცხოვრების გასაუმჯობესებლად. მასში ეძებენ ისეთს პირებს, რომელთაც უშრომნიათ ერის კეთილ-დღეობისათვის, თავი შეუწირავთ სამშობლოს დასაცველად მტერთან ბრძოლაში, გაუმხნევებიათ შთამომავლობა უბედურობაში, ნუგეში უციათ, წასძლომიან წინ, და ასე, ამ სახით, დაუცავთ ენა, სარწმუნოება და საზოგადო ცხოვრების წყობილება...

თუ ასეთი მნიშვნელობა აქვს ისტორიას და ასე უყურებენ მას განათლებულნი ევროპიელნი, მაშ არ იქნება ურიგო და არც ვინმე დაგვზრახავს, რომ ჩვენც გამოვიკვლიოთ ჩვენთა წინაპართ წარსული და მივცეთ მათს გვამის ნაკლს ღირსეული პატივი. გარდა ამისა არ იქნება უსარგებლო შევიტყოთ, რა გვარის მოქმედებით

დაიცივს ჩვენმა წინაპრებმა, თხუთმეტ საუკუნის განმავლობაში თავიანთი ვინაობა, ენა, სარწმუნოება და პოლიტიკური თავისუფლება. მათის ცხოვრების გამოკვლევით ჩვენ შევიტყობთ, ერთ მუქა ქართველებს რა ზნეობითი ძალა ჰქონდათ, — რომ გარშემო აუარებელნი შტერნი ეხვივნენ, დღე და ღამ მათთან იბრძოდნენ, არც ძილი ჰქონდათ, არც მოსვენება, მაგრამ მაინც კისერა არ მოუდრიკეს მტერს და ბოლოს ძღვევა-შემოსილნი გამოვიდნენ და შეუერთდნენ რუსეთს. კეშმარიტად რომ ღირს ამ წინაპართა სულის თვისებისა და კვეთების გამოკვლევა! რუსის მწერალი მურავიოვი ამბობს: ქართველ ხალხს იმდენი კაცური ღირსება ჰქონდა, ისეთი შესანიშნავია მის ისტორიული წარსული ცხოვრება, რომ კარგი იქნება არ დაეკარგოს კაცობრიობას გულის ამამღვრველი მაგალითები ქართველების სულგრძელობისა და კაცო-მოყვარეობისაო. ძვირად ღირს ამ მაგალითების შეტანა კაცობრიობის ზნეობის საგანძობოო.

ჩვენა გვსურს ამ სურათებში გამოვიკვლიოთ ჩვენის წინაპრების ცხოვრება და გავსინჯოთ ჯერ რა მნიშვნელობა ჰქონდა სასულიერო წოდებას საქართველოს ისტორიაში, მერე ქართველ დედა-კაცების და ბოლოს თავად-აზნაურობას გლახებითურთ.

სასულიერო წოდება

I

მეოთხე საუკუნის დასაწყისში (318 წ.), როდესაც ქრისტიანობამ დაიწყო გავრცელება საქართველოში, ქართველთა პოლიტიკური თავისუფლება, ეროვნება და ენა დიდს განსაცდელში ჩაეარდა. ერთის მხრით სპარსელები ემუქრებოდნენ საქართველოს პოლიტიკურს არსებობას და სარწმუნოებას, მეორეს მხრით ბერძნები მეცადინეობდნენ სამუდამოდ საქართველოს ეკლესია მათის სასულიერო წოდების ხელში ყოფილიყო და საეკლესიო ენად—ბერძნული ენა.

მიიღო თუ არა ქართველობამ ქრისტიანობა, მაშინვე მღვდლათა და ეპისკოპოსებად ბერძნები მოიწვიეს. ამ სამღვდელოებას შეადგენდნენ ერთი ეპისკოპოსი, ორი მღვდელი და სამი მთავარ-დიაკვანი. ეს ამბავი პირველად მოხსენებული აქვს მწერალს ქრისტიანობაზედ რუფიმს, რომელიც მირიანის შვილის ბაქარის მეგობარი ყოფილა და მისი სიტყვით პირველად დაუწერია საქართველოს მოქრისტიანების ისტორია. ამისგან გადაუღიათ შემდეგში ეს ამბავი ისტორიკოსს სოგრატს, სოზომენს და თეოდორიტეს. ეს უკანასკნელი, რუფიმის სიტყვით, აპტიკებს, რომ პირველი ეპისკოპოსი, რომელიც მო-

ვიდა საქართველოში, იყო ევსტათი ანტიოქელიო¹⁾. მაგრამ ქართლის ცხოვრება²⁾ ამბობს, რომ პირველი ეპისკოპოსი იოანე იყო. ამ შემთხვევაში არც ჩვენნი მემატთანენი სცდებიან არც ისტორიკოსი თეოდორიტი. მხოლოდ საქმე ეს არის, რომ ამ სასულიერო პირთა კრებაში ერია იოანე ეპისკოპოსიცა. ასე ჰფიქრობს საქართველოს კათალიკოზი ნიკოლაოზ I-ლი³⁾. ევსტათი ანტიოქელმა აკურთხა იოანე ეპისკოპოსად, დასტოვა იგი ორის მღვდლითა და სამის მთავარ-დიაკვნით აქ და თვითონ დაბრუნდა საბერძნეთში; საქართველოს ეკლესია მიიღო თავის გამგეობის ქვეშ კონსტანტინეპოლის პატრიარხმა. .. უეჭველიაო, ამბობს იოსელიანი, რომ საქართველოს ეკლესია სულ პირველში კონსტანტინეპოლის პატრიარქს ემორჩილებოდაო; შემდეგში კი იგი მიაწერეს ანტიოქიის საპატრიარქოს, იქნება იმისთვის რომ ქართველები ევსტათი ანტიოქელმა დანათლა და უკურთხა პირველი ეპისკოპოსიო⁴⁾.

რადგანაც დროს განმავლობაში ქრისტიანობა უფრო და უფრო ვრცელდებოდა ყოველგან საქართველოში და მრავლდებოდა ეკლესიები, ამისათვის საჭირო იყო მღვდლებისა და ეპისკოპოსების მომატებაც. სად უნდა ეშოვნათ ქართველებს ამ დროს სასულიერო თანამდებობის აღსასრულებლად პირნი, თუ არ ისევ საბერძნეთში? რადგან ქართველები ახლად მოქრისტიანებულნი იყვნენ, რასაკვირველია, ჯერ არ იცოდნენ ზედმიწევნით ახალის სარწმუნოების შინაარსი, და არც შეიძლებოდა ჯერ-ჯერობით მათი კურთხევა სასულიერო თა-

1) იხ. Жизнь св. святыхъ Груз. Цер. соч. Тосел. 1850 г. стр. 45.

2) იხ. გვერ. 91.

3) იხ. ქართ. წმ. ცხოვრება, გამოცემა საბინინისა გვ. 96

4) იხ. Ист. Груз. Цер. Тосел., стр. 145.

ნამდებობაზე. ჯერ საქირო იყო სისხლად და ხორცად ჰქცეოდა ქართველს სწავლა ქრისტიესი, რომ სარწმუნოებით გამთბარს გულს მხნედ ემოქმედნა სახარების სწავლის გასავრცელებლად. რადგან ჯერ ქართველები ამისთანანი არ იყვნენ, ამისთვის, როგორც მოგვითხრობს ისტორია, მღვდლებსა და ეპისკოპოსებს საქართველოს მეფენი საბერძნეთიდან იბარებდნენ. გარდა ამისა, იყო კიდევ სხვა მიზეზი. ქართულს ენაზე სამლო წერილი და საეკლესიო წიგნები ჯერ არ იყო გადმოთარგმნილი. მასადამე ქართულს ენაზე ჯერ-ჯერობით არც წირვალოცვა შეიძლებოდა.

საეკლესიო წიგნების თარგმნას ჯერ დრო უნდოდა, მერე ბერძნულისა და ასურულის ენების შესწავლა, რომლებზედაც იყო დაწერილი სამლო წიგნები. ამ უცხო ენების შესწავლისათვის კიდევ საქირო იყო სკოლები. 342 წლისა და 384 წლებს შუა ასეთი სკოლები დააარსა საქართველოში მირიან მეფის შვილმა, ბაქარმა, როგორც ამბობს იოსელიანი. რადგან იმას შესწავლილი ჰქონდა ბერძნული ენა თავის მძველად ყოფნის დროს კონსტანტინეპოლეს¹⁾ და ბერძნებს უფრო სწყალობდა, ვიდრე სხვა საქრისტიანო ხალხს, ამისთვის მასწავლებლები საბერძნეთიდან დაიბარა. სკოლებში ასწავლიდნენ ქართულს, ბერძნულს და ასურულს ენებს. ქართველთ ყმაწვილები სამლო წერილს რომ შეისწავლიდნენ, მეფე ჰგზავნიდა სხვა-და-სხვა თემებში დანარჩენ ხალხთა მოსაქცევად. მერე, კოტაოდნად ქრისტიანობა ფეხს რომ მოიღვამდა, აშენებდა სამეფო ხარჯით ეკლესიებს და აქვე აყენებდა მღვდლად იმ ქართველთა, რომელთაც მოაქციეს ქრისტეს სჯულზე რომელიმე სოფლის ხალხი.

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვრება და ბარათაშვილის ისტორია, რვ. II. გვერ. 13.

ასე მოქმედებდნენ ბაქარის შემდეგნი მეფენიცა: მირდატ მე-III, ფარსმან მე-IV, მირდატ მე-IV, არჩილი I და მირდატ მე-V¹⁾). ამ საშუალებით მეფენი ნელ-ნელა აცლიდნენ ხელიდგან ბერძენთაგან შემდგარს სამღვდლოებას ეკლესიურს უფლებას. ეს ასე იყო 318 წლიდგან ვიდრე 446 წლამდე, როცა საქართველოს ტახტზე აღვიდა ვახტანგ I გორგასლანი.

უკანასკნელ მეფეების დროს გადმოითარგმნენ ქართულს ენაზე ზოგიერთი საეკლესიო წიგნები. ამათი მთარგმნელნი იყვნენ ქართველნი: დავით, სტეფანე, ზაქარია და თავადი ტატიანე. ეს საქმე მათ დაიწყეს იერუსალიმში, სადაც ტატიანემ მე-V საუკუნეში აღაშენა მონასტერი, დასახლდა აქ, მოუყარა ქართველებს თავი, შეისწავლეს ბერძნული ენა და შეუდგნენ თარგმნას, — ამბობს იოსელიანი. მაგრამ ჩემის აზრით, ეს ტატიანე იყო არა უბრალო თავადი, არამედ მეფის ვარაზ-ბაკურის მემკვიდრე შვილი. საქართველოში მას ერქვა მურვანოსი, ქრისტიანული სახელი ტატიანე, და ბერად რომ შედგა, დაარქვეს პეტრე. ეს აზრი უფრო მით მართალი უნდა იყოს, რომ ჩვენნი მემატიანენი არ იხსენიებენ ამ დროს თავადს ტატიანეს, მხოლოდ მოიხსენიებენ მურვანოსს, რომელსაც, ვამბობ, ქრისტიანული სახელი ბერობის მიღებამდე ტატიანე ერქვა. 393 წელს, როცა 12 წლისა იყო, ის გაგზავნეს საბერძნეთში თეოდოსე მცირესთან მძევლად. საქართველოში ყოფნის დროს, მან კარგად იცოდა ქართული წიგნი და „ყოველივე საღმთო წერილი შეისწავლა“. მერე საბერძნეთში „მსწრაფლ ისწავლა ბერძნული და ასურული და ფილოსოფოსობა სრული“, მაგრამ მიიღო ბერული მიმართულება, ტახტის მემკვიდრობაზე ხელი აიღო და იერუსალიმში წავიდა. თან ორი

¹⁾ იხ. Ист. Гruz. Церк. Юзеф. гв. 23 და 24.

კაცი ახლდა. ვინ იყვნენ ეს ორნი, თუ არა დავით და სტეფანე მთარგმნელნი? ანუ მასთან მყოფი საქურისი იოანე და მისი მოწაფე და ცხოვრების დამწერი ასურულს ენაზე ქართველი 'ზაქარია?'¹⁾ ამან მოიარა მთელი ეგვიპტე, ნახა ყოველგან მოღვაწე ბერები და განდევილნი. მერე მოვიდა იერუსალიმში, აღაშენა აქ მონასტერი და სამუდამოდ დაესახლა. რომელმაც მისი ცხოვრება ასწერა, იმას პეტრე ქართველს ეძახის. მაგრამ ისტორიკოსი ბარონია, რომელსაც ამოუწერია ცნობები ამ პეტრეზე ევაგრის ისტორიიდან, ამბობს, რომ ეს პეტრე ქართველ ევტიხიანებმა, შემდეგ ხალკიდონის კრებისა. მაიუმა ქალაქის ეპისკოპოსად ამოირჩიესო. ის უკუერთხებია ამ თანამდებობაზე იერუსალიმის პატრიარქს, და ყოფილა კაცი ძლიერ ღვთის-მსახური და კეთილ-განმზრახი. ამისათვის ეკლესიას ის წმინდანად შეურაცხავს, მაგრამ მე-XVIII საუკუნეში საქართველოს ეკლესიამ ის გამოარიცხა წმინდანების რიცხვიდან, რადგან ერთ დროს მას ექირა ევტიხიანების მწვალებლობა (ერესი²⁾). აი ამ კაცმა დაიწყო წიგნების თარგმნა და მას ჰშველოდნენ ამ საქმეში დავით, სტეფანე და ზაქარია. ტატიანეც მას ერქვა, ვიდრე ბერად შესდგებოდა.

ამის შემდეგ, არ გასულა 30 წელიწადი მეფე მირდატ მე-1⁻-მ და მისმა ცოლმა საგდუხტმა შეჰკრიფეს სამშვილდის ციხეში სწავლულნი კაცნი და ათარგმნინეს წმინდა სახარება³⁾. ბროსეს უნახავს შიო მღვიმის მონასტერში ქართული სახარება, რომელიც ამ მეფის შვი-

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 103, 104 და 105; აგრეთვე Исаи-нош. Святыхъ Груз. Церк. Юсел. გვ. 13 და 14.

2) იხ. იქვე, გვ. 13 და 14.

3) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 110.

ლის ვახტანგ გორგასლანის ნაქონები ყოფილა და სიკვდილის დღეს მონასტრისათვის შეუწირავს¹⁾.

ამ ცხოვრების მიხედვით ვამბობ, რომ 416 წლამდე, თუ არა უოველ ეკლესიაში სახმარი წიგნი, ბევრი მაინც გადმოთარგმნილი ჰქონიათ ქართველებს. გიორგი მთაწმინდელი, მე-XI საუკუნეში მცხოვრები ამბობს, რომ წმინდა მამა. ეფთვიმე პირველი როდი იყო, რომელმაც დაიწყო თარგმნა საღმთო წერილისა და საეკლესიო წიგნებისაო. ისინი ჰქონდათ ქართველებს გადმოთარგმნილი ძველის-ძველიდგან; მაგრამ სომხები ჩვენ ბევრს ვნებას გვაძლევდნენ და მათგან იყო გარყვნილი ძველი თარგმანი საღმთო წიგნებისაო. ეფთვიმემ ბევრი გაასწორა და თვითონაც გადმოიღო და ახლა ამ საქმეს მე შევეუდექიო²⁾. რასაკვირველია, რომ გიორგი მთაწმინდელის აზრი მართალი არის; მაგრამ ქართულ ენაზე გადმოღებულ წიგნების გარყვნა შეეძლოთ ჩვენსავე ჰერეთელ ქართველებს და არა სომხებს. ისტორია გვეუბნება, რომ მე-XI საუკუნეში კახეთში ჰერეთელებმა მიიღეს მანიხეების მწვალებლობა. ამაზე ცოტა წინ, როგორც უკვე ზემოთა ვსთქვით, ევტიხის მწვალებლობა მიიღო ვარაზბაკურის შვილმა მაიუმის ქალაქის ეპისკოპოსმა პეტრე ქართველმაც. აი ამათ შეეძლოთ თავიანთ დოღმატურ სწავლის დასამტკიცებლად გაერყვნათ ქართული საღმთო წიგნები და არა სომხებსა. მართალია, გიორგი ამბობს: რადგან სომხებს ქართველების გადაბირება ეწადათ, ამისათვის რომელიმე წიგნიცა გვაქნდეს მათგან თარგმნილიო“; მაგრამ არა მგონია, რომ ეს აზრი მართალი იყოს; თუ იმათ ქართველების გასომხება ეწადათ, წიგნებს რაღათ-ღა გადმოსთარგმნიდნენ ქართულს ენაზე? გარდა

1) იხ. Ист. Афона св. Порфирія Успенскаго.

2) იხ. ქართველი წმ. ცხოვ. გან. საბინინისა, გვ. 447.

ამისა სომხებს განა ისე კარგად ეცოდინებოდათ ქართული ენა, რომ თარგმნა შესძლებოდათ? არა, მთარგმნელებიცა და წიგნების გამრყენელებიც ჰერეთელი ქართველები იყვნენ, რომლებზედაც ვახუშტი ამბობს, რომ სომხის მწვალებლობა ექირათო, თუმცა კი ჩვენ გვგონია, რომ ისინი მანიხების მწვალებლობის მიმდევარნი იყვნენ. ჩვენა გვგონია, რომ სწორედ იმათ უწოდებს გიორგი მთაწმინდელი სომხებს და იმათგან იყო გადმოღებული ზოგიერთი წიგნები, როგორც ამტკიცებს თვითონ გიორგი მთაწმინდელი.

ქართველებს ესწრაფებოდათ თავიანთ ენაზე გადმოღება საეკლესიო წიგნებისა და საღმთო წერილისა. რადგან უნდოდათ მალე მოეშორებინათ თავიდან ბერძნის მღვდლები, რომელნიც სახალხო და სახელმწიფო საქმეებში ერეოდნენ და უფრო თავიანთ სარგებლობისათვის ზრუნავდნენ. იმათ მხოლოდ ის ეწადათ, რომ გაეძლიერებინათ საქართველოში ანტიოქიის პატრიარქის და საბერძნეთის იმპერატორის გავლენა. ამ განზრახვით არ უნდოდათ წირვა-ლოცვის გამართვა ქართულს ენაზე, — რადგან მაშინ იმათი ჩვენში ყოფნა საკირო აღარ იქნებოდა. გულითადი სურვილი მათი მხოლოდ ეს იყო, რომ ქართველები მუდამ მორჩილებაში ჰყოლოდათ და თუ მოახერხებდნენ, ქართული ენაც დაევიწყებინათ. ამ აზრს მიუხვდნენ ქართველები და შეუდგნენ მათ განდევნას საქართველოდგან. ვახტანგ გორგასლანის გამეფებამდე 446 წელს, 124 წლის განმავლობაში ქართველობამ ისე ზედმიწევნით შეისწავლა ბერძნული და ასურული ენები, რომ ქართველს ახლა სამშობლო ენაზედაც შეეძლო წირვა-ლოცვა და ბერძნულზედაც. ერთის სიტყვით მე-V საუკუნის მეორე ნახევარში ქართველები ისე მომზადებულნი იყვნენ, რომ შეეძლოთ თავიანთი სამღვდლოება ჰყოლოდათ. ასე რომ არ ყოფილიყო. ვახტანგ გორგას-

ლანი ვერც მოიწადინებდა საქართველოს ეკლესიის განთავისუფლებას ანტიოქიის პატრიარქიის და ბერძნის სასულიერო წოდების დამოკიდებულებიდან.

სულიერნი მამანი ბერძენთაგანნი ისე ცუდად იქცეოდნენ, რომ მათი საქართველოში დაყენება აღარ შეიძლებოდა. ეს დრო ისეთი დრო იყო, რომ მათ ჰქონდათ უფლება სამოქალაქო და სახელმწიფო საქმეებში გარევიდნენ და ბევრგან კანდიერს მძლავრობას იჩენდნენ თვით მეფეებზედაც. მაგალითად 457 წელს ვახტანგ გორგასლანი რომ დაბრუნდა სპარსეთიდან, მიქაელ მთავარეპისკოპოსმა, კაცმა თავ-გასულმა, როცა ვახტანგი ჯვარს ემთხვევოდა, დიდი შეურაცხყოფა მიაყენა. მეფემ ეს ძლიერ იწყინა, დაიქირა კანდიერი ეპისკოპოსი და გაგზავნა კოსტანტინეპოლში. საქმე კიდევ ამით არ გათავდა. მიქაელის მასთან უკადრისად მოქცევამ მისცა მიზეზი და საბუთი, ეთხოვნა საბერძნეთისათვის საქართველოს განთავისუფლება საბერძნეთის სასულიერო წოდებისაგან. მაგრამ რადგან იმედი არა ჰქონდა, რომ საბერძნეთი დათანხმდებოდა ამ თხოვნაზე, ამისათვის ჯერ ბერძნები დაამარცხა ომში, მერე შეუთვალა იმპერიტორს ლევს დიდს და კონსტანტინეპოლის პატრიარქს, რომ აღარა მსურს ქართველთ ეკლესია ანტიოქიის პატრიარქის ბრძანებას ემორჩილებოდესო. იმათ უნებლიედ აღასრულეს მეფის წადილი. კერძო კოსტანტინეპოლის კრებამ პატრიარქის ფლავიანის დროს გადასწყვიტა, რომ საქართველოში ქათალიკოზად ბერძენი ყოფილიყო, კურთხევაც ანტიოქიაში მიეღო, მაგრამ ყოფილიყო მეფის მორჩილებაში და არა პატრიარქისა. პირველ ქათალიკოზად საქართველოში მეფის სურვილით დააყენეს პეტრე ტრაპიზონელი, რომელსაც მეფე ვახტანგი იცნობდა¹⁾. მე-VI საუკუნის დასაწყისში ისტორიკოსი პროკოპია

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 124, 125, 126 და 127.

სწერს, რომ ჩემს დროს საქართველოშიაც მთავარ-ეპისკოპოსები კათალიკოზად იწოდებიანო. აგრეთვე ვილაცა მწერალი ვალსამონი, რომელმაც ასწერა კოსტანტინეპოლის საპატრიარქო, ამბობს რომ საქართველოს ეკლესიაც ავტოკეფალური (ე. ი. თვით-მდგომარე) იყო მე-V საუკუნეშიო. მაგრამ ისტორია არას გვეუბნება იმაზე, რა გვარი ტიტული ჰქონდათ კათალიკოზებს. ვიცით მხოლოდ ის ტიტული, რომელსაც აღმოსავლეთის პატრიარქები ჰხმარობდნენ, როცა ეპისტოლეს მოსწერდნენ ხოლმე. ისინი ხმარობდნენ ტიტულად შემდეგს სიტყვებს: „უნეტარესო, სრულიად ივერიელთ ქვეყნის უპირველესო მღვდელთ-მთავარო, სულისა წმინდისა მიერ საყვარელო ძმაო ჩვენისა წოდებისაო“. დაწერის შემდეგ ეპისტოლეს ბოლოს აწერდნენ: „მშვიდობა უფლისა იყავნ თქვენთანა, უწმინდესო მეუფებაე და უსაყვარლესო ძმაო თანამსახურო!“)

საქართველოს ეკლესია რომ განათავისუფლა 118 წელს ანტიოქიის პატრიარქის მორჩილებისაგან, მეფე ვახტანგმა გახსნა 3 ა ეპარქია: 12 ქართლში, 12 კახეთში, 9 სომხითში და 2 იმერეთში, და ამათ ეპისკოპოსებად დანიშნა ზოგში ქართველები, ზოგში ბერძნები¹⁾.

თუმცა ბერძენთ ჩამომავლობის საქართველოს კათალიკოსნი კარგად იქცეოდნენ, მეცადინეობდნენ ხალხში განათლების გავრცელებას და სარწმუნოების დამკვიდრებას, მაგრამ ქართველებს მაინც ჰსურდათ კათალიკოზად ბერძენნი არ ჰყოლოდათ, რადგან იგი მაინც ყოველს შემთხვევაში ბერძენთ მხარეს დაიქერდა. ის ქართველთ მორჩილებას და საბერძენეთის გავლენის ქვეშ ყოფნას უფრო არჩევდა, ვიდრე მათს გაძლიერებას. ამ მიზე-

²⁾ იხ. Ист. Груз. Церк. Юсеев. გვ. 144.

¹⁾ იხ. იქვე, გვ. 36 და 37.

ზისა გამო, როცა იმპერატორი იუსტინიანე I დაჯდა საბერძნეთის ტახტზე, ქართველებმა ითხოვეს და კიდევაც მიიღეს ანაჰ წელს უფლება ამოერჩიათ ქათალიკოზად ვინმე ქართველთაგანი. „აქედგან არღარა მოიყვანებდეს კათალიკოზსა საბერძნეთით, არამედ ქართველნი დასხდებოდეს, წარჩინებულთა ნათესაეთანი“; ეს ამბავი მოხდა მეფე ფარსმან მე-11-ის დროს ანაჰ წლიდგან ანაჰ წლამდე. მაგრამ კათალიკოზის კურთხევა მაინც ისევ ანტიოქიაში უნდა მომხდარიყო ¹⁾). ამ საქმეში ორჯელ გამარჯვებამ ქართველები ისე წააქეზა, რომ არც ეს იკმარეს. 619 წელსა და 639 წლებს შუა ადარნასე შეუდგა საქართველოს ეკლესიის სრულიად განთავისუფლებას პატრიარქის გავლენისაგან. მოკვდა თუ არა ქათალიკოზი ბართლომე, ადარნასემ დასვა მის ადგილს იოანე და რადგან ქათალიკოზის კურთხევა ანტიოქიაში სრულდებოდა, გაგზავნა იქ და თან გააყოლა „მონაზონი ერთი მოციქულათაჲცა და საკურთხებლათაჲცა“. ამათვე მიანდო ეთხოვნათ პატრიარქისათვის ნება დაერთო, ამის შემდეგ ქათალიკოზი საქართველოშივე ეკურთხებინათ ეპისკოპოსათ. თეოფილაკტე პატრიარქმა ჯერ აკურთხა იოანე ქათალიკოზად, მერე მოახდინა ადგილობრივი საეკლესიო კრება. მასზედ დაესწრნენ ახლად ნაკურთხი და ჯერ იქვე მყოფი საქართველოს კათალიკოზი იოანე და მისი თანამხლებელნიცა. ეს ამბავი მოხდა იმპერატორის ირაკლის დროს 610—(639) ²⁾ წლებ შუა. იოანე ქათალიკოზმა და მისმა თანაშემწემ წარუდგინეს კრებას შემდეგი საბუთები:

1) რადგან საქართველოს კათალიკოზის კურთხევა არის განწესებული ანტიოქიის პატრიარქისაგან, ამისათვის სა-

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 151.

²⁾ ამ წელს მოკვდა ადარნასე მთავარი, ირაკლი კი მეფობდა 613 წლამდე.

ქართველოს ეკლესია, ქათალიკოზის გარდაცვალების შემდეგ, ვიდრე ახალი ეკურთხებოდეს, უპატრონოდ რჩება;

2) ყოველთვის ანტიოქიაში მოსვლა ქათალიკოზად საკურთხებლად დიდს ჯაფას და ხარჯს ითხოვს და

3) არაბებს აქვთ დაქერილი საქართველოსა და ანტიოქიას შუა ქვეყნები, რის გამო გზები შეკრულია და ეპისკოპოსის ანტიოქიაში გამოგზავნა ქათალიკოზობის ხარისხის მისაღებად საქართველოს არ შეუძლიანო.

კრებამ მიიღო მხედველობაში ეს საბუთები და ბრძანა: ნება მიგვიცია საქართველოს ეკლესიისათვის, ქათალიკოზი რომ გარდაიცვლება, შეიყარნენ სასულიერო პირნი, თავად-აზნაურობა, მთელი ერი და ამოირჩიონ ქათალიკოზად კაცი ღირსეული და მეფის დამტკიცებით მიტროპოლიტნი და მთავარ-ეპისკოპოსნი აკურთხებდნენ მცხეთის ეკლესიაში. მაგრამ ამის შემდეგ (680 წ.) ეს საქმე განიხილა კიდევ მეექვსე მსოფლიო საეკლესიო კრებამ, დაამტკიცა და ქათალიკოზის სამწყსოდ და ხელქვეით განაჩინა: „ქართლი, რანი (ელისავეტროპოლის გუბერნია), კახეთი, ჰერეთი, ოვსეთი, რაქა, სვანეთი ჩერქეზის სამზღვრამდე და სამცხე-კლარჯეთი“, მაგრამ სადღა იმერეთი, სამეგრელო, აფხაზეთი, გურია, ქობულეთი და ლაზისტანი? რატომ არ არიან მოხსენებულნი ეს მაზრებიც? 446 წლისა და 499 წლებს შუა, მართალია, მეფე ვახტანგ I გორგასლანმა ეს მაზრები წაართვა ბერძნებს და შემოაუერთა სამეფოს; მაგრამ 518 და 527 წლებს შუა საბერძნეთის იმპერატორი იუსტინიანე დიდი და სპარსელები აიშალნენ: დაიპირეს ერთმა აღმოსავლეთის საქართველო, მეორემ დასავლეთისა და დაჯდა ორი მეფე: ერთი თბილისში, მეორე იმერეთში. პირველი არის სპარსელების მფარველობის ქვეშ, მეორე — ბერძნებისა. ამისათვის საქართველოს ეკლესიაც ორს ეპარქიად გაიყო, დაჯდა, კორი მღვდელ-მთავარი: ერქვა ქათალიკოსი

ივერიისა, მეორეს აფხაზ-იმერეთისა. ახლა ცხადია, რისთვისაც არ არის აფხაზ-იმერეთი ივერიის ქათალიკოზის სამწყსოდ ჩატანებული. „წარიღეს ბერძენთა საზღვარი საქართველოსი სპერი, ზღვის პირი და ბოლო კლარჯეთისა“¹⁾). მე-IX საუკუნემდე აქ ინიშნებოდნენ ბერძენის ეპისკოპოსები და ემორჩილებოდნენ კონსტანტინეპოლის პატრიარქს და არა ქათალიკოსს. მაგრამ მე-XI საუკუნის დასაწყისს შემოუერთდა ქათალიკოზის სამწყსოს.

ეკლესიის განთავისუფლებამ ანტიოქიის გავლენისაგან დიდი სარგებლობა მოუტანა საქართველოს. ამის შემდეგ თავისუფლად ამოისუნთქა ქართველმა ხალხმა: დაიწყო სხვის დაუკითხავად თავის საქმეების გამგეობა. 639 წლისა და 663 წლებს შუა მეფე სტეფანოზმა მე-II გამოსცა კანონი, რომ ხუთშაბათობით თბილისის ქალაქში საეკლესიო საქმეებზე მოსალაპარაკებლად და ყოველის რიგის გასაწყობად ყოფილიყო საქათალიკოზო კრება, პარასკევობით სახელმწიფო კრება ქვეყნის საქმეების კეთილად გამგეობისათვის და შაბათობით ქალაქს მცხეთაში საეპისკოპოსო კრება და წირვის გადახდა აბიზონეკრესელისათვის, რადგან საქართველოს მთიულ ხალხებში ამან გაავრცელა ქრისტიანობა და სიცოცხლე თვისი შესწირა სამშობლოს დაცვას²⁾). ამავე დროს ამ მეფემ გახსნა თბილისში ზარაფხანა და მოსკრა თავის სახელზე ქართული ფული³⁾). ამანვე მოახდინა საქართველოში სულთ-აღწერა და ერთი პირი მისი გაგზავნა სა-

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 168 და 171, Ист. Груз. Церк. Иосел. 33, 37, 38, 47, 48, 57.

2) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 168, 169, 170 და 171

3) იხ. Нумизматическіе факты Груз. Царства. стр. 17.

ბერძნეთში. ქათალიკოზად ამ დროს იყვნენ ჯერ სამოელი, მერე ენონ.

ასე ამ სახით განთავისუფლდა საქართველოს ეკლესია ბერძნეთ შთამომავლობის სამღვდელთაგან, ანტიოქიის პატრიარქის გავლენისაგან; მიიღო ნება ჰყოლოდა საკუთარი ქათალიკოზი და აგრეთვე სასულიერო წოდება ქართველთაგანვე; დაიწყო ერმა თავისუფლად ნაციონალური ცხოვრება და გაძლიერება.

ამ მოქმედებას ქართველებისას რომ ვაკვირდებით, რომ ვსინჯავთ იმ მიზეზებს, რომელთაც გამოიწვიეს ისინი ეკლესიის გასანთავისუფლებლად ანტიოქიის პატრიარქის მორჩილებისაგან, კეშმარიტად განცვიფრებაში მოვდივართ... მეფის გარდა, საქირო იყო--ეკლესიის მმართველად ქართველი კაცი ყოფილიყო და არა ჰქონოდა დამოკიდებულება ანტიოქიის პატრიარქთან...

ბერძენი ქათალიკოზი მათთვის უსარგებლოც იყო და მავნებელიც: იმან არ იცოდა არც ქართველთა ზნე, არც ჩვეულება, არც ენა, არც ხასიათი. იმას არ შეეძლო თავის სამწყსოსთვის რაიმე სიკეთის მოტანა და არც ექნებოდა გულითადი სურვილი ემსახურნა ხალხის კეთილდღეობისა და თავისუფლებისათვის. იგი იყო უცხო ტომის კაცი. იმისი სისხლი სხვა იყო, ქართველისა სხვა. ქართველებს ესმოდათ, რომ ბერძენი ქათალიკოზი ემზავსებოდა იმ დედინაცვალს, რომელსაც თავის მიერ ნაშობი შვილები უყვარს და წინა მოადგილისა კი თვალთ დასანახავად ეჯავრება. ესმოდათ, რომ იგი იყო განგებ დაქირავებული მწყემსი და აგრე რიგად გული არ დაეწვოდა, რომ „ემშაკს წარეტაცნა მისი სულიერი შვილი“ არამც თუ ცხოვართა არ დაიკავდა მგლისაგან, არამედ იხილავდა თუ არა მიმავალს მგელს, მაშინვე დასტოვებდა და გაიქცეოდა, როგორც ამბობს სახარება: ის მსახურებდა უცხო სამწყსოში მხოლოდ იმისათვის, რომ

სარჩო შეეძინა. რა ენაღვლებოდა, თუ კარგს მდგომარეობაში არ იქნებოდა მისთვის მინდობილი უცხო ხალხისაგან შემდგარი სამწყსო!

აი ასეთმა ბრწყინვალე შეხედულებამ იძულებული ჰყო ძველებური ქართველთ სასულიერო წოდება დაეხსნა საქართველოს ეკლესია ბერძენთ ბრძკალთაგან და ჩაეყენებინა ერის განათლება ეროვნულს კალაპოტში. ამის შემდეგ მაგრად მოსჭიდა ხელი ამ უფლებას და აღარ მისცა ბერძნებს ნება, რომ თავიანთ გავლენის ქვეშ ჰყოლოდათ კიდევ ქართველ ხალხის ეკლესია.

ასე კეთილად მეფემან დაწყებული საქმე მოათავსეს, დაამტკიცეს და განაგრძეს ათცამეტთა სირიელთა წმინდა მამათა, რომელთ სახელები არიან: იოანე ზედაზნელი, დავით გარეჯელი, სტეფანე ხირსელი, იოსებ ალავერდელი, ზენონ იყალთოელი, ანტონი მარტყოფელი, იასე წილკნელი, თათე სტეფანწმინდელი, შიო მღვიმელი, მიქელ ულუმბელი, პიროს ბრეთელი, ელია დიაკონი და დოდო (კახელი). ესენი ყველანი ქართველები — ლაზები იყვნენ. ასე ამბობს პროფესორი ბ. ჩუბინოვი და მისი აზრი მართალიც უნდა იყოს. ისინი რომ ქართველნი არა ყოფილიყვნენ, მეფენი არც შემოუშვებდნენ ამ დროს (მე-11 საუკუნეში) საქართველოში, რადგან უცხო ტომის ჩამომავლობის სულიერ პირთ აქედან ითხოვდნენ. გარდა ამისა, ისინი რომ ბერძნები, ანუ აისორები ყოფილიყვნენ, მათგან აშენებულს თორმეტს მონასტერში უცხო ნათესავი დაესახლებოდა, დაეპატრონებოდა და მეფე და ხალხი ამის ნებას არ მისცემდა მათ და არ მოაპოვებინებდა ხელმეორედ გავლენას საქართველოს ეკლესიაზე. ისინი რომ ქართველები არა ყოფილიყვნენ, ვერც კადაგებას დაიწყებდნენ ხალხში და არც ისე გაცალკევდებოდნენ ერთმანეთისაგან. ჩვენ ვიცით რომ ზოგნი მათგანნი კახეთში წავიდნენ, ზოგნი ქართლში, რადგან უცხონი

არ იყვნენ ერისათვის. საქართველოში მხოლოდ მაშინ შემოვიდნენ, როცა აქედან ბერძნები განდევნეს და თუ სულიერნი მამანი აკლდათ ქართველებს, მათ დაიპირეს ეს ადგილი. პლ. იოსელიანი ამბობს: როცა ისინი მოვიდნენ და მოადგნენ მცხეთის მახლობლად მტკვარს, შიგ წყალში გაიარესო, მათ მიეგებნენ მეფე ფარსმანი და ქათალიკოზი ევლავი; მაშინ წმინდა მამანი მიესალმნენ და ქართულს ენაზედ აკურთხეს¹⁾. ისინი მოვიდნენ ვახუშტის გამოკვლევით 555 წლისა და 570 წლებს შუა.

მაგრამ აქ ერთი რამ არის საკითხავი; თუ ისინი ჩამომავლობით ქართველები იყვნენ, მაშ ეტყობა ამ დროს საქართველო ისე გაუნათლებელი არ იყო, როგორც წარმოდგენილი აქვთ ზოგიერთებს? ჩვენის ფიქრით ამ ხანებში, თუ არა მთლად ქართველთ ერი, სასულიერო წოდება მაინც განათლებული იყო. იყო ერთი ნაწილი ხალხისა, რომელსაც კარგად ჰქონდა შესწავლილი ქრისტიანული სწავლა, რომელიც ურს უგდებდა, რა გვარი სისტემები სარწმუნოებრივის სწავლისა ვრცელდებოდა აღმოსავლეთში. საეკლესიო ისტორია გვეუბნება, რომ გნოსტიკურს სწავლაში, მანიხეებისა, ევტიხისა და მონოფელიტების მწვალებლობაში მონაწილეობა მიიღეს საქართველოს ეპისკოპოსებმაცაო. ასეთნი იყვნენ მაგალითად: იმერეთის ეპისკოპოსის პალმის შვილი, მარკიონი, რომელიც ჩამომავლობით ქართველი იყო, რომელიც მამამ დასწყევლა მწვალებლობისათვის და რომლის წინააღმდეგაც დასწერა მთელი წიგნი მე-II საუკუნეში ტერტულიანმა²⁾. მაიუმის (აზიაში) ეპისკოპოსი პეტრე, იყო ქართველი, შვილი მეფე ვარაზ-ბაქარისა, რომელიც ცხოვრობდა 393 წლიდგან 451 წლამდე;

1) იხ. Ист. Груз. Церк. стр. 40.

2) იხ. Ист. Груз. Церк. Иосел. გვ. 8.

სამცხე-კლარჯეთის ეპისკოპოსი კირი, რომელიც ირაკლი იმპერატორის დროს სცხოვრობდა, მისდევდა მონოფიზიტების მწვალებლობას და ჰქონდა დიდი გავლენა საეკლესიო და დოღმატურ საგანთა გადაწყვეტაზე¹⁾).

ჩვენ არა გვაქვს საბუთი ვსთქვათ, რომ ეს სახელოვანი ეპისკოპოსიც ქართველი იყო; მაგრამ უადგილო არ იქნება ვიკითხოთ: საქართველოს ქათალიკოზი კირიონი და ეს კირი ეპისკოპოსი ერთი და იგივე პირი ხომ არ იყო? ამ კითხვას მით უფრო უმეტესად აქვს ადგილი აქა, რომ ქათალიკოზს კირიონსა და სომხების ქათალიკოზს აბრაამს ამ დროს ჰქონდათ ერთმანეთში ბაასო სარწმუნოებაზე. საეკლესიო კრება, რომელიც მოახდინეს სომხებმა მათსა და ქართველებს შუა სარწმუნოებრივის განხეთქილებისა გამო, იყო 596 წელს; ხოლო ირაკლი იმპერატორი, ჩვენი ქათალიკოზი კირიონი და სამცხე-კლარჯეთის მღვდელ-მთავარი კირი მოქმედებდნენ ერთსა და იმავე დროს. საქართველოს და სომხების ისტორიკოსები ამბობენ, რომ იმპერატორებმა მავრიკიმ და ირაკლიმ ამ ხალხთა შესარიგებლად მოახდინეს კრებაო, მაგრამ სომხები მაინც ვერ დაარწმუნეს, რომ ისინი სცდებიან სარწმუნოების დოღმატების განხილვაშიო. ამ სახით, ჩვენ ექვი შეგვაქვს, რომ თუ მავრიკი მოკვდა 602 წ., ირაკლი მეფობდა 610 წლისა და 643 წლებს შუა, და 596 წლის შემდეგ საქართველოს ქათალიკოზის კირიონის თხოვნით ამათ მოახდინეს კრება, მაშ უნდა ვიფიქროთ, რომ საქართველოს ქათალიკოზი კირიონი და ირაკლი იმპერატორის დროს მყოფი კოლხიდის ეპისკოპოსი კირი სხვა-და-სხვა პირნი არ უნდა იყვნენ.

პლ. იოსელიანი საქართველოს ეკლესიის ისტორია-

¹⁾ იხ. Ист. Христианской Церкви Смирнова. стр. 321, 322 და 323.

ში შენიშნავს, რომ ეპისტოლეთა შორის რომის პაპის გრიგორისა არის შენახული ერთი ეპისტოლე, რომელიც მოუწერიათ საქართველოს ქათალიკოზის კირიონისათვის (ნოჰ წელსაო¹⁾). მივიღებთ რა ყველა ამას მხედველობაში, ჩვენა ვგონებთ, რომ ეპისკოპოსი კოლხიდისა ანუ სამცხე-კლარჯეთისა კირი არის ის კირიონი, რომელიც საქართველოს ქათალიკოზად იყო იმპერატორის ირაკლის დროს. მით უფრო მართლდება ეს ჩვენი აზრი, რომ ჩვენი მემკვიდრეანი ამბობენ — ქათალიკოზმა კირიონმა სთხოვა იმპერატორებს საეკლესიო კრება მოეხდინათ ქართველებსა და სომხებს შორის განხეთქილების მოსასპობლად. ამავე დროს მსოფლიო საეკლესიო ისტორია მოგვითხრობს: იმპერატორი ირაკლი და კოლხიდის ეპისკოპოსი კირი მეცადინეობდნენ მონოფიზიტებისა და მართლ-მადიდებელთა შერიგებასაო. მართლაც ნჰო წლის წინად ირაკლიმ ჩააბარა ამ კირს, გამოჰლაპარაკებოდა ყველა საქრისტიანო მწვალებლების წარმომადგენლებს და მოეხდინათ შერიგება. ამ აზრით ნჰჰ წელს კირმა გამოაცხადა მ სარწმუნოებითი მუხლი, რომ ამათზე ყველანი დათანხმებულიყვენ. რადგანაც ეს მღვდელ-მთავარი ერთგულად თანაშემწეობას უწევდა ირაკლის, იმპერიის ხალხთა სარწმუნოებრივის განხეთქილების მოსასპობლად, ამისათვის საქართველოდგან ის გადიყვანა პატრიარქად ალექსანდრიაში (ეგვიპტეში).

ჩვენთვის ღიდად შესანიშნავი არ არის — კირი ქართველი იყო თუ არა; აგრეთვე კირი და კირიონი ერთი და იგივე პირია, თუ სხვა-და-სხვა. კირის მოქმედების მოხსენების მიზეზი მხოლოდ ის არის, რომ გვსურს გამოვხატოთ იმ დროინდელ სასულიერო წოდების კუთვნილების მდგომარეობა. თუ საქართველოს ჰყვანდა იმის-

1) იხ. გვ. 56.

თანა მღვდელ-მთავარნი და ეპისკოპოსნი, რომელნიც ისე განათლებულნი იყვნენ, ისეთი სახელი და გავლენა ჰქონდათ, რომ მსოფლიო ეკლესიის დოღმატურს ბაასში მონაწილეობას იღებდნენ, მაჲ ეტყობა არც საქართველოს ერთი იყო გაუნათლებელი. სადაც ამისთანა გონიერნი სულიერნი მამანი იყვნენ, ეკვი არ არის, რომ იქ სხვანიც ბევრნი იქნებოდნენ ამისთანანი. რომელმა ერმაც ასეთი განათლებულნი ეპისკოპოსნი გაზარდა, ბევრს სხვა ამის მზგავსსაც გამოზდიდა? უეჭველია რომ ქართველთა ჭკუა-გონება ამ დროს დიდს მოძრაობაში იყო. საქართველოს შვილნი გადიოდნენ სამშობლო ქვეყნიდგან უცნო ქვეყნებში—სირიაში და საბერძნეთში ქრისტიანულს მეცნიერების შესასწავლებლად. სად იყვნენ ზ სწავლობდნენ მაგალითად ის ცამეტნი წმინდა მამანი, რომელნიც სირიელებად იწოდებიან და მოვიდნენ საქართველოში კარგად მკოდნენი საღმთო წერილისა? ვინ იტყვის, რომ იმათ განათლება არა ჰქონდათ მიღებული „მცირე აზიისა და ანტიოქიის (სირიის) სკოლებში“, რომელნიც არსებობდნენ ამ დროს და რომლებშიაც სწავლას იღებდნენ წმინდანი მამანი. სად შეისწავლა მაგალითად ქრისტიანობა და ბერძნული და ასურული ენები საქართველოს ქათალიკოზმა კირიონმა, რომელიც იყო მესხი სოფელს ფოცხოვიდგან, თუ არ ამ სკოლებში? სად ისწავლეს აგრეთვე მარკიონმა, პეტრემ, ზაქარიაემ, სტეფანემ და დავითმა, რომელთაც ასურულისა და ბერძნულის ენიდგან პირველად დაიწყეს თარგმნა ეკლესიურ წიგნებისა, თუ არ ამ სკოლებში?

კიდევ ვიმეორებთ, რომ მე-V' და მე-VI საუკუნეში ქართველთ ჭკუა-გონება შეჩერებული არ იყო: იგი იყო განვითარებაში. ამას ამტკიცებს სხვათა შორის ჭკუა-გონების მოძრაობა ჰერეთელ ქართველებისა. ამ საუკუნოებში ჰერეთელმა ქართველებმა მიიღეს მანიხეების მწვა-

ლებლობა, რომელსაც საეკლესიო ისტორია აღბანიელთ მწვალებლობას ეძახის¹⁾). ზოგმა მიიღო ევტიხის მწვალებლობა, ზოგმა მონოფიზიტებისა და ზოგნი მართლმადიდებლად დარჩნენ. ამ გვარის მოძრაობისათვის ცოდნა და განათლება იყო საჭირო და ეს უეჭველია ქართველებს უნდა ჰქონოდათ.

თუ მართლაც საქართველოს სასულიერო წოდება განათლებული იყო დროის შესაფერად, თუ ეპისკოპოსნი და ცამეტნი წმინდანი მამანი ნასწავლნი და განათლებულნი იყვნენ, უეჭველია გულხელ-დაკრეფილნი არ იხდებოდნენ. როგორც ზნისა და ხასიათის დამალვა არ შეიძლება, ისე არ შეიძლება ცოდნისა და სწავლის გულში ამოღობა. „უხვიერებისაგან გულისა ბაგენი უბნობენო“, ნათქვამია. ცოდნა და სწავლა კეუსი ნაყოფი არის, რომელიც უეჭველად გამოჰხეთქავს და გამოაშჸარავდება ენის შემწეობით. კაცის გულს არ შეუძლიან დამალოს ის, რასაც მოიპირნახულებს: უთუოდ გამოსთქვამს მას ქალაღზე, ან პირად საუბარში. მაგრამ ისევ სჯობს ფაქტები მოვნახოთ იმის დასამტკიცებლად რომ ცამეტნი წმინდანი მამანი, მოსულნი საქართველოში, გულხელ-დაკრეფილნი არ იხდნენ და შეუდგნენ ერის განათლებას.

მოვიდნენ თუ არა საქართველოში, იმათ აღაშენეს თორმეტი მონასტერი, რომელნიც შეიქმნენ ყარაულნი და მცველნი ქრისტიანობისა. ხალხზე გავლენის მოსაპოვებლად, ისინი დასახლდნენ სოფლების მახლობლად. იოანე გადასახლდა ზედაზნის მთაზე. აქ იმან სასაკერპოები დაამხო და დაუწყო ხალხს წვრთვნა ქრისტიანულს სწავლაში. აბიბოს ნეკრესელმა ჯერ მოაქცია კახეთის გაღმა მხარში მთიული ხალხები ქრისტიანობაზე

1) იხ. Ист. Груз. Церк. Иссл. стр. 52.

და მერმე მეფის ფარსმან მე-V-ის თხოვნით ეპისკოპოსად ეკურთხა. ამან დაანგრია ალაზნის გაღმა მხარეში საკერპოები და გააძლიერა ქრისტიანობა ხალხში. ისეთი გულმხურვალე სიყვარული გამოიჩინა სამშობლოსადმი, რომ არ მოერიდა სიკვდილსაც. ის მოკვდა სარწმუნოებისათვის სოფელს რეხაში, გორის მახლობლად. ის დამარხეს აქვე ერთს მონასტერში, მაგრამ ხალხმა ამოადებინა აქედგან სამღვდელოებას მისი გვამი და დაასაფლავებინა მცხეთის ეკლესიაში. ქართველთ ეკლესიამ დააწესა, რომ ყოველ შაბათობით მცხეთის ეკლესიაში მის სადიდებლად და სახსენებლად წირვა-ლოცვა ყოფილიყო, რადგან მან სამშობლოსთვის გასწირა თავი.

აქ წმინდა მამაზე ნაკლები ღვაწლი არ დასდო საქართველოს აგრეთვე იესე წილკნელმა. ამანაც მეფის ფარსმანის თხოვნით მიიღო ეპისკოპოსობა წილკნის ეპარქიისა. ხალხის კუთხის წარმატებისა და კეთილ-დღეობისათვის არა ჰზოგავდა თავის ძალ-ღონეს. ამ ნეტარმა მამამ თავის ხარჯით გაიყვანა რუმდინარე ქსნიდგან წილკნის მინდვრების ჰოსარწყავად. იოსებ ალავერდელმა მოაქცია ინგილოები და დალისტნის ხეობების ხალხნი და მერმე სთხოვა ქათალიკოზსა და მეფეს, რომ ეკლესიები აეშენებინათ ყოველგან მთებში. მაგრამ ვერც ესენი და ვერც ანტონ მარტყოფელი ვერ შეედრებიან დავით გარეჯელს. ამან გახსნა თავის მონასტერში სკოლა. მისნი მოწაფენი იყვნენ, მაგალითად, ქართველნი ლუკიანე და დოდო. მართალია, ვინც კი ამ წმინდა მამებთან აღიზარდნენ, მეცადინეობდნენ სამშობლოს სარწმუნოებისა, ენისა და თავისუფლებისათვის, მაგრამ ისეთი სარგებლობა არც ერთს მონასტერს არ მოუტანია, საქართველოსათვის, როგორც რომ დავით გარეჯის მონასტერმა მოუტანა. მაგალითად, მე-VII საუკუნეში არაბებმა საქართველო

რომ დაიპყრეს, მოინდომეს ჩვენს ქვეყანაში სამუდამოდ დამკვიდრება და მაჰმადიანობის გავრცელება¹⁾).

ამ განზრახვით იმათ ააშენეს თბილისში სკოლები: ეგონათ განათლების საშუალებით ჩვენის ხალხის მიზიდვა და გამაჰმადიანება, მაგრამ სასულიერო წოდებამ შეიტყო თუ არა, რომ არაბებს ეს განზრახვა აქეთო, თვითონაც გახსნა თფილისში და სხვაგან ეროვნული სკოლები. ყველაზე უფრო ფიცხლად მოჰკიდეს ამ საქმეს ხელი სამშვილდისა და დავით გარეჯის მონასტრების ბერებმა. ამათ არაბულის სარწმუნოების გავლენა ჩვენს ხალხზე სრულიად უვნებელი გაჰხადეს. არაბებმა იგრძნეს მათის მოქმედების მანე ძალა თავიანთ განზრახვისათვის: დაუწყეს დევნა და ისე შეაწუხეს ბერები, რომ იმათ დასტოვეს ეს მონასტრები და გადასახლდნენ სამცხე-კლარჯეთში; მაგრამ ხელი არ აიღეს თავიანთ წინააღმდეგობაზე. აქ იმათ აღაშენეს მონასტერი ოლთისისა, „თავი და დასაბამი სამღთო და საერო სწავლათა“, როგორც ამბობს დ. ჩუბინოვი. ამას გარდა ბაიბურთის ახლოს აღაშენეს კიდევ სხვა მონასტერი—ხახულის ღვთის-მშობლისა. ამ ორს მონასტერში ბერებმა მოუყარეს თავი ახალგაზდა ქართველებს და ბეჯითად ასწავლეს ქართულს ენაზე წერა-კითხვა, საღმთო წერილი და საერო მეცნიერება, რაც კი ამ დროს არსებობდა. აქ გამოზრდილნი ყრმანი გამოისტუმრეს ქართლ-კახეთში ხალხისათვის საქადაგებლად, რომ ხელი არ აეღო მას თავის სარწმუნოებაზე.

მართლაც როგორც ფუტკრები ყვავილოვანს ველს სწორედ ისე შემოესივა ნასწავლი ახალგაზრდობა ქართლ-კახეთს. ის დაურიდებლად და ქაბუკურის სიძნით და გაბედულობით უქადაგებდა ხალხს, დაეცვა მას თავისი

¹⁾ არაბები პირველად შემოესივნენ საქართველოს 642 წელს.

ეროვნება, ენა, სარწმუნოება; არ ელაღატნა მამა-პაპის ცხოვრების გზისათვის და არ გადაეფურთხებინა წინაპართა საფლავებზე. იონანე გრძელიძემ ისეთი ცხარე ქადაგებები სთქვა ხალხში და ისეთის გასაგონარის მკვერ-მეტყველობით, რომ ქართველობას თავი მოსწონდა მის სიტყვა-პასუხის ძლიერებითაო, ამბობს ბარათაშვილი. მისებრივე გასაგონს ენაზე და საქმის ცოდნით დაწერილი ქადაგებანი იმ დროს ლათინურს ენაზედაც არ იყოფო, — ამბობს იგივე.

მაგრამ მართო ქადაგებით არა გამოვიდოდა-რა. თუ რომ სსვა-და-სხვა შინაარსის თხზულებებიც, ქრისტიანულ მიმართულებით დაწერილნი, არ გაერცელდებოდნენ ხალხში. ამ კეთილს საქმეს შეუდგნენ ათონის მთის ბერები: არსენი ნიკო-წმინდელი, იოანე ბოიანელი, იოანე გრძელაძე, იოანე ოქროპირი ხახულელი და ზაქარია შარიტიძე. მაგრამ ამათ იმოდენად კარგად არ იცოდნენ ბერძნული ენა და ასურული, რომ შესძლებოდათ თავისუფლად ეთარგმნათ საღმთო წერილი. ამ მიზეზისა გამო 1023 წელს ეპისკოპოსმა არსენი ნინოწმინდელმა და მღვდელ-მონაზონმა იოანე გრძელიძემ სთხოვეს ათონის მთაზე მყოფს ეფთვიმეს, შესდგომოდა საღმთო წერილის გადმოღებას ქართულს ენაზე, მაგრამ ეფთვიმემ ჯერ-ჯერობით ეს საქმე არ მოიწადინა. მიზეზი ამისი, ვგონებ, ის იყო, რომ იმან იმ დროს ქართული ენა კარგად არ იცოდა. ის სწერდა თხზულებებს ბერძნულსა და ასურულს ენებზე. მაგრამ ბერები არ მოეშვნენ, დაუწყეს ხვეწნა და ჩაგონება, რომ ყოველი კაცი თავის სამშობლოსათვის უნდა ზრუნავდესო. უთხრეს, რომ საქართველოს ეკირვება წიგნები და ის მოვალეა შეუდგეს თარგმნას. ამ გვარის ლაპარაკით შეარყიეს მისი უარ-ყოფა. ასტყდა მის გულში ბრძოლა ორთა აზრთა შუა: სწეროს ქართულს ენაზე, თუ არა? რაღაცა გაუგებარმა სევდამ

გაიტაცა მისი არსება. ევედრებოდა მხურვალედ ღმერთს, განეკურნა ის ამ სევდისაგან. მაგრამ არ იქნა: იმის გულს შვება არ მიეცა. მისი ავადმყოფობა, მის ცხოვრების ამწერის სიტყვით, იმისგან წარმოსდგა, რომ ერთხელ გამოეცხადა მას ღვთის-მშობელი როცა იგი ევედრებოდა და სთხოვდა ლხენას და ასე უთხრა: თუ ქართულს ენაზე არ დაიწყებ წერასა, უნდა გამოესალმო სიცოცხლესაო. მაშინ იმან ხელი აიღო ათონის მონასტრის წინამძღრობისაგან და ფიცხლად შეუდგა წიგნების თარგმნას იმას შეეწივნენ სხვა ბერებიცა და მსწრაფლ გადმოიღეს ქართულს ენაზე საღმთო წიგნები, რომელნიც საჭირონი იყვნენ სკოლებში და ეკლესიებში სახმარად. ამის გამო საქართველომ დაიწყო განათლება სამშობლო ენაზე და უფრო და უფრო პოლიტიკურად გაძლიერება.

ეს გარემოება საბერძნეთს ძლიერა სწყინდა. რათა? რისთვის? რა უნდოდა მას ერთ-მორწმუნე ხალხისაგან? — ისა, რომ საქართველოს ეკლესიის განთავისუფლება ანტიოქიის პატრიარქისაგან, ქართულს ენაზე წირვა-ლოცვის შემოღება, ხალხში განათლების გავრცელება, საღმთო წერილის ქართულს ენაზე თარგმნა და სამეფოს პოლიტიკურად გაძლიერება, — ეს ყველაფერი იყვნენ ნიშნები ბერძნების პოლიტიკურ გავლენის საქართველოზე ნელ-ნელა მოსპობისა. ასეთი ფეხის ადგმა საქართველოსაგან საბერძნეთის გულში უხამს აწვეთებდა. იმას გულს უკლავდა მისი გაცოცხლება, კეთილდღეობა და გაძლიერება. მაგრამ პირდაპირ მტრობის გამოცხადებასაც ერიდებოდა: იმედი არ ჰქონდა, რომ დაამარცხებდა ბრძოლის ველზე. ამისათვის საქართველოს დასაუძლურებლად საბერძნეთმა მიჰყო ხელი სხვა-და-სხვა ხერხსა და ცბიერებას.

პირველად საბერძნეთმა მოიწადინა კლარჯეთის და-

კერა, რადგან აქედგან უფრო ძლიერდებოდა და ვრცელდებოდა საქართველოში სწავლა-განათლება და ეს ქვეყნები შეადგენდნენ დასავლეთის მხრით საქართველოსათვის მაგარ ზღუდეს. 1027 წელს ბერძნებმა მიჰყვეს ხელი თავიანთ წადილის აღსრულებას, რადგან ამ წელს გიორგი I მოკვდა და გამეფდა მისი შვილი ბაგრატ მე-IV, რომელიც ამ დროს მხოლოდ ცხრა წლისა იყო. ბერძნებს ეს დრო ძალიან მარჯვე დრო ეგონათ საქართველოს დასამცირებლად. კოსტანტინე იმპერატორს, რომელიც ამ დროს ბიზანტიის იმპერატორად იყო, რადგან ტაო-კლარჯეთის ხმლით აღება არ შეეძლო, დიდ-ძალი ხაზინა იხმარა. დიდის წყალობების დაპირებით და საჩუქრების მიცემით გადაიბირა ადგილობრივი თავდაზნაურობა: პირველად დაიჭირეს იმისი მხარე: აზნაურმა ვაჩე კარიკისძემ, ბანელ ეპისკოპოსმა, იოანე ხარტულარმა ¹⁾ და აზნაურთა ტაოელთა, რომელთაგან ზოგნი იყვნენ ციხოვანნი, ზოგნი უციხონი. ამის შემდეგ 1030 წელს კოსტანტინემ გამოგზავნა ჯარები „ურიცხვითა განძითა“ რომ მოესყიდა დანარჩენნი ბაგრატის ერთგულნი თავდაზნაურნიცა. იმისმა ჯარებმა ჯერ სამცხე-კლარჯეთი აიკლეს, მერმე მოვიდნენ თრიალეთში, მოსთხოვეს ლიპარიტ ორბელიანს მორჩილება, მაგრამ ამან უარი შეუთვალა და კლდე-კარის ციხის ქვემოთ დაამარცხა თავის ერთგულ აზნაურების თანაშემწეობით. მაშინ მტერმა იხმარა ისევ ფული და ზოგიერთნი შავშეთის დიდებულნი თავადნი გადაიბირა. ესენი იყვნენ: შავშეთის ერისთავი ჩანჩუხა, რომელმაც მისცა მტერს წიფეთის პირველი ციხე; ამავე დროს მისმა ნათესავმა ჩანჩუხა ფალელმა

¹⁾ სიტყვა „ხარტულარი“ ნიშნავს თანამდებობას. ამას ებარა საეკლესიო ქონების გამგეობა და ეკლესიის არხივები ქალაქდებითურთ. ბერძნულად ერქვა „ხარტოფილაქსი“.

მისცა ბერძნებს ციხე გარყლობისა; არჯევან ჰოლოლოს ძემ გადასცა მეორე ციხე წყეთისა. მაგრამ ბერძნებმა არც ეს იკმარეს. იმათ მოიწადინეს სამცხე-კლარჯეთში დიმიტრი ბაგრატიონის გამეფება, რომლის მამა, გურგენ, ბიძა, სუმბატ და აგრეთვე სხვა ნათესაენი მისნი ბაგრატი მე-III-მ საქართველოს ერთობისათვის ტუსაღანაში ამოსწყვიტა¹⁾. ხალხის გადასაბირებლად იმათ გამოატანეს მოღალატე იოანე ბანელ ეპისკოპოსს ხარტულარს ეს დიმიტრი, საბერძნეთში გაქცეული და იქ აღზდილი, ვითომ და ხალხს ეფიქრა, რომ ბერძნებს არ უნდოდათ იმის ქვეყნის დაპყრობა, არამედ ჰსურდათ მთავრად ანუ მეფედ დაესვათ დიმიტრი, როგორც ნამდვილი მემკვიდრე ტაო-კლარჯეთისა. დაბალი ხალხი მართლაც მოსტყუვდა და გადავიდა ბერძნების მხარეს. ასე, ამ სახით ბერძნებმა სამცხე-კლარჯეთი თითქმის მთლად გადაიბირეს. სამშობლო ქვეყანას არ უღალატა მხოლოდ არტანუჯის ერისთავმა აბუსერმა. ამის გამო „ქვეყანათა ამით შინა იქმნეს ბრძოლანი, შულლნი“ და ერთმანერთის მიხდომა და აოხრება.

აი ახლა იყო საკირო კაცი, რომ ამისთანა გასაქირსდროს ეშველა საქართველოსათვის და დაეცვა მტრისაგან ხალხის პოლიტიკური ერთობა. ასეთ სახელოვან კაცებად აღმოუჩნდნენ ჩვენს ქვეყანას ეპისკოპოსნი საბამტბევარი და ეზრა ანჩელი. ბერძნებისაგან ატეხილ ღელვის გამო სამშობლო ასე უწყალოდ რომ იგვემებოდა, ეს ორნი ჩინებულნი ეპისკოპოზნი გულზე ხელ-დაკრფილნი შეჰსცქეროდნენ თავიანთ ქვეყნის ბედს და მის დანაკუწებას. როგორც სულიერნი მამანი, ესენი ჯერ ხმაღს ხელს არა ჰკიდებდნენ, ელოდნენ ჯერ შველას ერის კაცთაგან; მაგრამ რაკი ნახეს რომ ბერძნებმა მათგანმა სამ-

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 213.

შობლოს უღალატა და ვინც ერთგულად დარჩა, იმათ-
განაც არა ეშველა-რა, — ბერძნებს თუმცა პირადი მტრობა
არ უჩვენეს, მაგრამ ჩუმად დაიწყეს შენება ტბეთის მახ-
ლობლად ციხისა და ეკლესიის გარშემო გალაენისა. ამ
გზით უნდოდათ ბერძნებისათვის თვალები აებათ, ვითომ
ეკლესიას უბრალო სიმაგრეს უკეთებდნენ. ბერძნებმა ვერ
შეუტყვეს გულში ჩახვეული განზრახვა და ციხე დაუბრ-
კოლებლივ აშენდა. მას უწოდეს სახელად „სვეტი“ უძ-
ლეველი, ანუ უფროა უკეთ რომ ვსთქვათ, „სიმაგრე“
ეკლესიის თავისუფლებისა, ბურჯი ქართველთ ერთობისა
და „სვეტი“ მტრის დამარცხებისა.

ამის შემდეგ ეპისკოპოზებმა საბა მტბევარმა და ეზრა
ანჩელმა დაიწყეს თავიანთ ეპარქიებში ხალხის აღელვება
ბერძნების წინააღმდეგ. ამათი სამღვდელ-მთაფროები მე-
ზობლად იყვნენ ერთმანერთთან. (პირველის სამწყსოს
შეადგენდა მთლად შავშეთი და არტანუჯი, საცა ერის-
თავად იყო აბუსერი და აგრეთვე აქარა დონდოლოს
ზეით: მეორისას — ლიგანის ხევი გაღმა და გამომართი
გონიის სამზღვრამდე). ხალხი რომ დაითანხმეს თავის
განზრახვაზე, უბძანეს მას ახლად აგებულს ციხეში და
ეკლესიის სიმაგრეში შემოხიზვნა. „შემოვიდა მასვე ცი-
ხესა შინა ეზრა ანჩელი თავის ერთგულის აზნაურებითა
და გამაგრდა ციხეში“, ამბობს „ქართლის ცხოვრება“
220 კაბადონზე. „იხილა საბა, მტბევარ ეპისკოპოსმან,
რომელ შავშეთს არღარა იყო სხვა ღონე, ალაგო. ციხე
თავსა ზედა, მახლობელად ტბეთისასა, და ეკლესიის სი-
მაგრე, და სახელ სდვა მას „სვეტი ეკლესიისა..; და აკირა
ქვეყანა შავშეთისა, ქმნა დიდი ერთგულობა ბაგრატ აფ-
ხაზთა მეფისათვის“, — სწერია იქვე. წაუძღვნენ ეს ორნი
სულიერნი მამანი ჯარებს წინ, მოიშველეს ერისთავი
აბუსერიცა. დაიწყეს ბრძოლა და ისე შეაწუხეს, შეავიწ-
როეს და შეაშინეს ბერძნები, რომ იმპერატორი კოსტან-

ტინე იძულებული შეიქნა გაეყვანა ჯარები საქართველოს ამ მაზრებიდან, ბერძნები ძლიერ ეცადნენ ციხის აღებას, მაგრამ ვერას გზით ვერ მოახერხეს. ხალხს ისე მოეწონა მის სიმაგრე, რომ ასე ამბობდა: „თუ ხარ ციხე—შენ, და არა სხვა“¹⁾).

ამის შემდეგ ბერძნების ხელში დარჩა მხოლოდ ის მიწა-წყლები და ციხე-სიმაგრეები, რომელთა პატრონებიც მათ მიემხრნენ. აქ მათ შემოიღეს თავიანთი მართებლობის წესი, მაგრამ სასულიერო წოდებამ თავის უფლება მაინც არ გადასცა ანტიოქიის პატრიარქს. აქაურ სულიერ მამებად ისევ ქართველნი დარჩნენ. ისინი არ ემორჩილებიან პატრიარქს. ამ სახით სასულიერო წოდებამ არამც თუ არ დაუთმო ბერძნებს ეკლესიის საქმეების მართებლობა, არამედ ამის შემდეგ კიდევაც მეცადინეობდა რომელიმე გზით მიწებიც ჩამოერთმია და საეკლესიოდ დაეწერა. ასე იქცევა ქათალიკოზი მელქისედეკის არის ნამდვილი მწყემსი თავის ერისა და ქრემარტი შვილი სამშობლო ქვეყნისა. ბერძნებმა რომ მოჰყვეთეს ზოგიერთგან სამცხეში, ტაოში და კლარჯეთში საქართველოს მეფის უფლება, ამან არ მოითმინა სამშობლოს ასეთი დამცირება და დაიწყო ჩუმ-ჩუმად მოქმედება ბერძნების წინააღმდეგ. ის იყო გაზდილი მეფე ბაგრატ მე-III-საგან, მისივე ნათესავი, და გული ეთანაღრებოდა, რომ ხედავდა მის დამცირებას²⁾).

ბერძნების გაუგებლად იგი აცლის მათ ხელიდგან ყოველსავე გავლენას სამცხე-კლარჯეთზე. მართალია, სამცხე-კლარჯეთი ახლა იმპერიის ნაწილს შეადგენს, მაგ-

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 219 და 220; გეოგრაფ. ვახუშ. გვ. 110, 112 და 114. Гүрїя и Аджара, соч. Бакрадзе გვ. 18, 83 და 84.

2) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 212.

რამ იქაური ქართველი ხალხი სრულიად ვერ იცნობს საბერძნეთის მოხელეებს. მელქისედეკის მეცადინეობით ხალხი არავითარს საჩივარს არ იწყებს იმპერატორის მოხელეებთან. ისინი ჩივიან ან ქათალიკოზთან, ან შინაურულად რიგდებიან. ამასთანავე ქათალიკოზი აგროვებს საბერძნეთშივე ფულებს და ჰყიდულობს სამცხეში, ტაოში და კლარჯეთში მიწა-წყალს, სოფლებს და საეკლესიოდ სწერს. აშენებს მრავალგან ახალ სოფლებს და თავის გამგეობის ქვეშ იყოლიებს. საეკლესიო სოფლების გამგეობასაც თითონ კისრულობს და ბერძნებიც ვერ ერევიან მის საქმეებში. ამ სახით ტაო, სამცხე და კლარჯეთი თუმცა ბერძნებს ეკირათ, მაგრამ შინაური გამგეობა ქათალიკოზის მელქისედეკის მეცადინეობით ქართველთ ხელში დარჩა—არა ცხადლივ, არამედ დაფარულად. ამ წადილის აღსასრულებლად იგი რავდენჯერმე წავიდა საბერძნეთში. დაბრუნების დროს თან მოჰქონდა სოფლების გამოსასყიდლად ფული და აგრეთვე ხატები, საეკლესიო წიგნები და სამკაული და არიგებდა სამშობლო ქვეყნის ეკლესიებში¹⁾,

მელქისედეკ ქათალიკოზის მაგალითს და მის მეცადინეობას საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობისათვის მისდევდა ამისი მოადგილე ოქროპირ ქათალიკოზიცა. ეს იყო გაზდილი მელქისედეკისაგან და, რასაკვირველია, მიმართულებაც თავის გამზდელისა ექნებოდა. ამანა და ამისმა გამზდელმა სრულიად მოსპეს ანტიოქიის პატრიარქების გავლენა საქართველოზე. იმათ აღარასა ჰკითხავდნენ, თუნდ ეკლესიას რაიმე ძნელი საქმე აღმოსჩენოდა, როგორც წინად დაეკითხებოდნენ ხოლ-

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 218, 220, 221, ...და აგრეთვე გუჯარი ბ. ჩუბინოვის ისტორიაში, გვ. 203—208, გამოცემა 1863 წლისა.

მე. ეს იწყინა ანტიოქიის პატრიარქმა თეოდოსემ და მოიწადინა საქართველოს ეკლესიისათვის დამოუკიდებლობის ჩამორთმევა. თავის განზრახვის აღსრულების საბუთად ის მოჰყავდა, რომ საქართველოს ეკლესია მოციქულთაგან არ არის დაფუძნებულიო. ამის თაობაზე დაიბარა ათონის მთიდგან გიორგი მთაწმინდელი და გამოუცხადა თავისი განზრახვა. ეგონა, ისიც მოუწონებდა ამ აზრს, და რადგან ქართველი იყო და დიდი გავლენა ჰქონდა საქართველოს მეფეებზე, ერზე, ეკლესიაზე და პოლიტიკურს საქმეებზე, იმის შემწეობით აღასრულებდა თავის განზრახვას. გიორგის ძლიერ ეწყინა ეს განზრახვა; ეწყინა ისიც, როგორცა სჩანს პასუხიდგან, რომ პატრიარქმა ჩვენი სასულიერო წოდება უმეცრად და ბრიყვად დაასახელა. „ჩვენში, ეუბნება გიორგი პატრიარქს, ქრისტიანობა ჯერ გაავრცელეს ანდრია მოციქულმა და სვიმონ კანანელმა, მერე მოციქულთა-სწორმა წმინდა ნინომ. რაკი ერთხელვე ვიცანით ქეშმარიტი ღმერთი, აღარასოდეს მას აღარ განვშორებივართ და არცა ჩავარდნილვართ რომელსამე მწვალებლობასა. დღესაც ჩვენ ყველა მწვალებლებს უარს ვყოფთ და შევაჩვენებთ. ჩვენ მტკიცედ ვადგევართ მართლ-მადიდებლობითს ქრისტეს სჯულსა და ვასრულებთ ქრისტეს სწავლასა და მოციქულთა მცნებებს. თუ ასეა, მაშ რა საფუძვლით, რა საბუთით გვრაცხთ ჩვენ უმეცრებად და თქვენს თავს კი აღიარებთ მეცნიერად და ბრძნად? თქვენ არ იყავით, რომ ხატთა დევნის დროს ისე შეარყიეთ მართლ-მადიდებლობითი სარწმუნოება, რომ გუთელ იოანე ეპისკოპოსმა ხელდასხმა მიიღო ჩვენს მცხეთაში და არა საბერძნეთში, როგორც სწერია დიდს სვინაქსარში¹⁾).

1) იხ. ქართლის ცხოვრება გვ. 168; Исторія Аѳона еп. Порфирія Успенскаго, და წმინდა მამათა ცხოვ. გამოცემა საბინინისა გვ. 463.

ამისთანა საუბრით გიორგიმ დაარწმუნა და ჩააგონა თეოდოსე პატრიარქს ხელი აელო იმ განზრახვაზე, რომ მოესპო საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობა; მაგრამ როგორც ეტყობა, პატრიარქს გულიდგან თავისი წადილი არ ამოუღია. პირველ საუბრის შემდეგ იგი უმეგობრდება გიორგის, მალ-მალე იწვევს თავისთან სასაუბროდ. რაზედა აქვთ საუბარი, არა სჩანს. უეჭველია, რომ ეს საუბარი ამავე საგანზე უნდა ჰქონოდათ ¹⁾).

გიორგი მთაწმინდელმა არამც თუ ეკლესიის დამოუკიდებლობა დაიცვა, არამედ დიდი ღვაწლიც დასდო სასულიერო წოდებისა და ერის განათლებას. 1059 წელს ის მოვიდა საქართველოში და მოიტანა თავის მიერ ნათარგმნი წიგნები, მოჰკრიფა საქართველოში ოთხმოცამდე ყმაწვილი ²⁾ და წაიყვანა ათონის მთაზე. სხვებისთვის მაგალითის საჩვენებლად მოამზადა იქ წასაყვანად ჯერ ორი თავისი დისწული, მერმე შეჰკრიფა ქალაქებში, სოფლებში, მონასტრებში და ზოგნი კიდევ გამოისყიდა ბატონებისაგან. ერთის სიტყვით: თავადი, აზნაური, მდიდარი, გლახაკი, ობოლი, მონა, მწყემსი, — ვინც შეჰხვდა, ყველა მიიღო წიგნის სასწავლებლად. ხალხს ისე დიდად სწამდა მისი სიწმინდე და მალალ-გონიერება, რომ დედამამათ თვითონვე მოჰყავდათ მასთან შვილები, სტოვებდნენ მის კარებს წინ და თვითონ სახლში გადიხეწებოდნენ. ამ სახით გიორგის შეუგროვდა ოთხმოცი ყმაწვილი ³⁾).

სამმა მიზეზმა იძულებული ჰყო მოეკიდნა ხელი ამ კეთილ საქმისთვისო, ამბობს ეპისკოპოზი პორფირი უს-

¹⁾ იხ. ქართ. წმ. ცხოვრ. 462 და 469 გვ. ქართ. ენაზე გამოცემა საბინინისა.

²⁾ იხ. იქვე გვ. 470.

³⁾ იხ. იქვე.

პენსკი. 1) იმას ჰსურდა საქართველოს ეკლესიას ჰყოლოდა განათლებულნი სასულიერო პირნი; 2) სურვილი ჰქონდა, რომ მისგან გადმოთარგმნილი წიგნები შეესწავლათ ყმაწვილებს, რომელთაც ეს უფრო ადვილად შეეძლოთ, ვიდრე დიდებსა, და 3) ეწადა ათონის მთაზე, ქართველთ ლავრაში, საცა ასაფლავიან წმინდა მამათა გვამნი: იოანესი, ეფთვიმესი, არსენისა, გრძელიძისა და მრავალთა ქართველთა წმინდათა, ყმაწვილებს შეესწავლათ ლმობიერი და ბრწყინვალე წირვა-ლოცვა და მერმე მოსულიყვნენ სამშობლო ქვეყანაში¹⁾).

1066 წელს გიორგიმ წაიყვანა თავისი ოთხმოცი მოწაფე და წავიდა ათონის მთაზე. თან გაჰყვნენ მრავალნი თავადნი და გლეხნიცა. ამათში ერია ერთი ერისთავიც, სახელად პეტრე. იმათ გაიარეს კონსტანტინეპოლზე. აქ დიდის პატივით მიიღო თავის სასახლეში იმპერატორმა კონსტანტინე დუკამ. მეორე დღეს უბრძანა გიორგის, მიჩვენე შენი ობლები, რომელნიც წამოგიყვანია საქართველოდგან აღსაზრდელათაო. პეტრე-პავლობის დღესასწაულის ორის დღის წინად, 26 ივნისს, იმან უბრძანა თავის მხლებლებს მოემზადებინათ ყველა ყმაწვილები იმპერატორისათვის საჩვენებლად, რომელმაც ამავე დროს შეატყობინა გიორგის, რომ იგი ნახავს მის ობლებს ფილოპატროსის ველზე. ყმაწვილები გაამზადეს. წმინდა მამა, თუმცა სნეულებდა, მაგრამ მაინც სხვის მოუხმარებლად შებძანდა ცხენზე, წინ წაუძღვა თავის მოწაფეებს და მივიდა დანიშნულს ადგილას. მოვიდა იმპერატორიც თავის მემკვიდრე შვილით და მრავლითა სეფე-წულებითა. როცა მან დაინახა თითქმის შვიდ-შვიდი წლის ობოლნი, მოკლე-მოკლე ბერულს ტანისამოსში გამოხვეულნი, ლმობიერებაში მოვიდა და უთხრა გიორ-

¹⁾ იხ. იქვე გვ. 471.

გის: „მამაო, მამაო! დიდი, დიდი საკეთილო საქმე გიქმნიაო“. ამ დროს გიორგიმ მიაწოდა ხელში ხელმწიფეს არხა და უთხრა პირად: „ღვთის შემდეგ, ხელმწიფეო, მე იმედი მაქვს შენზე: მოაწია ჟამმა ჩემის სიკვდილისამ, და გაბარებ და მოგანდობ შენ მზრუნველობას ამ ჩემს ობლებსაო¹⁾).

აი ასეთი მთარველი იყო გიორგი მთაწმინდელი თავის ერთ სისხლ-ხორც ერისა; იყო მოწადინე მის განათლებისა, მის კეთილ-დღეობისა, დამოუკიდებლობისა: იყო მოსარჩლე თავის სამშობლო ქვეყნის წინაშე პატრიარქებისა და იმპერატორებისა²⁾).

ამავე წმინდა მამის დროს გულით და სულით მოწადინენი იყვნენ ქართველ ხალხის განათლებისა კიდევ სხვანი: გიორგი, რომელსაც ეწოდა სახელად ახალი აბრაამი, ილარიონ თულაელი და კიდევ მრავალნი სხვანი. მაგრამ თუ ქართველებმა დაიცეს თავისი სარწმუნოება აღპ-არსლანისაგან, რომელიც ამ დროს შემოესია საქართველოს და გიორგიმ თავის თვალთ იხილა სამშობლო ქვეყნისათვის მისგან შემთხვეული უბედურება, — ამის მიზეზი იყო არა ვინმე სხვა, არამედ გიორგი მთაწმინდელიო, ამბობს ბარათაშვილი³⁾).

დარწმუნებული ვართ, ვინც ცოტაოდენად ჩვენის ძველებურის სასულიერო წოდების ისტორია იცის, ამ ფაქტებიდგან იმ აზრს არ გამოიყვანს, ვითომც სასულიერო პირნი მარტო იმას მეცადინებდნენ, დაეცვათ ქართველ ხალხში ქრისტიანული სარწმუნოება. არა, მათ თავიანთი მოვალეობა ასე მცირედ არ ესმოდათ. იმათი მოქმედების ასპარეზი განიერია. როცა მტერი ექადის

¹⁾ იხ. იქვე გვ. 476.

²⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 226 და 229.

³⁾ იხ. აგრეთვე ქართ. წმ. ცხოვ. საბინინისა გვ. 472.

ჩვენს სარწმუნოებას, ისინი შთააგონებენ ხალხს, არ მოლაღფდეს, არ შედრკეს, არამედ მხნედ წინააღმდეგს მტრის განზრახვას, როცა მტერი არ აწუხებს სამშობლო ქვეყანას, სუფევს მასში მშვიდობიანობა, მაშინ სულით და გულით მეცადინეობენ გაავრცელონ ხალხში განათლება. ყოველგან მონასტრებში ბერებს და ეპარქიაში მღვდელ-მთავრებს სასწავლებლები აქვთ გახსნილი, ბეჯითად ასწავლიან ქართულს ენაზე წერა-კითხვას, სამღთო წერილს და მეცნიერებას. ამ საქმეში მათ შველიან მონაზნები დედათა მონასტრებში და სოფლად წარჩინებულითა ცოლები და გლეხთა ჯალაბნი. მაგრამ როცა სამშობლო ქვეყნის გაძლიერება მოითხოვს მათს ქომაკობას კუთით, განათლებით, ცოდნით, დარიგებით, ხალხზე გავლენით, მაშინ ვისაც ამ გვარი სამსახურის ნიჭი აქვს, თან მიჰყვება მეფის ლაშქარს, მხურვალე მონაწილეობას იღებს მტერთან ბრძოლაში, მის დამარცხებაში და მასთან შერიგებაში. მოიგონეთ გიორგი ჰყონდიდელი, მეფის დავით აღმაშენებლის „მწიგნობართ-უხუცესი, კაცი სრული ყოვლითა სიკეთითა, სულისა და ხორცთასა, საესე სიბრძნითა და გონიერებითა, განმზრახნი, სვიანი, ფრთხილი, თანა-აღზრდილი პატრონთა, და თანა-განკაფული ყოველთა გზათა, და საქმეთა და ღვაწლთა მისთა“¹). მეფე დავით აღმაშენებელი მედგრად ებრძვის თურქებს, მეცადინეობს მათ გარეკას საქართველოდგან, მაგრამ გიორგი ჰყონდიდელს უფრო ესწრაფება მათი განდევნა, ვიდრე მეფეს. უკანასკნელს ჯერ-ჯერობით არა სწადიან და არც რომ იმედი აქვს წაართვას სამშვილდის ციხე მტერს. ამის გამო, ვიდრე მეფე აღმოსავლეთის საქართველოში არის, ჰყონდიდელი გაჩუბებულია, უცდის იმის იმერეთში წასვლას. აგერ ახლა

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 247.

მეფე წავიდა დასავლეთის საქართველოში. მაშინ ჯყონდიდელი უბრძანებს თავის დისწულს თეოდორეს, კლდეკარისა და თრიალეთის ბატონსა, აბულელსა და იოანე ორბელსა დაუყოვნებლივ შეჰყარონ ჯარები და წაართვან თურქებს სამშვილდის ციხე. ეკლესიის მორჩილთა შვილთა მყისვე აღასრულეს თავიანთ სულიერ მამის, მღვდელმთავრის, სიტყვა. მათ „სიმარჯვით მოიპარეს სამშვილდის ციხე“¹⁾. ამის კეთილს მაგალითს მისდევს მისი მოადგილე, მწიგნობართ-უხუცესი, სვიმონ ჯყონდიდელიცა. იგი თავგანწირულად ებრძვის ეკლესიურის ჯარებით მტერს მეფის ლაშქრებთან ერთად. ყოველს ბრძოლაში ამ სულიერ მამას უჭირავს ხელში ჯვარი, წინ მიუძღვის ჯარებს და ებრძვის მტერს. ჯარები რომ საბრძოლველად მიდიან, ის წინ მიუძღვის თავის სულიერთა შვილთა, რომ გამობრუნდებიან—უკან მოექცევა. ის მამაა ჯარებისა. როცა შესაბამელად მიდიან, თავის მკერდით იცავს, როცა გამობრუნდებიან ბრძოლის ველიდგან,—იცავს თავის ზურგითა. არა ერთხელ გაიმარჯვა მან შაჰირ-შირვანში და ისეთი სამსახური დასდო საქართველოს, რომ დავით აღმაშენებელმა იგი შაჰი-შარვანის გამგებელად დასტოვა. „გამგებელად და ზედამხედველად ყოველთა საქმეთა შაჰი-შირვანისა აჩინა მწიგნობართ უხუცესი სვიმონ, ჯყონდიდელი მთავარ-ეპისკოპოზიო“, ამბობს „ქართლის ცხოვრება“ 2:22 გვერდზე. ზაქათალის მაზრის მცხოვრები ქართველი ხალხი, ლეკები და მთელს ნუხის მაზრაში, კავკასიის მთის ძირობაზე, მცხოვრებნი და აგრეთვე წახურის ხეობის ლეკები ამბობენ, რომ ამ ქვეყნების მმართველი ერთ დროს „ყარაქეშიში“ (შავი მღვდელი) იყოვო.

სამშობლო ქვეყნის კეთილდღეობისა და თავისუფ-

1) იხ. იქვე გვ. 244.

ლებისათვის თავ-გადადებულნი სულიერნი პირნი არ მოჰკლებიან საქართველოს არასოდეს. იმათი რიცხვი ლეგიონია. მაგრამ ყველას მოხსენება არ შეიძლება. ჩვენის განზრახვის აღსრულებისთვის საკმაოა იმდენი, რაოდენიც დაარწმუნებს ახლანდელს ქართველობას, რომ „რაც ვიყავით, ის აღარ ვართ“. მე ვიღებ მაგალითად იმისთანა პირებს, რომელნიც მოქმედებენ საქართველოს გაქირების დროს, ამის გამო ახლა მე შეევეხები მოქმედებას ნიკოლოზ ქათალიკოზისას, რომელიც სცხოვრობდა მეცამეტე საუკუნეში.

ნიკოლოზ იყო კაცი უჰანკო, ღვთის მოშიში, ნამდვილი მწყემსი თავის ერისა. მას არ უყვარდა სიტყვის დამალვა, პირში ამხილებდა ყველას, ვინც უწესოდ იქცეოდა: შეფესაც დი მთაერებსაც.

მონგოლებმა ხარჯი ¹⁾ რომ დაადეს ქართველ ხალხს, ამ ნიკოლოზის მეცადინეობით, მონასტრები, ეკლესიები, საეკლესიო სოფლები და მამულები განათავისუფლეს ხარჯ-ბეგრისაგან. მაგრამ ნოინები ყურადღებას არ აქცევდნენ ეკლესიის ქონებას და ამაში ეკლესია ზარალობდა. ამ მიზეზისა გამო იმან წაიყვანა ვარძიის მონასტრის მოძღვარი და წავიდა ულო ყაენთან. უკანასკნელს ძალიან გაუკვირდა, ქათალიკოზი რომ ნახა დიდებულად ტანთ-ჩაცმული. ჯერ არ ენახა ქრისტიანულ სასულიერო წოდების ტანთ-ჩაცმულობა. ძლიერ კარგად მიიღეს იგი ურდოში და დაუმტკიცეს ეკლესიის მამულები; აგრეთვე გამოსცეს ბრძანება, არავინ შეჰხებოდა მის ქონებას. ამავე დროს მისთვის პატივის-საცემლად, გააკეთებინეს ორი ოქროს ჯვარი, შეამკეს თვლებითა და მარგალიტითა: ერთი მისცეს მას თვითონ, მეორე მის მხლებელს, ვარძიის მოძღვარს. ნიკოლოზს აჩუქეს აგ-

¹⁾ იხ. Ист. Груз. Церк. Иссл. гв. 90.

რეთვე ოქროს კვერთხი, რომელსაც თავზე ოქროს ჯვარი ჰქონდა ჩასხმული¹⁾).

ქეშმარიტად ნიკოლოზ იყო კეთილი მწყემსი და თხიზელი დარაჯი ეკლესიისა. არავის ნებას არ აძლევდა მოეტაცნა ეკლესიისათვის შვილი. თუმცს სცხოვრობდა არეულ-დარეულს დროს, მაინც მხნედ იკავდა ხალხში ქრისტიანულ ზნესა. ყველას დაურიდებლად უშლიდა გარყენილობას. მეფე დიმიტრის თავ-დადებულის დროს მალალ წოდებას შემოეპარა ორ-ცოლიანობა. ამაზე ნიკოლოზს აუღელდა სული. ღრმად მოხუცებული გამოვიდა ხალხში და ძლიერად ამხილა მეფე დიმიტრი, რუსუდან დედოფლის შვილის-შვილის შვილი ბულა, სადუნი მანკაბერდელი და მრავალნი სხვანი; მაგრამ რომ ვერა შეასმინა-რა, ხელი აიღო ქათალიკოზობაზე და თავის ნაცვლად აკურთხა მეფის ჯვარის მტვირთველი აბრაამი²⁾). მასთან ერთად მოქმედებდა ნიკოლოზ მაწყვერელიცა³⁾).

ნიკოლოზ, მართალია, ჩამოეცალა მოქმედების ასპარეზს, მაგრამ მისი სულის კვეთება, მხნეობა, ერთგულება ეკლესიისა და ქართველობისა არ მოკვდა. მის მაგალითს ახლა სხვა ბერები აჰყვენენ. საქართველოს ხალხის ზნეობით წამხდარი მდგომარეობა რომ შეიტყეს ათონის მთაზე, გამოგზავნეს იქიდან ბერი ვასილი. მან დაურიდებლად და მხნედ აყვედრა და უთხრა მეფე დიმიტრის და თავადებს: თუ არ დაიშლით სამ-ცოლიანობას, თუ წმინდად არ დაიცავთ ქართველთ ქრისტიანულს ზნეს, ჩვეულებას და ცხოვრების კანონებს, მოვიწვევ თქვენზე

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 380 და Описание г. Тифлиса, გვ. 137.

2) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 416 და 418.

3) იხ. იქვე გვ. 415.

ღვთის რისხეასა და ახლავე გიწინასწარმეტყველებთ, რომ ვერ გადურჩებით ამ წუთის-სოფელშივე ღვთის დასჯას. მეფეს უთხრა: თუ კკუაზე არ მოხვალ, შენ მტრის ხელით მოკვდები და შენს ქონებას ის აიკლებსო ¹⁾). ამავე დროს საქართველოში მოქმედობდნენ სიტყვითა ღვთისათა სხვა ბერებიცა. ესენი არიან: დავით გარეჯის მონასტრის ბერი, პატიოსანი პიმენ სალოსი ²⁾ და სამცხელი ანტონ ნაოხრებელიძე. ამათ შეიტყეს, რომ საინგილოში (ზაქათალის მაზრა) ქრისტიანობა ემზობა. წავიდნენ ბელაქანში, რომელიც მეფე დიმიტრიმ საღუნ მანკანბერდელს მისცა ³⁾); დასახლდნენ ბელაქანის ერთს მონასტერში და თავის ძლიერის სიტყვით და ხალხში სახარების სწავლის ქადაგებით დაიცეს თავის დროს ქრისტიანობა ⁴⁾).

აი ასე მეცადინეობდნენ მეთოთხმეტე საუკუნემდე ქართველთ ეკლესიის სასულიერო პირნი. მათზე ნაკლებად არ ირჯებოდნენ მღვდელნი ამ საუკუნის შემდეგაც.

მეთექვსმეტე, მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნეებში საქართველო დიდს განსაცდელში ჩაეარდა. მემატიანენი ისეთის აღელვებულის გულით და გრძნობით სწერენ ქართველთ უღმობელს მდგომარეობაზედ ამ საუკუნეებში, რომ რომელს ქართველსაც კიდევ კაცური გრძნობა უღვივის გულში, არ შეუძლიან მწუხარებით არ ამოიკითხოს ეს სტრიქონები და არ დასწყევლოს წუთისოფელი და კაცთ-უსამართლობა.

მადლი, პატივი და დიდება ძველებურ ქართველებს,

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 418 და 419.

²⁾ ის მოკვდა ბელაქანში ვგონებ 1292 წ. იხ. Описание Тиф. II. Исселіанн, გვ. 158.

³⁾ იხ. იქვე გვ. 412.

⁴⁾ იხ. იმავე წიგნში გვ. 419.

მათს მხნეობას, მათს სიფრთხილეს, ვაჟ-კაცობას, გულის სიმტკიცეს და უშიშრობას, რომ მტერს კისერს არ უდრევენ, გაბრაზებულნი ებრძვიან სპარსეთს, ოსმალოს, დაღესტანს, კავკასიის მაჰმადიანებს და ასე იფარვენ თავიანთ ეროვნებას და სარწმუნოებას. ამ საუკუნეებში მართლაც რომ ყველანი მზად იყვნენ—სარწმუნოებისა, ქართველობისა და სამშობლო ქვეყნის დასაცველად თავისი თავი, ცოლი, შვილი და ქონება შეეწირათ. ბრძოლის ველზე უსწრობდა ბერი ყრმასა, და ყრმა ბერსა, პატრონი ყრმასა, ყრმა პატრონსა,—აბა ვინ უფრო დავიმსახურებთ სახელს ჩვენის თან-განწირულებითაო. მეფენი და დიდებულნი რომ ჰხედვენ ამ წუთის-სოფლის მღვლეარებას და ამაოებას, მთელს თავიანთ სიცოცხლეში მათის სარწმუნოების დევნას მძვინვარე მტერთაგან,—დიდის ხალისით სტოვებენ სოფლის დიდებას, იმოსებიან სულიერ მამათა მანტიით და ხდებიან ხალხის მოძღვრად, რომ თავისის მაგალითით დაიცვან სარწმუნოება. მაგრამ მართო სარწმუნოება არ იყო იმათ დაცვის საგნად. იმის დაცვით იგინი იცავდნენ აგრეთვე თავიანთ ეროვნებას და პოლიტიკურს თავისუფლებასაც. ასეთნი დაუვიწყარნი და ნეტარად სახსენებელნი პირნი არიან: იმერეთის ბატონის შვილი, ეპისკოპოსი ბიქვინტისა, სიმონი, ქათალიკოზი აფხაზეთისა და იმერეთისა, თ. მალაქია აბაშიძე, გენათის ეპისკოპოზი მელქისედეკი, ბატონის ბაგრატიის შვილის-შვილი, ქართლის ბატონის შვილი დავითი, რომელმაც მიიღო უბრალო ბერის ხარისხი და აგრეთვე გიორგი ბატონი-შვილი, წოდებული ბერობაში გერასიმეთ, დავით მეფის ძმა ბაგრატი, წოდებული ბარნაბად, და კიდევ მრავალნი სხვანი. ანტონ ქათალიკოზმა, რომელმაც დასწერა წმინდათა ქება, მოწამეთა რიცხვს ლაშქართან ადარებს.

ხალხი რაკი ხედავდა, რომ მეფენი და დიდებულნი

მღვდლათა და ბერებათ ეკურთხებოდნენ სარწმუნოების დასაცველად, აღარც თითონ ერიდებოდა სიკვდილს. სასულიერო წოდება ამხნევებდა მას თავის კეთილის მაგალითით და თავ-განწირულებით. 1634 წლისა და 1658 წლებს შუა, საქართველოში გამაჰმადიანებული როსტომ რომ მეფობდა, სჩაგრავდა ქრისტიანობას და ქართველობას, შემოჰქონდა სპარსული ჩვეულებები, აი მაშინ ქათალიკოზი ევდემონ დიასამიძე დღე და ღამ ხალხს არიგებდა და ეხვეწებოდა, ხელს ნუ აიღებთ თქვენს სარწმუნოებაზე და ნუ გინდათ მაჰმადიანი მეფეო. ამისთვის დაიქირეს იგი, დაახრჩეს და თბილისის ციხიდან გადმოაგდეს. იმის შემდეგ ქათალიკოზობა ჩამოართვეს აგრეთვე ნიკოლოზ ამილახვარს, რადგან ესეც ესარჩლებოდა ქართველობას და ქრისტიანობას. ნიკოლოზ მღვდელმთავარი იყო კაცი ძლიერ განვითარებული ღვთისმეტყველებაში და ფილოსოფიაში. ეს ძლიერი კაციც ჩამოაცალეს ისტორიულს ასპარეზს; მაგრამ ეკლესიას მაინც არ მოაკლდნენ მამულისთვის თავ-გადადებულნი სასულიერო პირნი. ყოველგან საქართველოში მათ ჰქონდათ მონასტრები, ჩიტის ბუდეებსავით მიკრულნი ფრილო კლდეებზე, აშენებულნი მთა-ღრეებში, სადაც სულიერნი მამანი ამზადებდნენ თავიანთ თავს მარხულობითა, ლოცვითა და ბერულის ღვაწლით მამულის კეთილდღეობისათვის თავ-შესაწირავათა. ამ მონასტრებში გაღვიძებულ სიყვარულით ქრისტიანობისადმი ისინი გამოდიან ხალხში და უშიშრად ებრძვიან მამულის მტერს. 1606 წელს, ლუარსაბ მეფის დროს ოსმალებმა დაიქირეს მანგლისის მხარეს ერთი მღვდელი, დაუწყეს ლახტით ცემა და ჰკითხავდნენ მას: გვითხარ სად არის მეფე თავის ჯარებითაო? ეს სულიერი მამა დიდად აწვალეს და სტანჯეს, მაინც არ უთხრა თათრებს, სად იდგნენ ქართველთა ჯარები. „ქვეყანაზე მე ერთის წუთის სიცოცხლე

მაქვსო და ამაზე როგორ გავსცვალო მთელი სამშობლოვო; არა, არ ვიქმნები გამცემელი მეფის და ქვეყნისაო“, ეუბნებოდა ის მტარვალთ. მერმე თითქო დაიყოლიეს, წამოუძღვა წინ და მოიყვანა თათრები ისეთს ადგილას, რომ თუ მეფეს მოესწრო, მთლად ამოსწყვეტდა მტერს. მღვდელს შეუტყვეს ცბიერება, მოჰკვეთეს თავი და ეკლესიამ შერაცხა იგი წმინდათა თანა. მაგრამ ამისთანანი მარტო ერთი და ორი როდი იყო ამ დროს! ერთი თუ ბრძოლის ველზე მტერს თავს აკლავდა, მეორე მიდიოდა ოსმალეთში, რუსეთში და ევროპაში, რომ საქრისტიანო ხელმწიფეებისათვის შემწეობა ეთხოვნა. მოვიგონოთ საბა სულხან ორბელიანი, რომელმაც მოიარა საფრანგეთი და იტალია და ცრემლით ეხვეწებოდა ლუდოვიკო მეფეს და პაპას საქართველოსთვის შეეღას. გავიხსენოთ ქათალიკოზი დომენტი მე-III, ძმა მეფე ვახტანგ მე-VI-სა, რომელიც 1723 წელს უშიშრად წარსდგა სტამბოლში წინაშე ხონთქრისა და ეხვეწებოდა დაამშვიდე საქართველო და ხელი აიღე ეკლესიის დევნაზედაო. ამისათვის 11 წელიწადი ტუსაღანაში ჰყავდათ, მაგრამ მამულის სიყვარული მაინც გულიდგან არ ამოილო. ნუ დავივიწყებთ აგრეთვე იმ ბერებს, მღვდლებს და მღვდელ-მთავრებს, რომელნიც ასობით მიდიოდნენ რუსეთში მამულის შეწვევისათვის.

ერთის სიტყვით, ერთი სულიერი მამა თუ შინ იბრძოდა, მეორე გარეთ გადიოდა—სხვა სახელმწიფოებში და საქართველოსთვის მომხრეებს ეძებდა. მაგალითად ვახუშტი სწერს თავის გეოგრაფიაში რომ მღვდელ-მთავარი ავალიშვილი მროველი თავ-განწირულებით ქადაგებდა ხალხში, თავადთა შორის, ჯარში და მეფის წინაშეო და მხნედ ეუბნებოდა ყველას: „ნუ მოლაფლდებით, ნუ შეძრწუნდებით, ნუ შეშინდებით, ნუ გაიტყებთ გულს, ვებრძოლოთ ყველანი მტერს უშიშრად და თავს-ზარი დავს-

ცეთ. მოდით შევიყარნეთ ყველანი ერთად და დავსდოთ თავი სამშობლოს თავისუფლებისათვის. ჩვენ სულიერნი მამანი ჯვარით წინ წაგიძღვებით, თვენ მოგვდივით უკან და ერთობილად დავამარცხოთ მტერი“. ისეთი გასაკვირველი კაცი იყო მართლაც ეს მღვდელ-მთავარი, ისე უყვარდა ქართველობა, რომ მარაბდის ომის წინ ქართველები არ აზიარა, რადგან წმინდა საიდუმლო არის ქრისტიანობის საგზალი სააქაოდგან საიქიოს წასატანი; იმან ვერ გაიმეტა ქართველობა—მტრის ხელით დახოცილიყო და ეს საგზალი წაეღო. არა, არა, ვერ გაგიმეტებთ—ვერ გაზიარებთო. უზიარებელნი რომ იქნებით, ღმერთი არ იპრიანებს თქვენს სიკვდილს უზიარებლად და მტერს დავამარცხებინებსო. ან კი როგორ შემძლიან, როგორ გავბედავ მე მიკარებას წმინდა საიდუმლოსათვის. გული ჩემი ჩქეფავს სისხლითა, სავსეა ჩენის მწვალებლობის მტერობით და აბა, ამ გულით, როგორ გავბედავ, მივეყარო მშვიდობიანობის საიდუმლოსა და თქვენს ზიარებასა. არა, მე არ შემძლიან: სთხოვეთ სხვამ გაზიაროთ. მე დღეს თქვენში გამორჩეული არ უნდა ვიყო. მე, როგორც სულიერი მამა, უფრო უმეტესად ვალდებული ვარ სარწმუნოებისა და სამშობლო ქვეყნის დაცვას თავი შევესწირო. იქ, სადაც დღეს ჩემნი სულიერნი შვილნი ხმალს მოიქნევენ, ვერ დავდგები რომ მეც ხმალი არ ვიშიშვლო და მტრის თავზე ჩახა-ჩუხი არ ავაყენო.

ქეშმარიტად რომ განსაცვიფრებელი სიმხნევე გამოიჩინა სასულიერო წოდებამ მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ერთსა და იმავე დროს ის ებრძოდა ოთხს მტერს: პირველზე—სპარსეთზე, ოსმალოზე და დაღესტანზე მე უკვე ვილაპარაკე. მეორე მტერი იყო გამაჰმადიანებული ქართველობა და მეფეები. 1561 წლიდგან დაწყობილი საქართველოს ტახტზე სხდებოდნენ მეფენი ზოგნი ქრის-

ტიანენი, ზოგნი მაჰმადიანნი--უქანასკნელნი, რადგან თვითონ უღალატეს მამა-პაპის სარწმუნოებას, მუდამ იმას მეცადინეობდნენ, დანარჩენი ქართველობაც გაემაჰმადიანებინათ; სპობდნენ ქართულს ზნეს, ჩვეულებას, ცხოვრების წესს, ტან-საცმელს, ყოფა-ქცევას და შემოპქონდათ სპარსული და ოსმალური მაჰმადის სჯულის წესი. თავის მაგალითით ეწადათ მოეშლევინებინათ ხალხისათვის ქრისტიანული წესები და ზნე. მაგრამ სასულიერო წოდება მტერს დარაჯად ედგა და ხალხს აფთხილებდა. ამისათვის დაისაჯნენ ქათალიკოზი ევდემონ დიასამიძე, ნიკოლოზ ამილახვარი, დომენტი ქათალიკოზი, იოანე სააკაძე, დავით გარეჯის უდაბნოს წინამძღვარი, მანგლისის მღვდელი თეოდორე, მღვდელ-მთავარი დოსითეოს თბილელი და მრავალნი სხვანი. თავის თავ-განწირულებით ამათ დაიცვეს ხალხში ქრისტიანობა და მით დაამარცხეს მტერი.

მესამე მტერი იყო უმეცრება. როგორც ეხლაა, ასეთი გაწყობილი სკოლები უწინდელ დროში საქართველოში არ იყო; არ იყო აგრეთვე სხვა ქვეყნებშიაც. მაგრამ საქართველოში არ იყო ისეთი ეპარქია და მონასტერი, რომ შიგ დროს-შესაფერი სკოლები არ ყოფილიყოს. 1673 წელს რიცხვი ეპარქიებისა იყო 32. მონასტრებიც თუ ამაზე მომეტებული არა, ნაკლები არ იქნებოდა, ამისათვის რომ ყოველს ეპარქიას თავის მონასტერი უნდა ჰქონოდა. მაგრამ ვახუშტის თავის გეოგრაფიაში აქვს ჩამოთვლილი 200-ზე მეტი მონასტერი. თუ ყოველგან არა, ამ ეპარქიებისა და მონასტრების მომეტებულს ნაწილში იყვნენ სკოლები და იქ ასწავლიდნენ ახალგაზდა ქართველებს წერა-კითხვას, საღმთო წერილს, სამშობლო ეკლესიურს და სამოქალაქო ისტორიას. „მონასტრები უწინაც და ეხლაც, ამბობს იოსელიანი¹⁾

¹⁾ იხ. Ист. Груз. Церк. გვ. 119.

იყვნენ მეცნიერების სადგურნი და ნერგნი ერის განათლებისა“.

როცა სასულიერო წოდებამ იხილა, რომ ხალხის უმეტრებით სარგებლობდნენ ჩვენის სარწმუნოებისა და ერის მტერი, ძლიერ მხედ და ბეჯითად შეუდგა ერის სწავლებას ეკლესიების ეზოებში და ეპისკოპოსთა სახლებში. 1762 წელს საქართველოს ეკლესიამ მოახდინა კრება, რომელზედაც დაესწრნენ: სამთავრისა და გორის მიტროპოლიტი ბესარიონ, თბილისის მიტროპოლიტი მიხეილ, ნინო-წმინდისა საბა ტუსიშვილი, 12 მონასტრის წინამძღვარნი, არქიმანდრიტი საბა და ანჩხატის დეკანოზი გიორგი ¹⁾). თავმჯდომარედ იყო ბესარიონ მიტროპოლიტი, კაცი მკოდნე და განვითარებული სწავლაში. ამათ გადასწყვიტეს, რომ ყოველს ეპისკოპოსს თავის ეპარქიაში გაეხსნა სკოლა და ესწავლებინა ხალხისთვის წერა-კითხვა. ამავე წელს მეფე ირაკლი მე-II სწერს ნეკრესის ეპისკოპოსს დღესთეოსს: „შემატყობინე, რა მდგომარეობაში არის ნეკრესის სკოლაო. იცოდეთო, რომ მე ძლიერ მესიამოვნება, თუ რომ ერთგულობასა და ბეჯითობას გამოიჩინოთ ერის განათლებაშიო“ ²⁾). ქათალიკოზი იოსებ, რომელსაც თავის ეპისტოლეში ჩამოთვლილი აქვს მღვდელ-მთავრების ვალდებულებანი, ამბობს, რომ ეპისკოპოზებმა ხალხს წერა-კითხვა უნდა ასწავლონო. ამ კრების გადაწყვეტილებას ახლა შენცა და სხვებსაც ვატყობინებ, რომ ყოველგან ეპარქიებში ბეჯითად აღასრულებდნენ ბრძანებასაო.

აღასრულეს ეპისკოპოსებმა თუ არა ეს კრების გადაწყვეტილება, ჩვენ ამაზე არაფითარი ცნობები არა გვაქვს; მაგრამ ვიცით კი რომ 1617-დგან 1772 წლამდე

¹⁾ ალექსიევ-მესხი.

²⁾ იხ. Церк. Гудж. Пур. გვ. 29, 31, 40 და 42.

საქართველოში იყვნენ შემდეგნი განვითარებულნი და მეცნიერების კარგად მკოდნე პირნი:

1) ქათალიკოზი ზაქარია, რომელმაც ასწერა საქართველოს ისტორიული შემთხვევანი მის დროს მომხდარნი (1617 წლიდან).

2) მთავარ-ეპისკოპოსი იესე თბილელი (1640 წ.)

3) მეფე თეიმურაზ I-ს და მაკრინე. ამან დასწერა ქართველთა წმინდათა საქებრად სტიქარონები (1658 წ.)

4) ქათალიკოზი ვედლომონი იმერეთისა. ამან დასწერა საეკლესიო კანონები—24 მუხლი (1662 წ.)

5) ანტონ, თბილისის ეპისკოპოსი.

6) ნეკრესის ეპისკოპოსი დოსითეოს, ფილოსოფოსი.

7) არსენ ნინო-წმინდელი, კარგად მკოდნე ღვთისმეტყველებისა, ფილოსოფიისა და სამღვთო წერილის განმარტების დამწერი (1682 წ.)

8) არქიმანდრიტი იობ ფიტარეთელი, კარგი მკოდნე სამღვთო წერილისა და მქადაგებელი (1691 წ.)

9) ბერი იოანე ჩხატარაიძე გურიიდან. ამას დაუწერია ლექსად ისტორია ქართველთა წმინდათა. ამასვე ჰქონია დაწერილი ქრისტიანობის ისტორია ქობულეთში (1698 წ.)

10) არქიეპისკოპოსი იოსებ თბილელი. ამას დაუწერია ლექსები სასულიერო შინაარსით და საღმთო დარიგებები. თანამედროენი იმას ფილოსოფოსს ეძახდნენ (1702 წ.)

11) ქათალიკოზი დომენტი III, რომელმაც საბერძნეთის ეკლესიის წმინდათა ცხოვრება შეჰკრიბა. ამანვე დასწერა თავის დროის ისტორია საქართველოსი (1703 წ.)

12) იმერეთის ქათალიკოზი ნიკოლოზ. ამან დასწერა საღმთო წერილის განმარტება და საღმთო ისტორია (1710 წ.)

13) ბერი იაკობ, რომელმაც მოიარა პალესტინა. ამისი თხზულებანი ინახებიან გაენათის მონასტერში (1712 წ.)

14) მღვდელ-მონაზონი გრიგოლ ვახვახოვი. ამან აღწერა ქეთევან დედოფლის ცხოვრება. ამანვე დასწერა მისთვის სტიქარონები, რომელთაც ეკლესია დღესაც უგალობებს ქეთევანს.

15) არქიეპისკოპოსი იოსებ სამებელი. ეს იყო მოსკოვში და 1743 წელს ბატონის შვილების ბაქარისა და ვახუშტის ბრძანებით გაასწორა დაბადება და დააბეკდვინა.

16) არქიეპისკოპოსი თბილისისა ნიკოლოზ მროველი, რომელმაც დააბეკდვინა საეკლესიო წიგნები.

17) დეკანოზი მეფის-კარის ეკლესიის მიხეილ. ვახტანგ მეფის (VI) დროს ესეც წიგნებს აბეკდვინებდა (1764 წ. ¹).

ამათ გარდა, რასაკვირველია, კიდევ იყვნენ სხვანაცა, მაგალითად: დეკანოზი ზაქარია გაბაშვილი, ათანასე მთავარ-ეპისკოპოსი, ეპისკოპოსი საბა ნინო-წმინდელი, იმერეთის ქათალიკოზი იოსებ, სოლომონ I მეფის ძმა და სხვ., მაგრამ ყველას ჩამოთვლას მე საჭიროდ არა ვრაცხ. ეს პირნიც მხოლოდ იმისთვის მოვიხსენიე, რომ მეთქვა: თუ ამ დროს სკოლები არ ყოფილიყვნენ, ამდენი ნასწავლნი სასულიერო პირნიც არ იქნებოდნენ. აქედგან ცხადია, რომ მოხსენებულ ეკლესიურ კრების გარდაწყვეტილება ბეჯითად სრულდებოდა ყოველს ეპარქიაში და განათლების შემწეობით ისინი იცავდნენ ხალხში ქრისტიანობას.

რადგან საეპარქიო სკოლებში მოსწავლეთაგან საეკლესიო წიგნების კითხვის შესწავლა და ცოტა რამ სამღთო წერილის ცოდნა საკმაო არ იყო მომავალ სუ-

¹) იხ. ეკლესიის ისტორია პლ. იოსელიანისა.

ლიერ მამათათვის, ამისათვის ქათალიკოზმა ანტონმა, მეფე თეიშურაზისა და ირაკლის დროს, გახსნა ორი სემინარია. ერთი — თელავში, მეორე თბილისში. ამ დროს შესანიშნავი სასულიერო პირნი არიან: ქათალიკოზი ანტონ I, ქათალიკოზი ანტონ მე-II, მთავარ-ეპისკოპოსი ანტონ ჭყონდიდელი, ეპისკოპოსი ამბროსი ნეკრესელი, ეპისკოპოსი იოსებ ხარქაშნელი, დავით რექტორი ¹⁾, გაიოზ, ეპისკოპოსი ვარლამ ²⁾, არქიმანდრიტი ტარასი ³⁾ და სხვ.

ყველა ეს ზემოთ ჩამოთვლილნი მამანი, მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნოებში მცხოვრებნი, არამც თუ სკოლებსა ხსნიდნენ და ასწავლიდნენ ერს წერა-კითხვას, ფილოსოფიას, ღვთის-მეტყველებას და საღმთო წერილს, რასაკვირველია, სქოლასტიკურად, არამედ ზოგნი მათგანნი, ჯარსაც მიუძღოდნენ წინ, ამხნეებდნენ თავიანთ მაგალითით, და ამარცხებდნენ მტერს ბრძოლის ველზე. ზოგნი თავიანთ ლოცვითა, მარხულობითა და ბერულის ღვაწლით აღვიძებდნენ ხალხში სიყვარულს ქრისტიანობისადმი; ზოგნი ქადაგებდნენ ეკლესიებში ქრისტეს ზნეობრივს სწავლას, როგორც მაგალითად ამბროსი ნეკრესელი, ანტონ ჭყონდიდელი, ვარლამ მიტროპოლიტი; ზოგნი აგროვებდნენ ძველებურს წიგნებს და ავრცელებდნენ ხალხში; ზოგნი სწერდნენ სხვა-და-სხვა თხზულებებს, როგორც მაგალითად ანტონ პირველი, გაიოზი, დავით რექტორი, ბესარიონ, დოსითეოს ¹⁾ და ზოგნი კიდევ მართავდნენ სტამბას და ბეჭდავდნენ საეკლესიო და საერო წიგნებს. 1723 წელს დაიბეჭდა პირველად

1) გვარათ ალექსიევ-მესხივეი.

2) გვარათ თ. ერისთავი.

3) ალექსიევ-მესხი.

1) ფიცხელაური.

ქართული დაბადება მთავარ-ეპისკოპოსის იოსებისაგან ბაქარის ხარჯითა და ამის შემდეგ აღარ დაბეჭდილა.

საზოგადოდ უნდა ვსთქვათ, რომ მეჩვიდმეტე საუკუნიდგან ძლიერ იღვიძებს სასულიერო წოდება. ის ჰხედავს საქართველოს საშიშარს მდგომარეობას და მთელის თავის ძალღონით მეცადინეობს დაიცვას სამშობლო ქვეყნის თავისუფლება, ენა, სარწმუნოება და ეროვნობა. ამის სახსრად იგი ჰხედავს განათლებას, მაგრამ წიგნებს ვერა შოობს. 1235 წლიდგან დაწყობილი ვიდრე მეჩვიდმეტე საუკუნემდე გაჰქრა ყველა ის წიგნები, რომელიც გამოსცეს საქართველოს ეკლესიის წინანდელმა საუკუნოებმა. მეცამეტე, მეთოთხმეტე, მეთხუთმეტე და მეთექვსმეტე საუკუნოების განმავლობაში ქართველობას თითქმის არა გაუკეთებია—რა ერის განათლებისათვის მწიგნობრობის ასპარეზზე, რადგან მტრისაგან მოცლა არა ჰქონდა. რაც წინა საუკუნოებმა გამოსცეს, ჯერ კიდევ იმით იკვებებოდა ქართველთ გონების მოთხოვნილება. მაგრამ ამ დროს განმავლობაში რიცხვი წიგნებისა, რომლებშიაც იყო მოქცეული ქართველთა კჳა-გონების ნაწარმოები, ყოველ წლივ კლებულობდა, ზოგი გაცვდა ხმარებით, ზოგი დაიკარგა, ზოგი მტრებმა წაიღეს. ერთს სომხის სწავლულს, ხეჩატურ ავანისიანცს უნახავს 1865 წელს სამარყანდში მრავალი ქართული ხელთნაწერი წიგნები, წაღებული მეთხუთმეტე საუკუნეში თემურ-ლენგისაგან და იქ ერთ კოშკში შეგროვებული¹⁾.

ამ გვარის მიზეზებისა გამო დიდი ნაკლულეევანება იყო სკოლებში სახმარ წიგნებისა. ამ ნაკლულეევანების მოსასპობლად ხელი მიჰყვეს წიგნების თარგმნას დოსითეოსმა, ანტონ ქათალიკოზმა, გაიოზმა, დავით რექტორმა, საბა-სულხან ორბელიანმა და მრავალთა სხვათა.

1) იხ. Опис. г. Тифл. Юсел. гз. 152.

დიდის შრომითა და ჯაფით ამათ დააყენეს სკოლები თავის რიგზე, და დაიცვეს ეკლესიის თავისუფლება, სარწმუნოება და ეროვნება მეცხრამეტე საუკუნემდე. მაგრამ 1801 წელს საქართველო შეუერთდა რუსეთს და ამასთანავე 1811 წელს უწმინდესმა სინოდმა გააუქმა საქართველოს ეკლესიის თავისუფლებაცა. ამ წლიდგან მოისპო ქათალიკოზობა და დაარსდა თანამდებობა ეგზარხოსისა. უკანსსკნელი ქათალიკოზი იყო ვარლამ ერისთავი და ამის მიერ ნება-დართვით ახლა საქართველოს ეკლესიის მთავარ-მმართველად არის ეგზარხოსი.

მეოთხე მტერი საქართველოს ეკლესიისა იყვნენ ლათინებისა და ლოტრანგების მისიონერნი. ესენი მეცადინეობდნენ ქართველების თავიანთ სჯულზე მიქცევას.

ჩვენს სწავლულებს რომ ჰკითხოთ, ყველანი ერთხმად გეტყვიან, -- ქართველების მიქცევა თავიანთ სჯულზე ლათინებმა მხოლოდ მეცამეტე საუკუნის დამდეგს მოიწადინესო. მაგრამ ჩვენ არა ვართ ამის თანახმა. იმათ განიზრახეს ეს საქმე მეთათე საუკუნეში. შემდეგ საბერძნეთისა და რომის ეკლესიის გაცალკეებისა, ათონის მთაზე მოვიდა ერთის წარჩინებულის გვარის ჩამომავალი ბერი, სახელად ბენედიქტე, ექვსის მოწაფით და შეეხიზნა ქართველ ბერებს: მამა იოანე ივერიელსა და ეფთვიმეს. იმათ არ განაცხადეს მაშინვე თავისი დაფარული განზრახვა და ისე დაუმეგობრდნენ ქართველებს, რომ უერთი-ერთმანერთოდ ვერა სძლებდნენ. გავიდა რამდენიმე ხანი, ბერძნის ბერებს ერთმანერთში რალაც განხეთქილება აუტყდათ. მაშინ ამ ბენედიქტე ლათინმა უთხრა ეფთვიმეს, რომ ჩვენცა და თქვენც ორივენი უცხონი ვართ და მოდი შევეერთდეთ და ერთად ვიმოქმედოთ, თუ ბერძნები ჩვენს წინააღმდეგობას დაიწყებენო. ქართველმა ბერებმა უარი უთხრეს, მაგრამ ლათინთ სამღვდელოთ მაინც არ აიღეს ხელი თავის განზრახვაზე: სულით

და გულით დაუმეგობრდნენ ქართველებს, და განგებ ისე ასრულებდნენ ეკლესიურს წესს, ვითომც ისინიც მართლმადიდებელნი იყვნენ. ამას ამტკიცებს ეპისკოპოსი პორფირი უსპენსკი ¹⁾). მურავიოვი თავის მიმოხილვაში, „წიგნი აღმოსავლეთიდგან“, პროტოკოლი კონსტანტინეპოლელ პატრიარქთა ²⁾ და ცხოვრება იოანესი და ეფთვიმესი ³⁾). ისინი ისე აჩვენებდნენ თავს, თითქო ქართველებს უფრო მეტი გავლენა ჰქონდათ მათზე, ვიდრე მათ ქართველებზე. ამისათვის ქართველებს ისინი შეუყვარდათ, ესარჩლებოდნენ, დაუმეგობრდნენ და რომის ეკლესიაც მოსწონდათ. 115!) წელს ღუკიც იმპერატორმა შეჰყარა თავის სასახლეში სულიერნი მამანი, რომაელნი, სომეხნი, ბერძენი და ქართველნი. აქ იყვნენ აგრეთვე სომეხთა მეფე გაგიკ და სხვა თავადნიცა. იმპერატორმა ჰკითხა გიორგი მთაწმინდელს: რომელი სარწმუნოება უფრო მართალი არისო: ბერძნებისა, ქართველებისა, რომაელებისა და სომეხების სარწმუნოებათ შორისო? „ჩვენ ქართველთა ნათესავის სარწმუნოება ყველაზე უფრო მართალი არს: და რაჟამს ერთ-გზის გვიცნობიეს, არღარა მიდრეკილ ვართ, არც მარცხნივ, არც მარჯვნივო“, — უპასუხა გიორგიმ. მეფეს ძლიერ გაუკვირდა და კვლავ ჰკითხა: რით გავიგო, რომელი არის მართალი ორთა შორის? ჩვენ და თქვენ ქართველნი „მფუფანითა პურითა ვწირავთ და ზედაშეს წყალს ვუტრევთ, ხოლო რომნი ხმიადითა და უწყალოდ სწირვენ“. გიორგიმ უპასუხა: ცოცხალ მივიღებთ სახედ ქრისტეს ხორცისა, მარილიანს პურსა სახედ სულისა გონიერისა, წინააღმდეგ აპოლინარისა, რომელიც ამბობდა, რომ ქრისტე ღმერთის სხეულს კა-

1) იხ. *Исторія Афона*.

2) იხ. ხალხის განათლების საინისტროს ჟურნალში 1847 წ.

3) იხ. გამოც. საბინისა, გვ. 415.

სური სული და გონება არა ჰქონდაო; ხოლო ღვინო-ში წყალს ვურევთ სახელ სისხლისა და წყლისა, რომელნიც გადმოიღვარა ქრისტეს გვერდიდგან“. მოვიდა ახლა რიგი რომაელების სარწმუნოებაზე პასუხის თქმისა. გიორგი იმას ქებით იხსენიებს. „ვინადგან რომთა ერთ-გზის იცნეს ღმერთი, არაოდეს მიღრეკილ არიან და არცარაოდეს წვალება შემოსულ არს მათგან, და როგორც ერთხელ შესწირა უსისხლო სხვერპლი იგი თვით იესო ქრისტემ და მოციქულმა პეტრემ, ვგრეთ აღასრულებენ იგინი და არა არს მას შინა განყოფილება“. — მთავართა მათ რომაელთა დიდად განიხარეს და ეტყოდეს წმინდასა: „წამოგვეყვე, ჩვენ მიგიყვანთ წმინდასა პაპისა წინაშეა“¹⁾).

„მიგიყვანთ წმინდისა პაპისა წინაშეა“, რას ნიშნავს ეს სიტყვები, თუ არა იმას, რომ თქვენ ქართველნი ჩვენნი მომხრენი ყოფილხართ, ერთგვარი ეკლესიური სწავლა გვქონია და თქვენ არა ხართ განცალკევებულნი ლათინთ ეკლესიისაგანაო. მწერალს ეს საგანი რომ ჰქონებოდა სახეში, ბევრს რასმეს იტყოდა ამის შესახებ. მაგრამ იქნება იმისთვის არ მიაქცია ყურადღება, რომ გიორგი მთაწმინდელი არ დათანხმდა პაპის ნახვაზე? იქნება გიორგი იმისთვის არ წავიდა რომში, რომ ლათინთ სულიერით მამათ ქართველთ ეკლესიის შეერთება ეწადათ და ეს იცოდა გიორგიმ?.. ეტყობა მაშინვე უარი უთხრა ამ განზრახვაზე. იმას არ მოსწონდა საბერძნეთისა და რომის ეკლესიების ურთი-ერთ შორის განხეთქილება. აგრე რიგად არც ერთს თანა-უგრძნობდა, არც მეორეს და ქართულ ეკლესიის დამოუკიდებლობას იცავდა რომაელთაგანაც და ბერძენთაგანაც, როგორც ზემოთა ვნახეთ.

მაგრამ რომის ეკლესიამ ხელი არ აიღო ქართველთ

¹⁾ იხ. გიორგი მთაწმინ. ცხოვ. გამოცემა საბინინისა, გვ. 474 და 475.

ეკლესიის გადაბირებაზე. რა ვერ მიიმხრეს ათონის მონასტრის ბერები, რომელთაც დიდი გავლენა ჰქონდათ საქართველოზე, თავიანთ მოქმედების ასპარეზი საქართველოში გადმოიტანეს. ეს საქმე დაიწყეს იმათ 1212 წლის შემდეგ. ისტორია მოწმობს, რომ მეცამეტე საუკუნეში იმათ ათონის მთაზე თავისი მონასტერი ჰქონდათო, ამის შემდეგ კი აღარაო. ამისთვის, რომ ამ საუკუნეში ლათინის ბერებმა საქართველოში დაიწყეს მოქმედება. ეს მოხდა 1215 წელს, როდესაც საქართველოს ჯალალედინმა შემოუტია და მონგოლები შემოესივნენ. სხვადა-სხვა მიზეზებით პაპა ინოკენტი მესამემ და გონორი მესამემ ლაშა გიორგისთან და რუსუდანთან მიწერ-მოწეგამართეს. რადგან წინა საუკუნოებში გაძლიერებულ საქართველოს სამეფოს ახლა დასუსტება დაეტყო მტერთა თავს დასხმითა, ამისათვის ლათინის ბერებმა ეს დრო უფრო მარჯვედ იცნეს თავის განზრახვის აღსასრულებლად. მათ ეგონათ საქართველოს გაკირებულ მდგომარეობით ვისარგებლებო. დაუწყეს პაპებმა თავიანთ წერილებში მეფე რუსუდანსა და საქართველოს თავადებმა ლაქუცობა. საქართველოს შემწეობა ეკირვებოდა ქრისტიანობის მტრის დასამარცხებლად და არა სარწმუნოების გამოცვლა: რუსუდან დედოფალი 1239 წელს პაპა გრიგოლ მეცხრეს მოშველებასა სთხოვს თათრების წინააღმდეგ და პაპა სამაგიეროდ უგზავნის შვიდს ბერს¹⁾, რომელთაც უნდა ექადაგნათ საქართველოში და გაეფრანგებინათ ქართველები. წერილში პაპა ბოდიშს ითხოვს დედოფალთან, ჯარით შემწეობას ვერ გაძლევო, მაგრან აქებს იმასაც და მის ქვეშევრდომ ხალხსაც, რომ მტკიცედ სდგანან ქრისტიანობაზე და ბოლოს სთხოვს ზრდილობიანად ისიც და მისი ხალხიც დაემორჩილოს წმ.

1) ეს ის რიცხვია, რაც ათონის მთაზე იყო.

პეტრეს ტახტსა, რომელსაც უჭირავს ხელში სასუფეველის კლიტენი... მაგრამ არც ქართველებმა უღალატეს მამა-პაპის სარწმუნოებას, არც პაპებმა აიღეს ხელი საქართველოს ეკლესიის შეერთების განზრახვაზე რომის ეკლესიასთან.

1289 წელს პაპა ნიკოლოზ მეოთხემ გამოგზავნა კიდევ მქადაგებლები კავკასიაში. რადგან ამ დროს საქართველო ძლიერ სამწუხარო მდგომარეობაში იყო, მეფეებმა ისინი ხალხის სანუგეშებლად თავაზით მიიღეს, მაგრამ გაფრანგების განზრახვა კი შორს დაიჭირეს. ქართველებმა არ დაუშალეს გაეხსნათ ამ მისიონერებს თბილისში საეპისკოპოზო კათედრა. პირველი ეპისკოპოზი იყო იოანე ფლორენტიელი. ამ ეპისკოპოსს გამოუგზავნა პაპა იოანე მეოც-დაორემ ეპისტოლე, რომელშიაც არიგებდა, როგორ უნდა მოქცეულიყო, რომ ქართველები გადაებირათ. ამავე დროს პაპამ მოსწერა ეპისტოლე საქართველოს მეფეს და ზოგიერთს თავადებს და ურჩევდა ფრანგობის მიღებას. მაგრამ ჰქონდათ რამე მანე შედეგი საქართველოს ეკლესიისათვის ამ ეპისტოლეებს, თუ არა, ჯერ-ჯერობით ბეჯითად არა ვიცით-რა. ეტყობა კი, რომ ამ დროებაში აქ ბევრი უნდა ყოფილიყვნენ რომის სარწმუნოებისანი: ასე რომ არ ყოფილიყო, ეპარქიის დაარსებაც (1329 წ.) თბილისში საჭირო არ იქნებოდა: ეტყობა ლათინების მისიონერები ტყუილად არ იყვნენ აქ. იმათ ჰქონდათ წარმატება ქადაგებაში, სარგებლობდნენ საქართველოს შეწუხებულ მდგომარეობით და მეცადინეობდნენ დაერწმუნებინათ ქართველები, რომ პაპა არის ქრისტიანობრივის ეკლესიის პირველი ეპისკოპოზი და ვისაც უნდა რომ ცხონდეს, უნდა სწამდეს ეს დოღმატიო.

1468.—1505 წლებს შუა მეფე კოსტანტინე მესამე რომ გამეფდა ქართლში, მისიონერებმა მიაწერინეს პაპა

ალექსანდრე მეექვსესთან წერილი და ათხოვნინეს ლოცვა-კურთხევა და შემწეობა. ამ გვარის მლიქვნელობით გადაჰყავდათ თავიანთ სარწმუნოებაზე თითო-ოროლა პირნი ქართველთაგან, მაგრამ ერი და სასულიერო წოდება სრულიად არ მიეკარა მათ. ქართველთ სულიერი მამანი ისე ეწინააღმდეგებოდნენ, რომ ვერას მხრით ვერ მოდრიკეს მათი სიმტკიცე. რადგან მამა-პაპის სარწმუნოების შენახვით ისინი იცავდნენ სამშობლოს პოლიტიკურს თავისუფლებასაც, ამისათვის ხალხი თანაუგრძნობდა მათს მეცადინეობას. იქამომდე მტკიცედ იდგნენ მამა-პაპის სარწმუნოებაზე სულიერნი მამანი, რომ არამც თუ სამშობლოში ვერა დააკლეს-რა ლათინებმა, არამედ ვერ დაითანხმეს ფლორენტინის სობოროზედაც. საბერძნეთისა და რუსეთის ეკლესიების წარმომადგენლებმა მოაწერეს ხელი სობოროს განჩინებაზე, რომ თანახმა ვართ პაპა ვიცნოთ საქრისტიანო ეკლესიის მოთავეთაო, მაგრამ საქართველოს წარმომადგენელი პიტროპოლიტი გრიგოლკი არ გახდა თანახმა, არ მოაწერა ხელი სობოროს განჩინებაზე, გამოიპარა და ასე ჩაშალა მათი განზრახვა. ეს ამბავი მოხდა 1439 წელს.

ამავე ხანებში მოქმედებდნენ საქართველოში ლიუტერის სწავლის მიმდევარნი. ესენი იყვნენ; დოქტორი იაკობი — ანდრია, გელარხი, ანტონი, სუვეიცერი და მარტენ კრუზე პროფესორი ტიუბინგენისა. ამათ მიაქციეს თავიანთ სჯულზე სამცხე-საათაბაგოს მთავარი ყვარყვარე, შვილი მზე-ქაბუკ დიდისა; მაგრამ ლოტრანგების მეცადინეობა ამით დასრულდა. თვითონ ათაბეგმაც უარ-ჰყო ახალი სარწმუნოება და მიიღო მაჰმადიანობა.

მაგრამ რომის მისიონერებმა მაინც თავისი არ დაიშალეს. რადგან საქართველოს ცხოვრება დროსა და დროს განმავლობაში უფრო და უფრო ირევოდა და ხალხი იქსაქსებოდა, ამისათვის ისინიც დროს შეწყობით

მოქმედობდნენ, რომ ამღვრეულს წყალში თევზი დაეჭირათ. 1625 წლიდგან რომის მისიონერები თეოქტიანის ორდენისა საქართველოში სცხოვრობდნენ, და რადგან სწავლაში ძალიან განვითარებულნი იყვნენ და იცოდნენ ექიმობა, ხალხმა დაიწყო მათთან მისვლა-მოსვლა და პატივისცემა. ამათ ხალხი ისე შეიჩვიეს, რომ ადვილად შეეძლოთ მისი მიქცევა ლათინთ სარწმუნოებაზე. 1631 წ. ამ მისიონერების მოთავემ აბოთაეოლისმა ახარა პაპა ურბან მერვეს, რომ ბევრი ხალხი შევიძინე და დავიხლოვეო. მართლაც მათ მოაქციეს მრავალნი ქართველი და სომეხნი. ამის შემდეგ მოვიდნენ კაპუცინის ორდენის ბერები და ამათაც ბევრი ქართველები გადაიბირეს თბილისში, გორში, ქუთაისში, მაგრამ ყველაზე უფრო მომეტებულად იღვაწეს იმათ ახალციხის მაზრაში, სადაც ამ დროს ოსმალები მფლობელოდნენ. თავდაპირველად მეფეები კარგის თვალთ უყურებდნენ რომის ეკლესიის მქადაგებლებს, რადგან მათის შემწეობით ჩვენს ხალხში უფრო კარგად რიგდებოდა სკოლების საქმე და სწავლამეცნიერება ვრცელდებოდა. ანტონ ქათალიკოზმა ისინი მიიჩნია საქართველოს განმანათლებლად და მათის მანქანებით იმანაც ერთ დროს უღალატა ქართველთ ეკლესიას და ლათინთ სჯული მიიღო. ხალხმა ეს შეიტყო. მეფის თეიმურაზის ბრძანებით მოხდა სულიერთა მამათა კრება. ქათალიკოზი ამხილეს ფრანგობის მიღებაში; მერმე, 1755 წელს გააგდეს საქართველოდგან რუსეთში. მაგრამ აქ იმან დაამტკიცა თავისი მართლმადიდებლობა და მიიღო ვლადიმირის ეპარქიის მთავარ-ეპისკოპოსობა; ანტონის შემდეგ თეიმურაზ მეფემ, სასულიერო წოდების ჩაგონებით, გარეკა საქართველოდგან რომის ეკლესიის მისიონერები და მათ მიერ თბილისში აშენებული ეკლესია ქართველებმა დაიპყრეს. მაგრამ 1763 წელს ანნა

ბატონიშვილის, მეფე ირაკლის დის თხოვნით, ისინი დაბრუნდნენ ისევ თბილისში.

ამ დროებაში ქართველთაგან ბევრი იყვნენ გაფრანგებულნი. მათ შორის იყო საბა სულხან ორბელიანიცა. საბამ მიიღო ეს სარწმუნოება რომში პაპა კლიმენტი მეთერთმეტეს ჩაგონებით, და აგრეთვე თუმანიშვილებმა, რომელნიც ჩამომავლობით წმინდა ქართველის სისხლისანი არიან. რუსების შემოსვლის შემდეგ ყველა გაფრანგებულებს „არმიანო-კათოლიკები“ დაერქვათ, მაგრამ ნამდვილად კი თითქმის ყველანი ქართველნი არიან. 1763 წლიდგან 1859 წლამდე ამათ სასულიერო პირთა შორის შესანიშნავნი არიან პატრი ფილიპე და პავლე შაჰყულოვი. პირველი მოკვდა 1835 წ. ზეორე 1859 წელს. ამ უკანასკნელს ჰქონდა ბიბლიოთეკა და ახალ-ციხეში გამართული სკოლა ყმაწვილებისათვის. ამას ქართულს ენაზე გადმოუთარგმნია უცხო ენებიდგან მრავალი სასარგებლო ქადაგება, და აგრეთვე იტალიურის ენიდგან საეკლესიო ისტორია მერვე საუკუნემდე და სიკვდილს არ დაუკლია დასრულება.

ასე ვრცლად ვილაპარაკე ამ ოთხს მტერზე იმ განზრახვით რომ თვით ფაქტებში გამოხატულიყო გაჭირვებული მდგომარეობა სამშობლო ქვეყნის სარწმუნოებისა და ეკლესიის დამოუკიდებლობის დაცვის მოვალეობი, რომელიც იკისრა სასულიერო წოდებამ. სამ საუკუნის განმავლობაში მან იბრძოლა ყველა მტრებთან მოულაღვად და დაიცვა სარწმუნოება. მართალია, ლათინთ მისიონერებმა, ლოტრანგებმა და მაჰმადიანებმა ბევრი ქართველი გადაიბირეს; მაგრამ აქვე უნდა ვსთქვათ, რომ ეს ქართველობა ჰფიქრობდნენ სარწმუნოების გამოცვლით პოლიტიკურის თავისუფლებისა და ქვეყნის დაცვას მტერთაგან. ამ აზრის დამტკიცებას ახლა მე არ შევუძლები და მივუთითებ მხოლოდ ორს სასულიერო პირზე

ანტონ ქათალიკოსზე და საბა სულხან ორბელიანზე. ყველასთვის ცხადია, თუ რა მიზეზით დაუახლოვდნენ ისინი ლათინებს, მიიღეს თითქო მათი სარწმუნოება, მაგრამ რაკი უსარგებლობა სცნეს, ისევ უარ-ჰყვეს. რა ნახეს ქართველთ მტკიცე განზრახვა რომ არ გამოიცივლიდნენ სარწმუნოებას და დღეს იქნებოდა, თუ ხვალ, საქართველო რუსეთს შეუერთდებოდა, შემოეფარნენ ისევ სამშობლო სარწმუნოების კალთას და შემდეგი საქმე ღმერთს მიანდეს. ვინ სტყუოდა: ანტონ ქათალიკოზი, საბა ორბელიანი და სხვა გაფრანგებული ქართველები, თუ ისინი, რომელთაც მართლ-მადიდებლობაზე ხელი არ აიღეს, ეს ახლა ყველამ იცის.

ცხადია, რომ იმათ მიერ სარწმუნოების გამოცვლას სხვა განზრახვა ჰქონდა ამოჯარებული. იმათი სული-სკვეთება ეძიებდა ღონეს, რომ მომავალი ქართველთა ყოფილიყო კეთილი და ბედნიერი. ამისათვის მათს ქცევას არა აქვს ლაქი. აქა სჩანს მხოლოდ მათი გამჟრიახობა და წინად-მხედველობა.

ასეთნი იყვნენ სულიერნი მამანი მეცხრამეტე საუკუნემდე, იმ ძველს დროში, როდესაც საქართველოს ყოველს კუთხეში ქრისტიანის სისხლი იღვრებოდა. „მაშ რას იქმოდნენ თუ არ იომებდნენო?“ მიპასუხებს თავის გასამართლებლად რომელიმე აწინდელ სულიერთა მამათაგანი. „გაჰკირვება მიჩვენე, გაქცევას გიჩვენებო“, ნათქვამია. „ყველა ერთ ჭირში იყვნენ და ყველას უნდა დაეცვა სამშობლო ქვეყანა, თუ უნდოდა თავისი სიცოცხლეო“. ეს ყველაფერი ვსთქვათ მართალია; მაგრამ მართალია ისიც, რომ ძველებურნი მამანი ქვეყნის სასარგებლოდ უფრო ზრუნავდნენ, ვიდრე თავიანთ პირადის სარგებლობისათვის. სულიერ მამათაგან იყო მოფენილი საქართველოს მთა-ბარი დედათა და მამათა მონასტრებითა, რომელთა რიცხვი აღემატებოდა ორასსა,

როგორც მე გამოვიანგარიშე ვახუშტის გეოგრაფიულ აღწერილობიდან. ეს ამოდენა მონასტრები იმ განზრახვით იყვნენ აშენებულნი, რომ ბერებსა და მონაზნებს ქართველთ ახალგაზდა ყმაწვილებისათვის ქართულს ენაზე ესწავლებინათ წერა-კითხვა, ქართული ისტორია, საღმთო წერილი, გაეხსნათ გონება, მიეცათ მათთვის ისეთი განათლება, რომ გაეგებინებინათ მათი ვინაობა, შეეყვარებინათ მათი ეროვნება, სამშობლო, თავისუფლება და სარწმუნოება.

ერთის სიტყვით, სულიერნი მამანი ჰფიქრობდნენ მომავალზე, და არა აწმკოზე; ჰფიქრობდნენ სამშობლოს ბედნიერებაზე და არა თავის თავზე. არა, თავის თავზედაც ჰფიქრობდნენ, მაგრამ უფრო იმის მოწადინენი იყვნენ, რომ მათი სახელი სამშობლო ერში კეთილად ხსენებულყო. რა პირადი სარგებლობა ჰქონდა მაგალითად თბილელ-ბოდბელ მიტროპოლიტს დომენტი მესამეს — ორბელიანს? ის ბეჯითად მეცადინეობდა მეფე ვახტანგ მეექვსესთან ერთად გაემართა თბილისში ქართული სტამბა. აქ აბექდვიანებდა ქართულს ენაზე საეკლესიო წიგნებს და აგრეთვე სხვა-და-სხვა ახზულებებს; მართავდა სასწავლებლებს სოფლის ეკლესიებთან; აგროვებდა წიგნებს, რათა გაემდიდრებინა სიონის ეკლესიის ბიბლიოთეკა.

ეს კიდევ ცოტა ვსთქვი: იმის დროს ოსმალებმა დაიპირეს თბილისს ქალაქი და მოიწადინეს სიონის სობოროს შეჩეთად გადაკეთება. მაგრამ იგი წინააღმდეგ მათს განზრახვას. მას მიემხრო გივი ამილახორი და ამ უკანასკნელის ძლიერის ქომაგობით გადაარჩინა მამა-პაპის სალოცავი შეურაცხყოფისაგან. აგრეთვე რა სარგებლობა ჰქონდა მიტროპოლიტს იოსებ თბილელს — თარხნიშვილს, რომ შაჰაბაზისაგან თავის საკუთარი ხარჯით გამოისყიდვიდა ქართველ ტყვეებს? რა განზრახვა ჰქონდა ამ შესანიშნავ ძღვედელ-მთავარს, რომ გამწარებული ებრძოდა

მტერს და მისვე წყეულის ხელით მოკვდა ბაზალეთის ომში? ამას თავისი თავი რომ ჰყვარებოდა სამშობლო ქვეყნის კეთილ-დღეობაზე მომეტებულად, არ აიღებდა ხმაღს ხელში, არ შეებრძოდა მტერს და როგორც სულიერი მამა იქნებოდა თავის სამწყსოში: იმას იქნება არავინ შეჰხებოდა, ვითარცა უვნებელ სასულიერო პირს; მაგრამ არა: მისი გული ვერ ითმენდა სამშობლოს უბედურებას და ხმლის მოქნევით ჰფიქრობდა დაეცვა სამშობლო ერი და სარწმუნოება ¹⁾).

რა სარგებლობა ჰქონდათ აგრეთვე ანტონ ქათალიკოზს პირველს და ეპისკოპოზს გაიოზს, რომ თუმცა რუსეთში სცხოვრობდნენ, ქართველთ განათლებისათვის შეეადინებოდნენ? განა ამისათვის ქართველები ჩინებს მისცემდნენ, თუ ჯამაგირს მოუმატებდნენ? ან იქნება რუსეთის მთავრობისაგან სამშობლო ქვეყნის განათლებაზე შრომისათვის რაიმე ჯილდოს მოელოდნენ? არა, მათი შრომა უანგარო იყო. იმათ სახეში ჰქონდათ მხოლოდ სამშობლოს ბედი, მისი კეთილ-დღეობა, მისი დამოუკიდებლობის დაცვა, ქართულის ენის და ქართველობის გაძლიერება განათლების საშუალებით. რასაკვირველია, ოჯახი უმახინჯოთ არ იქნება. იყვნენ ქართველთ სასულიერო პირთ შორისაც იმისთანანი, რომელთაც პირადი სარგებლობა და კეთილ-დღეობა უფრო სწამდათ, ვიდრე საქვეყნოდ საქმე, ვიდრე ერის დიდება და მისი დამოუკიდებლობა; მაგრამ კაცთა საზოგადოება სიმართლეს ყოველთვის მომეტებულს რიცხვში ჰხედავს. აი ამისათვის ჩვენც, რადგან კეთილის მსურველნი უფრო მომეტებულნი იყვნენ, ვიდრე მავნენი, ვამტკიცებთ, რომ ძველებურს სასულიერო წოდებას თავი შეწირული ჰქონდა ქართველ ხალხის სარწმუნოებისა და ვინაობის და-

¹⁾ იხ. Описание Тип. П. Иоселиани гв. 180 და 181.

საცველად. ის აძლიერებდა ქართულს ენას კავკასიის ხალხებში, ის აძლევდა ერს განათლებას, ის იცავდა მის დამოუკიდებლობას, ის აძლიერებდა ეკლესიურს მწიგნობრობას და, როცა საჭიროება მოითხოვდა, ებრძოდა მტერს ძლიერის სიტყვითა და თავგანწირულებით.

თუნდ რომ ყველა ეს ასეც ყოფილიყო, მერე რა გნებავთ ამით სთქვათო? მკითხავთ. არაფერი იმის გარდა, რომ გვსურდა მხოლოდ გვეთქვა, — ძველს დროში არც მეფე, არც თავადი, არც დიდებული, არც ერის-თავი, არც აზნაური, ერთის სიტყვით არავინ არ თაკილობდა სასულიერო თანამდებობის მიღებას, თუ კი ხედავდნენ, რომ ამ თანამდებობის საშუალებით შემწეობას მისცემდნენ ერის დამოუკიდებლობის დაცვასა და სარწმუნოების გაძლიერებას; რომ ქართველ ხალხს მის დაკარგვით თავის ეროვნებაც არ დაჰკარგოდა, და არ აღიარებულყო სპარსელ ტომთა შორის; გვსურდა, რამოდენადაც შეგვეძლო, გვეამბნა მკითხველთათვის, რომ უწინდელს სასულიერო წოდებას თავისი პირადი სარგებლობა ისე ძვირად არ უღირდა, როგორც ერის დიდება და მისი კეთილ-დღეობა; გვეწადა უკანასკნელად გველაღადა პაულე მოციქულის შემდეგი სიტყვებიცა: „ამიერიდგან ძმანო, მტკიცედ სდევით და შეიკრძაღეთ მოძღვრება ესე, რომელი გისწავიეს წიგნითა ჩვენითა“.

II

ქართველი ქალი

ძნელია ქართველ ქალზე ლაპარაკი, — ძნელია კაცმა სთქვას — რა მნიშვნელობა ჰქონდა მას ქართველ ხალხში და რა მონაწილეობა მიუღია სამოქალაქო და ისტორიულს ცხოვრებაში? ვამბობთ, ძნელია საგანზე ლაპარაკი ამისათვის, რომ ჯერ-ჯერობით არ არის მოგროვებული არავითარი მასალა მის შესახებ და არც საქართველოს ისტორიული მემკვიდრეანი არიან ჯერ კრიტიკულად განხილულნი, როგორც ამას მოითხოვს მეცნიერება. ამ მიზეზისა გამო ვინც კი დაიწყებს ქართველ ქალებზე ლაპარაკს, უსათუოდ უნდა გადააქოთოს მონასტრების წიგნთა საცავნი, მოსძებნოს, ამოჰკრიფოს რაიმე ნაგლეჯნი ისტორიულის მატრიანისა, შეაგროვოს ერთად, მერმე გადაარჩიოს, განიხილოს კრიტიკულად, რიგზე დააწყოს და შეადგინოს სისტემატიკური მსჯელობა. და აზრი ქართველის ქალის ისტორიულ მოქმედებაზე და ქუის გამჭრიახობაზე. უეჭველია, რომ ამ გვარს შრომას დიდი და ხანგრძლივი ბეჯითად მეცადინეობა უნდა და ვერც შესძლებს ერთი კაცი ამ საგნის საბოლოოდ გარდაწყვეტას.

მაგრამ აქამომდე ჯერ არც ერთს ჩვენს მწერალთაგანს არ აქვს ეს საქმე დაწყობილი. მართალია, ამ ორი სამის წლის განმავლობაში ბ. აკაკი წერეთელმა ბევრი

სწერა „დროებაში“ და „შრომაშიაც“ ძველებურისა და ახლანდელის ქალების ავ-კარგობაზე, მაგრამ მის წერილებში მსჯელობა ისტორიულს ფაქტებზე არ არის დამყარებული. ეს არის მიზეზი რომ დღემდის არ არის ჩვენს მწერლობაში აღსანილი რა დანიშნულება ჰქონდა ქართველ ქალს ოჯახში, სამოქალაქო და პოლიტიკურ ასპარეზზე და აგრეთვე რა იყო იდეალი ქართველის ქალის ცხოვრებისა. რასაკვირველია, ჩვენ არ ვამტყუნებთ პოეტს, რატომ ქალების ისტორია არ დაგვიწერაო. ამ გვარს შრომას ისტორიკოსიც ვერ შესძლებს, თუ მასალა არ ექნება, და პოეტს ხომ აბა რალა მოეთხოვება.

ჩვენ ხელადა გვაქვს მხოლოდ „ქართლის ცხოვრება და წმინდათა მამათა ცხოვრება“, რომელშიაც მხოლოდ აქა-იქ, თითო სტრიქონობით და თითო სიტყვით, გაკვრით წამოსცდენიათ მწერალთ რაიმე აზრი დედა-კაცებზე და ამ სტრიქონებს და სიტყვებს დიდის ყურადღებით წაკითხვა უნდა და კრიტიკულად განხილვა. ამათ გარდა სხვა ისტორიულნი მათიანენი არა გვაქვს და არც ამაში არის ნათქვამი დედა-კაცებზე, იმას გარდა სხვა ცნობები მწერალმა თვითონ უნდა ეძიოს სხვა-და-სხვა თხზულებებში ქართულსა, რუსულსა და კიდევ სხვა უცხო ენებზე დაწერილებში.

ჩვენს შრომაზე უნდა ვსთქვათ, რომ ეს არ არის უნაკლულო ფაქტიურის მხრით. მაგრამ რა ვქნათ, ჩვენ მეტი არ შეგვეძლო, და რაც დააკლდა, ის სხვან გამოიკვლიოს.

მაგრამ არ იქნება აქვე არა ვსთქვათ, რომ ქალების ცხოვრების ისტორიის შესწავლისათვის, სხვათა შორის, რასაკვირველია, დიდი მნიშვნელობა აქვთ ხალხის ზღაპრებსა და ანდაზებსაც. ამათში არის გამოხატული ხალხის შეხედულება დედა-კაცის კეუაზე, გამჭრიახობაზე, მოვალეობაზე და მოქმედებაზე ერის საზოგადო ცხოვ-

რებაში. უკანასკნელს დროს მეცნიერებამ, მართლაც, ისეთი ყურადღება მიაქცია ხალხების ზღაპრებს, რომ ისტორიის გარეშე დროის კაცობრიობის ცხოვრებას და ახლოებითა ხსნის მათის შინაარსიით; იმათში ეძებს და პოულობს მეცნიერება ქვეშარიტებას, ბნელად გამონასკულს სხვა-და-სხვა ალღეგორიით იმ დროს, როცა კაცობრიობამ ჯერ წერა იცოდა.

ქართველ დედა-კაცების ძველის-ძველ ცხოვრებისა და ძალ-ღონის გამოკვლევაში ეს ზღაპრები, რასაკვირველია, მცირედ არ შეეწევინა მწერალს, მაგრამ სამწუხაროდ, დღემდის ისინი არ არიან შეკრებილნი და დაბეჭდილნი. ჩვენ ვიცით მხოლოდ, როგორც ზღაპრად გაგვიგონია, რომ მათში დედა-კაცი ქუჩიანად, გამქრიახად და ძლიერად იხატება და ყოველს გასაქირში ჰშველის მამა-კაცს და იხსნის უბედურებისაგან. ასეთნი არიან მაგალითოდ ბებრები და გასათხოვრად მოსწრობილნი ქაღნი. მაგრამ გვაქვს ერთი დაბეჭდილი ზღაპარი, რომელიც ქართველ ქალზე ბერძნებს შეუდგენიათ და რომელსაც ჩვენთვის უფრო დიდი მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე თვით ქართველებისაგან შედგენილ ზღაპრებს. უეჭველია, რომ ბერძნებისაგან შედგენილს ზღაპრებში ჩვენებურ ქალზე უფრო დასაჯერებელი შეხედულობა იქნება გამოთქმული. მიუდგომლად იმათ ექნებათ ნათქვამი ქართველ ქალზე, რაც იყო იგი და რა მნიშვნელობაცა ჰქონდა მას ცხოვრებაში. ჩვენა გვაქვს სახეში ზღაპარი ¹⁾ „ოქროს მატყლოვანის ვერძისა“, რომელშიაც არის სხვათა შორის ლაპარაკი ქართველს ქალზე --მედიაზე.

მედია იყო სამეგრელოს მთავრის ოჯახის ასული. ის იყო სიყრმიდგანვე განსწავლული, იცოდა ფიზიკურ

¹⁾ ამ ზღაპრიდან ჩვენ ამოვწერთ მხოლოდ იმას, რაც შეეხება თვით მედიას და საქართველოს.

მოვლენათა ახსნა და იყო ძლიერი ჯადოქარი. ზღაპარი ამბობს, რომ მედიასავით მცოდნე, და მეცნიერი დედამიწის პირზე აღამიანი არ მოიპოვებოდაო, იცოდა წინადვე კაცის ყოველი თავ-გადასავალიო. გრძნებაში ისე დახელოვნებული იყო თურმე, რომ ნათელს ბნელად გადააქცევდა და ბნელს ნათლად; უეცრად ასტეხდა ქარს; ელვა-ქექას, ქუხილს და მიწის-ძვრას; ერთს წამს მომდინარე წყალს უკან გააბრუნებდა; ზაფხულში უცებ ხეებს ფოთლებს დააყრევინებდა და შელოცვითა და ჯადოქრობით ზამთარში ხეებს ფურცლით, ყვავილებით და ნაყოფით შეამკობდა; ყმაწვილებს მოხუცებულ კაცებად გადააქცევდა და მოხუცებულთ ქაბუკად გადაახალისებდა. რადგან ასეთი მეცნიერი და შემძლე იყო, ძველს დროში მას ღმერთად რაცხდნენ.

ეს ქალი სცხოვრობდა იმ დროს, როცა არღონავოსნები მოვიდნენ სამეგრელოში „ოქროს მატყლოვანის ვერძის“ ტყავის მოსაპოვებლად. ეს ოქროს ტყავი ეკიდა ტყეში ერთ ხეზე და ტყე იყო (სამეგრელოში) შეწირული ღმერთის მარსისათვის. მას სდარაჯობდა ორი ხარი, რომელთაც რკინის რქანი ჰქონდათ და პირიდგან ცეცხლი ამოუდუღდათ, და ერთი ვეშაპი. ისე იყო ეს ადგილი მოჯადოქრებული, რომ ვინც „ოქროს ტყავს“ მიუახლოვდებოდა, ვერ გადარჩებოდა ცოცხალი. ბევრნი გმირნი მოსულიყვნენ უწინაც მის წასაღებად, მაგრამ მოდარაჯვთაგან სიცოცხლეს გამოჰსალმებოდნენ. ბოლოს მოვიდა იაზონ მის წასაღებად და უთუოდ ისიც მოკლული იქნებოდა, თუ მედიას არ ეშველნა მისთვის.

არღონავოსნები რომ მოვიდნენ სამეგრელოში, ოტიამ, მედიას მამამ, თავის სახლში მიიღო და კარგად უმასპინძლა. პირველ დღეს, სადილის ქამის დროს, იაზონმა, ჰერკულესმა და ოტიამ დიდი ბაასი გამართეს. ამ დროს მელიაც მშვენივრად შემკულ და შემოსილი

ძვირფასის ტანისამოსითა და თვალ-მარგალიტითა მამას გვერდით უჯდა, მაგრამ არავითარი მონაწილეობა არ მიუღია მათს ბაასში. მეორე დღეს კი ველარ მოითმინა დასთხოვა მამას, ნება მიეცა გასჯიბრებოდა ცოდნით და სწავლით ბერძნებს, „ვითარცა წესი არს მალალ-შობილთა და ბერძენთა ქალ-ყრმათა“¹⁾; ოდეს იხილა იაზონ გონიერად და ფრიად ხელოვნად ზრდილობიანი და სიბრ-ნითა აღსავესე საუბარი მისი, გაუყვირდა ფრიად და შე-უყვარდა მედია და ამასაც იაზონი.

ერთს დღეს მედიამ გამოუცხადა იაზონს, რომ თუ პირობას მომცემ ცოლად შერთვისას და სიკვდილამდე აღარ გამეყრები, მიშინ გასწავლი რა მოხერხებით შე-გიძლიან დაამარცხო დარაჯნი ოქროს ტყავისა და იშო-ვო განძიო. იაზონ თანახმა გახდა და მისცა სიტყვის სიმტკიცის თავდებად ჰერკულესი.

მედიას დარიგებით იაზონმა მართლაც გაიმარჯვა, დახოცა დარაჯნი და ჩამოხსნა „ოქროს მატყლი“, რომელიც ხეზედ ეკიდა. ეს ამბავი ოტიას ძლიერ ეწყინა და მოიწადინა ბერძნების დახოცა, მაგრამ ერთ ღამეს იმათ წაიყვანეს მედიაც და გაიქცნენ საბერძნეთში. ეს ამბავი ქართველ ხალხსაც ძლიერ ეწყინა. მოჰხდა ამაზე ამბოხი და ოტია გადააყენეს მთავრობისაგან უძვირფასესის გან-ძის დაკარგვისათვის. სამეგრელოს გამგებლად გახდა ახლა ოტიას ძმის-წული ჰერსეი, რომელმაც რამდენიმე ხნის შემდეგ უღალატა საქართველოს ერთობას და იქმნა დამოუკიდებელი მთავარი სამეგრელოსი.

ამ დროს მედია უკვე საბერძნეთში იყო და იაზონისაგან ორი შეილიცა ჰყავდა. ვიდრე ახალგაზდა იყო, ქმარს უყვარდა, მაგრამ როცა მოხუცდა, შეიძულა იაზონმა იგი, სხვა ახალგაზდა ქალი მეფისა ცოლად შეირთო და მედიას შეილებიც წაართვა. მაშინ მედია აღიძრა საშინელითა შურითა, მოჰკლა იაზონის ცოლიც

¹⁾ იხ. ისტორია თეიმურაზ ბატონიშვილისა გვ. 91.

და თვის მიერ ნაშობი ორი შვილიც, რომ უშვილოდ ამოეწყვიტა იაზონ. მასუკან მივიდა ქმარზე საჩივლელად ჰერკულესთან, რადგან თავდები იყო, მაგრამ იგი ჭკუა შეშლილი დაჰხვდა და განკურნა ჭკუა-შეშლილობისაგან. ჰერკულესმა დიდი მადლი გადაუხადა და ძლიერ ეწყინა, რა შეიტყო ღალატი იაზონის მიერ. რადგან აღარა გაეწყობოდა-რა, ურჩია მედიას ხელი აეღო იაზონზე და სხვა ქმარი შეერთო. მედიამ დაიჯერა გმირის სიტყვა, შეერთო სხვა ქმარი, რომლისაგანაც ეყოლა შვილი და დაარქვა სახელად მიდ.

მედია აღარ დადგა საბერძნეთში და მოვიდა სასაქართველოში თავის მამის სანახავად. აქ შეიტყო, რომ მისი მამა ოტია ჩამოეგდო ძმის-წულს ტახტიდგან, თვითონ გამხდარიყო სამეგრელოს მთავრად და საქართველოსაც გაჰყოდა. ამ ამბავმა თავზარი დასცა მას. სიკოცხლე გაარმებულმა მედიამ დიდი ხნის ფიქრის შემდეგ ურჩია მცხეთის მამასახლისს და ქართველ ხალხს დაუყოვნებლივ დაეკირათ ისევ სამეგრელო და შემოერთებინათ საქართველოსთან. ხალხმა გაუგონა. შეიყარა ჯარები. ამოირჩიეს მხედართ-მთავრად მედიას შვილი მიდ; გაილაშქრეს, დაეცნენ სამეგრელოს, დაამარცხეს პერსეი, დაიპყრეს ქვეყანა და შემოუერთეს ისევ საქართველოსავე. „იმას ზედა მცხეთისა და სხვანი მამასახლისნი და ივერიისა ერისა საზოგადოება ფრიად მადლობელ ექმნენ მედიას კეთილისა რჩევისა მიცემისათვის და გარჯისთვის გულოვნად ძისა მისისა და პატივ-სცეს და კვალად ოტია, მამა მედიასი, ჰყვეს მამასახლისად კოლხიდისა, რომელიცა იყო მაშინ ღრმად მოხუცებული“¹⁾).

მთელი ეს მოთხრობა მართალია, ზღაპარია, მაგრამ არ შეიძლება, მასში რაიმე კეშმარტება არ იყოს. სპენ-

¹⁾ იხ. ისტორ. თეიმურ. ბატ. გვ 85—100.

სერი, ტაილორი, ლებოკი და მრავალნი სხვანი თავიანთ სამეცნიერო გამოკვლევათა შინა დიდს მნიშვნელობას აძლევენ ზღაპრებს, როცა იკვლევენ კაცობრიობის სარწმუნოებას. აგრეთვე არ არის სწავლულთაგან უყურადღებოდ დატოვებული თვით ზღაპარი „ოქროს მატყლოვანის ვერძისა“. ისტორიკოსები ცდილობენ ახსნან რა აზრია ამ ზღაპარში. კავკასიის ხალხთა ძველის ისტორიის მკოდნე უსლარი ამბობს, რომ ამ ზღაპარში მედიას სახელით ბერძნებმა გამოხატეს ის აზრი და შეხედულება, რომელიც კოლხიდის ქალებზე შეედგინათო. ამას მოჰყავს ალექსანდრე მაკედონელის ერთის მხედართაგანის, პტოლომეის შემდეგი სიტყვები: „კოლხიდაში კაცები დედა-კაცებს ემორჩილებიან და დედა-კაცები არიან მამაცნი, უფლების-მოყვარენი, ძლიერნი და მებრძოლნი“¹⁾).

ერთის სიტყვით ძველს დროში საქართველოზე დედა-კაცებს დიდი გავლენა ჰქონიათ. ამას ამტკიცებს, რასაკვირველია, მედიას ზღაპარიცა. უსლარი ამბობს, რომ არღონავოსნების ზღაპრით ბერძნებმა გამოხატეს: 1) კავკასიის ანუ საქართველოს ქალის მდგომარეობა, გამჭირიანობა, ცოდნა და გავლენა ხალხის ცხოვრებაზე, 2) კავკასიის ერის სიმდიდრე, კეთილ-დღეობა და განათლება და 3) თავიანთი (ბერძნების) მეცადინეობა—ჰქონოდათ საქართველოსთან ვაჭრობითი კავშირიო.

თუმცა ამ ზღაპარს ნამდვილი მატყლოვანი მნიშვნელობა არა აქვს, მაგრამ ჩვენ აქედგან შევუდექით ქართველ ქალზე ლაპარაკს ამისათვის, რომ გვსურს შემოვკრიბოთ ყოველ-გვარი ცნობები ქართველ დედა-კაცზე და რადგან ამ გვარს ცნობას გვაძლევს სხვათა შორის მედიას ზღაპარიცა, ამისათვის ჩვენ მოვიხსენიეთ იგი მხო-

¹⁾ იხ. Усларь „Древнѣйшій сказаніи о Кавказѣ“ გვ. 400.

ლოდ მკითხველთათვის საცოდნელად. ამ განზრახვითვე არ დავიზარებთ ორიოდ სიტყვის თქმას კავკასიის ამაზონებზედ ანუ ამორძლებზედაც.

ისტორიკოსების ძველებურ გადმონაცემის გამოკვლევადგან ვიცით, რომ ერთ დროს ჩვენს კავკასიაში უცხოვრიათ ამაზონებს. ვინ იყვნენ ეს ამაზონები? ამ კითხვაზე სწავლულნი დაბეჯითებით პასუხს არ იძლევიან. მაგრამ ყველანი ერთხმად ამბობენ, რომ ეს დედა-კაცები სცხოვრობდნენ კახეთში, დაღესტანში, იმერეთში, სამეგრელოში ახლანდელ ბათუმის მაზრაში, ჩერქეზეთში და ყოველს შავი ზღვის ნაპირა ქვეყნებში კავკასიის მხარეს. აი რას ამბობს ამათზე ერთი ჩვენებური მწერალი: „ძველის-ძველს დროში ერთხელ შემოესივნენ კავკასიას უცხო ტომნი კასლოხიმები. ამათთან ბრძოლაში მამა-კაცი ყველანი გასწყდნენ. მაშინ დედა-კაცებმა ვერ მოითმინეს ეს უბედურება, ერთი პირი ჰქნეს, შეფიცეს ერთმანერთს, შეერთდნენ, განუდგნენ თავიანთ ქვეყანაში ჩამდგარ მტერს და განუწყვეტლად ებრძოდნენ იმას აქა-იქ კავკასიის ხევებში და ლეღებში. აქედგან წარმოსდგა ლაზისტანის და სამეგრელოს სახელი „კოლხიდა“, რომელიც ნიშნავს „ქალთა მხედრობასა¹⁾“. თვით უსლარიც ამბობს, რომ სახელი „კოლხიდა“ და ხალხი „კოლხები“ ამ კასლოხიმებისაგან დარჩა სამეგრელოშიო²⁾).

ამ ორივე თქმულებას (მეღიაზე და ამაზონებზე) თუნდა ზღაპარი დაარქვით, მაგრამ მგონია კი რომ ამ ზღაპრულ გადმონაცემებში გამოთქმულია ნამდვილი აზრი ბერძნებისა ქართველ ქალის ცოდნაზე, კუყის გამქ-

1) იხ. ისტორია მესხი გვარამაძისა.

2) იხ. Усларь стр. 330--426.

რიახობაზე. მაგრამ გასაკვირველია, რი მიზეზით შეადგინეს ბერძნებმა ასეთი აზრი ქართველს ქალზე?

ისტორიით ვიცით, რომ მედიასავით და ამაზონების ვით თამამად ქცევა, უცხო სტუმართან ჯდომა სადილზე და ქასთან მუსაიფი წინააღმდეგი იყო საბერძნეთის ერის ზნისა და ჩვეულებისა. საბერძნეთში დედა-კაცებს არ აჩვენებდნენ უცხო კაცს, მას ჰხედავდნენ მხოლოდ ნათესაევი და მეგობრები ქნისა. მას შეეძლო ქმართან დამჯდარიყო და სადილი ექამა მხოლოდ მაშინ, როცა ქმარს თავისთან სტუმარი არა ჰყავდა. სასახლეში ჰქონდა ქმრისაგან მოშორებით ცალკე ოთახი მიჩენილი და კარებზე ბრაზიანი ქოფაკი ძალლი ჰყავდა დაბმული, რომ გაფთხილებულიყო და უცხო კაცი არ შეეშვა ოთახში. აქ ეხვივნენ მას მოახლეები და მონები. ამ მარტოობაში მისი საქმე იყო სახლის მოვლა, ქსოვა, ქრა-კერვა, ჯარა, საჩჩელი და თითის-ტარი.

ბერძნების აზრით ყოველი ამ გვარი საქმე კაცის ღირსების დამამკირებელი იყო და ამის გამო დედა-კაცსა ჰქონდა მინდობილი. დედა-კაცს არ შეეძლო აგრეთვე მიეღო რაიმე მონაწილეობა სახელმწიფო საქმეებში და ამისათვის მას სწავლა-განათლების მიღების ნება-საც არ აძლევდნენ. რომელი მათგანიც კი გაბედავდა სწავლა-მეცნიერების შეხებას, მასაც ძლიერ ჰკიცხავდნენ და ზრახავდნენ. იმათ ეძახდნენ ზნე-გარყვნილ დედა-კაცებს—გეტერებს, რომელნიც როსკიპების რიცხვში იყვნენ ჩათვლილნი. მაგრამ ბერძნებს მაინც უყვარდათ მათთან დროს გატარება და არა ოჯახში. ცოლებთან, რომელთ ოთახში შესვლას მხოლოდ უსაქმობის დროს ჰკადრულობდნენ. ერთის სიტყვით ბერძნები ისეთის ცუდის თვალთ უყურებდნენ საზოგადოდ დედა-კაცის ღირსებას, რომ დემოსთენი ასე ეუბნებოდა ათინელებს: „საყვარლები ჩვენა გვყავს კმაყოფილებისათვის, ცოლები კი

სახლის მოვლისა და შვილების ყოლისათვისაო“. თვით უდიდესნი ფილოსოფოსნი სოგრატი, პლატონი და არისტოტელიც კი ცუდ აზრს ქადაგებდნენ დედა-კაცზე. ისინი ამბობდნენ—დედა-კაცი სიძულველი არსებაა და კაცი ისე იშვიათად არავის უნდა ელაპარაკებოდეს, როგორც თავის ცოლსაო. სპარტაში და დორიაში თუმცა საზოგადო ცხოვრებაში უფრო დიდი პატივი ეძლეოდა დედა-კაცს, ვიდრე ათინაში; მაგრამ ერთგანაც და მეორედგანაც დედა-კაცი არ იღებდა არავითარს მონაწილეობას სამოქალაქო და პოლიტიკურს საქმეების განწყობილებაში ¹⁾.

თუ ასეა, მაშ რა მიზეზით შეადგინეს ბერძნებმა წინააღმდეგი აზრი ქართველ ქალზე? ნუ თუ მართლაც იმას მნიშვნელობა ჰქონდა ქართველთ ცხოვრებაში? რადგან საბერძნეთში დედა-კაცი ცუდს მდგომარეობაში იყო და საზიზღარი შეხედულობა ჰქონდათ მის ღირსებაზე და მნიშვნელობაზე სამოქალაქო ცხოვრებაში, უეჭველია, რომ ქართველ ქალზე ბერძნები არ იტყოდნენ, რომ ის ძლიერ განსწავლული იყო და საკვირვლად იცოდა ბერძნების ხელობაო, თუ მართლაც, მთლად თუ არა, ნახევრად მაინც ასე არა ყოფილიყოს; არ გიმოიყვანდნენ მას უცხო სტუმრებთან სადილად, არ დასვამდნენ მამის გვერდით, არ გაბაასებდნენ მათთან და არც ზღაპარში ამოქმედებდნენ; არ იტყოდნენ, რომ იაზონს უმემდიოთ არ შეეძლო „ოქროს მატყლის“ შოვნაო. ეტყობა, მართლაც ასეთი ყოფილა და ასეთი თავისუფლება ჰქონია ქართველ ქალს, რომ მისი საქციელი საარაკოდ გაუხდია უცხო ხალხს.

ასეთი შეხედულობა ბერძნებისა ქართველს ქალზე

¹⁾ იხ. Положение женщинъ, въ древнѣйшемъ Римѣ
Красина 1877 г.

არც რომ სრულიად ტყუილი უნდა იყოს ისტორიულადაც. თითქმის ყოველს საბერძნეთის სამოქალაქო ისტორიის სახელმძღვანელო წიგნში სწერია, რომ გეტერების აშკარად გამოსვლაზე საზოგადო ცხოვრებაში გავლენა იქონია აღმოსავლეთმაო. ვიტყვიტ სხვაფრივ: მცირე-აზიაში მცხოვრებ ბერძნების ქალებმა აღმოსავლეთის ქალების საქციელის მიხედვით დაიწყეს თამამად ქცევა და სწავლა-მეცნიერების მიღება. მაგრამ რომელ მხარეს ეძახიან ამ შემთხვევაში მწერალნი აღმოსავლეთს, თუ არა კავკასიას? მე არა ვგონებ, რომ ამ სიტყვით მთელს აზიას იგულისხმებდნენ. ასე რომ იყოს, მაშინ ისინი თავიანთ თავსვე გაამტყუნებდნენ. ჩვენ ვიცით, რომ როცა ლაპარაკობენ საზოგადოდ დედა-კაცის მდგომარეობაზე, ერთხმად ამბობენ, რომ დედა-კაცი ისე არსად იყო დაჩაგრული, როგორც აღმოსავლეთშიო¹⁾. თუ ასეა, მაშ აღმოსავლეთმა როგორ-ღა იქონია გავლენა საბერძნეთის ქალების გათამამებაზე და გარყვნაზე? ექვი არ უნდა გვეკონდეს, რომ აქ საზოგადოდ ყველა აღმოსავლეთში მცხოვრებ დედა-კაცებზე არ არის ლაპარაკი. ჩემის აზრით საბერძნეთის ქალების—გეტერების საზოგადოებაში გამოსვლაზე გავლენა იქონიეს მცირე-აზიაში და კავკასიაში მცხოვრებ უცხო ტომის ქალებმა. თავის ისტორიაში ილოვაისკი ამბობს: მცირე-აზიის კოლონიებში მცხოვრებ ბერძნის ქალებს გაერყვნათ ზნე აღმოსავლეთის ქალების მიხედვითაო. მაგრამ ნუ თუ მართლა შესაძლო იყო ეს ასე მომხდარიყო? ნუ თუ მართლა კავკასიის ქალებმა თავიანთ მაგალითით გაათამამეს ბერძნების ქალები და გამოიყვანეს აშკარად საზოგადო ცხოვრებაში? ჩემის აზრით აქ არა არის-რა გასაკვირველი. აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთის ნაპირებზე შავის ზღვისა ბერძ-

¹⁾ Историческія судьбы женщ. Шашкова стр. 68—86.

ნებს ჰქონდათ მრავალი კოლონიები. ესენი იყვნენ: ოლ-
 ვია, ხერსონესი, პატიკაპეია, ტანაისი, ფანაგორია, დი-
 ოსკურია (სოხუმი), ფაზისი (ფოთი), კიმერიონი (ქუთაი-
 სი), შორაპანი (ყვირილა), პეტრი (ანაკოფია), ტრაპი-
 ზონი და სხვ. ამ ქალაქების მეტროპოლია იყო მილეთი,
 ამბობენ ისტორიკოსები, და ზღვის პირზე მას
 ჰქონდა ოთხმოცი კოლონია დაფუძნებულიო. ჩემის აზ-
 რით აი ამ კოლონიებში მცხოვრებ ბერძნების ქალებმა
 კავკასიის ხალხებში ვაქრობის დროს მისვლა-მოსვლით
 გადიდეს აქაურ დედა-კაცების ზნე, ჩვეულება და ქცევა,
 ესე იგი მათ მოეწონათ კავკასიის ქალების თავისუფლე-
 ბა, ხალხში თამამად გამოსვლა, კაცებთან მოურიდებ-
 ლობა, მათთან ზუსაიფი, მათი გამჭრიახობა, ცოდნა და
 მონაწილეობის მიღება საზოგადო ცხოვრების საქმეებში.
 ისტორია პირდაპირ ამბობს, რომ სახელოვანი ასპაზია
 მკირე-აზიელი დედა-კაცი იყო მილეთის ქალაქიდგანაო.
 პერიკლს ასე მოეწონა ეს კეკლუცი, განათლებული და
 თამამი ქალი, რომ ცოლად შეირთოო. ეს ამბავი მოჰხ-
 და 44!) და 42!) წელს შუა ქრისტ. დაბადებამდე. დიაღ,
 ამ გვარის მოსაზრების გამო ვიკითხავ კიდევ: საიდან გა-
 დიდეს ამ გეტერებმა ასეთი სითამამე, თუ არ კავკასიის
 კოლონიებში აქაურ ქალებისაგან, რომელთაც დიდი
 თავისუფლება, და სითამამე ჰქონიათ ხალხში და რო-
 მელნიც აშკარად გამოდიოდნენ სახალხო დღესასწაულებ-
 ში, მონაწილეობას იღებდნენ საზოგადო ღებინში და სი-
 ხარულში, ერეოდნენ სალაშქრო და სამოქალაქო საქ-
 მეებში? და თუ გეტერებმა სითამამე კავკასიის ქალაქე-
 ბისაგან გადაიდეს, თუ აქაურს ქალებს დაუწყეს მიბაძვა
 ცხოვრებაში, მაშ ეკვი არ უნდა იყოს, რომ აქაურს ქა-
 ლებს დიდი უფლება და სითამამე ჰქონიათ ხალხში. განა
 ამ აზრს არ ამტკიცებენ მედიას ზღაპარი და ამაზონების
 ისტორია?

ნუ თუ ქართველნი უფრო განათლებულნი იყვნენ, ვიდრე ბერძნებიო, იტყვიო? თუ არა, მაშ რით აიხსნება ის ფაქტო, რომ ქართველი დედა-კაცი უფრო გამოსული ყოფილა ცხოვრებაში, უფრო კეთილი ცხოვრება და გავლენა ჰქონია საზოგადოებაზე? რასაკვირველია, ეს იმითი არ აიხსნება, რომ ვითომც ქართველები უფრო განათლებულნი იყვნენ ბერძნებზე. ქართველი ხალხი როგორ შეედრება განათლებით და ცოდნით ძველს ბერძნებს. მაგრამ საქმე ეს არ არის, რომ რამოდენადაც რომელიმე ხალხი გაუნათლებელია, იმოდენად უფრო თავისუფალი ცხოვრება, სითამამე, და გავლენა ჰქონია დედა-კაცს მამა-კაცზე¹⁾. ეს ამიტომ, რომ ველურს მდგომარეობაში დედა-კაცი თავს იცავდა თავის ძალ-ღონით, ებრძოდა კაცს და არ აძლევდა ნებას მონად გაეხადა იგი. საქმე ძალ-ღონეზე იყო დამოკიდებული. ვინც დაამარცხებდა, ის იყო ბატონი. ქალი პირობას უღებდა მის ცოლობის მეძიებელს კაცს: მოდით ჯერ შევიბნეთ და ვიბრძოლოთ, თუ შენ დამამარცხე, მე შენი მონა და ცოლი ვიქნებიო; მაგრამ თუ მე დაგამარცხე, მაშინ მენებება მოგკლავ, არა და მონად გაგიხდით. ასეთი ბრძოლა დაუწყვიათ კაცსა და დედა-კაცს თავის გაჩენილგანვე. ყოფილა დრო, რომ დედა-კაცს უჯობნია მამა-კაცისათვის. ჩვენ უკვე ესტყვიო, რომ კავკასიაში დედა-კაცებს ჰქონიათ სამეფოო. იმათ ერქვათ ამაზონები, რადგან იარაღის ადვილად ხმარებისათვის მარჯვენა ძუძუს იბრმაევებდნენ. აი რას ამბობს კავკასიის ამაზონებზე დიოდოს სიცილიელი: „დედოფალი ამაზონებისა იდგამდინარე თერმოდონის შესართავთან. დღითი-ღღე განითქმობდა მისი სახელი მამაცობისა. როგორც კი დაიპყრობდა ერთს რომელსამე ხალხს, მაშინვე სხვა ხალხის

¹⁾ იხ. Ист. судьбы женщины, 33-68.

დასამორჩილებლად ამხედრდებოდა: ის იწოდებოდა ბრძოლის ღმერთის ასულად. მან დაამარცხა მამა-კაცები და ძალა დაატანა მატყლი ეჩეჩათ და ერთათ. მან გამოსცა კანონები და დედა-კაცები სამხედრო სამსახურში მიიწვია, კაცები კი შინ დასტოვა ოჯახის მოსავლელად. სკვითების ამაზონებზე გადმონაცემი ამბობს, რომ ეგვიპტის მეფის სეზოსტრისის დროს მრავალნი მათგანი გადასახლდნენ კაბადოკიაშიო. ამათ ამოსწყვიტეს თურმე მომეტებული ნაწილი მამა-კაცებისა, რომელნიც თან გაიყოლიეს, ამოიჩიეს მხედართ-წინამძღოლად დედა-კაცები და გამოაცხადეს, რომ აღარა შემთხვევაში არ დაემორჩილებიან მამა-კაცებს. ვინც სიკვდილს გადარჩენ, ყურ-მოკრილ მონად გაიხადეს. ქმრად აღარ ირთავდნენ მამა-კაცებს, მაგრამ დროსა და დროს განმავლობაში ჰქონდათ მათთან დრო-გამოშვებითი კავშირი. თუ ქალი გაუჩნდებოდათ, თვითონვე ზრდიდნენ, თუ ვაჟი, — მამა-კაცებს აძლევდნენ. ისინი ისე ძლიერნი და მეომარნი ყოფილან, რომ დაუპყრიათ მრავალი ქვეყნები, აუშენებიათ ქალაქები, მიუღიათ მონაწილეობა ტროიანელთ ბრძოლაში და უბრძოლნიათ თვით უდიდეს გმირთან ჰერკულესთან, როცა ეს მოგზაურობდა; მაგრამ უკანასკნელს ისინი დაუმარცხებია და გაუუქმებია მათი სამეფო¹⁾.

როდის იყო ეს ამბავი, ბეჯითად არაფინ იცის: მაგრამ ზოგიერთი ისტორიკოსები მოსწრებიან ჩვენს მხარეში იმისთანა დედა-კაცებს, რომელნიც ძლიერად მებრძოლნი ყოფილან. ამას ამტკიცებს სხვათა შორის ქსენოფონტი და ჰეროდოტი. უკანასკნელი სწერს: სავრომატების (კავკასიის მხრის ხალხია) ქალები ისეთივე მხედარნი არიან, როგორც მამა-კაცები; კაცებთან ერთად

1) იხ. იგივე თხზ. შაშკოვისა გვ. 24—25.

ნადირობენ და ქმარს არ ირთვენ; ვიდრე თითოს მტერს სამშობლო ქვეყნისას არ მოკლავენო ¹⁾). ეს ასე ყოფილა 500 წლის წინად ქრისტეს დაბადებისა. მაგრამ ამის შემდეგაც ქალები ასე იქცეოდნენ. მაგალითად 60 წლის წინად ქრ. დაბ. რომის მხედართ-მთავარი პომპეი რომ ეომებოდა კახეთში ქართველებს, მაშინ ამ უკანასკნელთ ლაშქარში და ბრძოლაში დედა-კაცებიც ერივნენ.

აი ამ დროებში დედა-კაცს ჰქონდა საქართველოში მინიკებული სრული თავისუფლება, დადიოდა უპირბადოდ, შედიოდა ტაძრებში სალოცავად კაცებთან ერთად, გამოდიოდა ხალხში დღესასწაულს დღეს სასეირნოდ და სალხინოდ; უცხო კაცებს შეეძლოთ მათს ოთახში შესვლა, მამასახლისები მიიღებდნენ ხოლმე უცხო სტუმრებს მათის თანა-დასწრებით; წარჩინებულთა ცოლნი მოგზაურობდნენ უშიშრად; მათნი ასულნი მუსაიფობდნენ სტუმრებთან, როგორც მაგალითად მედია ელაპარაკებოდა იაზონსა და ჰერკულესს.

ყოველ ამ მოსაზრების ძალით ჩვენა ვფიქრობთ, რომ ბერძნებმა შეადგინეს აზრი კოლხიდის ქალის მედიას კეუაზე, გამპკრიახობაზე, ძლიერებაზე, სწავლაგანათლებაზე და ხალხის პოლიტიკურ საქმეებში მონაწილეობის მიღებაზე იმისთვის, რომ კავკასიის დედა-კაცს ჰქონდა ისეთივე ხმა საერთო საქმეებში, როგორც მამაკაცს. უცხო ქვეყნებში ყოველგან, საცა კი სახელმწიფო და მოქალაქობრივი ცხოვრება შეკრულა კანონით და დამყარებულა სახელმწიფო წესდება, ქალის უფლება, თამამობა, ამაყობა, გავლენა და ღირსება შემცირებულა დამდაბლებულა კაცებისაგან ¹⁾): საქართველოში კი რაკი

¹⁾ იგ. იქვე გვ. 42.

¹⁾ იხ. Ист. сѣверных женоц. соч. Шашкова стр. 56, 68, 69, 86, 99, 100 და სხვა.

ერთხელ ქალს მიუღია საზოგადო ცხოვრებაში მონაწილეობა და მნიშვნელობა, რაკი ერთხელ მას ჰქონია ხმა სამოქალაქო და პოლიტიკურს საქმეებში, მერმე მამაკაცებს აღარ წაუერთმევიათ იმისთვის ეს უფლება, და კაცებსა და დედა-კაცებს ორივეს ერთად გაუწვევიათ ქაზანი სამშობლო ქვეყნის დაცვასა და აღყვავებაში, რის გამოც ცოლ-ქმარს დარქმევია ქართულს ენაზე „მეუღლე“.

ეს თუ მართლა ასე არ იყო, მაშ რათა ჰქონდა ჩვენს ისტორიაში ქალს ისეთი დიდი მნიშვნელობა?

ქართლის ცხოვრება ამბობს, რომ ქართველ ხალხის ცხოვრების საძირკველი ჩასდგა კავკასიაში მამათ-მთავარმა ქართლოსმაო. ეს იყო პირველი მწყემსი ქართველ ხალხისა; ეს იცავდა საქართველოს გარეშე მტერთაგან; მაგრამ მოკვდა თუ არა იგი, მაშინვე მისმა ცოლმა მოჰკიდა ხელი ქვეყნის გამგეობასა და მართველობასაო — ამან, როგორც მთავარმა, ქმრის სიკვდილის შემდეგ განუწესა ქართველ ხალხის ცხოვრებას სამოქალაქო წყობილება. მის განკარგულებას არ ეწინააღმდეგებიან არც იმისი ხუთი შვილი, არც ერი. მას ენდობიან ყველანი, როგორც დედას, როგორც ქართველთ ოჯახობის ბურჯსა და სამოქალაქო ცხოვრების სვეტს. ის არის სიცოცხლის ჩამდგმელი ქართველის ხალხისათვის და ფარგალი და ჩარხი ოჯახურის ცხოვრებისა. იმის სიტყვას ფასსა სდებს ხალხი, ისმენს და ემორჩილება მის განკარგულებას. ის უყოფს თავის შვილებს მამის სამკვიდრებელს. შვილნი ემორჩილებიან დედას და ყველანი თავ-თავიანთ მიწა-წყალს უპატრონდებიან. დედას უჭირავს ხელში ხალხის სამოქალაქო ცხოვრების მმართველობა, შვილებს აბარიათ ჯარის საქმე და ქვეყნის დაცვა მტრისაგან ფარ-ხმლითა. ძმები ემორჩილებიან უფროს ძმას მცხეთოს, და ყველანი ერთად დედას. დედა იყო ამშენებელი ქალაქებისა და ციხეებისა. „აღაშენა დედა-ციხე და მანვე აღაშენა ბოს-

ტან ქალაქი, რომელსა აწ ჰქვიან რუსთავი“; „განყენა დედამან შვილნი შემდგომად ქართლოსის სიკვდილისა და მცხეთოს იყო გამგებელ მათ ოთხთავე ძმათა ზედაო“, ამბობს ქართლის ცხოვრება ¹⁾).

შეიძლებოდა გვეფიქრნა, რომ ის მიწა-წყალი, საცა აღაშენეს „დედა-ციხე და ბოსტან-ქალაქი“, დედის სამფლობელო იყო და ამისათვის ნება ჰქონდა თავის წილში ისე ემოქმედნა, როგორც თვითონ ენებებოდა. მაგრამ მატყანე ამბობს, რომ „დედა-ციხე“ კახოსის ხვედრი იყო-
ვო. გარდა ამისა ციხის აშენებას თვალ-ყურს ადევნებდნენ შვილები, და არა დედა. თუ დედას ეკუთვნის, შვილს რა ხელი აქვს, თუ შვილს—დედა რად ერევა საქმეში? თუ დედა-ციხე და რუსთავი კახოსის ხვედრია და ვისაც ეკუთვნის, იგივე თვალ-ყურს ადევნებს მათს აშენებას, მაშ რაღად-ღა არის ნათქვამი რომ ქართლოსის ცოლმა აღაშენაო? იქნება იმიტომ, რომ რადგან დედა-აზრი (ინიციატივა) ქალაქებისა და ციხეების აშენებისა დედას ეკუთვნის, ამისათვის არის ნათქვამი, რომ ქართლოსის ცოლმა აღაშენაო? ეს რომ კიდევაც ასე არ იყოს, მაინც უნდა მივიღოთ, რომ ამ ზღაპრულ ისტორიულ გადმონაცემში ქართლოსის ცოლი არის მიმსგავსებული იმ ღმერთებისა, რომელნიც ბერძნებისა, რომაელებისა, კელტებისა და გერმანელების წარმოდგენით ქალაქებს აშენებენ და ართვენ კაცობრიობის სიკოცხლის ძაფსა, ესე იგი გამონასკვენ ერის სამოქალაქო ცხოვრებასა. იგი არის „ქალი მრთველი“—ქართველი (ქალი შემოკლებულად ითქმის „ქა“); იგი არის მზგაგის ლათინების მიწა-წყლის ღმერთისა. როგორც დედათა ღმერთა ფეია, როგორც ბერძნების ღმერთები; ნიმიფა და

¹⁾ იხ. გვ. 19 და 20.

პარკა—ასე ეს დედა-კაცი, ქართლოსის ცოლი, ართავს ქართველთ ცხოვრების ძაფს, ესე იგი გამონასკევას ქართველთა სამოქალაქო ცხოვრების კანონებს. დიად! იგი არის ღმერთა ქართველ ხალხის მოქალაქობრივ ცხოვრებისა.

ამ გადმონაცემში რომ ასეთი აზრია გამოხატული ქართლოსის ცოლის შესახებ, ამაში ექვი არ უნდა იყოს; და თუ ამ აზრს ვინმე საექვოდ მიიღებს, იმაზე მაინც უნებლიეთ უნდა დათანხმდეს, რომ „ქართ. ცხოვრების“ გადმონაცემში არის გამოხატული პატივისცემა დედა-კაცისადმი და აღიარებულია მისი მოქმედება ისტორიულს ასპარეზზე.

ამ გვარის გადმონაცემის არსებობაც კი საკმაო იმის სათქმელად, რომ ჩვენში დედა-კაცი არ იყო დაჩაგრული მამა-კაცთაგან და მას შეეძლო ეზრუნა და ხმა ამოეღო საზოგადო კეთილ-დღეობის შესახებ. დღესაც ამბობს გლეხ-კაცი: „ოჯახი მაშინ ილუპება, როცა ქმარს ცოლი უკედებაო“. აქედგან ცხადია, რომ ოჯახურის ცხოვრების დამადგენელად იმას დედა-კაცი მიაჩნდა უწინდელ დროში. არც გასაკვირველია: თავ-დაპირველად, როცა კაცთა საზოგადოებრივის ცხოვრების წესდება ინასკვებოდა, მაშინ ამბობენ ისტორიკოსნი, მოქალაქობრივი წესდება დედა-კაცს შემოჰქონდაო, და ერის ცხოვრების გამგებლადაც დედა-კაცი იყო და არა მამა-კაციო; ოჯახის პატრონი იყო დედა, და არა მამა-კაცი, რის გამო დედის სახელი შვილებს გვარად ერქმეოდათო. ამას ამბობს თავის თხზულებაში „Историческія судьбы женщины“ რუსის მწერალი შაშკოვი. იგივე მოგვითხრობს აგრეთვე, რომ ძველს დროში თვით მეფენიც დედის მზრუნველობის ქვეშ იყვნენო: დაუკითხავად შვილს არავითარის განკარგულების მოხდენა არ: შეეძლო, რადგან კაცთა საზოგადო ცხოვრება დედათა უფლებაზედ

იყო დამყარებულიო; და თუ სხვაგან ასე იყო, რატომ საქართველოშიაც ასე არ უნდა ყოფილიყო? მით უფრო წარმოსადგენია ეს ჩვენში, რომ კავკასიაში იყო ერთ დროს სამეფო ამაზონებისა. ქსენოფონტის აზრითაც იმ თემებს, რომელნიც სწავლულთაგან ქართველთ მოდგმის ზალხებად იცნობებიან, იმ ჟამად დედა-კაცი პატივში ჰყავდათ ¹⁾).

ქართლოსის ცოლის შემდეგ საქართველოს ერის პოლიტიკურის თავისუფლების აღსადგენად მოქმედებდნენ დედა და ორი დანი საქართველოს პირველი მეფის ფარნავაზისა. როცა ეს დედა-კაცი მოქმედებდნენ, კაცობრიობის ცხოვრება ძლიერ არეულ-დარეული იყო. ალექსანდრე მაკედონელმა დაიპყრო თითქმის ყველა სახელმწიფოები, დაამხო სამეფო ტახტები და გახდა მარტო თვითონ ხელმწიფედ. ამანვე დაიპყრო საქართველო, მოჰკლა მცხეთის მამასახლისი სამარა და ამისი ძმა—მამა ფარნავაზისა. დაქვრივდა ფარნავაზის დედა. დარჩნენ ობლად ფარნავაზიც და მისი დებიც, რომელნიც ძმებზე უფროსნი იყვნენ. საქართველოს გამგებლად გახდა მტერი აზონი. „კაცი ძნელი და მრისხანე“, დაუწყო ქართველებს დევნა და უწყალოდ ხოცვა. ვისაც კი ქართველთაგანს თვალში რამე ჩინი ვაჟ-კაცობისა ჰქონდა, ყველა მოკლა და ქართველობა დააწიოკა.

აი ამ უღმობელს დროს დედამა და დებმა ფარნავაზი ჯერ მამულის სიყვარულში აღზარდეს, და მერმე არამც თუ არ დაუშალეს იმას აზონის წინააღმდეგობა, არამედ ზნეობითად ამხნეებდნენ იმის მოქმედების ასპარეზზე. ისინი თან მისდევენ იმას ყოველგან, სადაც კი მათი ყოფნა საკიროა. ფარნავაზის გულში დედას რომ არ გაეღვიძებინა სიყმაწვილობიდგანვე უფლების მოყვა-

¹⁾ იხ. თხზულება Анабаиств.

რობა, იმას იქნება არც კი მოენდომებინა მეფობის შოვნა. უეჭველია, ამ გვარს სურვილის გაღვიძებისათვის, კაცის გულში დიდი მნიშვნელობა აქვს აღზრდას. „ქვევრს რასაც ჩასძახებ, იმას ამოგძახებსო“, ამბობს ქართველი ხალხი. თუ ასეა, მაშ უეჭველია, ფარნავაზის დედამ და დებმა მიიღეს მონაწილეობა ქართველ ჩამომავლობის თემების შეერთებაში ერთ მეფის უფლებას ქვეშ; იმათ იზრუნეს ქართველთ ხალხოსნობის აღდგენისათვის, იმათის მეცადინეობით აღსდგა მამა-პაპური სარწმუნოება, ზნე, ჩვეულება და ენა. ეს ნამდვილად ასეც უნდა ყოფილიყო. მთელს ქვეყანაზედ დედას შვილზე გავლენა ჰქონია, როგორც ამბობს შაშკოვი, და ეს ჩვენშიაც, რასაკვირველია, ასე უნდა მომხდარიყო. და ან კი გასაკვირი არ იქნებოდა, რომ მარტო საქართველო ყოფილიყო ამ შემთხვევაში გამორიცხული?

მაგრამ ქრისტეს ქვეყნად მოსვლამდე ქართველებს არა ჰქონდათ მოსაწონი სარწმუნოება. ისინი თაყვანსა სცემდნენ ქართლოსის საფლავს, როგორც გაღმერთებულს მამათ-მთავარს, კერპს არმაზს, კერპს შოთას, რომელიც ხვან-მთესველობის ღმერთად მიაჩნდათ; აგრეთვე კერპებს გაციმს და გაიმს, არტემის და აპლონს; კიდევ ცეცხლს, მთვარეს, მზეს და შვიდს ვარსკვლავს — „მრავალს“. ამათი მსხვერპლი იყო სხვათა შორის სისხლი კაცისა. უბრალო და უმანკო ყმაწვილებს ყელსა სჭრიდნენ ამ კერპების წინაშე. ეს უწყალო ჩვეულება — კულტი უწყუხებდა და უმწარებდა გულს დედათა, ათქმევინებდა მათ მწარე სამღურავს მამა-პაპურს სარწმუნოებაზე. აბა რომელი დედა არ მოინდომებდა იმ სარწმუნოების ამოგდებას, რომელიც მსხვერპლად ითხოვდა იმათ საყვარელ შვილებს და იმათ კი მწარე და მღუღარე ცრემლით ატირებდა? დიად! მოიწადინეს დედა-კაცებმა და კიდევაც შეუცვალეს ქართველ ხალხს სარწმუნოება.

იმათ დაიწყეს საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელება და კიდევაც დააგვირგვინეს თავიანთი კეთილი წადილი. კაცები უარს იყვნენ იმათ განზრახვაზე. იმათ ილაოს ტკივილებით შვილი არ ეშობნათ და არც აგრე რიგად გული დაეწოდათ, როცა თავის საკეთილდღეოდ ყრმებს ყელსა ჰსჭრიდნენ. დედა-კაცებს კი სულის კვეთება მოსდიოდათ; კაეშნებით ევსებოდათ გული, როცა უყურებდნენ, რომ იმათგან ტანჯვითა და მწუხარებით ნაშობს შვილებს, მრავალს ღამეს აკვანზე უძილობით აღზრდილთ საყვარელ ნორჩთ, ახლა ყელსა სჭრიან და ცეცხლში სწვენ. ამ გვარმა უსამართლობამ ასეთი სიმტკიცე ხასიასიათისა და ნებისა დანერგა დედათა გულში, რომ კაცებმა ვერ შესცვალეს თავიანთ მძლავრობით მათი განზრახვა. იმათ მაინც გაავრცელეს საქართველოში ქრისტიანობა.

როცა 45-სა და 60 წლებს შუა ქრისტეს ამაღლების შემდეგ საქართველოში მეფობდა ადერკი, სამცხე-კლარჯეთში მთავრობდა ქერივი დედა-კაცი გვარად სამძივარი. ამ დროს მოვიდა აქ ანდრია მოციქული და დაიწყო სამცხეში ქადაგება ქრისტეს სჯულისა. გაიგონა თუ არა ამ მთავარმა დედა-კაცმა, რომ ანდრიას ღმერთს კაცის მსხვერპლად შეწირვა დიდ ცოდვად მიაჩნია, დიდად მოეწონა ეს ამბავი და მაშინვე თვითონაც ირწუნა ქრისტე და თავის მკირე-წლოვანს შვილსაც მიადებინა ქრისტიანობა. მაგრამ, რადგან მარტო ამათის რწმუნებით არა გამოვიდოდა-რა, მოიწადინა ქრისტიანობის ხალხში გავრცელება. მის ჩაგონებით ხალხმა მიიღო ახალი სარწმუნოება. სამცხე, იმერეთი, სამეგრელო, აფხაზეთი და სვანეთი ანდრიამ მოაქრისტიანა დედა-კაცის შემწეობით.

მაგრამ, საუბედუროდ, დედა-კაცისაგან დაწყობილ საქმეს მეფემ ადერკიმ დიდი წინააღმდეგობა გაუწია.

შეიტყუო თუ არა, სამცხე-კლარჯეთმა და მთელმა დასავლეთის საქართველომ მამა-პაპური სარწმუნოება გამოიცვალაო, ძლიერ იწყინა და ძალად მიაქცია ხალხი ისევ ძველს სჯულზე და ძლიერად დატუქსა სამცხის მთავარი სამძივარი და თავადობა. მაგრამ ქრისტიანობა მაინც არ მოკვდა ამ დევნით. პირველ საუკუნის დასასრულს დასავლეთ საქართველოში ტუსალად გამოგზავნა ტროიანე იმპერატორმა ეპისკოპოსი კლიმენტი რომაელი და ამანა და პონტის ეპისკოპოსმა პალმამ, ჩამომავლობით ქართველმა—მეგრელმა, და ამისმა შეიღმა მარკიონმა დაიცეს ქრისტიანობა სამცხე-კლარჯეთში და დასავლეთის საქართველოში. მეორე საუკუნის დამლევს მცხოვრები ეპისკოპოსი ლიონისა (საფრანგეთშია) ირინეი ამბობს, რომ ივერიაში ახლა ქრისტიანობა არისო.

მაგრამ ამ დროს ქართლ-კახეთის ქართველები ჯერ ქრისტიანობას არ აღვიარებდნენ. სამცხე-კლარჯეთის დედა-კაცები მეცადინეობდნენ ქრისტიანობის გავრცელებას ამ მაზრებშიაც, რადგან ეს საქმე იმათ თავიანთ მოვალეობათ მიიღეს. კაცების წინააღმდეგობამ ვერ მოდრიკა და ვერ გასტეხა სიმტკიცე იმათის განზრახვისა. იმათ მაინც დაამხეს ყოველგან საქართველოში წარმართობა და შემოიღეს სჯული ქრისტესი. ეს ამბავი მოჰხდა 318 წლის შემდეგ ქრ. დაბადებისა მოციქულთა სწორის ნინოსაგან, რომელიც, როგორც ამტკიცებს ბ. ჩუბინოვი, ჩამომავლობით იყო ქართველი—ქანი-მეგრელი¹⁾).

ან განა კი ფიცი უნდა იმას, რომ ნინო ქართველი იყო? თუ არ იყო, მაშ რომელს ენაზე ქადაგებდა? იმან კარგად იცოდაო, ამბობს გადმონაცემი, ბერძნული და ებრაულიო; ქართულის ენის ცოდნაზე კი, მართა-

¹⁾ იხ. „ეტნოგრაფიული განხილვა ძველთა და ახალთა კაბადოკიის ანუ ქანეთის მკვიდრთა მოსახლეთა“, გვ. 11, 12, 13.

ლია, არა არის-რა ნათქვამი, მაგრამ იცით რათა? ამისათვის რომ ქართული ენა იყო მისი სამშობლო ენა და აბა, რაღა ფიცი უნდოდათ მწერალთ, რომ ნინომ ქართული იცოდნაო. დამტკიცება იმისი, რომ ქართველმა ქართული იცისო, სწორეთ რომ სასაცილოა. დიად, ნეტარმა ნინომ კარკად იცოდა ქართული ენა. რომ არა სკოდნოდა, ვერც იქადაგებდა ქართველ ხალხში. და ან კი რატომ არ უნდა სკოდნოდა? იმისი დედ-მამანი იყვნენ კაბადოკიის მცხოვრებნი და აქ ცხოვრობდნენ ლაზები--ქართველები. ასე ამტკიცებენ მეცნიერნი, რომელნიც იკვლევენ კაბადოკიის ძველებურ მცხოვრებლების გვარ-ტომობას.

მაგრამ საქმე ის ხომ არ არის, იცოდა ნინომ ქართული ენა კარგად, თუ არა. ჩვენთვის აქ სასიქადულოა, რომ ის იყო ქართველი შთამომავლობისა და მან გაავრცელა საქართველოში ქრისტიანობა. აი ის გარემოებანი, რომელთაც გამოიყვანეს იგი სამისიონერო მოქმედებაზე. მისნი დედ-მამანი რომ ბერად შესდგნენ, ის წავიდა იერუსალიმში. იქ ჯერ შეისწავლა კარგად ქრისტიანობა, მერმე წამოვიდა სამშობლო საქართველოში მტკიცე განზრახვით, რომ დანერგოს ერთ სისხლ-ხორც ხალხში ქრისტეს სწავლა. ის მოვიდა მცხეთაში ო აგვისტოს. ექვს ამ თვისას იყო არმაზ კერპის დღეობა. ხალხი იქ მიდიოდა დღეობაზე. ნინოც იქ წავიდა. აქ იმან გაიცნო მეფე მირიანის ცოლის სეფე-ქალი (Фреѣлина), სახელად შროშანა, რომელმაც სთხოვა მოდი, სასახლეში და იქ იცხოვრეო; მაგრამ ნეტარმა ნინომ არ ინება. ამ საღამოს ის შეეხიზნა მეფის მეზალის ცოლს ანასტასიას. მერმე გაიცნო მცხეთელ ურიების მღვდლის ქალი სიდონია და კიდევ სხვანიცა, მაგრამ ანასტასიას არ მოჰშორდა. მასთან იცხოვრა იმან ცხრა თვე. ამ დროს განმავლობაში შეისწავლა მცხეთელების ხასიათი და თავის

სახლის პატრონის ცხოვრების გარემოება. როცა შე-
იტყო რომ ანასტასია უშვილო არისო, იმან უწამლა და
გახსნა შეილიერება მისი. შეიტყეს მისი ასეთი ექიმობა
მცხეთელებმა და დაიწყეს მასთან ავადმყოფების მოყვანა
საწამლაოდ. ის ყველასა სწამლობდა და არჩენდა. ამ ხე-
ლობით იმან შეაყვარა ხალხს თავი. იმას ახლა ყველანი
პატივსა სცემდნენ. მოდიოდნენ იმასთან და ყველაფერში
რჩევასა სთხოვდნენ და იმასაც არა ჰშურდა მათთვის თა-
ვისი ცოდნ-. სამი წლის განმავლობაში იმან ისე შეი-
ძინა ხალხი, რომ ყველა მის ღმერთსა ჰფიცავდა. მაგრამ
უფრო მომეტებულად ის დედა-კაცებს იახლოვებდა. ვი-
საც კი რაიმე სიკეთე უყო მათგანს, ყველას მხოლოდ
ისა სთხოვა, შრომის ფასად, რომ სწამდეთ ქრისტი-
ღმერთი და ყოვლად წმიდა ღვთის-მშობელი. ამ სახით
იმას 12 დედა-კაცი დაიმოწაფა, და ხალხის გულიც კე-
თილის ყოფით მოიგო და მოინდო. ის ახლა ყველას
მიაჩნდა წმინდა დედა-კაცად. თვით მეფე-მირიანი ეუბნე-
ბოდა იმას, რომ შენ არმაზ კერპის შვილი ხარო. ასე
რომ გაიერთგულა ყველანი: მეფე, დედოფალი, დიდე-
ბულნი და დაბიო ხალხი. ის გამოდის ქრისტიანობის სა-
ქადაგო ასპარეზზე. თანა ჰყავს თორმეტი დედა-კაცი:
შროშანა, ანასტასია, სიდონია, მებალის ცოლი და სხვა-
ნი და მხნედ ქადაგებს ქრისტეს სჯულს. მეფე მირიანი
და სამეფოს დიდებულნი კაცნი მას ემტერებიან, მაგრამ
დედოფალი ნანა და სალომე უჯარმოელი მას ესარჩლე-
ბიან და კაცებს ნებას არ აძლევენ, რომ რაიმე ავნონ
ნინოსა და იმის თორმეტ მოწაფესა. იწყება ბრძოლა
დედაკაცებსა და კაცებს შორის. მამა-კაცებს არ უნდათ,
რომ საქართველოში ქრისტიანობა გავრცელდეს. მაგრამ
სამი წლის განმავლობაში კაცების წინააღმდეგობა გას-
ტეხეს დედა-კაცებმა და მოაქცა ქრისტეს სჯულზე
არამც თუ ხალხი, არამედ მეფეცა და სამეფოს დიდე-

ბულნი კაცნიც. დედა-კაცებმა გაიმარჯვეს მცხეთაში. მამა-კაცი დაჰმორჩილდნენ იმათ სურვილს. დედა-კაცებმა მოჰხადეს მეფეს წარმართობის გვირგვინი და დაჰხურეს ქრისტიანობისა. სწავლა ქრისტესი აღვიდა საქართველოს სამეფო ტახტზე. ქრისტიანობა გამეფდა მცხეთაში, მაგრამ ეს არ კმაროდა. საქირო იყო მისი გავრცელება საქართველოს მაზრებშიაცა. დედა-კაცებმა დაიწყეს აქაც მხედ და მტკიცედ მოქმედება. მირიან მეფის შვილის (რევის) ცოლმა მოიაკცია ქრისტიანობაზე იორის ხეობაში მცხოვრები ქართველი ხალხი და აღმართა უჯარმაში ჯვარი ქრისტესი. ამავე დროს მივიდა ქიზიყში წმინდა ნინო და აქაური დედოფლის სუჯის შემწეობით გააქრისტიანა ქიზიყელები და დანარჩენი კახეთის ხალხი, და რადგან კახეთი ძალიან მოეწონა, ის აღარ წამოვიდა მცხეთაში. იმან აღირჩივა სავანად სოფელი ქიზიყისა ქედელი. აქედგან დაწერა წიგნი და გამოუგზავნა მეფე მირიანს, რომ კახეთი მთლად გაეაქრისტიანეთო. წერილი გამოატანა ქიზიყის დედოფალს სუჯის. ეს შეჯდა ცხენზე და მოადგა თავის ამალით მდინარე არაგვის პირს. წყალი აღიდებული დაჰხვდა, მაგრამ არ დაერიდა მდინარის დელვას. არ შეუშინდა, ჩააგდო შიგ ცხენი და გასცურა მცხეთაში: მიულოცა მეფეს გამარჯვება და მთელს საქართველოში ქრისტიანობის სამეფო ტახტზე აღესლა.

მაგრამ ნუ გგონიათ, რომ დედა-კაცებმა ქრისტიანობა გაავრცელეს საქართველოში და მერმე დაწყნარდნენ. სრულიადაც არა. იმათ მოინდომეს შთამომავლობისათვის სახსოვრად გადაცემა წმინდა ნინოს ცხოვრებისაცა. ნინოს რომ შეატყეს გადასახლების მოახლოება საიქიოს, შეიყარნენ მისნი თანამშრომელნი დედანი და ჰკითხავდნენ მას დაწერილებით ცხოვრების გარემოებებს. ბატონიშვილის რევის ცოლმა მოითხოვა საწერ-კალამი და აღწერა მისი ცხოვრება და ღვაწლი, და ასე ჩააგდო

დედა-კაცმაცე საძირკველი ქრისტიანული მწიგნობრობისა ქართველ ხალხში.

ამ სახით ძველებური სარწმუნოება მოისპო, კერპები დაემხვნენ წინაშე ქრისტეს ჯვარისა. სამეფოსი და ქართველ ხალხის მფარველად მიიღეს ყოვლად-წმინდა ღვთის-მშობელი მარიაში. მიიღეს სარწმუნოებრივ დოღმატად, რომ დედა-კაცი მარიაში არის ქვეყნის პატრონი და სამოქალაქო ცხოვრების მცველი. უეჭველია, რომ თუ დედა-კაცს წინათვე ასე არ უყურებდნენ ქართველები, ახლა წმინდა ნინოს ქადაგებით ქართველი ხალხი ასე მალე არ შეიცვლიდა აზრს საზოგადოდ დედა-კაცზე და მას არ მიიღებდა თავის სალოცავ ხატად. ახლა იგი არის საქართველოს მეოხი წინაშე ღვთისა, სასოება და იმედი ქართველი ხალხისა გასაჰირს დღესა. ერთის სიტყვით, დედა-კაცი ღვთის-მშობელი საქართველომ იცნო პატრონად და მცველად სამშობლო ქვეყნისა, მამა-კაცი წმინდა გიორგი—მაგალითად მხნეობისა, ვაჟ-კაცობისა და გმირობისა ქართველ ხალხის თავისუფლებისა, ენისა და სარწმუნოების დაცვისათვის.

ამის შემდეგ სამშობლო ქვეყნის კეთილ-დღეობა, სარწმუნოებისა და ქვეყნის დაცვა მტრისაგან შეიქმნა მოვალეობად, როგორც კაცისა, აგრეთვე დედა-კაცისა. ამის მიზეზი იყო ის, რომ ქრისტიანობის მიღებით საქართველომ გადაიმტერა სპარსეთი. ჩავარდა საქართველო დიდს განსაცდელში. სპარსეთმა დაუწყო მას განუწყვეტელი ბრძოლა. ამ გარემოებამ გაჰყო ქართველთ დედა-კაცები და კაცები. იმათ გაინაწილეს შრომა სამშობლო ქვეყნის კეთილ-დღეობისათვის. კაცებმა მიიღეს თავის-თავზე ქვეყნის მტრისაგან მახვილით დაცვის მოვალეობა, დედა-კაცებმა—ოჯახური და მოქალაქობრივი კეთილად ცხოვრებისა. ასე ამ სახით უნებლივად შეიქნა ქართველი დედა-კაცი მოქალაქობრივი ცხოვრების ბურჯად და

სვეტად. მის მოვალეობად შეიქმნა ქართველთ ოჯახობის სვიანობა და ბედნიერება. რადგან სამშობლო ქვეყნის ბედის ტვირთვა გაიყო ორად, ამისათვის დედა-კაცი გამოვიდა ახალ-თაობის განათლების ასპარეზზე, და უნდა გულ-წრფელად აღვიაროთ, რომ იმათ სასულიერო წოდებაზე, მეფითურთ თავად-აზნაურობაზე ნაკლები სამსახური არ მიუძღვით წინაშე სამშობლო ქვეყნისა. ამ აზრის დასამტკიცებლად ახლა ჩვენა გვსურს ავხსნათ შემდეგი კითხვები: შველოდნენ თუ არა დედა-კაცები მამაკაცებს ერის განათლებაში და სამშობლო ქვეყნის პოლიტიკურად გაძლიერების საქმეში.

მატიანეთაგან სჩანს, რომ ქართველი ხალხი ორად იყო გაყოფილი: ერთი ნაწილი, ხელ-მარჯვე, მუდამ მტერს ეომებოდა, მეორე—ხენა-მთესველობას მისდევდა, რომ ქვეყანას არ მოჰკლებოდა საზრდო. მაშასადამე ასაკში მოსულ მამა-კაცობას სრულიად არ ეცალა წიგნის შესწავლისათვის: ამის გამო თავად-აზნაურობა ახალ-მოზარდ შვილებისა და ქალების აღმზრდელნიც იყვნენ: სასულიერო წოდება და დედა-კაცები. ამათ ხელში იყო ქართველ ხალხის სწავლა-განათლების საქმე. მეფე თავადსა, თავადი მეფესა, თავადი-თავადსა, აზნაური აზნაურსა და გლეხი-გლეხსა უზრდიდნენ შვილებს სამხედრო საქმეში. დედოფალი, თავად-აზნაურების ცოლები და გლეხთ დედა-კაცები კი განავითარებდნენ სწავლაში ერთმანერთის შვილებსა და ქალებს. „ხელი ხელს იბანსო“, რომ იტყვიან, იქნება, ამაზე იყო ნათქვამი. „ხოლო მისცა მეფემან მირდატ“, ამბობს „ქართლის ცხოვრება“, „ქე თვისი ვახტანგი გორგასლანი საურმაგ სპასპეტსა აღსაზრდელად, „რამეთუ წესი იყო, რათა შვილნი მეფეთანი წარჩინებულთა სახლსა იზრდებოდნენ“ (იხ. გვ. 110). მასთან ერთად იყო შეზრდილი აგრეთვე არტვაზ ერისთავი და იყო მეფის „ძუძუს-მტე“.

ეს ძველებური წესი აღზრდისა იმაში მდგომარეობდა, რომ ყმაწვილს წერა-კითხვას დედა-კაცი ასწავლიდა, სამხედრო საქმეს კი ამ მასწავლებლის დედა-კაცის ქმარი.

ამაზედ არის ნათქვამი, რომ „წიგნი დედა-კაცის საქმეა და არა მამა-კაცისაო“. მაგრამ ქართველი ხალხი იმისათვის კი არ ამბობდა, რომ წიგნი დედა-კაცის საქმეაო, რომ მისი სწავლა ვითომც კაცების მოვალეობად არ მიაჩნდა: ამ გვარი თქმულობის მიზეზი მხოლოდ ის იყო, რომ დედა-კაცები ასწავლიდნენ წიგნს თავდასაც, აზნაურსაც, გლეხსაც, ქალსაც და ვაჟსაც. არის საფუძველი ვიფქროთ, რომ საბეროდ და სამღვდელოთაც, თუ არა ყველას, მრავალს მაინც არის, დედა-კაცები ამზადებდნენ: ისინი ასწავლიდნენ ქართულს წერა-კითხვას, დავითნს, სახარებას, სამოციქულოს. მაგალითად სახელოვანი გიორგი მთაწმინდელი დედა-კაცისაგან იზრდებოდა სამცხეს ტაძრისის მონასტერში, რომელიც დედათ მონასტერი იყო. აქ მას ასწავლიდა მამიდა თეკლე. მერმე კოტა რომ წამოიზარდა გიორგი, ასწავლიდნენ მას ბერები და მათ შორის ილარიონ თულაელიცა. ბოლოს აქედგანაც გაიყვანეს ის და მისცეს აღსაზრდელად ვილაცა ფერიზა ჯოჯიკს ¹⁾. ამ კაცის ცოლმა გიორგი წაიყვანა კონსტანტინეპოლში და მის მზრუნველობის ქვეშ ის სწავლობდა იქ მეცნიერებას თერთმეტი წლის განმავლობაში. ცხადია, რომ წერა-კითხვა და სწავლა-მეცნიერება მარტო დედა-კაცების საკუთრებას არ შეადგენდა. იმას სწავლობდნენ კაცებიცა, მაგრამ ამათი მასწავლებლნი ყმაწვილობაში იყვნენ დედა-კაცები. პირველდაწყებითი სწავლა მათს ხელში იყო. ჩვენ ძველებურ ქართველობას კარგად ესმოდა, რომ ყმაწვილს ისე ვერა-

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 215.

ვინ აღზრდის, ისე კაცი ვერ მოუვლის და ვერ გასწვრ-
ანის, როგორც დედა-კაცი. ამისათვის რომ დედა-კაცს
დიდი გავლენა აქვს ყმაწვილზე. ამ ქეშმარიტებას ევრო-
პამ მხოლოდ ახლა მიაგნო და ჯერ კიდევ არ არის იგი
ცხოვრებაში განხორციელებული. მხოლოდ საფრანგეთს
ახლა მაგრად მოუკიდნია ხელი მისთვის. მათ სკოლებში
ქალები მხოლოდ ახლა ასწავლიან. ძველებურს დროში
ასე არ იყო იქ, ევროპაში. ჩვენში კი ეს ქეშმარიტება
ძველის-ძველიდგანვე მიღებული ყოფილა. თითქმის არა
გვყავს არც ერთი სახელოვანი მეფე, რომელსაც რომ
წივნი დედა-კაცისაგან არ ესწავლოს, რომ მის გონება-
გახსნილობას და პოლიტიკურს ნერგს მათს გვამში დედა-
კაცების მეცადინეობით არ ჰქონდეს ფესვი გადგმული.
იმათ დიდი გავლენა ჰქონდათ მათს მოქმედებაზედაც და
ქვეყნის ბედზედაც. საქართველოს მატთანენი, მაგალი-
თად, მოგვითხრობენ, რომ ჩვენი პირველი მეფე ფარნა-
ვასი, როგორც უკვე ვსთქვით, აღზარდეს მისმა დედამ
დებმა. მეფე ვახტანგ გორგასლანი მოქმედებს თავის დე-
დისა და საგლუხტ დედოფლისა და დის ხვარანძეს და-
რიგებით. »კითხვითა დედისა შენისათა გამოირჩიე ერთი
ვინმე ჩვენგანი წინამძღვრად სპისა ჩვენისა«, ეუბნება იმას
ჯუანშერ სპასპეტი, და ჩვენ წარვიდეთ და ვიძიოთ შური
ოვსთაგანო; ხოლო შენ იყავ შინა და განაგებდე მეფო-
ბასაო. ამ რჩევაზე ვახტანგი დედას ეკითხება: მაგრამ,
როგორც ეტყობა, საოჯახო რჩევაში არც დედა და არც
და ხვარანძე თანახმა არ გახდნენ. ამის შემდეგ ვახტანგი
სწერს ანდერძს და აძლევს დედას: თუ ომში მე მომკ-
ლეს ოსებმა, ჩემმა დამ ხვარანძემ შეირთოს ქმრად მიჰ-
რან და გამეფდეს ჩემს მაგიერო¹⁾). ასე, დედის ჩაგონე-
ბით ის თანახმა არ გახდა—ჯარები ჯუანშერისათვის ჩა-

¹⁾ იხ. ქარ. ცხოვ. გვ. 115.

ებარებინა და გაესტუპრებინა ოსეთში საომრად. იმან დასტოვა სამეფოს გამგებელად თავისი დედა საგდუხტი და და თვისი ხვარანძე და თვითონ გაილაშქრა ¹⁾).

კავკასიიდგან გამარჯვებული რომ დაბრუნდა, დედამ შერთო ვახტანგს ცოლად სპარსეთის მეფის ასული ბალენდუხტი ²⁾). ერთის სიტყვით, როგორც სჩანს მათიანიდგან, მეფე ვახტანგი არას აკეთებს უღედოთა და უდაოთ. სპარსეთში, ანტიოქიაში და იერუსალიმში მოგზაურობის დროსაც დედა და და იმას თავისთანა ჰყავს. იმას ძლიერ უყვარს თავისი დედა და და ხვარანძე, რომელი „იყო ძლიერი და მშვენიერი“. ამათაც ისე უყვართ ვახტანგი, რომ მას მარტოდ არ სტოვებენ ³⁾). ყოველს საქმეში თან მიჰყვებიან და მრჩეველებათ არიან.

არც შეიძლება ვიფიქროთ, — გურანდურტს და ხვარანძეს მეფეზე ძლიერი გავლენა არა ჰქონოდათ. ვახტანგის პატარაობაში დედა იყო სამეფოს გამგებელი. ამ დროს ისინი ზრდიდნენ იმას ქრისტიანულ წესზე. დედა იმოდენად განათლებული დედა-კაცი იყო, რომ მისი შვილზე გავლენის უარ-ყოფა არ შეიძლება. მას ახვევია სამშვილდეს ციხეში მსწავლულნი ეპისკოპოსნი და მათ შემწეობით მეცადინეობს შეიტყოს ქრისტიანობის უკეთესობა „ათაშ-ფარაშობასთან“ შედარებით. იმას ისე კარგად ესმის მნიშვნელობა სახარების ქართულს ენაზე გადმოღებისა, რომ ბრძანებს მის თარგმნას ⁴⁾). ამ ფაქტს ამტკიცებს პ. იოსელიანიც ⁵⁾), იქნება მართალი იყოს ის ჩემი ეკვიც, რომ საგდუხტმა უფრო შვილისათვის ათარგმნინა სახარება, ვიდრე თავისთვის. მაგრამ ეს თუნდა

¹⁾ იხ. იქვე.

²⁾ იხ. იქვე გვერდი 120.

³⁾ იხ. იქვე, გვ. 121, 137, 138 და 144.

⁴⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 110.

⁵⁾ იხ. Описание г. Тиф. გვ. 96.

ასეც არ ყოფილიყოს, აქ შესანიშნავია და ღირსია სახსოვრად ის ფაქტი, რომ ქრისტიანობაც და ქრისტიანული ლიტერატურაც ჩვენში დედა-კაცებმა დაიწყეს: მათი მეცადინეობით აღვიდა ქრისტიანობა საქართველოს სამეფო ტახტზე. გაიხსენე წმ. ნინოს ცხოვრების აღწერაც სიღონია დედა-კაცისა და სალომე უჯარმელისაგან¹⁾. იქნება ამის მიზეზიც ის იყო, რომ სწავლა-განათლება დედა-კაცების ხელში იყო და მათთვის საჭირო იყო წიგნები სამშობლო ენაზე, — ამისათვის იწყეს იმათ წერაცა და მათი ბრძანებით ქართველმა ბერებმა საღმთო წიგნების თარგმნაც. არამც თუ დედა-კაცები ტახტის მემკვიდრეთა და სხვებს წერა-კითხვას ასწავლიდნენ, ისინი პატრონობდნენ და იცავდნენ იმათ კიდევ. მეფე გიორგი I-სა ზრდიდა მისი მამიდა გურანდუხტი. ლიპარიტ ორბელიანმა გიორგი რომ ძალად წაიყვანა თავის სახლში სამხედრო და საპოლიტიკო საქმეებში აღსაზრდელად, იმას საპატრონებლად თან გაჰყვა გურანდუხტ დედოფალი. შემდეგში, როგორც ქვემოთ მოვიხსენებთ, ლიპარიტი იმან დააქვრინა თავადობას და, ბაგრატ მეოთხეს, თავის ძმას მისცა ხელში²⁾. აგრეთვე დედა-კაცისაგან არის გაზრდილი მეფე გიორგი მესამე. მამა თამარ მეფისა. ის გაზარდა დავით აღმაშენებლის ასულმა თამარმა. ეს სახელოვანი მეფე ძლიერ მადლობელი იყო ამ თავის გამზრდელისა. როცა სომხეთში დაამარცხა მუსულმანების ამირები და ანის ქალაქში თავისი მომხრე კაცი დააყენა მმართველად და დაბრუნდა საქართველოში, მაშინ იმას მიეგებნენ, როგორც მტერზე გამარჯვებულს: ქათალიკოზი, ფილოსოფოსნი, თავისი ცოლი ბურდუხან და გამზრდელი თამარი. აქ ის პირველად მი-

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 86.

2) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 227.

ვიდა თავის გამზრდელისა მამიდის წინაშე და თაყვანი სცა, რის გამო სიხარულით თამარმა იტირა. ეტყობა გიორგი 'მეფე თავის კკუის გამპკრიახობას, პოლიტიკურად ქცევას და საქმის ცოდნას, ქვეყნისთვის კეთილად მოვლას და მუსულმანების ამირებთან თავის მედიდურად და მეფურად დაქერას, — ყველა ამ ცოდნას, — თავის გამზრდელს მიაწერდა. ასე რომ არ ყოფილიყოს, ის თავის მამიდას პირველად არ მიესალმებოდა. აქ ის არც ქათალიკოზსა და არც თავის ცოლს ისეთს პატივს არ აძლევს, როგორც თამარს. მამიდასთან ამბორის-ყოფის შემდეგაო, ამბობს მატიანე, ის „ურცხვენელითა პირითა და ახოვანითა სახითა გარდაეხვია ცოლსა და აკოცაო ¹⁾.

გიორგი მეფე უამართლოდ მოიქცეოდა, ასეთი პატივი რომ არ ეცა თავის გამზრდელისათვის. თამარი, მართლაც, ღირსი იყო ამ გვარის პატივისა. ის ნამდვილი ქართველი ქალია და დედა. ის ცოლად ჰყავდა შირვან-შაჰს, სჯულით მუსულმანს, მაგრამ ქართველობა, თავისი დედ-მამის ენა, სამშობლო ქვეყანა და სარწმუნოება მან ქმარს არ ანაცვალა, არ დაივიწყა. ის უნერგავს თავის შვილს აღსართანს ქართველების სიყვარულს. ქართველი დედის ბუნება სძლევს მუსულმანი მამის ბუნებას. აღსართანი სულით და გულით ემსახურება საქართველოს კეთილ-დღეობას, სისხლსა ღვრის ომში მის მტრებთან. ამისათვის მეფე გიორგის უყვარს ის, როგორც ძმა, „რამეთუ მამიდისა მისისა თამარის ძე იყო.“ ²⁾. ის თუმცა იყო მთავარი შაქი-შირვანისა, მაგრამ ისე უყვარს დედეული სამშობლო, რომ სცხოვრობს ხან თბილისში, ხან თავის სამფლობელოში. მის დედას თა-

¹⁾ იხ. იქვე გვ. 268.

²⁾ იქვე გვ. 272.

მარს თბილისში თავისი სასახლე ჰქონდა სამეფო სასახლის პირისპირ. ამ სასახლეში სცხოვრებდა აღსართანი, თბილისში ყოფნის დროს. იქნება ამ სასახლეში აღზარდა თამარმა მეფე გიორგი და თავისი შვილიცა. იქნება აქ ჩაუნერგა დედამ შვილს ქართველების სიყვარული და აგრეთვე ჩააგონა მას, რომ ქართველებთან ერთობა და ძმობა ჰქონოდა. „ხე ნაყოფით იცნობებაო“. თამარის კუთისაგან მოსალოდნელი იყო ასე მხნედ მეცადინეობა ქართველთ დიდებისა და გაძლიერებისათვის. იგი იყო შვილი საქართველოს უძლიერესი მეფისა დავით აღმაშენებელისა. თუ ვისმეზე შეიძლება ითქვას: „მამა ნახე, დედა ნახე, შვილი ისე გამონახეო“, -- უფრო სამართლიანად შეიძლება ეს ითქვას დავით აღმაშენებელის შვილებზე. მამასავით ისინიც ქვეყნის აღმაშენებელნი არიან. თამარმა ქართლში „აღაშენა თიღვას ჯვარის მონასტერი, გუმბათიანი, დიდ-მშვენიერი, კეთილად ნაშენი და მრავალშენობიანი¹⁾. ის იყო დედათ მონასტერი. ის აღაშენა თამარმა ქმრის სიკვდილის შემდეგ, შეიმოსა მონაზნობა²⁾ და დასახლდა აქ. ამ მონასტრის გარემოს ახლა მრავალი შენობების ნამსხვრევები იპოვება. რას მოგვითხრობენ ისინი, თუ არ სკოლის ყოფნასა? ჩვენი ექვი მით უფრო მართალია, რომ ყოველს მონასტერთან სკოლებიც იყო გამართულიო, ამბობს გარდმონაცემი. თუ ასეა, მაშ თამარსაც სკოლა ჰქონდა თავის მონასტერში, როგორც „ოსტატ“ დედა-კაცს.

თამარსავით იქცევა ამისი დაი კატოცა. ეს იყო გათხოვილი საბერძნეთში³⁾. ამ დედა-კაცმა ქმარი და

1) იხ. გეოგრაფია ვახუშტისა, გვ. 264.

2) იხ. ქართლის ცხოვ. გვ. 264.

3) იხ. იმავე წიგნში გვ. 271 და 272.

შვილები ყველანი გააქართველა. მოხსენებულ გიორგი მეფის დროსვე ის მოვიდა შვილებით და ქმრით თავის სამშობლო ქვეყანაში. მეფემ აუშენებინა მას თბილისში სასახლე თამარის შვილის აღსართანის სასახლესთან, რადგან დეიდა-შვილები იყვნენ. ისინი აქ დასახლდნენ სამუდამოთ. იმათ მისცეს კახეთში აგრეთვე დიდი მამულები და ციხე-ქალაქები. ამ ქალის შთამომავალნი არიან ახლანდელნი ქართველთ თავადნი ანდრონიკაანი, რომ ეს ასე იყო, ამას ამტკიცებენ სხვა მწერალნიცა; აზრის გარჩევა მხოლოდ იმაშია, რომ სხვები არ ამბობენ, — ანდრონიკაანთ დავით აღმაშენებელის ასულის კატოსაგან ჩამომავლობას. იმათი აზრი მდგომარეობს მხოლოდ იმაში, რომ ანდრონიკაანი ბაგრატიონების ნათესავნი არიანო. მაგრამ ეს როგორც გინდა იყოს, ჩვენ ამის დაწვრილებით გამოკვლევას არ შევუდგებით. ჩვენი სურვილი მხოლოდ ის იყო, რომ ამ ფაქტზე ყურადღება მიგვექცია ქართველი ქალებისა და გვეთქვა, რომ ძველებური დედა-კაცები არა ჰგვანდნენ ახლანდელებს. ახლა ქართველი ქალები უცხო ტომის კაცს ქმრად რომ შეირთავენ, არამც თუ თავიანთ ქართველობას ივიწყებენ, არამედ მტრად უხდებიან იმასაც და ქართულს ენასაც. ისინი მეცადინეობენ ქართველებისა და ქართველთენის დამხობას. არ იქცევიან ისე, როგორც იქცეოდნენ ძველს დროში ქართველი ქალები. მაშინ, იმ ნეტარს ძველებურს დროს, როცა ქართველი ქალი უცხო ტომის კაცს გაჰყვებოდა, არ ჰკარგავდა არც თავის სარწმუნოებას, არც ენას, არც ქართველობას; ეძებდა სამშობლო ქვეყნის კეთილ-დღეობას, ესარჩლებოდა ქართველებს, თუ ვისმეს მათგანს ნახავდა თავის ქმრის ქვეყანაში მისულს. ასე იქცეოდა მაგალითად რუსუდან დედოფალი, დაი მეფე გიორგი მესამისა. ის იყო გათხოვილი მცირე-აზიაში და ჰყავდა ვილაცა მაჰმადიან სულ-

თანს, როგორც ამბობს «ქართლის ცხოვრება» 271 და 292 კაბადონებზე. ლაგრეთვე ესარჩლებოდა ქართველებს მცირე-აზიის სულთანის ყიასდონის ცოლი თამარი, რომელსაც თათრები „გურჯი-ხათუნს“ ეძახდნენ¹⁾. იმას ქმარი სიკვდილს უქადის, მაგრამ ის მაინც არ იშლის ძმათათვის წასარჩლებას. ის ქრისტიანობს: იმას ოთახში უკიდია ხატი და ვევედრება ღმერთს ქრისტიანულად²⁾.

რუსუდან დედოფალი, რსულთანის ცოლ-ყოფილი, თავის ძმას, გიორგი მეფეს, შეილსაც უზრდის და დიპლომატობასაც უწევს. ის ზრდის სამშვილდოს ციხეში სახელოვან თამარ დედოფალს და მის ქმარს დავით სოსლანს. მაგრამ, როცა საპიროება მოითხოვს, ის გამოდის თავის სასახლიდგან და ერევა სახელმწიფო საქმეებში. 1162 წელს, როცა ამისმა ძმამ გიორგი მეფემ დაამარცხა მცირე-აზიის ემირები და სულთნები და ამით მოიმდურა სამაჰმადიანო ქვეყნები, მაშინ რუსუდანი გაერია ამ საქმეებში. სულთნებმა სთხოვეს ჩვენს მეფეს შერიგება. ამ თხოვნაზე მეფემაც თანხმობა განაცხადა. დაიწყეს მოლაპარაკება შერიგების პირობებზე. მეფემ დიპლომატად დანიშნა თავისი დაი რუსუდანი, ამისათვის რომ იმან კარგად იცოდა აზიის სულთნების წესი და რიგი³⁾. დიდებული მანდილოსანი დატრიალდა ჯარასავით: შეარიგა მაჩხუბარნი და ასე დაამშვიდა ჩვენიცა და იმათი ქვეყნებიც.

რას ამტკიცებს რუსუდანის დიპლომატად დანიშვნა, თუ არა იმას, რომ ამ დროს კაცთაგან მასზე არც ჰკუნიანი და არც სამეფო საქმის მცოდნე არავინ მოიპოვებოდა საქართველოში? დიად, მატრიანე ამბობს, რომ მან

1) იხ. ქართლის ცხოვრება, გვ. 356.

2) იხ. იქვე, გვ. 366 და 367.

3) იხ. იქვე გვ. 291.

კარგად იცოდა აზიის სულთნების წესი და რიგითი იცოდა — საიდგან? განა იმისთვის იცოდა, რომ ის სულთანის ცოლ-ყოფილი იყო? მე არ ვყოფ უარს: იქნება იმასაც ჰქონდა მის სწავლა-ცოდნაზე გავლენა, მაგრამ არ არი საფიქრებელი, რომ ყოველი სწავლა მას ქმრის ხელში მიეღოს. „ქართლის ცხოვრება“ ამბობს, რომ ის ძლიერ განათლებული ქალი იყო. რუსუდან დედოფალი, ყოველითა სიბრძნითა აღსავსე, მოქმედებდა: აქეთ ბაგრატიონთ გვარ-ზეობითა აწყობდა რიგითა სახლისათა და ქვემოთ¹⁾ ხვარასნისა და ერაყისა სულთანთა სძლობით გამეცნიერებული, ბუნებრივითა სახიობათა და შვებათა მოქმედებდა. იგივე ისტორიული აღწერა, 2:13 გვერდზე, ამბობს რუსუდანისაგან აღზრდილს დავით სოსლანზე: „თავის მოსვლის (საიდგან?) ერთი წლის შემდეგ დავითი ისე წამეჯობინა ყოველსა მშვილდონსა, ცხენოსანსა და კვირცხლსა, მოასპარეზესა და ხელოსანსა, ყოველისფერში განვითარებულ მწიგნობარსა, რომ გასაკვირია, შინათ ვინ ყოფილა ამასი მასწავლებელი და თანა მოსწავლე, და თუ გარედგან საიდანმე გამოჰყვა ეს სწავლა, მაშ სჩანს, იმის მასწავლებელზე უკეთესი შეცნიერებაში განვითარებული კაცი აღარავინა ყოფილა ქვეყანაზეო?“ უეჭველია, რომ ამ სიტყვებით მათიანე აქებს რუსუდანს, რომელმაც აღზარდა თამარი და დავითი. ის მართლაც, ასეთი განათლებული ქალი რომ არ ყოფილიყო, ვერც გაზრდიდა ისეთს მოწაფეს, როგორიც იყო საქართველოს მასწავლებელი თამარ დედოფალი.

რუსუდანსავით მცოდნე და გამჭრიახი დედა-კაცი თითქმის სხვა აღარავინ მოიხსენება ჩვენს მათიანეში. იქნება მასზე უფრო განათლებულნი და მცოდნენი მანდილოსანნი კიდევ ბევრნი იყვნენ ძველს დროში, მაგრამ

¹⁾ იხ. ქართლის ცხოვრება გვ. 293.

მწერალთა, საუბედუროდ, არ მოუხსენებიათ. ვიცი მხოლოდ ერთი პირი კიდეც, რომელიც თუ არ აღემატება რუსუდანს, ნაკლები აღარ არის. ეს არის ბექა დიდის ჯაყელის ცოლი ვახახი. ის იყო ღვთისაგან გამოგზავნილი ხალხისათვის ნუგეშინის-მცემელად. მაგრამ მის საქვეყნო მოქმედებას ჩვენ მერმე ავსწერთ, ახლა მხოლოდ იმას ვიტყვით, რომ ამ ვახახმა და მისმა ქალმა ნათელამ აღზარდეს სახელოვანი საქართველოს მეფე გიორგი ბრწყინვალე. 1289 წელს მეფე დიმიტრი თავდადებული მონგოლებმა რომ მოჰკლეს, მაშინ, ჯერ მცირე-წლოვანი, გიორგი და ნათელამ მოიტაცა ¹⁾ და მოვიდა სამცხეში დედ-მამასთან. აი აქ შეუდგნენ გიორგის აღზრდას ბექა სამხედრო საქმეში, დედა და ბებია კი სწვრთნიდნენ სწავლა-განათლებაში ²⁾, ვახახი იყო აგრეთვე ობოლთა და უღონოთა აღმზრდელი. ამათ ყველას აღსაზრდელად ვახახმა მოიპატრუა თავის სასახლეში, თუ კი სადმე. საქართველოში „კეთილი და მოღვაწე და მეცნიერი ეპისკოპოზი, გინა მონაზონი“ მოიპოვებოდა და ასწავლებინებდა წერა-კითხვას. ეს მოსწავლენი და მასწავლებელნიც იმის სახლში ყველანი იმისივე ხარჯით იკვებებოდნენ. ქვეყნისათვის ამ სასარგებლო მოქმედებას ვახახმა მაშინ უფრო მოუმატა, ამბობს მატთანე, როცა მას მოუკვდა ქმარი ბექა ³⁾.

დედა-კაცებმა აღზარდეს აგრეთვე სახელ-განთქმული მეფე ალექსანდრე I. ის აღზარდა „მრავლის ჭირნახულობითა“ ბებია ქუცნა ამირეჯობის მეუღლემ ⁴⁾.

თუ საქართველოს სახელ-განთქმული მეფეების აღ-

¹⁾ იხ. ქართლის ცხოვრება გვ. 425.

²⁾ იხ. იქვე გვ. 426.

³⁾ იხ. იქვე გვ. 446.

⁴⁾ იხ. იქვე გვ. 472.

მზრდელნი იყვნენ დედა-კაცები, ვიღა იყვნენ ერის განმანათლებელნი? ასწავლიდნენ თუ არა ამათაჲც დედა-კაცები? ამ კითხვის პასუხად მე მატრიანებში არაერთარი შენიშვნა არ აღმომიკითხავს. მაგრამ ვეპყობ კი, რომ იყვნენ. ამ ექვს ვაფუძნებთ ხალხის გადმონაცემზე. დღევანდლამდე ქართველი ხალხი ამბობს, რომ დედა-კაცების ხელში იყო ქალ-ვაჟთა სწავლებაო. ამ მასწავლებელ დედა-კაცებს ხალხი ეძახის „ოსტატებს“. ხალხის სიტყვით, არ იყო ისეთი სოფელი, რომ ოსტატ დედა-კაცებს სკოლა არა ჰქონოდათ. ისინი ასწავლიდნენ ქალებს და ვაჟებს ერთად; ვაჟებს წერა-კითხვას, ქალებს ამასთანავე ქრა-კერვასაც. გაზეთი „დროება“, 1880 წელს მე-119 №-ში ამბობს: “ჩვენში ძველადგანვე სწავლა-განათლების საქმე თითქმის ქალების ხელში ყოფილა. პირველნი გამავრცელებელნი წერა-კითხვისა ხალხში ქალები ყოფილან. ყველას ახსოვს ის დრო, როდესაც სოფლებში და ქალაქებშიაც ზოგიერთ დარბაისელ დედა-კაცებს სასწავლებელი პატარა პანსიონსავით ჰქონდათ გამართული და თვითოეული ამათგანი ათს, ოცს, და ხან მეტს შევირდებს (ქალსა და ვაჟსა) მიიბარებდნენ ხოლმე და ქართულ წერა-კითხვას და საღმთო წერილს ასწავლიდნენ...”

„ასულ ძველათაო, ამბობს იგივე გაზეთი იმავე №-ში, ჩვენს ისტორიულს ცხოვრებაში, როდესაც კაცები — მამები, ქმრები და ძმები მუდამ ლაშქარში და ომში იყვნენ მტრის მოსაგერებლად და სამშობლოს დასაცველად, მაშინ გავრცელება ჩვენებური წერა-კითხვისა და მწიგნობრობის საქმე ქალების მოღვაწეობით მიდიოდაო. და იმ დროს ჩვენში ქართული წერა-კითხვა ერთი-ორად უფრო ყოფილა გავრცელებული, ვინემ ახლა არისო“.

უწინდელ დროში, ამბობს ალექ. ჯამბაკურიან-ორბე-

ლიანი ¹⁾), ქალების უსტართ მიწერ-მოწერა ერთმანერთან, უპირველესი სვეტი იყო ქართული ენის სიტყვიერებისა, იმათი მდაბიური მიწერ-მოწერა ასეთი სასიამოვნო ქართული იყო, რომ მეტად საუცხოვოდ გამოსთქმინდნენ თვისსა აზრსა“. რომ დედა-კაცები ასწავლიდნენ ქალ-ვაჟთა, ამის საბუთად, გარდა იმისა, რაცა ვსთქვი, მოვიხსენიებ იმ წესსა და ჩვეულებასაც, რომელიც დღესაც არსებობს გლეხთ ოჯახობაში. ვგონებ ჩვენში არ არის ისეთი ქართველი, რომელმაც თუ ცოტაოდნად მაინც არის იცის ქართველთა ჩვეულებები, არ იცოდეს, რას ეძახიან გლეხობაში „სადედოს“, რაცა ისინი ქალებს ისტუმრებენ ქმართან: და თუ ვინმემ არ იცის, ამათთვის ვიტყვი, რომ „სადედო“ არის ფასი შრომისა, რომელსაც პატარძლის აღმზრდელი დედა-კაცი სთხოვს სასიძოს. ანუ უკეთა ვსთქვათ: დედა-კაცმა, რომელმაც ასწავლა ქალს წერა-კითხვა, მოამზადა საოჯახოდ, ჩააგონა ქმრის ოჯახის მოვალეობა, პატიოსნური და დარბაისლური ქცევა, — აი ის დედა-კაცი ითხოვს სასიძოსაგან შრომის ფასსა, ესე იგი „სადედოს“, რადგან მის მიერ აღზრდილმა ქალმა გათხოვების დღიდგან თავისი ღონე და შეძენილი სწავლა და ცოდნა ქმრის ოჯახს უნდა მოახმაროს. ეს ჩვეულება დღესაც არსებობს იმ გლეხებში, რომლებსაც „ოჯახიშვილებს“ ეძახიან. მაგრამ, სამწუხაროდ, უნდა ვსთქვათ, რომ ეს ძლიერ ჩინებული და სასარგებლო ძველებური ჩვეულება ჩვენ დროს ისპობა, ანუ სრულიად მოისპო, რის გამო გლეხთ დედათა შორის წერა-კითხვამაც იკლო.

საიდგან წარმოსდგა ეს ჩვეულება, თუ არა იქიდგან, რომ ძველებურს დროში ქალ-ვაჟთა ასწავლიდნენ გლეხთა ცოლებიცა? საიდგან აიღეს გლეხის დედა-კაცებმა

¹⁾ იხ. ამის ნაწერში 128 გვ., გამოცემა 1879 წ.

ამის მაგალითი? ვინ ჩააგონა იმათ, რომ ისინი ასე მოქცეულიყვნენ და ესწავლებინათ ქალებისათვის კრა-კერვა და ქართულს ენაზე წერა-კითხვა? უეკველია, რომ ოსტატობა დედა-კაცებს ძველის-ძველადგანვე ჰქონდათ შეთვისებული. თვით თამარ-მეფესაც ჰყვანდნენ თავის სასახლეში ქალები, რომლების ზედამხედველი იყო „დიასახლისა“. ეს ასწავლიდა აქ ქალებს წერა-კითხვას და კრა-კერვას, თუ არა, არა სჩანს მატრიანიდგან. მაგრამ აქ ჰკერავენ ეს ქალები ეკლესიებისათვის შესამოსლებსა. თვითონ თამარიც სასახლეში უსაქმოდ არ იყო. ის მუდამ ხელ-საქმობდა და თავის „ხელთ-საქმარი განყიდისა, და ეგოდენი ფასი გლახაკთა მისცის“¹⁾. მან შეკერა აგრეთვე თორმეტის ეკლესიისათვის შესამოსლები და შესწირა მათ²⁾.

დედა-კაცები არამც თუ შეელოდნენ მამა-კაცებს—სასულიერო პირთ—ხალხის განათლებაში, არამედ ისინი იყვნენ აგრეთვე შინ მშვიდობიანობის დამცველნი, ისინი იყვნენ ქართველთ ტომთ შორის ერთობის დამამყარებელნი და საქართველოს კეთილ-დღეობისა და ძლიერების მოწადინენი. მართლა რომ ასეთნი იყვნენ ისინი, ამას ამტკიცებს:

1) დედა-კაცთ ისეთი პატივი ჰქონდათ დამსახურებული ქართველ ხალხში, რომ ორთ-მტერთ ანუ მაჩხუბართ შუა თუ შემოვიდოდა დედა-კაცი და ითხოვდა ერთმანერთისთვის შენდობას და შერიგებას, უარის თქმა არ შეიძლებოდა. მეფესთან საომრ-დ რომელიმე მიზეზისა გამო გამზადებულნი მაშფოთარნიც კი ხმალსა სტოვებდნენ, თუ იმათ დედა-კაცი სთხოვდა. აგრეთვე მეფე არასოდეს უარს არ ეტყოდა დედა-კაცს, თუ ის სთხოვ-

1) იხ. ქართლის ცხოვრება, 312.

2) იხ. იქვე გვ. 311.

და პატივებს დამნაშავესათვის. აი მაგალითად: თამარ დედოფალმა მეფური გვირგვინი რომ იკლბო. იმ დღეებში დიდი აღრეულობა მოჰხდა თბილისის სატახტო ქალაქში. მაგრამ ამ საქმეში დედა-კაცები გაეროვნენ და დაამშვიდეს მამფოთრები. : თამარ მშვიდმან და მშვიდობის მეძიებელმან გაუგზავნა მამფოთრებს ორნი საპატიონი დიოფანტი, რომელი იყო ერთი ხვაშაქი (ოქელ, მეორე კარავ-ჯაყელი, დედა აწ მყოფთა სამძივართა". ამათ ჩაგონებით იმათ ხელი აიღეს წინააღმდეგობაზე, მით უფრო დიდის ხალისით, რომ ისინი თავდებათ დაუდგნენ, რომ არა ევნებათ-რა. „ხოლო იხილეს რა ესე განდგომილთა მათ, მაშინვე მოჰყვეს დიდებული ბძანებასა პატრონისასა, მოვიდეს წინაშე თამარისა და დავრდომით თაყვანი სცეს, და აღიღეს ფიცი პატრონისაგან და მისცეს პირი ერთგულების, და ნების-ყოფისა მისისა“¹⁾.

მეფე ქართლისა სვიმონ I დაუძინებელი მტერი იყო სპარსელებისა. იმან მათი ხსენება გასწყვიტა თითქმის საქართველოში. მაგრამ 1561 წელს კახაბერ ყორღანაშვილის ღალატობით მეფე დაიპირეს სპარსელებმა ერთს ომში და ტყვედ წაიყვანეს, სადაც შახად იჯდა შახ-უღბანდა. ამის დედა იყო ოთარ შალიკაშვილის ქალი. აი ამ დედოფალმა, „ვითარ(კა წესი“²⁾ იყო ქართველთა, დაახვივა ხმალსა ლეჩაქი და წარმოუგზავნა სვიმონ მეფესა. ქართველთ ჩვეულებით ეს ნიშნავდა: გთხოვ შეურიგდე ჩემს შვილს, სპარსეთის შაჰს, აილო ეს ხმალი და ებრძოდე ოსმალეთს, და რომ სპარსეთისაგან აღარა გევენება-რა, ამის თავდებად ჩემს ლეჩაქს გაძლეო. ამავე სვიმონ მეფის ცოლმა ნესტან-დარეჯანმა გადაარჩინა სიკვდილს: ვახტანგ მუხრან-ბატონი, ბარძიმ ამილახორი და

¹⁾ იხ. ქართლის ცხოვრება გვ. 251 და 252.

²⁾ იხ. იქვე გვ. 25 და 20, მეორე ნაწილისა.

და ქსნის ერისთავი ელისბარი. „შეიწყალა დედოფალმან და ევედრა მეფესა შენდობისათვის, შეიწყალა მეფემანცა და აფიცა ერთგულებასა ზედა და განუტევა¹⁾. „განუტევა“—რათა? განა იმისათვის რომ მსუბუქი დამნაშაობა ჰქონდათ? სრულიადაც არა! იმათ ისე მძიმეთ აწყენინეს მეფის ცოლსა და მაშასადამე მეფესაცა, ვითარცა ქმარსა. რომ პატივება არ შეიძლებოდა²⁾. მაგრამ დედა-კაცის შუამდგომლობა ისე მიღებული იყო ჩვენში, რომ პატივების უარ-ყოფა დამნაშაევობად ითვლებოდა. იმის დედობრივ თხოვნას ისეთი სიძლიერე ჰქონდა, რომ მეფის გარდაწყვეტილებაც უქმდებოდა. 1634 წელს კახეთის მეფემ თეიმურაზმა მისთვის ღალატობისა და როსტომ მეფის მხარის დაკერისათვის ბარათაშვილების ცოლთა (რომელნიც თეიმურაზს მძევლათა ჰყვანდა) ცხვირ-პირის დაქრა გარდასწყვიტა; მაგრამ ხვარაშან დედოფალმა ნება არ მისცა ქმარს³⁾. იგივე ხვარაშან დედოფალი წარსდგა 1648 წელს წინაშე როსტომ მეფისა, რომელსაც მისი ქმარი თეიმურაზი ებრძოდა, მაგრამ პირველმა ის დაამარცხა და მოამწყვდია თიანეთში დასაქერად,—და სთხოვა ის არ დაეკირა და მიეცა მისთვის გზა იმერეთში წასვლისა. როსტომმა აღუსრულა დედოფალს თხოვნა, მისცა ცხენნი და ჯორნი, წარუძღვანა ქათალიკოზი და გაისტუმრა იმერეთში⁴⁾. აგრეთვე მოიქცა მეფე ვახტანგ მეხუთე. როცა ერეკლე პირველი მას ებრძოდა კახეთის ტახტისათვის. „დედამან ერეკლესმან მოუგზავნა მეფესა ვედრება, რათა განუტევეს ფარულად, რამეთუ უჯერო არს შენდა ტყვეობა და მაჰმადიანობა ჩვენიო., ეუბნება ის

1) იხ. იქვე გვ. 29.

2) იხ. იქვე გვ. 27.

3) იხ. იქვე გვ. 46.

4) იხ. იქვე.

მეფეს. ვერც მაჰმადის რჯულმა, რომელიც ვახტანგ მეფეს ეკირა, ვერც შაჰის თხოვნამ დააქირა ერეკლე და გაეგზავნა მასთან, ვერც მტერობამ, ვერ დაამარცხეს ძლიერება დედა-კაცის შუამდგომლობისა, რადგან ჩვეულებისა გამო დედა-კაცის თხოვნის გატეხა უფრო უდიდეს დამნაშაობად ითვლებოდა. „უსმინა მეფემან და განუტევა ფარულად და წარვიდა ერეკლე თუშეთს“¹⁾). აგრეთვე 1716 წელს ვახტანგ მეექვსეს ცოლმა რუსუდანმა სასიკვდილოდ დასჯისაგან იპატივა სპასპეტი იესე მეფისა და ქათალიკოზი დომენტი, რომელთათვისაც ბაქარს თვალების დათხრა ეწადა²⁾).

2) დედა-კაცების მეცადინეობით ქართლი, კახეთი და აფხაზ-იმერეთი შეერთდნენ ერთ სამეფოდ. ეს საქმე დაიწყო პირველად იმერეთის მეფის გიორგი ლეონიძის ცოლმა (სახელი არ არის მოხსენებული). ამის ქმარმა მეფე გიორგიმ დაიქირა ქართლი და ერისთავად დასვა თავისი ძმის დიმიტრის შვილი ტინენი. მაგრამ 878 წ. გიორგი მოკვდა და გამეფდა მისი შვილი იოანე. მაშინ დედოფალმა დაიქირა ტინენი და მოჰკლა, ამისი მცირე წლოვანი ძმა ბაგრატი კი მისმა თანაგანმზრახმა მთავარმა ზავლალიანმა შავ ზღვაში ჩააგდებინა.

3) ამ მეფეების გვარი არ არის მოხსენებული. მაგრამ რადგან იმათ პაპას ერქვა ლეონი, ამისათვის დავარქვი „ლეონიძე“. ვახუშტი იმათ ბაგრატიონებად არ იცნობს³⁾). ამის შემდეგ იმერეთის მეფეები დაუცხრომელად მეცადინეობდნენ ქართლისა, იმერეთისა, კახეთისა და ჰერეთის შეერთებას. 906 წელს იმერეთის ტახტზე რომ

1) იხ. იქვე გვ. 52.

2) იხ. იქვე გვ. 78 და 79.

3) იხ. ქართ. ცხოვ. I ნაწ. გვ. 191 და 192 და ნაწ. მე-II.

დაჯდა კოსტანტინე, ქართლი ხელში ეჭირა, და მოინდომა კახეთისა და ჰერეთის დაქვერაც. ის უეცრად გადმოვიდა კახეთში და კვირიკე ქორეპისკოპოზი დაუმორჩილა თავის ტახტს. ამის მერმე შეება ჰერეთის მეფეს ადარნასეს, დაამარცხა, ჩამოხადა მეფობის სახელი, გახადა მორჩილად და დაბრუნდა იმერეთში. მაგრამ ეს მორჩილება მხოლოდ სიტყვით იყო და არა საქმით. კახეთისა და ჰერეთის მთავრები, როგორც კი დაიდასტურებდნენ დროს, მაშინვე თავის-თავს ისევ დამოუკიდებელ მეფეებად აღიარებდნენ. არ იყო აგრეთვე საშუალოდ დაქერილი ქართლიც.

§21 წელს მეფე აფხაზ-იმერეთისა კოსტანტინე მოკვდა. მეფედ დაჯდა მისი შვილი გიორგი. ამან ქართლის გამგებლად დასვა თავისი უფროსი შვილი კოსტანტინე. მაგრამ იმან მამას უღალატა. მანასავით ამასაც ეწადა ქართლ-იმერეთის შეერთება, მაგრამ არ უნდოდა, რომ მეფედ თავისი მამა ყოფილიყო. ამისათვის ის დაიპირეს, ჯერ თვალები დასთხარეს, მერე დაასაქურისეს. ქართლის ერისთავად გიორგიმ ახლა თავისი მეორე შვილი ლეონი დასვა. ეს კაცი მშვიდობის მოყვარე კაცი იყო, მაგრამ შორს-მხედველი პოლიტიკოსი. იმას ეწადა საქართველოს შეეერთება სისხლის დაუღვრელად მომხდარიყო. ამ განზრახვით ის უშლიდა თავის მამას, ნუ იქერ კახეთის ქორიკოზს კვირიკესო, და თუ დაატუსაღე, ნულარ უშვებო¹⁾). მაგრამ მამამ იმას არ გაუგონა და მით შეერთების საქმეც ჩაიშალა და საქვეყნო, საკეთილო საქმეც დაიწლვა. შემდგომ გიორგიმ ბევრი ინანა, მაგრამ ამით ხომ საქმე არ გაკეთდებოდა?! კვირიკემ დაიპირა ისევ კახეთი და გამოაცხადა თავისი თავი მთავრად. ამის გამო ისევ საჭირო გახდა კახეთის ხმლით დაქერა. ზამთარი გა-

1) იხ. ქართ ცხოვ. გვ. 203.

ვიდა, დადგა გაზაფხული. გიორგიმ უთავა ჯარებს თავისი შვილი, ქართლის ერისთავი, ლეონი და უბრძანა კახეთის დაქერა. ომი კიდევ დაიწყო. უეჭველია, რომ ლეონი დაამარცხებდა კვირიკეს; მაგრამ უეცრად იმას ამბავი მოუვიდა იმერეთიდან, რომ მამა შენი, მეფე გიორგი, მოკვდაო. რა უნდა ექნა ეხლა ლეონს? საქმე გაკირდა. საჭირო იყო კვირიკესთან საქმის გათავებაც და იმერეთში წასვლაც. საჭირო იყო აგრეთვე კვირიკეს არასკოდნოდა სიკვდილი გიორგისი, ვიდრე შერიგება მოხდებოდა. ამ მიზეზისა გამო დაუყოვნებლივ სთხოვა ლეონმა იმას— შევიყარნეთ ბაზალეთის ტბის პირს თითო ცხენოსნის კაცითა და მოვილაპარაკოთ შერიგებაზედო. ლეონმა ჩამოართვა კვირიკეს პირობა, რომ ის იქნება მორჩილი იმერეთის მეფისა, ექნება ერთობა და სიყვარული. მაგრამ რომ მკვიდრი იყოს ეს ერთობა და ოდესმე მოხერხდეს კახეთის სრულიად შეერთება იმერეთთან და ქართლთან, ის დაჰპირდა კვირიკეს,— ჩემს ასულს შენს შვილს ცოლად მივსცემო. «ვითარ ესმა ესე კვირიკეს, გარდახდა ცხენისაგან და თაყვანისცემით მოიკითხა და მისცა მადლი, განიხარა ზავი და სიყვარული, და უფროსად პირი მზახლობისა»¹). ლეონი ჰფიქრობდა თავის ასულის შემწეობით, ანუ ამის შვილების შემწეობით, სრულიად მოესპო კახეთის სამთავრო. ამას ამტკიცებს მისი მოქმედება შემდეგ ქალის სიკვდილისა უშვილოდ. ვიდრე ქალი ცოცხალი ჰყვანდა, ჩუმად იყო და არ ემტერებოდა კახეთს, მაგრამ ის მოკვდა თუ არა, ისევ დაემტერა,

ასე, 957 წელს გიორგი მეფე მოკვდა; ამის გამო ლეონიც შეურიგდა კახეთის მთავარს კვირიკეს და ლაშქრით გამობრუნდა ისევ ქართლში. აქ იმან დასტოვა გამ-

¹) იხ. იქვე გვ. 203.

გებლად თავისი და გურანდუხტი. ეს იყო ცოლი გურგენ მეფეთ მეფისა. ამისი მამა, რეგვენი, მეფე იყო თრიალეთისა, ჯავახეთისა და სომხით საბარათიანოსი. ამასაც თავის მხრით ეწადა იმერეთის მეფეებისათვის ახლანდელი ქართლის წართმევა, მაგრამ ისინი არ უთმობდნენ. ბოლოს ეს საქმე ლეონმა გადასწყვიტა. რადგან ქართლისათვის ბაგრატ რეგვენისა და იმერეთის მეფეთ შორის დავიდარება არ თავდებოდა, ამისათვის ჩემის ფიქრით, იმან ქართლი თავის დას გურანდუხტს ამზითვა, მზგავსად იმისა, როგორც ერთ დროს საბერძნეთის იმპერატორმა ლეონმა¹⁾, დავის გასათავებლად, თავის ასულს ვახტანგ გორგასლანის ცოლს, ამზითვა მთლად აფხაზეთი, და აგრეთვე მეცამეტე საუკუნეში რუსუდან დედოფალმა, — ისევ ჩხუბის მოსასპობლად, მცირე-აზიის სულთანს ყიასდინს თავისი ქალი თამარი რომ მიათხოვა, — მთელი აწყვერის ეპარქიაც ქალს მზითვეში გადასცა²⁾; მაგრამ ამ შემთხვევაში პირობა იყო, რომ გამგებელიც გურანდუხტი ყოფილიყო, და არა მისი ქმარი გურგენი, ანუ მამა-მთილი მეფე ბაგრატ რეგვენი. ამაზე გურგენი, ქმარი გურანდუხტისა, თანახმა გახდა, ბაგრატ რეგვენმა კი იწყინა. ეს არის მიზეზი, რომ მამა-შვილნი და შვილის-შვილი ბაგრატ მესამე ერთმანერთს ებრძვიან.

მზითვის სახედ ქართლის დაბრუნებით ბაგრატიონებისათვის, არც შამფური იწოდა, არც წვალი, არც არა-რა ლეონიძეების ღირსებას ევენებოდა ამით, არც რამე პატივი ემატებოდა ბაგრატიონთ გვარს.

ამ გვარად საქმის გარიგების შემდეგ ლეონი წავიდა იმერეთში და გამეფდა. გურანდუხტი დარჩა გამგებლად ქართლისა. აი ამ მიზეზით არის ნათქვამი ქართლის

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 132.

2) იხ. იქვე გვ. 352.

ცხოვრებაში, რომ მას ეამსა შინა ეპყრა ქართლი და უფლის-ციხე გურანდუხტ დედოფალსაო¹⁾), და თუმცა აზნაურნი ქართლისა თვითოეულად განაგებდნენ ქართლის საქმეთა, მაგრამ იყვნენ გურანდუხტ დედოფლის შორჩილების ქვეშაო²⁾). აქ ისტორიკოსი ბარათაშვილი ჰკითხულობს: სად იყვნენ ამ დროს ბაგრატ რეგენი და გურგენიო, რომ ქართლს განაგებენ არა ესენი, არამედ გურანდუხტიო³⁾? რასაკვირველია, ბაგრატ რეგენი თავის ერთ მუკა სამეფოში არის; გურგენი, ამისი შვილი ბაგრატი და გურანდუხტი კი არიან ქართლში, მაგრამ იმათ არა აქეთ უფლება ქართლის გამგეობისა. ისინი სცხოვრობენ უფლის-ციხეში⁴⁾), და ქართლს განაგებს გურანდუხტი თავის ძმების მფარველობის ქვეშ.

ლეონის განზრახვა ამ შემთხვევაში ის არის, რომ შეაჩვიოს იმერეთი და ქართლი ერთობას, ძმობას და სიყვარულს. იმას შეეძლო თავისი და გურანდუხტი არ დაეყენებინა ქართლის გამგედ, და მიეცა გამგეობა თავის ძმის დიმიტრისათვის; მაგრამ ის ძმას ვერ ენდობა. რადგან არც ლეონს და არც დიმიტრის შვილი არა ჰყავთ, ამისათვის ორივენი თანხმობით მეფობენ იმერეთში⁵⁾), და ქართლიც ხელში უჭირავთ. იმედი აქვთ, რომ და იმათ არ უღალატებთ; იმედი აქვთ, რომ ის უფრო ეცდება ერთობას. მით უფრო უმეტეს არ ეშინიანთ დისა, რომ იმას ერთი შვილი ჰყავს ბაგრატი და ისიც შვილად აუყვანია ტაო-კლარჯეთის მეფეს დავით კურატ-პალატს, რადგან იმასაც შვილი არა ჰყავს, და თავის მემკვიდრედ დაუსახელებია. ის არის ახლა ა) მემკვიდრე

1) იხ. გვ. 207.

2) იხ. გვ. 208.

3) იხ. მე-III რვეული, გვ. 32.

4) იხ. ქართ. ცხოვრ. გვ. 207.

5) იხ. ქართ. ცხოვრ. გვ. 204.

ტაო-კლარჯეთისა, ბ) ბაგრატ რეგვენის სამეფოსი, გ) ქართლისა და დ) აფხაზეთ-იმერეთისა, რადგან არც ლეონს, არც დიმიტრის შვილი არა ჰყავთ. მთელი საქართველოს თვალი ახლა ბაგრატზეა მიქცეული. მაგრამ არის ერთი პირი, რომელიც აწუხებს დიმიტრი მეფეს. ეს არის თევდოსი, იმისი უმცროსი ძმა, რომელიც საბერძნეთში სწავლობდა და ლეონი რომ მოკვდა, მეფობა მოინდომა იმერეთში. დიმიტრი იმის განზრახვას წინააღმდეგა. მოტყუებით, ქათალიკოზისა და სხვა წარჩინებულთა პირთ თავდებობის ქვეშ, იმან ფიცით შეირიგა ძმა. მაგრამ რამდენიმე ხნის შემდეგ დაიჭირა თევდოსი და თვალები დასთხარა, რომ მას აღარ შესძლებოდა მეტოქეობა, და 1179 წელს თვითონაც მოკვდა უშვილოდ. მაშინ ხალხმა გაამეფა იმერეთში უსინათლო თევდოსი, რომელსაც სრულიად არ შეეძლო სამეფოს გამგეობა. ის მეფობდა ექვსის წლის განმავლობაში, მაგრამ ვაი იმ მეფობას! ხალხმა უწოდა თევდოსის „ჩალა-მეფე“¹⁾, რადგან იმას მხოლოდ სახელი მეფობისა ჰქონდა და ქვეყნის მმართველნი კი სხვები იყვნენ, რის გამო „შეიცვალა ყოველი წესი აფხაზეთ-იმერეთისა და განგება პირველთა მეფეთა განწესებულია“. საყურადღებოა აგრეთვე ის გარემოებაც, რომ თევდოსის შვილი არა ჰყვანდა!

იმერეთის მეფის სისუსტემ ქართლზედაც იქონია დიდი გავლენა. მართველად თუმცა გურანდუხტი ირიცხებოდა, მაგრამ ნამდვილი გამგებელი იყო იოანე მარუშიძე. მან იტვირთა ქართლის ერისთავობა, და დაიწყო სხვის დაუკითხავად მოქმედება. 979 წელს სთხოვა დავით კურატ-პალატს, რომ მოვიდეს და ან თვითონ დაიჭიროს ქართლი, ან არა და მისცეს იგი გურანდუხტის შვილს ბაგრატს, რომელიც მან აღზარდა თავის

1) იხ. გვ. 205.

მემკვიდრედ. დავით დათანხმდა: მოვიდი ლაშქრით ქართლში, ჩამოჰხდა უფლის-ციხეში და დაუმტკიცა ქართლის მემკვიდრეობა ¹⁾ ბაგრატს, მაგრამ გამგეობა ქვეყნისა ისევ გურანდუხტის ხელში დარჩა, რადგან ამ დროს ბაგრატი ჯერ მცირე წლოვანი იყო.

აი ახლა ძლიერ მარჯვე დრო იყო სამცხე-კლარჯეთისა, ქართლისა და იმერეთ-აფხაზეთის შეერთებისათვის. ამ გვარ გარემოებათა გამო იმერეთისა და ქართლის თავად-აზნაურობა მოძრაობაში მოვიდა. იმერეთის თავად-აზნაურობა ძლიერ სწუხდა, რომ თევდოსის არ შეეძლო მეფობა და არც მემკვიდრე ჰყვანდა. მისი მემკვიდრე იყო მხოლოდ მისი და გურანდუხტი, რომელიც ქართლის გამგეობაზე ხელს არ იღებდა და ჰსურდა, რომ იმერეთშიაც მისი შეილი ბაგრატი გამეფებულყო. „ქართლის ცხოვრების“ მოთხრობიდან შესაძლებელია მიხვდეს კაცი, რომ ამ დედოფალს და მარუშიძეს ერთი პირი აქვთ. მარუშიძე გამოელაპარაკა იმერეთის თავად-აზნაურობას ბაგრატის გამეფებაზე. ეს აზრი მოეწონა იმერეთს. „მაშინ ყოველთა დიდებულთა და აზნაურთა აფხაზეთისა და ქართლისამან გამოითხოვეს ბაგრატი მეფედ დავით კურატ-პალატისაგან“. დავით ჯერ განგებ არ თანხმდებოდა. მე უშვილო ვარ და ჩემის სამფლობელოს მემკვიდრედ გამიზღიაო. მაგრამ რადგან მარტო ბაგრატი იყო მემკვიდრე ტაოსი, კლარჯეთისა, ქართლისა და იმერეთ-აფხაზეთისა, ამისათვის ბოლოს თანხმობა გამოაცხადა, ვითომ და ძალიან მიმძიმს, რომ ვთანხმდებო. ბაგრატი გახდა მეფედ. დავითმა გამოუცხადა ხალხს: „ესე არს მკვიდრი ტაოსი, ქართლისა და აფხაზეთისა, შვილი და

¹⁾ იხ. იქვე გვ. 206 და 207.

გაზდილი ჩემი, და მე ვარ მოურავი მისი და თანაშემწე: ამას დაემორჩილენით ყოველნი“¹⁾).

მაგრამ ყოველს კეთილს საქმეს ქვეყანაზე ბოროტიც თანა სდევს და მტერი არ დაელევა ხოლმე! ახლა ამ ერთობის საქმესაც აღმოუჩნდნენ მოწინააღმდეგენი ქართლშიაც და იმერეთშიაც. ქართლში მისი მოწინააღმდეგე იყო ქავთარ ტბელი. ამ კაცმა მიიმხრო სხვებიც და უარ-ჰყო ერთობა და ბაგრატიის მეფობა. მაგრამ უკანასკნელმა ის დაამარცხა; მის მომხრეთაგანი „რომელნიმე დახოცეს, რომელნიმე შეიპყრეს, და სხვანი, კვალად მეოტნი, გარდაიხვეწნეს და დაიფანტნეს“. ამის შემდეგ მან დააყენა ქართლის გამგებლად თავისი მამა გურგენი და თვითონ წავიდა იმერეთში.

ამ დრომდე, ორის წლის განმავლობაში, ბაგრატი მეფეს არავითარი განკარგულება არ მოუხდენია, რადგან იმერეთშიაც ჰყვანდნენ მოწინააღმდეგენი. სამეფოს გამგეობა მან მხოლოდ მაშინ დაიწყო, როცა დედა იმერეთში წაიყვანა. ამის მიზეზი ის იყო, რომ დედამ, როგორც იმერეთის შვილმა, კარგად იცოდა აქაური ხალხის ზნე, ჩვეულება და წესი. იმერეთი გურანდუხტს უფრო გაუგონებდა, როგორც ტახტის მემკვიდრეს, ვიდრე ბაგრატს; არ იწყენდა მის განკარგულებას და ყველაფერს მის დედას მიაწერდა. აი ეს იყო მიზეზი, რომ დედა წაიყვანა თუ არა იმერეთში, მაშინვე თავისი ბიძა, ძმა დედისა, თეოდოსი დაიქირა და გაუგზავნა ტაოში დავით კურატ-პალატს, რომ მას თავისთან ჰყოლოდა და არსად გაეშვა. „ესე საქმე გამონახა უმჯობესადო, ამბობს „ქართლის ცხოვრება“, რათა ყოველმა კაცმა, დიდმა და პატარამ იცოდეს, რომ მეფედ ბაგრატი არის და მისი შიში და მორჩილება ჰქონდეთ“²⁾). მოვიდა ბაგრატი

1) იხ. გვ. 205, 206, 207 და 208.

2) იხ. იქვე გვ. 208.

უფლის-ციხეს, სწერია იქვე, აილო ციხე თავის დედისა-
გან, დარჩა რამდენიმე დღე ქართლში, მოაწყო ქართ-
ლის გამგეობა, წარიყვანა დედა თვისი და წავიდა იმე-
რეთში; აქაც, როგორც კარგად გამოცდილმა ქვეყნის
გამგებელმა, ისე მოაწყო საქმე იმერეთისა: ყველას, ვინც
იყო ურჩი, მცირედ ამხილა და მათ ნაცვლად დააყენა
ისეთნი გამგებელნი, რომელნიც მისი ერთგულნი იქმნე-
ბოდნენ ¹⁾).

ახლა ვიკითხოთ, რატომ ასე არ მოიქცა ბაგრატი,
ვიდრე დედა მოვიდოდა იმერეთს? ვიდრე დედა არ მი-
ვიდა იმერეთში, ბაგრატი რა მიზეზით არ დაიჭირა აქაუ-
რი მეფე თევდოსი, არ დაატყვევა და არ გაუგზავნა და-
ვით კურატ-პალატს? რა აბრკოლებს ამ დრომდე იმას?
რასაკვირველია, აბრკოლებს ის მიზეზი, რომ ზოგიერთს
იმის შეფობა არ ჰსურდათ იმერეთში. იმას ამ მოწინა-
აღმდეგეთი ერიდებოდა და ამისთვის ჯერჯერობით წყნა-
რად იყო. მაგრამ დედა რომ მივიდა, ის გაცოცხლდა,
ვამხნევდა, დაიწყო გაბედვით მოქმედება. მხოლოდ მა-
შინ დაიჭირა იმან თევდოსი. მაშინ იმას აღარავისი ეში-
ნიან. ის მოქმედებს დედის სახელით. ასე რომ არ ყო-
ფილიყო თევდოსის დაიჭერდა დედის იმერეთში მისე-
ლამდე და გაგზავნიდა ტაოში; ასე რომ არ ყოფილიყო,
ის დედის მისვლამდე გამოსცვლიდა ურჩს მოხელეებს და
გამგებლებს. ყველა ამ ფაქტებს კრიტიკულად რომ ვარ-
კვეთ, ვხედავთ და ვრწმუნდებით, რომ საქართველოს
შეერთების მანქანებაც და ამ საქმეების მომხდენიც გუ-
რანდუხტ დედოფალია. მისი მოქმედება შემდეგ სურათს
წარმოგვიდგენს: იმას ერთი შვილი ჰყავს, მაგრამ ის
უშვილობებს მას დავით კურატ-პალატს. ამით იტკობს
და აღმოიბიერებს მას და თავის შვილს იმის მემკვიდრედ

¹⁾ იხ. გვ. 205 და 201.

ხლის, რადგან დავით უშვილოა. ამ დროს თვითონ ქართლშია და განაგებს მის ბედს; თუმცა ქმარიცა ჰყავს და მამამთილიც, მაგრამ ქართლის თავადობა მას ემორჩილება, და არა იმათ. ამავე დროს მას სწადიან იმერეთიც შვილის სამკვიდრებლად გახადოს. მარუშიძის შემწეობით მისი შვილი ბაგრატი მეფედ ჯდება აქაც. ამასობაში მისი მამამთილი ბაგრატი რევენიც კვდება. მაშინ ის სტოვებს ქმარს ქართლში და მიდის იმერეთში. მისელისათანავე იქერენ დედა-შვილნი თევდოსის და გზავნიან ტყვედ ტაოში, და ვინც ბაგრატის ურჩი მოხელე არის, ყველას სცვლიან. ამ სახით იმერეთი და ქართლი ერთ სამეფოდ კავშირდებიან. გურანდუხტის შვილის ბაგრატის გამგეობის ქვეშ. ამ სახით იმერეთი და ქართლი დედა-კაცი მოხერხებულ მანქანებით და ჰკუის გამჭრიახობით უერთდებიან ერთმანერთს და შეადგენენ ერთ სამეფოს. მართალია, „ქართლის ცხოვრების“ თქმულებიდან სჩანს, რომ ამ შეერთების საქმეში მონაწილეობა მიუღიათ იოანე მარუშიძესა და დავით კურატი-პალატი-საც, მაგრამ ამ საქმის კეთილად დამაგვირგვინებელი არის გურანდუხტ დედოფალი. ის თავის ძმასაც არ ზოგავს საქართველოს შეერთებისა და გაძლიერებისათვის. იმერეთშიაც და ქართლშიაც არიან თავადნი, რომელნიც ეწინააღმდეგებიან შეერთებას, მაგრამ გურანდუხტ დედოფალი არის ისეთი მძლავრი და ჰკვიანი მომხრე შეერთებისა, რომ მოწინააღმდეგეთ მოქმედება უქმად რჩება.

ამავე დროს კახეთის ერთ ნაწილში, რომელსაც ეწოდებოდა ჰერეთი, მოქმედებს დინარ დედოფალი. ეს დედა-კაცი შეცადინებობს შეაერთოს ჰერეთი ქართლთან და იმერეთთან. ჰერეთელი ქართველები, მართალია, ქრისტიანები იყვნენ, მაგრამ ქრისტეს სჯულს აღვიარებდნენ არა ისე, როგორც სხვა ქართველები, არამედ სხვა

წესით და სხვა დოღმატებით¹⁾). ქართველები ძალიან სწუხდნენ ამ სარწმუნოებრივს განხეთქილებაზე, რომელიც ჩამოვარდა მათ შუა, მაგრამ ვერას მხრით ვერ

¹⁾ ჰერეთში ამ დროს ქართველები აღვიარებდნენ მანიხეიზმს მწვალებლობას. როცა 227 წელს სპარსეთის ტახტზე აღვიდა მეფედ სასანიდების გვარი, მაშინ აქაურმა მოგვებმა მოიწადინეს აღდგენა ზოროასტრის სარწმუნოებისა იმ სახით, რა სახითაც ის ძველის-ძველადგან ყოფილა. ამ სურვილმა დაჰბადა ორი თარაფი. ერთი ამტკიცებდა, რომ ორმუხდ (ღმერთი კეთილისა) და არიმან (ღმერთი ბოროტისა) ერთს უმალლესს ზენაარს ემორჩილებიანო, მეორე კი ამბობდა, რომ არის ორი ღმერთი — ღმერთი კეთილისა და ღმერთი ბოროტისაო და ისინი ერთმანერთის მორჩილნი არ არიანო. ამ მეორე თარაფს ეკუთვნოდა მანეხი, რომელმაც გამორგონა მანიხეების მწვალებლობა. იმან ჯერ ქრისტიანობა მიიღო, მერმე შეუდგა ზოროასტროს სარწმუნოებისა და ქრისტიანობრივი დოღმატური სწავლის შეთანხმებას და შეწყობას. წაქეზებული სპარსელ მეფეების კომავობით, იმან დაიწყო დამტკიცება, რომ ზოროასტრის სარწმუნოებრივი სწავლა და ქრისტიანული ურთი-ერთის წინააღმდეგნი არ არიანო. ორი ღმერთი არისო, ქადაგებდა ის, ერთი კეთილი, მამა იესოსი, ნეორე — ბოროტი. პირველმა მოგვცა „ახალი აღთქმა“, მეორემ — „ძველიო“.

ამ გვარის მოაზრებისა გავო ქრისტიანებმა მანეხი გაჰკვეთეს ეკლესიისაგან და შეაჩვენეს მისი სწავლა. მაგრამ სპარსეთის რეფე საპორ პირველი გახდა მისი მოსარჩლე; კარგის თვალთ უყურებდა მას აგრეთვე მისი მემკვიდრე გორმიზდოცა. ეს წყალობა იყო იმის მიზეზი, რომ 276 წელს მანეხი თურცა მოკვდა, მაგრამ მის სარწმუნოებრივს სწავლას ამით არა დააკლდა-რა. იგი გაძლიერდა და დამკვიდრდა სპარსეთის ქრისტიანეთა შორის. მეოთხე და მეხუთე საუკუნოებში ისე გაძლიერებული იყო, რომ ქრისტიანეთა ხელმწიფენი იძულებულნი გახდნენ გამოეცათ მანიხეების წინააღმდეგ სასტიკი კანონები. მაგრამ ამ გვარის დენით მანიხეებს ვერა დააკლეს-რა, რადგან იმათ ჰმველოდნენ სპარსეთის მეფენი და ეწადათ ქრისტიანი მეფეების ძლიერების შესუსტება ერთ-მორწმუნე ხალხთა შორის განხეთქილების ჩამოგდებითა. ამ განზრახვით ისინი ყველა მწვალებლებს კეთილის თვალთ უყურებდნენ და იწევდნენ სპარსეთში. მათ მფარველობით სარგებლობდნენ შავალითაღ, ნეს-

მოახერხეს ჰერეთელების სარწმუნოებრივი განცალკევება მოესპოთ და შემოიერთებინათ. 239 წლის განმავლობაში ისინი აღვიარებდნენ მანიხეების მწვალებლობას. ვიდრე დედა-კაცმა არ მოჰკიდა ხელი ამ შეერთების საქმეს, ყოველი მეცადინეობა სულიერთა მაჰათა და მეფეთა უქ-

ტორიანები, გნოსტიკები, იაკოვიტები, მანიხეები და სხვანი. ერთის სიტყვით იმათ უნდოდათ ქრისტიან ერთა შორის სარწმუნოებას განსხვავებით მტრობა ჩამოეგდოთ. ამ განზრახვით იმას, უბრძანეს სომხებს მიეღოთ იაკოვიტების მწვალებლობა; წინააღმდეგ შემთხვევაში ემუქრებოდნენ ყველას გადასახლებას სომხეთიდან სპარსეთში. ამ მუქარით შეშინებულმა სომხებმა მართლაც მიიღეს იაკოვიტების მწვალებლობა და ამ მიზეზით ქართველთა და სომხთ შორის დაიწვა სარწმუნოებრივი ერთობა და ჩამოვარდა განხეთქილება. სამაჟე დროს კახეთში ჰერეთელ ქართველებს, ექვ იგი, სიღნაღისა, ზაქათალის და ნუხის მაზრებში მცხოვრებ ხალხს მიაღებინეს მანიხეებს მწვალებლობა. ეს ამბავი მოხდა ქასრე ანბარევის (ნუშირვანის დროს. „იყო ჰერეთი მწვალებელი ქასრი. ეამიღამო“, ამბობს ვახუშტი. ვახუშტი არ იხსენიებს მიზეზს, რომლისა გამო ქასრე ნუშირვანმა მოიწადინა, რომ ჰერეთის ქართველებს მანიხეების მწვალებლობა მიეღოთ. მაგრამ ეს მიზეზი ცხადია. იმას ეწადა ქართველებშიაც სარწმუნოებრივი განხეთქილება ჩამოეგდო. რადგან ჰერეთელი ქართველები ქრისტიანობაზე ხელს არ იღებდნენ, ამან ნება მისცა იმათ ამ სარწმუნოების აღვიარებისა, მაგრამ იმ პირობით, რომ მიეღოთ მანიხეების მწვალებლობა; რადგან ამისი დოღმატური სწავლა ეთანხმებოდა ზოროასტროს სარწმუნოების სწავლასა.

ამ განზრახვის აღსასრულებლად სპარსეთის მეფემ ურმიზმა დანიშნა რანისა და მოვაკანის (განჯა და შირვანი) გამგებლად თათავისი შვილი ქასრე ნუშირვანი, კაცი სახელოვანი კუილა და პოლიტიკურის გამჰრიახობით. იგი გამოელაპარაკა ჰერეთის ერისთავებს, დაჰპირდა მათ დიდს წყალობას, თუ რომ იქმნებიან მორჩილნი სპარსეთის მეფისა და ქართველთ მეფესთან გასწყვეტენ კავშირს. დაუწესა მათ საერისთავო მამულები საშვილი-შვილოდ, და დაავალა ხარკის მიცემა სპარსეთის მეფისათვის. ამ გვარის ლაქუცით მიიხზრო ქასრემ ჰერეთის ქართველები (იხ. ქართ. ცხოვრება 161 და 164).

მად რჩებოდა. ეს დედა-კაცი იყო დინარ დედოფალი. მამამთილი და ქმარი რომ დაეხოცნენ, დინარმა თვითონ მიიღო სამფლობელოს გამგეობა, რადგან შვილი იშხანიკი ჯერ მცირე წლოვანი იყო. აი ამ თავის გამგეობის დროს ის შეუდგა ჰერეთულ ქართველების მოქცევას მართლ-მადიდებლობითი სარწმუნოებაზე. იმან ჯერ თავისი შვილი მოაქცია, მერმე მთელი ხალხი. ამ სახით ჰე-

აი ამ დროს შეადგინეს ჰეოეთის ქართველებმა დამოუკიდებელი პოლიტიკური საზოგადოება, და ჰყვანდათ საკუთარი სასულიერო წოდება და ქათალიკოზი მათე საუკუნემდე, როგორც ამბობს პლ. იოსელიანი (იხ. Ист. Груз. Церк. стр. 52).

ამავე დროს ქასრე ნუშირვანმა დააფუძნა კავკასიაში სამი სახანო: თაბასარანისა, დერბენტისა და შირვანისა (იხ. Историю Грузии Баратова. тетр. II. стр. 55 და 66). ყველა ეს ცვლილებანი მოახდინა (საქართველოს აღმოსავლეთ მხარეს ქართველ ხალხის ცხოვრებაში სახელოვანმა) ნუშირვანმა 435 წლიდან 511 წლამდე.

მაგრამ ჰერეთი არ იყო ნაწილი შირვანის სახანოსი. ის შეადგენდა თავისუფალს პოლიტიკურს საზოგადოებას. აქ არ იყო ამ დროს დაყენებული მეფე. ნუშირვანმა განათავისუფლა აქაური თავადობა მხოლოდ ქართველთ მეფეთა დამოკიდებულებიანაგან და მისცა ყველას ნება, ვისაც როგორც სურს, ისე განაკებდეს თავის წილხდომილ მიწა-წყალზე მცხოვრებ ხალხსაო.

მაგრამ 787 წელს, ქართლ-კახეთის მეფე ჯუანშერი რომ გოკვდა, აქაურმა ერისთავთ-ერისთავმა, გვარად ბაგრატიონმა, დაიჭირა სრულიად ჰერეთი და მეფედ დაჯდა. ამის სამეფოს შეადგენდა ოთხი მაზრა: 1) საერისთავო ხორნაბუჯისა, 2) ვეჯინისა, 3) მაკისა და 4) შტორისა. პირველი შეიცავდა კიზიყს და გარეთ კახეთს, ალაზნისა და მტკვარს შიგნით; მეორე—კიზიყის საზღვარს ზეით მიწა-წყალს თურდოს ხევამდე, ალაზნის გამოღმა მხრივ, რომელსაც შიგნით კახეთს ეძახიან ველისციხითურთ; მესამეს შეადგენდა მაზიმჩაის ქვეით (მაკის წყლის) ალაზნის აღმოსავლეთი მხარე და აგრეთვე შექი (ანუ შაკიხი) და ხუნჯახი; მეოთხეს—მიწა-წყალი შტორის ხევიდან მაკის წყლამდე, რომელსაც აგრეთვე გაღმა-მხარს ეძახიან და აგრეთვე დიდოეთი ანუ ლაკოდახი კიაურიურთ.

რეთელები შეერთდნენ ქართლ-იმერეთის ქართველებთან სარწმუნოებით და მოისპო მათ შორის სარწმუნოებრივი მტრობა.

ამ სარწმუნოებრივს შეერთებაში რა მონაწილეობა მიიღო ადგილობრივმა სამღვდელოებამ და თავად-აზნაურობამ, ამაზე არა არის-რა მოხსენებული მემატიანეთაგან; მაგრამ უეჭველია, რომ არც უიმათოდ მოხდებოდა ეს შეერთება. ხალხის სურვილი თუ არ ყოფილიყო, მარტო დინარ დედოფალი ვერას გაარიგებდა. სარწმუნოებას ისეთი ძალა აქვს, რომ მთელ ქვეყანას შესძრავს ხალმე. მისი გამოცვლა ხალხის მიერ ადვილი არ არის. ხალხს შეუძლიან გულ-გრილად მოექცეს მძლავრს, რომელიც მას პოლიტიკურს თავისუფლებას ართმევს, მაგრამ სარწმუნოების წართმევას ჯერ მოითმენს უიმისოდ, რომ მჩქეტრად სისხლი არ დაიღვაროს ადამიანისა. ჩვენი მემატიანენი კი არას ამბობენ ხალხის უკმაყოფილებაზე ამ შემთხვევაში. ეტყობა, დინარ დედოფალი ძალიან გონივრულად მოქმედებდა ამ საქმის დასაბოლოვებლად. ეს ერთი მიზეზი. მეორე მიზეზი მშვიდობიანად და ნებაყოფლობით ჰერეთელ ქართველების შეერთების მართლმადიდებელ ეკლესიასთან ის იყო, რომ მეათე საუკუნის დასაწყისამდე გაჰქრა სპარსეთში მანიხეების მწვალებლობა.

რაკი მანეხის მწვალებლობა (მანიხეობა) არაბების შემოსევის შემდეგ მოისპო სპარსეთში, საქართველოშიაც მან თავი ველარ დაიქირა და ქართველი ხალხი შემოუერთდა დინარ დედოფალის ჩაგონებით მართლმადიდებელ ეკლესიას. მაგრამ ერთნაირი სარწმუნოება პოლიტიკურ ერთობას არ ნიშნავს. ქართველები ამ დროს, თუმცა ერთის სარწმუნოებისანი იყვნენ, მაგრამ პოლიტიკური ერთობა კი არ ჰქონდათ. სარწმუნოებრივს ერთობას არ შეუძლიან პოლიტიკურის ერთობის ჩამოგდენ-

ბა. ამისათვის მოიწადინა დინარ დედოფალმა ჰერეთის პოლიტიკურადაც შეერთება საქართველოსთან. მით უფრო რომ მას აღარც ქმარი ჰყავდა ცოცხალი და აღარც შვილი. ამ განზრახვით მიიწვია იმან ჰერეთში მეფე ბაგრატს, ეს მივიდა თავის ჯარებით, დაიქირა ჰერეთი და დააყენა მთავრად თავისი მომხრე აბულალი, და აქვე დასტოვა დინარისა. მაგრამ ადგილობრივ თავად-აზნაურობას არ ექაშნიკა აბულალის გამგეობა და ამისათვის, წავიდა თუ არა მეფე, მაშინვე ის გააგდეს და შეუერთდნენ კახეთის მთავარს დავითს. დინარი დარჩა ისევ ჰერეთში.

რამდენიმე ხნის შემდეგ მეფემ კიდევ შეჰყარა ჯარები და გაილაშქრა ისევ კახეთის წინააღმდეგ. იმან დაამარცხა ქორ-ეპისკოპოზი კვირიკე, დავითის მოადგილე დაიქირა ხელმეორედ ჰერეთი და დააყენა ერისთავებად თავისი სანდო პირები. როცა დაბრუნდა, თან წაიყვანა იმერეთში ტყვედ კვირიკეც, და თავის სასახლეში ჰყვანდა დამწყვდეული. მან აგრეთვე წაიყვანა დინარ დედოფალიცა, რომელმაც, ვგონებ, თვითონ აღარ ისურვა ჰერეთში დარჩენა და, როგორც ნათესავს, მეფეს თან გაჰყვა.

ასე ამ სახით დაგვირგვინდა სარწმუნოებითა და პოლიტიკურად შემოერთება ჰერეთისა საქართველოსთან დინარ დედოფლის გამჰკრიახობით. რაც მამა-კაცებმა ვერ მოახერხეს რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში, ის ერთმა დედა-კაცმა მოაგვარა, თუმცა კი მის განზრახვას ჰერეთის თავადობა ეწინააღმდეგებოდა (იხ. ქართ. ცხოვ. I ნაწ. გვერ. 197 და 210; II ნაწილი გვ. 97 ასრეთი ძლიერი იყო უწინდელი ქართველი დედა-კაცი: ასეთი მოსურნე იყო ის სამშობლო ქვეყნის დიდებისა და კეთილ-დღეობისა; ასეთი ძლიერი მოწადინენი იყვნენ ქალები ქართველი ხალხის ერთობისა, რომ ერთობით გამ-

ტკიცებული ხალხი და მისი სამშობლო ქვეყანა შეურყეველი ყოფილიყო მტრისათვის.

ქართლი, კახეთი, იმერეთი და აფხაზეთი რომ შეერთდნენ და ასე ამ სახით საქართველო რომ გაძლიერდა, მაშინ საბერძნეთს ელდა ეცა. იმას არ ეკაშნიკა ქართველების ერთობა და კეთილ-დღეობა. ვასილიმ და კოსტანტინემ დაუწყეს საქართველოს მტერობა. ასტყდა ბერძნებსა და ქართველთ შორის ბრძოლა. დიდ ხანს ელიტეს ერთმანერთი. ბოლოს დაჯდა იმპერატორად რომანოზ აგრიტი. იმან დაატყო, რომ ქართველები არ უთმობენ და გაიყვანა საქართველოდგან თავისი ჯარები. მაგრამ ეს დროებითი მშვიდობიანობა არ იყო საკმაო. საკირო იყო მკვიდრი ერთობა ქართველებსა და ბერძნებს შუა. ამ საქმეს შეუდგა ბაგრატ მეფის დედა მარიამი. „შეიმოსა სიმხნე და ახოვნება და წარვიდა კოსტანტინეპოლს წინაშე რომანოზ იმპერატორისა“. აი რას ეუბნება იმას მარიამი: გთხოვ და გვეედრები, ხელმწიფეო, ინებოთ და ბრძანოთ, რომ აღარ იყოს ბრძოლა ქართველებსა და ბერძნებს შუა. ჩვენც ქრისტიანები ვართ, მართლ-მადიდებელი, თქვენცა. სჯულის წინააღმდეგია ჩვენ მიერ ერთმანერთის ხოცვა. რა კეთილი დაეცრება ან თქვენს ხალხს, ან ჩვენსას, ჩვენს შორის რომ ბრძოლა იყოს. სჯობს დაამშვიდოთ საბერძნეთი და საქართველო. ჩვენ ურთი-ერთ შორის ბრძოლით გლახაკთა და დავრდომილთაც ვუშლით მყუდროდ ცხოვრებას. ეს არ არის კარგი: წინააღმდეგია ჩვენის სჯულისა, რომელიც გვიბრძანებს მივცეთ გლახაკთა და ღარიბს ხალხს შემწეობა, რომ იცხოვრონ მშვიდობიანად. დააწყნარეთ, დაამშვიდეთ ორივე სამეფო, რომ ხალხმა იშრომოს და იცხოვროს ქრისტიანულად. თუ კი წინათ ქართველთა და ბერძენთ შორის ძმობა და ერთობა იყო, რატომ ახლა აღარ შეიძლემა ეს სასურველი მშვიდობიანობა ჩვენ შო-

რის? უბოძეთ ჩემს შვილს კურატ-პალატობა, როგორც ძველად იცოდნენ ხოლმე იმპერატორებმა და ჩამოაგდეთ ერთობა; და რომ ერთობა უფრო მტკიცე იყოს ჩვენ შორის, გთხოვ აგრეთვე ბაგრატ მეფეს მისცეთ ცოლად ასული ვასილი იმპერატორისა.

იმპერატორს მოეწონა დედოფლის რჩევა და მოხდა შერიგება, ბაგრატს მისცეს კურატ-პალატობა და დანიშნეს ელენეზე, რომელიც ამავე წელს მოვიდა ქუთაისში და 1± წლის მეფეზე ჯვარი დაიწერა; მაგრამ საუბედუროდ მალე მოკვდა. ეს ამბები მოხდა 1032 წელს.

მაგრამ მარიამ დედოფლის მოქმედება ამით არ თავდება. ამის შემდეგაც ის ზრუნავს საქართველოს გაძლიერებისა და დიდებისათვის.

1045 წელს ბერძნებმა მოიწადინეს სომხეთის დაქვერვა. იმათ გაიტყუეს კოსტანტინეპოლში სომხების მეფე გაგიკი მეორე და აღარ გამოუშვეს თავის სამეფოში. სომხებმა რომ შეუტყუეს ბერძნებს სურვილი მათი ქვეყნის დაპყრობისა, სამს თარაფად გაიყვნენ. ერთს უნდოდა დავითი უმიწა-წყლოსი გამეფება, მეორეს — აბულ-სევარისა, რომელიც სიძე იყო დავითისა; მესამეს სურდა ბაგრატის მეფობა. უკანასკნელმა გაიმარჯვა. ნოვიდნენ საქართველოში ბაგრატთან სომხების ვეჟილები (დეჰუტაცია). მეფემ მაშინვე გაგზავნა ჯარები და დაიჭირა ანის ქალაქი. აი აქ ჯარებ უკან გაჰყვა მარიამიცა. ამან აუხსნა სომხებს, რომ ბაგრატს უფრო ეკუთვნის სომხების მეფობა, ვიდრე სხვას ვინმეს, ამისათვის რომ ის ნათესავია სომხეთის მეფეებისაო.

სომხეთის საქართველოსთან შემოერთების მიზეზის გამო კიდევ დაიწყო მტრობა ბერძნებსა და ქართველთ შორის. მაგრამ საბერძნეთი იმოდენად ვერ ავნებდა საქართველოს, როგორც ლიპარიტ ორბელიანი, რომელიც ჩამოემტერა ბაგრატ მეფეს იმ მიზეზით, რომ უკა-

წასკნელმა თათრების ემირს ჯაფარს არ წაართვა თბილისის ქალაქი. ბერძნებს თვითონ რომ არ შეეძლოთ ეწინოთ რამე ბაგრატიანთაგანს, ლიპარიტს აქეზებდნენ და ჯარითაც შემწეობას აძლევდნენ, რომ მას ჩამოეგდო სამეფო ტახტიდან ბაგრატი და გაემეფებინა მისი ძმა დიმიტრი, გიორგის მეორე ცოლისაგან ნაყოლი. ქართველები იბრძოდნენ მათის მეოხებით, მაგრამ ხან ერთი მხარე სძლევდა, ხან მეორე. ამ გვარმა ყოფა-ცხოვრებამ ძალიან შეაწუხა საქართველო, მით უმეტეს რომ ბრძოლა დიდ ხანს გაგრძელდა და ბოლო არ ეღებოდა.

რადგან ამ ძმათა ურთიერთ შორის ბრძოლაში ბერძნები ძლიერ შეელოდნენ ლიპარიტს, ამისათვის 1050 წელს მარიამ დედოფალმა აიყვანა თავისი შვილი ბაგრატი და წავიდა ხელმეორედ კონსტანტინეპოლში. იმპერატორმა კონსტანტინე მონომახმა ისინი პატივით მიიღო, მაგრამ არც თხოვნა აღუსრულა მათ, აღარც საქართველში დაბრუნების ნება მისცა სამი წლის განმავლობაში.

საქართველოში მიჰხვდნენ, რომ მეფესა და დედოფალს ბერძნები სამშობლოში დაბრუნების ნებას არ აძლევდნენ და ლიპარიტის მხარე უჭირავთ. მაშინ ბაგრატიც ცოლმა დედოფალმა ბორენამა, მისმა დამ გურანდუხტმა და იმერეთის თავადობამ ლიპარიტი შეირიგეს. იმას მისცეს მეფის შვილი გიორგი და თან გააყოლეს საპატრონებლად და აღსაზრდელად მამიდა გურანდუხტი; მაგრამ მიიყვანეს თუ არა ის ქართლში, ლიპარიტმა აღარც აცივა და აღარც აცხელა საქმე, მაშინვე გიორგი მეფედ აკურთხებინა რუსისის საყდარში.

მაგრამ ბაგრატიც ცოლისა და დის შერიგება გულითადის სურვილის შედეგი არ იყო. მათ ჰსურდათ დროებით დაემშვიდებინათ ლიპარიტი და მეფე და მისი დედა მარიამი როგორმე დაებრუნებინათ საქართველო-

ში. იმათ წინათვე შეადგინეს ქართლისა და მესხეთის თავადობასთან შეთქმულობა, რომ დაბრუნდეს თუ არა საბერძნეთიდან მეფე, მაშინვე დაიჭირონ ლიპარიტი და მისი შვილი იოანე და პყრობილი წარუდგინონ მეფეს.

ლიპარიტმა, რასაკვირველია, არ იცოდა, რომ ეს ხაფანგი მისთვის იყო დაგებული. იგი სრულიად დამშვიდებულს, კმაყოფილებით სტკებებოდა, რომ ბაგრატს მტრობა გაუწია: ჩამოაგდო ქართლის ტახტიდან და გაამეფა მისი შვილი.

როცა ასე დამშვიდდა ის და დაარხენდა, მაშინ გურანდუხტმა, რომელიც ქართლში იყო გიორგისთან მის ყურის-საგდებლად, მისწერა მალვით წერილი იმპერატორს კოსტანტინე მონომახს, შევრიგდით ლიპარიტთან და მეფეთაც ქართლში შისი შვილი გიორგი დავსვითო: ახლა გთხოვთ ბაგრატი და მარიამი გამოუშვათო. იმან აღუსრულა სურვილი. ბაგრატი განთავისუფლებული იქმნა და მოვიდა იმერეთში თავის დედიტურთ.

ამის შემდეგ სულა კალმახელმა და მესხეთის თავად-აზნაურობამ დაიჭირეს ლიპარიტი და მისი შვილი იოანე. გურანდუხტმა რომ შეიტყო მისი დაქერა, ბრძანა მისი ახალქალაქში მიყვანა და იქ დამწყვდევა. მერე თითონაც და გიორგიც იქ მივიდნენ და დაიბარეს მეფე. ბაგრატი, რომელიც დაუყოვნებლივ მივიდა და ჩაიბარა ლიპარიტი და იმისი შვილი.

ასრე დაიხსნეს დედა-კაცებმა თავიანთი მეცადინეობით საქართველოს ერთობა ხიფათისაგან; მაგრამ მათი სამსახური სამშობლოს წინაშე უფრო მეტის ყურადღების ღირსად გვეჩვენება, უკეთუ წარმოვიდგენთ, რომ თუ გურანდუხტი არ გარეულიყო ბაგრატი მეფისა და ლიპარიტის ბრძოლაში, საქართველო ორად გაიყოფებოდა. ქართლ-კახეთისა და სამცხე-საათაბაგოს მეფედ გახდებოდა გიორგი, როგორც ეწადა ლიპარიტს, იმერეთ-აფხაზეთი-

სა—ბაგრატი და ასრე დაირღვევოდა კაცებისაგან ის ერთობა ქართველთა ერისა, რომელიც დედა-კაცებმა დიდის ხნის მეცადინეობის შემდეგ დააგვირგვინეს ბაგრატი მესამის დროს, რომელიც პაპა იყო ამ ბაგრატი მეოთხისა ¹⁾).

ამის შემდეგ საქართველო უფრო და უფრო ძლიერდება. მის სამეფო ტახტზედ აღვიდა ახლა ძლიერი დედა-კაცი თამარი. ის იყო საქართველოს მთიები და დიდება. მის დროს საქართველოში აენტო ისრეთი ლამპარი განათლებისა, რომლის მსგავსი კავკასიის ერს სხვა დროს არ უნახავს. სამეფო გაძლიერდა პოლიტიკურად, სწავლა-განათლება აღორძინდა და ცხოვრება გაიფურჩქნა ტურფად შემკულ თაიგულივით. მაშინდელი წესი და წყობილება, მაშინდელი დიდება საქართველოსი დღესაც სასიქადულო მოსაგონია ჩვენთვის. დღესაც ოხრავს ქართველი კაცი და ქალი მაშინდელი დროისათვის: სწადიან დაიბრუნოს იგი დრო ნეტარი, დრო ქართველთ დიდებისა, თავისუფლებისა, განათლებისა, მაგრამ გაჰქრა ის დრო და სრულიად მოგვიკლა სიცოცხლის ძალა კორთების ქვეშ დაჩაგრულ ბედმა. აღარ ანათებს ქართველთ სამშობლოს ქრისტიანული სწავლა-განათლება ქართულს ენაზე; ყველა ჩანელდა, ჩაჰქრა და მხნეობა ქართველთა ერისა თითქმის დადუმდა. მაგრამ ჯერ კიდევ არ არის გამქრალი და წაშლილი კვალი თამარ დედოფლის დროინდელი ზნისა და მიმართულებისა. გაღვივებული ცხოვრების აღი, მართალია ჩანელდა, მაგრამ ჯერ კიდევ სრულიად არ გამქრალა. წარსულ ცხოვრების ღველფში მოიძებნება კიდევ ნაპერწყლები, რომლითაც შეიძლება ისევ აენტოს დიდებულის ცხოვრების ლამპარი. და უკეთუ ბედი ისე დაგვჩაგრავს, რომ შეუძლებელი გახდება

¹⁾ იხ. „ქართ. ცხოვ.“, კბადონები 221, 226, 227 და 228.

ძველებური ქებური მხნეობა და ქველობა კვლავ აღსდგეს ჩვენში, ძლიერმა ეროვნულმა გრძობამ კვლავ თავი იჩინოს, იმას მაინც უნდა ვცდილობდეთ, რომ შევიტყუოთ, როგორი იყო ეს ნაქები ცხოვრება ქართველთ ერისა. რა მიმართულება ჰქონდა თამარ დედოფალის დროინდელს საზოგადოებას საქვეყნო საქმეში, ქართველს ქალსა და კაცსა. მართალია, რაც აქამომდე ჩვენ ვთქვით დედა-კაცებზე და, რაც ისტორიული ცნობანი მოვიხსენიეთ, საკმაოდ არ მიგვაჩნია დასახატავათ ქართველის ქალის პოლიტიკურ ცხოვრების სურათისა; მართალია, ამისათვის საჭიროა ფაქტები, რომელნიც, სამწუხაროდ, ჯერ-ჯერობით საკმაოდ არა გვაქვს; მაგრამ, რაცა გვაქვს, ჩვენ ვგონებთ საკმაოდ გვიჩვენებს დედა-კაცების მიმართულებას, მათს ზნეს, ლტოლვილებას, საზოგადო ცხოვრებაში მონაწილეობის მიღებას და მათს გამპკრიახობას. ხოლო პირველ-ხანობით ესეც უნდა ვიკმაროთ ჩვენის ცნობის-მოყვარეობის დასაკმაყოფილებლად.

რომ კარგად გავიგოთ თამარის ქუის გამპკრიახობა და სახელმწიფო ნიქი, უთუოდ საჭიროა შევიტყუოთ, რა მდგომარეობაში იყო საქართველო იმ დროს, როცა იმას სამეფო ტახტი გადასცეს. რა იყო მართლაც ამ დროს საქართველო? რა იყო და ის, რომ ამ ქვეყნის ყოველი კუთხე მოფენილი იყო ეკლესიებითა, ყოველს ხეობას ჰყვანდა თავისი ეპისკოპოზი, ერისთავი. ყოველ კუთხეში იყვნენ მთავრები და მოხელეები. ამ მთავრებს ჰყვანდათ თავისი ჯარი და კარის მღვდელი; ჰქონდათ საკუთარი ეკლესია, სასაფლაო, მონასტერი და უფლება ბატონობისა და თავის წილ-ხვედრ სამფლობელოში მეფის დაუკითხავად საქმის დაქერისა და გამგეობისა¹⁾. მეფე იყო ერის მოთავე და ბატონი ბატონთა შორის. მას ემორჩი-

¹⁾ იხ. ვახუშ. გეოგრაფია, გვერ. 12.

ლებოდნენ მთავარნი ისრე, როგორათაც ევროპაში ვასალები კოროლებს. მეფის სახელი, როგორც ერის მოთავისა, მხოლოდ მაშინ ისმოდა ხმა-მალლა ხალხში, როცა გარეშე მტერი ემუქრებოდა სამეფოს, რომლის ნაწილს შეადგენდა თავადთა დედულ-მამულიცა. მხოლოდ მაშინ გამოდიოდნენ მთავარნი თავის ჯარებით და ბარგი-ბარხანით (მარქათით) და უერთდებოდნენ მეფის ჯარებს, რომლის რიცხვიც შეადგენდა სამოც ათასსა, რომ საზოგადო მტერი აეშორებინათ ხოლმე თავიდგან სამშობლო ქვეყნისათვის¹⁾. მართალია, ისინი ემორჩილებოდნენ მეფეს და აძლევდნენ ხარჯს, მაგრამ ამის გარეშე ისინი დამოუკიდებელნი იყვნენ თავიანთ სამფლობელოში. მათ ხელში იყო ქვეყნის გამგეობა, სამართალი და ლაშქარნი. ყველა მედიდურობდა და თავის თავს ქვეყნის ბატონათ რაცხდა. აი ეს იყო მიზეზი, რომ უცხო ქვეყნებში მთავრებს მეფის პატივს აძლევდნენ. „ამისათვის, ამბობს თეიმურაზ ბატონიშვილი, „მრავალნი ისტორიკოსნი ძველნი შესცდეს და ივერიის მამასახლისთა რომელთამე სწერდეს მეფობის სახელით და სხვათა მთავრებად“²⁾. ერთის სიტყვით საქართველოში იყო უმაღლესი მაგისტრატურა და მოთავედ ითვლებოდა ის კაცი, რომელსაც ერქვა მეფე; მაგრამ ზნეობითი და პოლიტიკური კავშირი მაზრებისა ძაფზე ეკიდა. ამის დარღვევას ერთი შებერვის მეტი არა უნდოდა-რა.

ამ გვარი სამეფო წყობილება იყო იმ დროსაც, როცა თამარი გამეფდა. მთავრებსა და მეფეთა შუა ისეთი მტრობა იყო ჩამოვარდნილი, რომ საჭირო იყო ძლიერი მკლავი, რომელსაც უნდა აელაგმნა გაბრაზებული თავადობა და არ მიეცა ნება მათთვის ერთმანეთის

1) იხ. გეოგრ. ვახუშ. გვ. 10, 12 და 14.

2) იხ. ისტორ. მისი გვ. 87.

ელექტისა და ამასთანავე დაეცვა მეფის სახელი და ღირსებაცა. მეფეს თავგასული თავადობა ეჯავრებოდა და ემტერებოდა მას, თავადთ კიდევ... მეფეცა და ერთმანეთიც, — ამისათვის რომ მათ შორის ერივნენ მეფის მომხრენიც.

ეს მტრობა დაიწყო მეფე ბაგრატ შესამიდგან. იმან დაამცირა რატი ორბელიანი, ქავთარაძე და მრავალნი სხვა ქართლის თავადნი, და წინ წამოიწივა თავის მომხრე მკურნიძე და მისი აფან-ჩავანი. ამას შეუდგა მეფეცა და თავადთ მტერობა და გადაეცა შთამომავლობას. გამეფდა ბაგრატ მეოთხე. მოუვიდათ ჩხუბი ახლა ამას და ლიპარიტ ორბელიანს, რომელს ბრძოლაშიაც ისევ ორბელიანნი დამარცხდნენ. გამეფდა დავით მესამე აღმაშენებელი. ისევ დაიწყეს ბრძოლა ორბელიანებმა და მეფემ. ისევ პირველებმა დასცეს ზურგი მიწას. მოკვდა დავითი და გამეფდა მისი შვილი დიმიტრი. ორბელიანთ არც ამას მისცეს მოსვენება. იმათ ეწადათ თავისი გაყევანათ. ასტყდა ისევ გვართა ბრძოლა. დიმიტრი მეფემ გაელიტა თავადობა და ორბელიანნი, და თავისი გაიყვანა. მაგრამ ამით კიდევ არ გათავდა შფოთი და ცემატყეპა. მოკვდა დიმიტრი, გამეფდა ამისი შვილი დავითი მეოთხე. მოკვდა ესეც. გამეფდა ძმა ამისი გიორგი. აუტეხეს ორბელიანთ ამასაც მტრობა. მიიმხრეს სხვა თავადობაც და მოიწადინეს გიორგისათვის ტახტის ჩამორთმევა. გიორგიმ ეს იწყინა და მთლად გაწყვიტა ორბელიანნი, გარდა სამი პირისა: ლიპარიტ ორბელიანისა, ელიგუმისა და იოანესი. ამავე დროს გიორგიმ დაამცირა სხვა გვარეულობაცა, რომელთ შორის ერივნენ ორბელიანთ მეგობარნი მხარ-გრძელნიცა¹); გარეკა მოღალატე

¹) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 273.

გვარეულთაგან მყოფი მოხელეები და თავისი მომხრე კაცები დანიშნა მინისტრებათ და მოხელეებად. აი რა იყო ამის მიზეზი:

თამარის მამა გიორგი შესამე არ იყო ტახტის მემკვიდრე; მაგრამ მისი ძმა, მეფე დავით მეოთხე რომ კვდებოდა, შვილი დიმიტრი ჯერ სამი-ოთხი წლის ბავშვი იყო. ამისათვის სიკვდილის დღეს, იმან მოიწვია თავდაზნაურობა, სამღვდელოება და თავისი ძმა გიორგი და უთხრა: ვიდრე ჩემი შვილი გაიზრდებოდეს, სამეფოს გამგეობას, ჩემს სიკვდილის შემდეგ, ვაძლევ ჩემს ძმას გიორგის. მაგრამ როცა ჩემს შვილს შეეძლება მეფობა, მაშინ ბიძამ უნდა დაუთმოს იმას ტახტი. ხოლო სრულს ასაკში მოსვლამდე ჩემს შვილს დიმიტრის ვაბარებ ივანე ორბელიანს: მოუაროს და აღზარდოს სამეფოდ. ამის შემდეგ აიყვანა ყრმა ხელში, აკოცა, გამოეთხოვა და გარდასცა ორბელიანს.

აი ეს ანდერძი დავით მეფისა შეიქმნა მიზეზად გიორგი მეფისა და თავადების ერთმანერთზე გადაკიდებისა. 1177 წელს ივანე ორბელიანს მიაღვნენ კარზე რამდენიმე წარჩინებულნი და მოაგონეს ფიცი და ანდერძი მეფისა შესახებ ტახტისა. რჩევა მოახდინეს და გადასწყვიტეს: ვიდრე გიორგი შეიტყობდეს მათს განზრახვას, დაიჭირონ იგი და ძალ-დატანებით ხელი ააღებინონ ტახტზე. ამ შეთქმულობაში ერივნენ: ორბელიანი, ჯავახიანი, გამრეკელი, ჯაყელი, აპირატიანი, მხარგრძელი და ასათ გრიგოლიძე. მაგრამ გიორგიმ მალე შეიტყო, მოემზადა, შეება, დაამარცხა და ორბელიანთ გვარი გასწყვიტა. დანარჩენები, თუმცა არ დახოცა, მაგრამ არც კეთილი დააყარა. იმათ ჩამოართვა ზოგიერთი მიწა-წყლები და სამსახურისაგანაც განდევნა. იმათ მაგიერად წინ წამოსწია ისეთი კაცები, რომელთაგან ზოგიერთნი მისივე აღზრდილნი იყვნენ და სწამდა მათი ერთგულება. ესენი

იყვნენ: 1) ვაზირი და მწიგნობართ-უხუცესი ანტონი, 2) აშირ-სპასალარი ყუბასარ (ყიფჩაყელი თათარი), 3) მეჯინიბეთ უხუცესი აფრიდონ (აზნაური¹⁾, 4) მექურკლეთ-უხუცესი ვარდან, 5) მდივანი ჩუნჩერახი კიაბერი და 6) მსახურთ-უხუცესი იოანე

აი ასეთი არეულ-დარეულნი და ერთმანერთის წინააღმდეგ ამხედრებულნი თავადნი გადასცა გიორგი მეფემ თავის ქალს თამარ მეფეს. ესენი ყველანი მზად იყვნენ ერთმანერთს შეჰხეთქებოდნენ და დაემსხვრიათ ურთიერთისათვის ცხვირ-პირი.

ბა, აი აქ იყო ახლა საკირო კეჟა და გონება, რომ სამეფო დამშვიდებულიყო. ახლა იყო საკირო მეფე გენიოსური კეჟით შექურვილი, რომ შეერიგებინა თავადნი, დაეწყო, დაეწყნარებინა და მიემართნა სრულად ერთ ძალ-ღონე ქვეყნის კეთილ-დღეობისა და გარეშე მტრის მოგებისათვის.

სწორედ ამნაირ მეფედ აღმოუჩნდა საქართველოს დედა-კაცი, რომელსაც ერქო სახელად თამარი და რომელმაც ალუშენა ქართველებს ისტორიულ დიდების ძეგლი.

აღვიდა თუ არა სამეფო ტახტზე ზედა „მზე-იგი მზეთა და ნადელი ნათელთა ელვარება, და მზეებრ მასუქებელი სხივ-კამკამებითა“ დიდებული მეფე თამარი. მაშინვე მოახდინა მთავართა, თავადთა და სულიერ მამათა კრება და უთხრა სატახტო სიტყვა, რომელშიაც გამოხატა თავისი სურვილი და უჩვენა ერს გზა სამეფოს გამგეობისა და საქმეთა წარმოებისა, რომელსაც ის დაადგება თავის მეფობაში.

„შიშველი გამოველ დედის მუკლიდგან და შიშველსა მეგულეების ამ წუთის სოფლიდგან გასვლა“, — სთქვა მან სხვათა შორის. ასე ფიქრობდა თამარი. მე მეფე ვარ, იტყოდა იგი კვალად, მაგრამ, იცოდეთ, მე დიდების და პატივის-მოყვარეობისათვის არ მიმიღია სამეფო გვირგვინი. ჩემი გულითადი წადილი არის ერის

¹⁾ ესენი სამივენი მეფის აღზრდილნი იყვნენ.

კეთილ-დღეობა. მე მსურს, ყველას ცხოვრება იყოს დამტკბარი, ყველა იყოს გამძღარი და ქონების პატრონი; არავინ არ იყოს უსამართლოებით დაჩაგრული; ყველა სიმართლით იყოს დაჯილდოვებული. მეფესაც და მთავარსაც, ღარიბსაც და მდიდარსაც, ერსაც და სულიერთ. მამათაც დამნაშაობისათვის კანონი ერთ-ნაირად უნდა სჯიდეს. „თქვენ, წმინდანო მამანო, უთხრა იმან ახლასულიერ მამათ, „ყველაზე უფრო უმეტესად ვალდებულნი ხართ ღირსეულად, კეთილად და სამართლიანად მოქმედებდეთ. ღვთის განჩინებით თქვენ ხართ მოძღვრად ჩვენდა დადგენილი. თქვენ უნდა პასუხი გასცეთ საიქიოს გამჩენს, თუ ვინმე ჩვენთაგანი თქვენის დაუდევრობით სულს წაიწყმედს. თვალ-ყური ადევნეთ კეთილ საქმეს. გამოიძიეთ, გამოიკვლიეთ ბეჯითად თქვენი სამწყსოის ყოველი ნაბიჯი. სიმართლე დაამტკიცეთ, უსამართლობა განდევნეთ. ბოროტ-მომქმედნი პირნი არ უნდა დარჩნენ დაუსჯელნი. იწყეთ მართლ-მსაჯულება პირველად თუნდა ჩემზედა, თუ რომ ვარ დამნაშავე რასმეში. გვირგვინი, რომელიც მე მადგია თავზე, არის ნიშანი მეფობისა და არა ღვთის წინააღმდეგობისა და უსამართლობისა. ნუ მიხედავთ ნურც გვარს, ნურც მთავართ დიდ-კაცობასა: ყველას სიმართლით მოეპყარით, გლეხსაც და თავადსაც; ვიმოქმედოთ ყველამ ერთად ქვეყნის საერთო კეთილ-დღეობისთვის: თქვენ სიტყვით, ხოლო მე საქმით, თქვენ დარიგებით, მე. აღსრულებინებით და გაწვრთნით, როგორც რიგია და როგორც უნდა. იმოქმედეთ თქვენ, ვითარცა მღვდელნი, ხოლო მე, ვითარცა მეფე. თქვენ ვითარცა მოძღვარნი, ხოლო მე ვითარცა აღმასრულებელი თქვენის დარიგებისა. და რომ ყველამ აღასრულოს კანონი, ჩვენ უშიშრად ხელი მივსცეთ ერთმანერთს და თვალ-ყური ვადევნოთ სამართალის აღსრულებას“¹⁾.

1) იხ. ქართ ცხოვ. გვ. 279 და 280.

კრებას ძლიერ მოეწონა მეფის სურვილი, სულიერ შამათ მაშინვე მოახდინეს სჯა საეკლესიო საქმეებზე, „და ვინმე ეპისკოპოსნი შესცვალეს, და მათ-წილ საღმრთონი კაცნი და მეცნიერნი სჯულისანი დასხნეს და საეკლესიონი წესნი გამართეს“. თამარმა დაამტკიცა კრების განჩინებანი და განათავისუფლა სასულიერო წოდება ხარჯბეგარისაგან; და მერმე შეუდგა სხვა საქმეებს.

სათრანგეთის კოროლებს ჩვეულება ჰქონდათ — ტახტზე ასელის დროს, ხალხს ოქროსა და ვერცხლს ურიგებდნენ ხოლმე. ეს ჩვეულება ჰქონდათ ქართველთმეფეთაც. ამით ისარგებლა თამარმა: გახსნა ხაზინა, გამოიტანა „საუნჯენი მამა-პაპისანი“ და მისცა ხალხს შემწეობა. „გასცა უზომო, უანგარიშო, ულევია“. „არა და: არჩენს ცარიელსა, არც ყრმასა და არც კალსა“¹⁾ ის ასრე მოიქცა მარტო ამისათვის კი არა, რომ აესრულებინა მამა-პაპათა ჩვეულება, არამედ — ხალხის გულის მოსაგებლად. „ერთგულთა და ორგულთა დახსნა წყალობა უხვებით, რათა ეამთა საქმეთასა ერთგულნი ერთგულობითა მადრიელობდნენ, ხოლო ორგულნი უსიტყველ იყვეს შიგებისათვის უშურველად წყალობათასა“. „უხვსა მორჩილებს ყოველი, იგიცა, ვინც ორგულია“. დიახ! ის კეთილ-გონიერად და პოლიტიკურად მოიქცა. მან „ლონიერ ჰქმნა გლახაკნი და ლონიერნი მდიდარ, მისცა ობოლთა და კვრიეთა კმა-საყოფელი მათი“ და მით მოიგო მან ყველას გული, გაიერთგულა და შეაყვარა თავი.

ხალხის გრძობა რომ მიმართა თავის ერთგულებაზე, თამარი ახლა შეუდგა სამეფოს გამგეობაში სხვა-დასხვა ცვლილების მოხდენას. როგორც ახლანდელ მეფეებს ჩვეულება აქვთ თავის გამეფების შემდეგ გამგეო-

¹⁾ თხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 279; გეოვ. ვახუშ. გვ. 22 და ველხვის ტყაოსანი, გვ. 9 და 10.

ბაში ცვლილებების მოხდენისა, — სწორედ ამ ნაირად მოიქცა იგიცა. შესდგა ახალი სახელმწიფოს გამგეობა, სამინისტრო: 1) ამირ-სპასალარობა (ყველა ჯარების უფროსობა და სამხედრო მინისტრის თანამდებობა) მისცა სარგის მხარ-გრძელსა; 2) მანდატურთ-უხუცესი იყო კიაბერი; 3) მეკურკლეთ-უხუცესი (სახაზინო ანუ ქონებათა მინისტრი) იყო კახაბერ ვარდანის ძე; 4) მსახურთ-უხუცესი ვარდან დიდი დადიანი; 5) ჩუნჩერახი — მარუშიძე, 6) ამილახორი — თორელი გამრეკელი. კიაბერს მისცა უფლება პორტუგის წამოსხმისა, ხელში ოქროს კვერთხის დაქერისა და სახელმწიფო თათბირში ოქროთ მოჭედილ სელზე ჯდომისა. ოქროს სელზე ჯდომის ნება უკვერთხოდა ჰქონდათ სხვებსაცა, მაგრამ ყველას კი არა. ზოგნი ისხდნენ ძირს მუთაქაზე, მეფის ტახტის მარცხნივ და მარჯვნივ.

ერისთავებად ანუ გუბერნატორებად დასვა: 1) სვანეთში ბარამ ვარდანძე, 2) რაქაში კახაბერი კახაბერისძე, 3) აფხაზეთში დოთახოს შარვაშიძე, 4) სამეგრელოში და იმერეთში ბედიანი ამუნელისძე, 5) ქართლში რატი სურამელი, 6) კახეთში ბაკურმა ძაგონისძე, 7) ჰერეთში ასათ გრიგოლისძე და 8) სამცხე-კლარჯეთში ბოცო ჯაყელი და ამასვე მისცა აქაური ჯარების სპასალარობაცა.

მეფემ მოინდომა მიქაელ ქათალიკოზის გამოცვლაცა, მაგრამ საეკლესიო კრებამ ვერას გზით ვერ მოახერხა მის გადაყენება. მისი გამოცვლა ამისათვის ეწადათ, რომ იმან მეფე გიორგის დროს, კარის-კაცების შემწეობით კყონდიდის ეპისკოპოსი ანტონი გელოვანი დაითხოვა და საქათალიკოზო ეპარხიათ აქცია იმ განზრახვით, რომ მწიგნობართ-უხუცესობა უნდა ჩაეგდო ხელში, მაგრამ ეს ეკლესიის წესის წინააღმდეგი იყო, ამისათვის სასულიერო წოდებასაც და ხალხსაც ძალიან

სწყინდა ეს საქმე. ქყონდიდის ეპარხიას წინად მუდამ თავისი საკუთარი დამოუკიდებელი ეპისკოპოსი ჰყვანდა. ამ კათედრაზედ ამწესებდნენ იმისთანა კაცს მღვდელ-მთაწერად, რომელიც შედარებით ყველა ეპისკოპოზებზე უფრო განათლებული იყო. ასეთი იყო ანტონი. „იგი იყო ბრძენი და გონიერი“; მაგრამ მტერობით, თუ უფლების მოყვარეობით ქყონდიდლობა და მწიგნობართუხუცესობა მიითვისა მიქაელ ქათალიკოზმა, რომელიც იყო ქართველი და გვარად მიოიანისძე ¹⁾). არც მეფე თამარს, არც ხალხს, არც სასულიერო წოდებას ის არ უყვარდათ. ამის გამო მისი სიკვდილი ყველას გაუხარდა, როცა ის მოკვდა ორის წლის შემდეგ, თამარის გამეფებისა. მაშინ მეფემ ისევ აღადგინა ქყონდიდლის ეპარხია და დანიშნა ეპისკოპოსათ ისევ ანტონი, „კაცი ღირსი ქებისა, მართალი, წრფელი, უმანკო, სახიერი, მოწყალე, ტკბილი, მდაბალი და ერთგული მეფისა“. ის იყო გიორგი მეფის გაზრდილი და ამ დროს სცხოვრობდა დავით გარეჯის მონასტერში. როგორც წესი იყო ძველადგანვე, ამასვე მისცა მეფემ თანამდებობა მწიგნობართუხუცესობისა. ეს თანამდებობა უდრიდა ახლანდელს სასულიერო საქმეთა ანუ განათლების მინისტრის თანამდებობას ²⁾).

ხსენებულ კაცთა გვარნი, რომელნიც მოიწვია თამარმა თანამდებობაზე სამეფოს გამგეობისათვის, საქართველოში თუმცა წარჩინებულნი იყვნენ, მაგრამ ნამდვილია, რომ გვარიშვილობით ამათზე ნაკლებ წარჩინებულნი არ იყვნენ შემდეგნი პირნი, მაგალითად: გრიგოლიძე, აბეზაძე, აბულელი, ადარნასიანი, ასათიძე, ბაკურიძე, ბურსელი, გაგელი, ჯავახიანი, ჯუანშერიანი,

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 250.

²⁾ იხ. იქვე გვ. 293.

დანაური, ირუფაქიძე, კავკასიძე, კარიჩიძე, კოჩიბაძე, ქობულიძე, კორინთელი, ქვენაფლაველი, ნერსიანი, ორბელიანი, სამძივარი და კიდევ სხვანი.

მაგრამ თამარმა გვარეულობას კი არ მიხედა, სახელმწიფო თანამდებობაზე რომ ნიშნავდა ახალს პირებს, არამედ ჭკუას, ცოდნას და გამოცდილებას, თუნდა რომ დაბალი გვარისაც ყოფილიყვნენ ისინი. ასეთი დაბალი გვარისა იყო მაგალითად აზნაური აფრიდიონი, რომელსაც თამარმა მსახურთ-უხუცესობა არ ჩამოართვა, მაგრამ თავადებმა შურით ის მაშინვე მოჰკლეს.

რამ გამოიწვია თამარი ამ გვარ მოქმედებაზე? რამ დაატანა იმას ძალა, რომ მოეხდინა ცვლილება ადმინისტრაციაში? ნუ თუ ის თავის ჭკუით მიჰხვდა, რომ ქვეყნის საკეთილდღეოდ უთუოდ ასე სჯობს მოქცევაო? „ქართლის ცხოვრება.“ ამბობს, რომ მან გადაავლო თვალი სამეფო საქმეებს და მიხვდა, რა ესაჭიროებოდა სამეფოს, „თავის გონების სივრცით შემოიკრიბა იმან სამღრთო და საერო წესნი და იყო განგებიდ, ვითარცა— იგი მოჰბერვიდა სული; მიმოიხილა მახვილის ცნობითა გარემოს ყოველი, და მუის შეემეცნა, რა იყო საჭირო, რომ ყველანი ერთგულად ემსახურებოდნენ სამშობლო ქვეყნის კეთილ-დღეობასაო“¹⁾.

ჩვენ უარს არა ვყოფთ თამარის გონიერებას, მის ჭკუის გამჭკრიახობას, მის სამეფო ნიქს, მაგრამ არ შეგვიძლიან არა ვსთქვათ, რომ თამარის მოქმედება გამოიწვია. მაშფოთარმა თავადობამ.

ვიდრე გიორგი მეფე ცოცხალი იყო, დამდაბლებულნი თავადნი შიშით ხმას ვერ იღებდნენ, მაგრამ მოკვდა თუ არა, მაშინვე აიხსნეს აღვირი და დაიწყეს მოკლებულ დიდების ძებნა. ჯერ მეფე თამარი დასვეს ტახტ-

¹⁾ იხ. გვ. 279.

ზე, მერმე შეიყარნენ და უთხრეს: აღარ დავემორჩილებით ძველთა ხელის-უფალთა (ჩინოვნიკობას), რადგან მათგან დაძვრცილნი და უპატიოდ დასულნი ვართ, და გვარიანნი და თვით მსახურეულნი სახლნი უპატიოდ და უსახოდ განსულ ვართ უგვაროთა და უხამთაგან¹⁾. მაგრამ საქმე ამით კიდევ არ დაწყნარდა.

1177 წელს გიორგიმ ლალატობისათვის ძველი მოხელეები რომ გამოცვალა და ამირ-სპასალარობა და მანდატურთ-უხუცესობა მისცა თავის გაზრდილს ყუბასარს, აი ეს კაცი თუმცა ჯერ კბუკი იყო, უეცრად ფილენჯად ჩაყარდა; ველარ ხმარობდა ვერც ენასა, ვერც ხელსა და ვერც ფეხსა, და ამისათვის ეუბნებოდნენ აჯანყებულნი თავადნი თამარს: გამოართვი რაც რამ ქონება აქვს, უძრავი თუ მოძრავი, და ჩვენ მოგვეციო. მეფეს არ უნდა, მაგრამ ძალა-უნებურად ამოქმედებენ იმას. იმან ჩამოართვა ყუბასარს ლორე-სამთავრო და სათავადო და მისცა სარგის მხარგძელს; ამასვე მისცა თანამდებობა ამირ-სპასალარობისაცა.

ამგვარმა მეფის მოქმედებამ ახლა სხვები ააღელვა. ამათი მოთავე იყო ყუთლუ-არსლან, რომელიც, როგორც ეტყობა თათრულს სახელზე, იყო ყუბასარის ან შვილი ან ნათესავი. იმან ჯარის შემწეობით ძალად დაიქირა ამირ-სპასალარობა და ეწადა ლორეს სამთავროც ჩამოცრთმია სარგის მხარგრძელისათვის და გამხდარიყო სომხეთის მეფედ ლორეში და ვასსალად თამარ მეფისა. ამას და ამის თანამოაზრეთ ეწადათ სამუდამოთ გახსნა აგრეთვე იმისთანა სასამართლოსი ანუ კამისიისა, რომლის მოვალეობა უნდა ყოფილიყო გამოეკვლია, ვის რა მიწა-წყალი ეკუთვნის, ვინ არის უფრო ნამსახური, ვის რა ჯილდო ერგება, და მერმე ყველა ესეები უნდა და-

¹⁾ იხ. გვ. 281.

წერილიყო და წარდგენილიყო თამარ მეფის წინაშე დასამტკიცებლად; ასე რომ ყოველი ამ გვარი საქმე მეფის ხელ-მოწერით უნდა გათავებულყო. ასე სწადდათ მათ.

როგორც სჩანს მატეანიდგან, ბევრს არ ეკაშნიკა ასეთი სურვილი. ეს განზრახვა ეუცხოვა თვით თამარსაც. „ესე ვითარ საწყენიცა იყო და ვითარცა შვენოდა მისსა ხელმწიფებასა, და სიბრძნესა და მეცნიერებასა, ეგრე ეწყინა და გაიკვირვა“, სწერია „ქართლის ცხოვრებაში“. თვით მემატეანეც თავის მხრით ამბობს, რომ ეს წესი არის საქმე გონება-მალლობისა და სილაღით ქცევისაო“¹⁾. ამ გვარი შეხედულობისა გამო თამარმა მაშინვე მოახდინა სახელმწიფო თათბირი თავის ერთგულ კაცებთან და გადასწყვიტეს ყუთლუ-არსლანის დატყვევება. ის კიდევაც დაიპირეს. მაშინ ჯარი აღელდა. მოინდომეს სასახლისათვის გარს შემოდგომა და ძალა-უნებურად განთავისუფლება მოთავისა. ამათ შეჰფიცეს ერთმანერთს კიდევცა. მაგრამ წადილი მაინც არ აღუსრულდათ. მშვიდმა და მშვიდობის მაძიებელმა თამარმა გაუგზავნა აჯანყებულებს ორნი საპატიო დედა-კაცნი: ქართლის ერისთავის რატის დედა ხვაშაქი წოქელ, მეორე — კარაკ ჯაყელი, რომელიც იყო დედა სამძივრისა, და უბრძანა, რომ ფიცით მიენდოთ ისინი და დაერწმუნებინათ, რომ არავის მათგანს არას ავნებს. „ხოლო იხილეს რა ესე განდგომილთა მათ, მაშინვე მოჰყვეს დიდებულნი ბრძანებასა პატრონისასა, მოვიდეს წინაშე თამარისა და დავრდომით თაყვანი სცეს, და აღიღეს ფიცი პატრონისაგან, და მისცეს პირი ერთგულობისა, და ნების ყოფისა მისისა“²⁾.

აი ეს ისტორიულნი გარემოებანი და თავადთა უკ-

1) იხ. გვ. 281.

2) იხ. იქვე გვ. 282.

მაყოფილება იყო იმის მიზეზი, რომ თამარმა ძველებურ-
რი, თავის ზამის დროინდელი, მოხელეები გამოცვალა
და ახლები დააყენა; გამოიკვლია თავადთა უკმაყოფი-
ლების მიზეზები და ყველა დააკმაყოფილა და დაამშვი-
და. მას არ შეეძლო მომდურება უმაღლესი არისტოკრა-
ტიული გვარებისა, რადგან მათ ხელში იყო ძალა და
იმათ კარგად ყოფნას და კეთილ-დღეობას მოსდევდა
ქვეყნის მშვიდობიანობაცა. საქართველოს მიწა-წყლის
მომეტებული ნაწილი იმათ ხელში იყო. მეფეს და ხაზი-
ნას არ ჰქონდათ იმდენი მიწა, რამდენიც თავადებს ყვე-
ლას ერთად. ამისათვის ისინი ძლიერ თავ-გასულნი იყე-
ნენ. ისინი მეფესთან ერთად უვლიდნენ და განაგებდნენ
ქვეყნის საქმეს; ისინი იცავდნენ სამშობლო ქვეყანას გა-
რეშე მტრისაგან მეფის ერთობილა. უიმათოთ მეფეს არა-
არაფერი შეეძლო. ამისათვის ის ერიდება მათთან ჩხუბ-
სა, უკმაყოფილებას და მათს წყენასა. ერთს იმათგანს
მიწა-წყლის მფლობელობის უფლებას რომ ჩამოართმე-
და, სხვები ამის წინააღმდეგნი ხდებოდნენ, რომ ერთის-
თვის სამფლობელოს ჩამოართმევით ჩვენზედაც ხიდი არ
გაიდოსო, და ამისათვის, რაგინდ დამნაშავენი ყოფი-
ლიყვნენ, მეფე არ შეეხებოდა მათს სამიწა-წყლო მფლო-
ბელობის უფლებას, მხოლოდ თანამდებობიდან გადაა-
ყენებდა და სხვა ამ გვარ ღონისძიებათა მიმართავდა მათ
საწინააღმდეგოთ. სხვაფრივ კი თამარი თავაზიანად ეპყ-
რობოდა მათ. მის მამისაგან დამცირებულნი თავადნი
ახლა ისევ წინანდელ პატივში და უფლებებაში შეჰყავს.
ამით იგებს მათს გულს, იერთგულებს და აყვარებს თავს.
ამასთანავე მეცადინეობს, შეარიგოს მტრად გადაკიდე-
ბულნი თავადნი; უნდა ყველა დააწყნაროს და ჩამოაგ-
დოს მშვიდობიანობა, რადგან მყუდროება ესაჭიროება
საქართველოს საერთო კეთილ-დღეობის საქმეს. ერთის
სიტყვით იმას ჰსურს მოსპოს უთანხმოება და მტრობა

თავადობაში და გახდეს სვეტად, რომელზედაც შესაძლებელ იქმნას დამყარდეს ბურჟი ქართველთ პოლიტიკური და სამოქალაქო ცხოვრებისა და ერთობისა.

ზოგიერთნი ჩვენში ამბობენ, რომ თამარს არა გაუკეთებია-რაო: იმან ის მომკა, რაც სხვებმა დასთესესო. მაგრამ ეს აზრი უსაბუთო და შემცდარი აზრია. ამ დროს ქართველთ საზოგადოების მიმართულება ისეთი იყო, რომ თუ იმას ძლიერი პატრონი მკლავით, კკუით, გამოცდილებით და მხნეობით თავს არ დასდგომოდა, არ შეეძლო მშვიდობიანად, ერთგულობით ეცხოვრნა და ემოქმედნა. თამარის გამეფებამდე ქართველთ საზოგადოება ბედის მფარველობით ძლიერ თავს გასული იყო. ამაყი სული ქართველი კაცისა იყო გართული სამშობლო ქვეყნის სიმშვენიერითა და წინაპართა ვაჟკაცურის ცხოვრებითა. იმათ წინაპართ ისე დაშინებული ჰყვანდათ გარეშე მტერნი, რომ ამ ჟამად ქართველობას „ცა ქუდათ მიაჩნდა, დედა-მიწა ქალამნად“. იმას მოსწონდა თავისი თავი და თაყვანსა სცემდა მამა-პაპის ვაჟკაცობას. თავადობა სცხოვრობდა ქალაქებს გარეთ კოშკებში და სცხოვრობდა „აღრიარალითა“, და ახსოვდა მხოლოდ ხმალი, ხანჯალი და ცხენი. ახალგაზრდანი გატაცებულნი იყვნენ თავის ოცნებებითა. ისინი ეჯიბრებოდნენ ერთმანერთს კარგის ტანისამოსით, მარჯვე ქცევით, აღტაცებულის საუბარით, და ეძებდნენ შემთხვევას, რომ გამოეჩინათ სიმარდე, სიცქვიტე და სიყოჩაღე. ყოველს გასაჭირს შემთხვევაში ამ დროს ქართველი კკუას არ ეკითხებოდა. როგორც გული ეტყოდა, ისე მოქმედებდა მისი კკუა, ფეხ-მარდობა და მკლავის სიმარჯვე, ჯირითობა და ბურთაობა, კარგი ცხენი და იარაღი, გულოვნება და ვაჟკაცობა, უშიშრობა და მტრის წინააღმდეგ მამაცური ბრძოლა იყო პირველი გულითადი სურვილი ქართველი კაცისა. ყველა ეძებდა შემთხვევას, რომ.

თავი ესახელებინა და თავი გამოეჩინა თვის ტოლ-ამხანაგობაში, და ღირსი გამხდარიყო ტაშის კვრისა და ქებისა.

ხალხის ამ გვარს მიმართულებას ესაქიროებოდა გზა გასავალი. საქირო იყო ძლიერი კკუის პატრონი, რომ ასე თავ-გასული ხალხი ჯერ შეეყარა ერთად, ჩაეგონებინა ყველასთვის სარგებლობა თანახმად ერთად მოქმედებისა, დაერწმუნებინა ყველა, რომ ქვეყნის კეთილდღეობა მხოლოდ მაშინ შეიძლება, როცა ისინი ძმურად იმოქმედებენ საყოველთაო ბედნიერებისათვის. მერმე მიემართა ეს შეერთებული ძალა მამაცი ხალხისა სამეფოს გასაძლიერებლად. ასეთი პირი იყო მეფე თამარი. იგი იყო ბურთი, რომელსაც გარს შემოეხვია ქვეშევრდომთ ერთგულება და სიყვარული. იგი იყო სვეტი, რომელზედაც დამყარდა ბურჯი ქართველ ხალხის ერთობისა. მან ისეთი გავლენა იქონია ხალხზე თავის წყნარის ხასიათით, კაცთ-მოყვარეობით, დამნაშავეთ შეწყნარებით, გულ-კეთილობით, ღარიბ ხალხისთვის შემწეობის მიცემით, კკუით და სამართლიანობით, რომ ყველა ერთდებოდა ცუდ-კაცობას, რომ ეს საწყენოდ არ დარჩენოდა მისგან გაღმერთებულ მეფეს.

აი აქ არის თამარის დიდება, აქა სჩანს მისი კკუა და გამჭკრიახობა, ის ძალა, რომელმაც ალაყვავა მის ღროს საქართველო. მისი გენია მიხვდა, რანაირად უნდა მოქცეულიყო, რომ ქართველ ხალხის მიმართულებას ეპონა გასავალი გზა, რომ იგი შესდგომოდა სახელმწიფო ინტერესების დაცვას, ეროვნული ცხოვრების ალყავებას, სამეფოს გაძლიერებას და დიდებას. აი აქ არის მისი გენიოსობა და ის ჯადოქრობა, რომელიც ამოქმედებს ქართველებს ერთად მტრის წინააღმდეგ ქვეყნის საკეთილდღეოდ.

ქართველთა სიამაყე უფრო განცხოველდა, როცა აღვიდა მზეთ-უნახავი თამარი სამეფო ტახტზე, როცა ის

შეიმოსა მეფურის პორფირითა. მისმა მშვიდობიანმა, წყნარმა ხასიათმა, კაცთ-მოყარეობამ, მშვიდობიანობის და ერთობის მეძიებლობამ და მთვარესავით გაბადრულმა მისმა სახემ ქართველებს თავ ბრუ დაჰხვია. იმან შეჰყარა თავის სასახლეში დიდებულთ კაცთ ცოლები, პოეტნი, ეპისკოპოსნი, წარჩინებულნი და დიდებულნი კაცნი, და ახალგაზდობას თავზე ხელს უსვამდა. მას ჰყვანდა სასახლეში აგრეთვე მრავალნი თავადნი და აზნაურნი, რომელნიც „დარბაზის ყრმად“ იწოდებოდნენ¹⁾. სასახლეში ჰყვანდა აგრეთვე მრავალნი ქალნი, რომელთაც ასწავლიდნენ წერა-კითხვას და კრა-კერვას. ამათი ზედამხედველი იყო „დიასახლისა..“).

ეს ახალგაზდობა ეძებდა შემთხვევას მამაცობა გამოეჩინა, რითიმე თავი ესახელებინა და ღირსი გამხდარიყო თამარის ლამაზის ხელებით ტაშის კვრისა და ქებისა. იქნება თვით თამარიც თავის მხრით ეძებდა ქებას და მადლობას თავის ქვეშევრდომთაგან. მასი ჰკუთავანდა იყო დატვირთული იმ ცოდნითა, სწავლითა, გამოცდილებითა და ზნითა, რაც იყო ამ დროს ქართველობაში. ის მოწამეა მამის დროინდელი ცხოვრებისა; და აქ გამოიკვანდა მისი მსჯელობა, რწმუნება, ხასიათი და მიმართულება. ამისათვის ყველასათვის უეჭველი უნდა იყოს, რომ ყოველი მოქმედება, განკარგულება, განჩინება და ცვლილება სამეფოს ცხოვრებაში იყო გამოწვეული საზოგადოების მდგომარეობისა, მიმართულებისა და მოთხოვნილებისაგან.

თამარმა რომ დაამშვიდა საზოგადოება, შეარიგა გადამტყრებულნი თავადნი, გაარიგა შინაური საქმეები, შეარიგა და შეარიგა ყველანი და შეაყვარა თავი, ჩაუნერგა ყველას ტახტის ერთგულება და თანხმობით ერთად მოქმედების სურვილი სამშობლო ქვეყნის კეთილდღეობისა და დიდებისათვის, მაშინ მიაქცია ყურადღება

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 285.

2) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 282.

სამეფოს სამძღვრებს და მტერთ შეშინებას და ქართველ-
თაღმი პატივის-ცემის ჩაგონებას. მაგრამ აი აქედგან შე-
უდგა იმას ცხოვრებაში დაეიდარაბა და სამეფოში ლა-
ლატობა და შფოთი. ის იყო დედა-კაცი და ლაშქრი-
ანობაში ვერ აიტანდა იმდენ ჯათას, რამდენსაც კაცები.
მის ნახს ბუნებაში იყო გენიოსური კკუა, იგი თავის გავ-
ლენით ყველას ერთად აკავშირებდა, მაგრამ ბრძოლაში კი
მონაწილეობის მიღება არ შეეძლო. ამ მიზეზისა გამო
1189 წელს შეიყარა ჯარი, თავადობა, კარის-კაცნი,
მღვდელ-მთავარნი და უთხრეს თამარს: რადგან ჩვენს მე-
ფეთა გვარში შენს მეტი აღარავინ დარჩენილა, და შენც
ჯერ არც ქმარი გყავს და არც სხვა ვინმე მამა-კაცთაგან
ნათესავი, რომ ჯარს წინ მიუძღოდეს მტრის დასამარც-
ხებლად, ამისათვის გთხოვთ ქმარი შეირთოთ და მოგვ-
ცეთ წინამძღვრად ჩვენდა. ეს მათი განზრახვა მან ძლიერ
შორს დაიჭირა და ძლიერ გაუკვირდა. იმან ისეთი გო-
ნიერება გამოიჩინა ამ შემთხვევაში, რომ ქართველობაში
მისებრი გონიერი ამ დროს არავინა სჩანს. ის ყველასა
სჯობია კკუით, გონიერებით და ცოდნით. ქართველებს
ჯერ სასიძო არ უნახავთ და ეუბნებიან იმას: შეირთე
ქმრად რუსთ-ხელმწიფის შვილი გიორგიო; მაგრამ ის
უპასუხებს: კაცნო! ვითარ ღირს, შეუტყობლად ესე ვი-
თარისა საქმისა ქმნად, არა ვიცით კაცისა ამისთვის უც-
ხოსა, არცა ქცევა, არცა საქმე, არცა ბუნებისა და ჩვეუ-
ლებისა, არცა მხედრობისა და სიქველისა; მაკადეთ,
ვიდრემდის განიცადოთ ყოველთა სიკეთე გინა სიდრკვე
მისიოა. ამ მშვენიერმა სიტყვებმა იქონიეს გავლენა.
შეერყათ სურვილი რუს გიორგის ქმრად მოყვანაზე. მო-
იწადინეს საბერძნეთის იმპერატორის ძმის-წულის ალექ-
სიზე ჯვარის დაწერა მისი. ეს პირიც ამ დროს საქართ-
ველოში იყო, მაგრამ ეს აზრი ბოლოს უარ-ჰყვეს, ამი-
სათვის რომ იგი ნათესავი იყო თამარისა. ამავე დროს

აქ იყვნენ ოგისთა მეფის შვილნიცა. დაუბრუნდნენ ისევ რუს გიორგის, მოიყვანეს ყიფჩაყიდგან და ჯვარი გადასწერეს თამარს. თავისუფალს მეფეს ამ შემთხვევაში არ შეეძლო თავისუფლად და თავის ნებაზედ მოქცეულიყო, რადგან ქმრის შერთვას სთხოვდა მთელი ერი. იმას უნდა აესრულებინა ერის სურვილი სამაგალითოდ თვის ქვეშევრდომთა, რომ მცირენი უფროსთ ემორჩილებოდნენ და შვილნი მამათ წინააღმდეგნი არ იყვნენ. იმას, მართალია, არც მამა და არც დედა ახლა ცოცხალი აღარ ჰყვანდა, მაგრამ მათ ნაცვლად იყვნენ მთელი ერი და ქათალიკოზი. ესენი სთხოვდნენ მორჩილებას და ისიც, თუმცა არა ჰსურს გიორგი ქმრად, ემორჩილება დროებით საზოგადო სურვილს, ითრგუნავს საკლთარს გრძნობას და აღიარებს ერის უფლებას უმაღლეს ხელმწიფეფებად. მაგრამ საზოგადოება ტყუოდა წინაშე თავის მეფისა. მალე დამტკიცდა, რომ იგი საზოგადოება, სცდებოდა, როცა ერის სურვილს უმორჩილებდა კერძო ადამიანის გრძნობას—სიყვარულს. თამარ „წყნარი, ნარნარი, ცნობიერი და გონიერი“ სასტიკად დასჩაგრა საზოგადოების დაყინებულმა თხოვნამ, შეერთო მას ის, ვინც არ ეპრიანებოდა. არ შეიძლებოდა კაცის მიმართულების შეუტყობლად მასზე ჯვარის დაწერა. ორი წლის ნახევრის განმავლობაში რუს გიორგიმ გამოიჩინა თავისი ბუნების და ქკუის მიმართულება. იმან დაიწყო მთვრალობა, ბოროტ საქმეთა ჩადენა, ჩხუბი და უწესოება და »სოდომურიცა ქცევა მოიპოვა“. თამარმა ბევრს ხანს უთმინა და მიუჩინა ქათალიკოზი და წარჩინებულნი კაცნი, რომ დაარიგონ და მოაქციონ კეთილს გზაზე, მაგრამ ვერას გზით ვერ გააკეთილშობილეს მისი ქცევის გზა-კვალი. ამისათვის ჰრცხვენოდათ თამარისა იმათ, ვინც მას პირველში ძალა დაატანა გიორგი რუსის ქმრად შერთვაზე; ერთმანერთს აყვედრიდნენ და ემღუროდნენ, რომ

არ გაუგონეს პირველში თამარს, რომელიც კიდევ ითმენდა ავს ქმარს. ბოლოს თამარი, როცა ორი უბრალო კაცი დასაჯა გიორგიმ, მოთმინებიდგან გამოვიდა და განკიცხა ის თავის სახლში და მერმე ასე უთხრა: „თუმცა ვიცი საღმრთო წერილით, რომ ცოლი არ უნდა გაეყაროს ქმარსა, მაგრამ შენ არცხვენ და ჰბილწავ კაცის გვამს, რომელიც არის ტაძარი ღვთისა; და მე არ შემიძლიან მრუდის ხის აჩრდილის გასწორება, და უბრალოდ განვიყრი ტვერსაცა, რომელიც აღმეკრა შენ მიერ“. ხალხმა გიორგის მოკვლა მოინდომა, მაგრამ თამარმა დაატუსაღა გარყენილი ქმარი, მისცა საგზალი, ჩასვა ნაეში და შავ-წღვიან გაგზავნა საბერძნეთში ტუსაღად (1192 წელს).

თუ მართლაც, როგორც ამბობს „ქართლის ცხოვრება“, ისრე აღელვებული, გაბრაზებული და გაჯაგრებული იყო თავადობა და ერი გიორგიზე, რომ მისი ნაკუწ-ნაკუწად ქცევა უნდოდა, მაშ რით აიხსნება ის ფაქტი, რომ მომეტებულმა მისმა ნაწილმა, ჯერ არ იყო გასული ერთი წელიწადიც მას აქეთ, რაც გიორგი გააგდეს, თამარს უღალატა და მოინდომა ისევ რუსის გამეფება, როცა ეს უკანასკნელი, ტყვეობიდან გამოქცეული, მოვიდა საქართველოს საბერძნეთის ჯარით და დაღამობდა დაკარგული ტახტის დაბრუნებასა. რა იყო, ან ვინ იყო ამის მიზეზი? ნუ თუ თამარი სტყუოდა გიორგის წინაშე? რით დაამტკიცა თამარმან, რომ გიორგი მართლაც დამნაშავე იყო? ქართლის ცხოვრება ამბობს: „ვაზირთა და დიდებულთა უგრძნეს ესე“ გიორგისო. საიდგან? როგორ? ნუ თუ იმით მიჰხვდნენ გიორგის ცუდად ქცევას, რომ ორი წლის ნახევრის განმავლობაში თამარს შვილი არ გაუჩნდა? სრულიადაც არა. ამაში დამნაშავე თვითონ თამარი იყო. იმან გიორგი არ მიიკარა

ახლოს. იმას ეწადა, როგორც სთქვა პირველშივე, ჯერ შეეტყო გიორგის მიმართულება, ხასიათი, ჩვეულება და ზნე და მერმე, თუ მოეწონებოდა, ქმრად ეთვისა. ამის მოწადინე იყო მისი გამზრდელი რუსუდანიცა, მისი მამიდა, რომელსაც, ჩემის აზრით, არ ეწადა პირველშივე გიორგის მოყვანა თამარის ქმრად. არ უნდოდათ აგრეთვე იმ თავადთაცა, რომელთაც საბერძნეთის პრინცის ალექსის ქმრობა ჰსურდათ. რუსუდანს კი არც ალექსი უნდოდა, არც გიორგი და ეწადა თამარის ქმრად თავისი შვილობილი დავით სოსლანი, გვარად ბაგრატიონივე, რათა? რისთვის? პირველად ამისათვის, რომ ამ დროს თამარს არავინ არა ჰყვანდა მამა-კაცთაგან ნათესავი თავის გვარისა და ეს იყო მემკვიდრე საქართველოს ტახტისა, მეორედ—ის იყო მოყვანილი საქართველოში გიორგი მეფის სურვილით, რომ მეფედ დაესვათ, ამ მიზეზით ამ დროს ოსეთიც საქართველოს სამეფოს შემოუერთდა ¹).

1) ვეფხვის ტყაოსანის მეხუთე თავში ნათქვამია:

„ძე არ ესვა მეფესა და დედოფალსა, მზისა დარსა, კმუნვა ჰქონდათ, ვამი იყო, მით ახევენს სპანი ზარსა.

ვაი კრული დღემცა იგი, მე მივეცი ამირბარსა“

მეფემან ჰსთქვა: „შვილად გავზრდი, თვით ჩემივე გვარი არსა“.

„მეფემან და დედოფალმან მიმიყვანეს შვილად მათად.

საპატრონოდ მზრდიდეს სრულთა ლაშქართა და ქვეყანათად, ზრძენთა მიმცეს სასწავლებლად ხელმწიფეთა ქცევა კმნათად.

და მოვიწიეთ, დავესგავსე მზესა თვალად, ლომსა ნაკვთად“.

აი ეს დავით სოსლანი—ტარიელი უნდოდა რუსუდანს თამარის ქმრად და ამასაც ეს ეწადა, ამისთვის რომ მამა-კაცთაგან ბაგრატიონთ გვარში ეს იყო საქართველოს ტახტის მემკვიდრედ. თვითონ დავითიც ამის მოწადინეა.

„ერთი-ღა მე ვარ მემკვიდრე, ყველა თქვენ მოგზღომია;

ამოსწყდა მათი ყველაი, მამული თქვენ დაგრჩომია;

დღესამდი ტახტი უჩემოდ არავის არ მონდომია“.

რადგან ასრეთი სურვილი ჰქონდა რუსუდანს, და პირველში არ აღუსრულდა, ამისათვის გიორგის ქორწილში არ დაესწრო, და გიორგი რომ გააგდეს, მერმე ის საიდალაც მოიყვანეს და სთხოვეს,

აი ეს დავით სოსლანი ეწადა თამარსა და ამისთვის
გიორგი არ მიიკარა ორი წლის ნახევრის განმავლობაში,
რის გამო იმას არც შეილი გაუჩნდა. იმას უხდა ეცადნა
სამი წელიწადი, როგორც სწერია ვეფხვის ტყაოსანში,
შენახა თავისი თავი უმანკოდ, რომ დაუქცნობელი შეკ-
ყროდა თავის საქმროს--დავითს. ხალხის გადმონაცემი
ამბობს, რომ ვიდრე თამარი მეორე ქმარს შეირთავდა,
ისრეთი წმინდა და უმანკო იყოვო, რომ ლოცვის დროს
მიწიდან ერთ არშინზე მალლა ჰაერში იდგაო. მისი
ქალწულება, ვგონებ მოჩანს იმის (თამარის) ამ სიტყვებ-
შიაც: „მოწამე არს ჩემდა ღმერთი, არაოდეს ყოფილა
გულსა ჩემსა წადილი ქმროსნობისა და ქორწინებისა.
არცა პირველ და არცა აწ, რომ იყოს ვინმე მკვიდრი
საყდრისა ამის ჩემისა, რომელი მერწმუნა პირველ ღვთი-
საგან დი მერმე მშობელთა ჩემთაგან, არც ახლა ვისურ-
ვებდი, და კიდევაც ვარ ამისი მოაჯე“¹⁾.

ერთის სიტყვით თამარი რომ მართალი ყოფილიყო
იმაში, რაშიაც გიორგის ამტყუნებდა, მაშინ თავად-
აზნაურობა მას არ უღალატებდა. მართალია, გიორგი
იქნება მართლაც ითვრებოდა, როგორც რუსი კაცი, იქ-
ნება სასტიკიც იყო, იქნება უწესოთაც იქცევოდა, მაგ-
რამ, ვგონებ ამის მიზეზი თვითონ თამარი იყო. გიორგი
არ უყვარდა იმას და ამისათვის, როგორც უბედურ კაცმა
დაიწყო სიმთვრალე და უწესოება. გიორგი რომ სრუ-
ლიად მტყუანი არ იყო, ამას ამტკიცებს თავად-აზნაუ-
რობის ღალატობა. ჯერ ერთი წელიწადი არ იყო გა-

რომ თამარისათვის დავითი ქმრად შეერთო. ის მაშინვე თანახმა
გახდა, ჯვარის დასწერა თამარს თავის გაზრდილზე, ქორწილი გა-
დახადეს დიდუბეში, მასპინძლად იყო თვით რუსულდანი, რომელმაც
პირველ ქორწილში მონაწილეობა არ მიიღო. (იხ. ქართ. ცხოვ.
გვ. 285, 286, 291, 292 და 293).

¹⁾ იხ. გვ. 292.

სული, რაც თამარმა დავითზე ჯვარი დაიწერა, შევ-
ბედით გიორგის აღმოუჩნდნენ მომხრენი. ის რომ სრუ-
ლიად მტყუანი ყოფილიყო, იმის დაბრუნებას და გამე-
ფებას არ მოიწადინებდნენ: იმერეთი, სვანეთი, სამეგრე-
ლო, აფხაზეთი, გურია, შავშეთი და კლარჯეთი. ეტყო-
ბა მთლად არ იყო მართალი თამარიცა. მართალია, მო-
თავე ამ საქმისა იყო გუზანი, აბულ ასანის შვილი, იმ
აბულ-ასანისა, რომელმაც პირველად ურჩია ქართველებს
გიორგის თამარისთვის ქმრად მოყვანა ყიფჩაყეთიდგან
და იქნება თავდებადაც დაუდგა, რომ არა გვენება-რაო,
ოღონდ კი მოდი თამარზე ჯვარი დაიწერეო, და ახლა,
ის რომ ვაადგეს, წაესარჩლა, მაგრამ მაინც არ არის და-
საჯერებელი, რომ თვალი დაეხუჭა ქართველობას და
ისრე მიმხროდა გუზანს ყოველისფრით გარყვნილი კაცის
გასამეფებლად. ეტყობა გიორგისაც ჰქონია რაიმე სიმართ-
ლე და სიკეთე. თამარის მოლაღატეთ ის მოიყვანეს იმე-
რეთში და გეგუთში სამეფო ტახტზე დასვეს.

რუსის პარტიას შეადგენდნენ გუზანი, პატრონი-
კლარჯეთისა და შავშეთისა, ბოცო ჯაყელი, რომელსაც
სამცხის სპასალარობა ჰქონდა, მსახურთ-უხუცესი ვარდან-
დადიანი, ორბელიანი, პატრონი ორბეთისა და კენისა,
სვანეთის ერისთავი ბარამ ვარდანის ძე, რაქის ერისთავი
კახაბერი კახაბერის ძე, აფხაზეთის ერისთავი შარვაშიძე
და აგრეთვე იმერეთი.

გუზანი, აბულ-ასანის შვილი, ვსთქვათ, როგორც
ყიფჩაყელი თათარი, მიემხრო გიორგის ამისათვის. რომ
ისინი ორივენი ერთის მხრის კაცები იყვნენ და გიორ-
გის საქართველოში მოსვლაც მისის მამის აბულ-ასანის
რჩევით მოხდა ¹⁾). მაგრამ რა მიზეზით ულაღატეს თამარს
ქართველებმა? რაში ამტყუნებდნენ თამარს? ისინი თამა-

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 284, 286, 294 და 297.

რისაგან დიად ამალლებულნი და დასაჩუქრებულნი იყვნენ მიწა-წყლითა, და ამ მხრით არ შეეძლოთ იმათ სამდურავე ეთქვათ. რაღაცა სხვა მიზეზი უნდა ყოფილიყო ამ ლალატობისა; მაგრამ ამაზე ლაპარაკს ვსწყვეტ ახლა და გადავდივარ იმ კითხვაზე: როგორ მოიქცა თამარი ამ გასაჭირს დროს?

თამარმა რომ შეუტყო ლალატობა, არ დაჰკარგა კეუა-გონება, ის არ შეშინდა და არ გაიქცა მთებში. ის მხნედ და უშიშრად დაუდგა წინ განსაცდელს. დაიწყო აჯანყებულთ დამშვიდების ღონისძიება. გულ-დამშვიდებით, აუჩქარებლად იმან შემოიკრიფა კეუა-გონება და შეუდგა აჯანყების მიზეზების გამოკვლევას. „სიტყვითა ოქრო-ნეტარითა მართლად იკითხევდა მიზეზსა“, ამბობს „ქართლის ცხოვრება“. ის უგზავნიდა მაშფოთრებს ხან თევდორე ქათალიკოზს, ხან ანტონ ქუთათელს და ჰკითხავდა იმათ ლალატობის მიზეზს; გზავნიდა აგრეთვე სხვა ეპისკოპოსებს, თავის ვაზირს ეჯიბს (ადიუტანტს) და მესტუმრეს (ცერემონიშეისტერი); მაგრამ მოლალატენი არავითარს მიზეზს არ ამბობდნენ.

ამის შემდეგ თამარი შეუდგა აჯანყებულების დამშვიდების საქმეს ხმლის ძალითა. იმან უბრძანა ამირსპასალარს გამრეკელს საჩქაროდ შეეყარა ერთგული ჯარები. ასეთივე ბრძანება გაუგზავნა ოთხთავე ძმათა მხარგრძელებს, თორელებს და კიდევ სხვებს, ვინც თავის ერთგულად მიაჩნდა. ამავე დროს თამარის ქმარმა, დავით სოსლანმა, საჩქაროდ შეადგინა თავისთვის ლაშქარი — კახეთისა და ჰერეთის თავად-აზნაურთაგან; ამათში ერივნენ ყიფჩაყლნი თათარნიც, რომელნიც შეჰყარა ქართლის თავადობამ და აგრეთვე იყო დიდი გუნდი მთელი კავკასიის მთიურ ხალხებისა. ჯარები ჯერ შეგროვდნენ ჯავახეთში, საიდგანაც, თამარის ბრძანებით, უნდა შეეტყუოთ წინააღმდეგთა ძალა, მერმე მოვიდნენ და დადგნენ ბორჯომის ხეობაში ერთის მტკვარზე გადებულის ხიდის

ყურზე, სადაც ხეობა თავდება და ქართლი იწყობა. ხიდის ერთი მხარე დაიჭირეს თამარის ჯარებმა, მეორე — მისმა მოლალატეებმა. აქ მოუხდათ ომი, მაგრამ იმ დღეს ღამემ მოუსწროთ „და წყლისა შუა-ყოფამან“ გააშველა. იმ ღამეს მოლალატეთ ითათბირეს და გადასწყვიტეს, რომ თამარის დამარცხება არ შეგვიძლიანო და ამისათვის უკან უნდა დავიხიოთ, დავიჭიროთ კარგი მაგარი ადგილები და მერმე როგორმე ღალატობით დავამარცხოთ მისი ჯარებიო. მაგრამ დილით თამარის ჯარებმა რომ ნახეს მტრის უკან დაწევა, გაიარეს ხიდი, გაედევნენ უკან და თმოგვსა და ერუშეთს შუა ნიალის ველზე შეიქმნა კიდევ ომი. დააყარეს ერთმანერთს ისრები, წაუშინეს ხმლები და ახეთქეს ჰოროლები. თუმცა ორივე მხარე თავგანწირულად და გაბრაზებიდ აბრძოდა, მაგრამ მხნე გამრეკელმა და მხარ-გრძელებმა, რომელთაგან ივანე დაიჭრა, დაამარცხეს მეფის მოლალატენი და მრავალი მათგანი დაატყვევეს; მაგრამ თამარმა ჰარა-რაი ავნო, არცა სიკვდილითა და არცა დაკოდითა“.

თვითონ თამარი ამ დროს, როცა ესენი იბრძოდნენ, თავის ქმრის დავითისაგან ქართველებისა, კახელებისა, ჰერეთელებისა, ყიფჩაყელებისა და კავკასიის მთიურ ხალხებისაგან შედგენილ რაზმით, სადღაც მადლობლად იდგა. აი აქ მოაქენა ცხენი სარგის ვარდანისძემ და ახარა თამარს მოწინააღმდეგეთა დამარცხება და სრულიად გაბნევა მათის ჯარებისა. მეფე დიდს აღტაცებაში მოიყვანა ამ ამბავმა და „მიმცემელმან ღვთის ჯეროვანისა მადლობისამან, ნახნა თვისნი მოყმენი პირითა ბრწყინვალითა და გულითა სახიერითა და თვალითა ტკბილითა“. მაგრამ დიდხანს არ გასტანა სიხარულმა. თურმე ნუ იტყვიოთ, იმ რაზმს, რომელიც თამარს გარს ეხვია მკველად, განზრახვა ჰქონდა, თუ გიორგი გაიმარჯვებდა. აეკლოთ მთლად ქართლი და თამარი და დავითიც გაე-

ტაცნათ კავკასიის მთებში. პირველად თამარმა ეს ვერ შეატყო იმათ, და სიხარულით არც ყურადღება მიუქცევია ჯერ-ჯერობით იმათთვის, მაგრამ შერმე რომ შეჰხედა იმათ და ნახა, რა მწუხარება იხატებოდა მათ პირის სახეზედ, ძლიერ შეწუხდა, ჩაჰკიდა თავი, აღარა უთხრა-რა, და დაითხოვა ეს ძნელად მისანდობელი გუნდი კავკასიის მთიურ ხალხებისა და სხვათა ახალთა მოღალატეთა ¹⁾).

თამარისაგან მოღალატე ჯარების დამარცხებას ახლა სხვა ცუდი საქმეები მოჰყვა. მოღალატეთ ერთმანერთს დააბრალეს შეცდენა, მოუვიდათ ჩხუბი: ზოგმა თავისი ღვიძლი ბიძა მოკლა, ზოგმა დასტოვა თავისი მამულ-დედული და ციხე-სიმაგრეები და გადიხვეწა უცხო ქვეყნაში; ზოგმა სჯულზე ხელი აიღო და გადიკარგა სამშობლო ქვეყნიდან, ზოგნი ყელზე საბელ მობმულნი მოვიდნენ და შეჴრიგდნენ მეფე თამარს ²⁾).

ნურავინ იფიქრებს, ვითომც თამარი სასტიკი ყოფილა, არა ჰქონია დედობრივი გულ-შემატკივარი გრძობანი, უწყალოდ უტანჯნია თავისი მოღალატენი და ამისათვის, ვითომც ისინი ეხვეწებოდნენ იმას და ეაჯებოდნენ შებრალებას. სრულიადაც არა. „ქართლის ცხოვრება“ ამბობს, რომ თამარის დროს ჯარცა-ვინ დასჯილი სიკვდილის ღირსთაგანი, არცა-ვის, სამშობლოდგან განდევნის ღირსთა, ჩამორთმევიათ ღირსება, (?) არცა-ვინ ბრძანებითა მისითა ასო-მოკვეთილ იქმნა, არცა სიბრძითა დაისაჯა, ამისათვის რომ ის ვერაგობით არ განაგებდა სამეფოს, არამედ სიბრძნისა წინაძღომითა, სიმართლითა და უმანკოებითა, იაკობის სიმშვიდითა და აბრაა-

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 296.

²⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 296.

მის სიუხვითა, მოწყალებითა იესო ღვთისა მსგავსითა, და სამართლისა მისისა მობაძვითა: 1).

თამარის ასრეთს ტკილს და კაცთ-მოყვარე ხასიათს ამტკიცებს თვით მოპყრობაც მოღალატეებისადმი. მე არ მახსოვს კაცობრიობის ისტორიაში ისეთი მეფე, რომ თამარზე უფრო სულგრძელი ყოფილიყოს. გასაკვირველია, მაგალითად, რომ თამარმა დაიქირა გიორგი რუსი, მაგრამ არაფერი ცუდი არ შეამთხვია და დიდის დიდებით გაისტუმრა ისევ საძეფოდგან. აგრეთვე არაერთარი ვნება არ მისცა იმერეთს, აფხაზეთს, სამეგრელოს, სვანეთს, რაქას, გურიას, რომელთაც თამარს უღალატეს, გიორგი რომ დამარცხდა. ამ მაზრების მცხოვრებნი მოვიდნენ და შეურიგდნენ თამარს, ისეთი ქვეიანი და გონიერია ძლევა-ძმოსილი თამარი, რომ ამ შერიგებას ის თვითონვე სთხოვს დამარცხებულთ მოღალატეთ. ის მოდის გორის მაზრაში, ნაქარმაგვეს, რომელიც ძველადგანვე მეფეთა საზაფხულო რეზიდენცია იყო და ახლა სოფელია და სახელად ჰქვიან კარალეთი 2). აქ მოდიან მასთან მოღალატე თავადთაგან კაცნი და სთხოვენ შერიგებას. შუაში შემოდიან დედოფალი რუსუდანი, თამარის გამზრდელი, ქათალიკოზი, ჭიამერი მანდატურთ-უხუცესი და „სხვა ეპისკოპოსნი“. ესენი თავდებად უდგებიან მოღალატეთ, რომ არ გვენებათ-რაო და ისინი მოდიან ნაქარმაგვეს და ურიგდებიან სულს-გრძელს, მშვიდობის მოყვარეს და სამშობლო ქვეყნის ბედნიერების მსურველს მეფე თამარს. „შეიქმნა მშვიდობა, და ერთობა და სიხარული, რომელი არასოდეს ვის უხილავს.. 3).

მაგრამ ერთად ერთი კაცი კიდევ არ ისვენებდა და

1) იხ. იქვე გვ. 324.

2) იხ. ვახუშტის გეოგ. გვ: 250.

3) იხ. გვ. 297.

არღვევდა მშვიდობიანობას და ამწარებდა თამარს. ეს კაცი იყო გუზანი, რომლის მამასაც თამარმა, როცა გამეფდა, მისცა ქართლისა და თბილისის ამირობა¹⁾. ამ კაცს, თუმცა თამარმა დიდი სიკეთე უყუო: „ძველთა მეფეთა და ტაოელთა დიდებულთა ადგილთა დაადგინა“, მაინც კიდევ უღალატა. ის თუმცა მოინათლა, გული მაინც თათრისა ჰქონდა. მას რალაცაზე გული ეთანაღრებოდა: „განდგა, და გაიტანა „ტაოს-კარი, ვაშლოვანი და სხვანი ციხენი მრავალნი და წარვიდა (მცირე აზია-შია) ქვეყანასა შაერმანისასა“. შაერმანმა გუზანი პატივით მიიღო, რადგან იმას ეწადა ტაო-კლარჯეთის გადაქცევა თურქების სავასალო სამფლობელოდ. ამის თანახმა იყო სვე-უბედური გუზანიცა. შაერმანმა გამოგზავნა კიდევ თათრის ჯარები კლარჯეთის ციხეებში ჩასაყენებლად. მაგრამ თამარ ფხიზელომა არ მოითმინა ეს საქმე. გაგზავნა იქ მაშინვე სარგის თმოგველი ჯარებით, რომ მან არ შემოჰყვას თათრები. ამან დაამარცხა მცირედის რაზმით შაერმანის ჯარები და გუზანის ცოლ-შვილიც დაატყვევა. ამის გამო ასტყდა მცირე აზიის თურქებისა და თამარს შუა მტრობა, და რით გათავდა ის, ამას მერმე მოვიხსენებთ, ახლა კი დაკვასრულებ გუზანის ამბავს. ამან თავისი წადილი ვერ აისრულა და ცოლ-შვილიც წაართვეს, და დაიწყო „კოლას სადამე მთათა შინა ავაზაკობა მალვით“. ერთხელ იმას მოასწრეს ბალახის მთიბავეებმა, დაიჭირეს და მოიყვანეს დავით სოსლანთან. რადგან ამან იცოდა თამარის დიდი შებრალება და მოწყალება, ამისათვის აღარ დაეკითხა იმას და თვალები დასთხარა, და ამით დასრულდა მისი ისტორიული მნიშვნელობა²⁾.

1) იხ. გვ. 284.

2) იხ. გვ. 324.

ამ კაცის ისტორიულ ასპარეზიდგან ჩამოცლის შემდეგ თამარს შინაური მტერი აღარა ჰყავს. საქართველო დამშვიდდა. ყველამ გაიგო და იცნო მეფის ძალ-ღონე და სიძლიერე. მართლაც რომ გასაკვირველია ამ დედა-კაცის საქმე. აღვიდა სამეფო ტახტზე თუ არა, მაშინვე თან აჰყვა მას უბედურება. მან ნახა მრავალჯელ ლალატობა. მას არ აკლდა ოჯახშიაც, როგორც უკვე ვნახეთ, უბედურება, სიმწარე და უსიამოვნება. რა ძალა, რა ზნე, რა მიმართულება და ხასიათი ჰქონდა ისეთი, რომ მან ყველა აიტანა, გული არ გაუტყდა, არ დაიჩაგრა და ბოლოს ყოველს ბრძოლიდგან ძღვევა-მოსილი გამოვიდა. ის იყო ობოლი. იმას ახლო აღარა ჰყვანდა არც მამა, არც დედა, არც ძმა, არც ბიძა და არც არავინ სხვა თავის გვარის კაცი — ნათესავი, გარდა მოხუცებული რუსუდან დედოფლისა, რომელმაც გაზარდა და ახლა დედობას უწევდა. არის კიდევ ერთი ვიღაცა დედა-კაცი ხასისაგან ნაყოლი და — რეცა სახელ-დებული შვილად მეფისა“, მაგრამ რა არის თამარისა, არა სჩანს. მხოლოდ იმ დროს, როცა თამარს ლაშა-გიორგი გაუჩნდა, მაშინ ვიღაცა ქალმა ძღვენი მოართვა რუსუდან დედოფალთან ერთად და აი აქ არის ის წოდებული უსახელოდ თამარის დათ¹). მაგრამ ჰშველოდნენ თუ არა ესენი იმას სახელმწიფო საქმეებში, არა სჩანს. მართალია, პირველში რუსუდანი მხურვალე მონაწილეობას იღებდა საქმეებში, მაგრამ, რამდენადაც დრო გადის, იმდენად ის მოხუცებაში შედის და აღარა სჩანს ისტორიულს ასპარეზზედ. რჩება მარტო თამარი და ის თავის ღონიერის კუთითა და მხნეობით იცავს სახელმწიფოს ერთობას. ტყუილად ხომ არ არის ნათქვამი, რომ „დედა-კაცმა თუ გაიწია, ცხრა უღელი ხარი ვერ აჯობებსო“. არამც თუ

1) იხ. ქართ. ეხოვ. გვ. 290 და 295.

„ცხრა უღელა ხარმა, არამედ მთელმა სახელმწიფოებმა და შინაურმა მოლალატეებმა თამარი ვერ დაამარცხეს და გული ვერ გაუტეხეს. იგი დიდის ჭკუითა და კეთილგონიერებით, დარიგებითა და შენდობით ებრძოლა შინაურს მტერს; დაამარცხა, შეარიგა ყველანი და ჩამოაგდო ერთობა და ძმობა. არასოდეს არც ერთ მეფის დროს არ ყოფილა იმდენი შინაური ღალატი, აღრეულობა და შფოთი, რამდენიც იყო თამარის დროს. ამასთანავე შეთქმულობა და ღალატი, რომელიც მის დროს მოხდა, განირჩევა წინანდელსა და შემდგომს ამ გვარს შემთხვევათაგან მით, რომ იგი შეთქმულობა და ღალატი, დიდის წინდახედულობით იყო შემდგარი. ამას წინაც და მერმეთაც, მართალია, თითო-ორი თავადიშვილი ტურასავით გამოვარდებოდა ზ ამღვრევედა საზოგადო ცხოვრებას და არც საშიშო იყო ხალმე, ხოლო მაშინდელ ღალატობაში მონაწილეობას იღებენ მცირე-აზიის თურქთა სულთნები და საქართველოს წარჩინებულნი და სახელოვანი პირნი, როგორიც იყვნენ მაგალითად: დადიანი ვარდან, სპასალარი ბოცოს ძე ბოცო ჯაყელი, გუზანი, ერისთავი კლარჯეთისა და ტაოსი ¹⁾). მაგრამ თამარს მაინც ვერაფერი დააკლეს აჯანყების მომხრეებმა. იმან ყოველიფერი აიტანა, არ დაუთმო არავის ტახტი, არ მისცა ნება საქართველოს ერთობის დარღვევისა; ყველა მაგრა მობღუჯა მეფურის უფლებით შექურვილ და შემოსილ მკლავის სიძლიერითა.

აბა ვინ იტყვის, ამაების ჩამდენს დედა-კაცზე, რომ იგი არ იყო ძლიერი, დიდი და სახელოვანი მეფეო; რომ მას თვითონ არაფერი გაუკეთებია: იმან მომკა მხოლოდ ის, რაც მისმა წინაპრებმა დათესესო. ამის თქმა ცოდვაც იქნება და უსამართლობაც. მას გადმოსცეს არა კე-

¹⁾ იხ. გვ. 312.

თილად გაწყობილი საძეფო, არამედ დომხალივით არეულ-
დარეული წყობილება საძეფოსი, სადაც ერთი აღმა
ჰხნავდა, მეორე—დაღმა, ერთი წალმა, მეორე—უკულმა.
მაგრამ თამარის ღვაწლი და დიდება ჯერ კიდევ სად
არის სრულად მოხსენებული. როცა შინაური ცხოვრება
დააწყნარა, ჩამოაგდო ქართველობაში ერთობა, ძმობა
და სიყვარული, მაშინ მან მიაქცია თავისი გამპრიახი გო-
ნება სამეფოს კეთილ-დღეობას და გაძლიერებას, ანუ
უფრო უკედ რომ ვსთქვათ, მიაქცია ყურადღება სამე-
ფოს სამძღვრებს და გარეშე მტრებს.

ვიდრე თამარი მოუცლელი იყო შინაურ საქმეთა და
შფოთთაგან, სამეფოს მონაპირედ მცხოვრები მუსულმა-
ნები ძალიან თავს გავიდნენ და ავაზაკობითა და ქურ-
დობით იკლებდნენ მცხოვრებლებს. ამისთანა მოუსვენარ-
ნი იყვნენ ბარდავ ქალაქის მცხოვრებნი. ბარდავი იყო
განჯის (ალექსანდროპოლის) მახლობლად. ეს იყო ერთ
ღროს მონგოლთ ხანების რეზიდენცია. აქაური მცხოვ-
რებნი ისე თავ-გასულნი იყვნენ, რომ ყურ-ქვეშაც არ
მოსდიოდათ, იყო სადმე მეფე თამარი თუ არა. საჭირო
იყო ამათი დასჯა და თამარის გაცნობა მათ მიერ.

1195 წელს თამარს ლაშა-გიორგი რომ გაუჩნდა,
ღვთისათვის მადლობის გადასახდელად მოიწადინა ამ ავა-
ზაკის ხალხის დასჯა, მოქვეიანება და კეთილს გზაზე და-
ყენება თავის ახლად დაბადებულის შვილის ბედნიერებრი-
სა და დღეგრძელობისათვის; მოიწადინა, რომ ამ თავს-
გასულს ხალხს აღარ შეეწუხებინა მშვიდობიანი მცხოვ-
რებლები. უბძანა მან თავის ჯარებს ამ ქალაქში ჩამდგა-
რიყვნენ; მაგრამ მის მცხოვრებლებმა წინააღმდეგობა გა-
უწიეს. მაშინ ქართველებმა ის დაიპყრეს ხმლით და აიკ-
ლეს ქალაქი, დაატყვევეს და დიდად დასაჯეს მოთავენი,
მაგრამ სამს ღრმად მოხუცებულს კაცს არა აწყინეს-რა და
თამარისა მისის შვილის სადღეგრძელოთ არ დაატუსაღეს.

ამის შემდეგ არ გასულა ერთი თვე, რომ თამარმა უბძანა დავით სოსლანს გალაშქრება და მოოხრება ყარსისა, კარნუ ქალაქისა და არზრუმისა. ვიდრე მიადგებოდნენ ამ ქალაქებს, გზაზე ბევრგან მტერი დაჰხვდა ქართველებს. მაგრამ ესენი ხმალ-ამოღებულნი ჰკაფადნენ და არღვევდნენ მტრის რაზნებს და მიდიოდნენ ქალაქებზე. იმათ დაიპირეს სამივე ქალაქები, ააოხრეს და აიკლეს. ყარსის აღებაზე დიდი და ძლიერი ომი გადაიხადეს; მაგრამ არც ეს ქალაქი და არც სხვები ქართველებმა ამ დროს არ შემოუერთეს სამეფოს. ამათი განზრახვა იყო მხოლოდ იმათი აკლება და დაშინება მუსულმანებისა, რომ კვლავ აღარ გაებედნათ გუზანისთანა მეფის მოლაღატე კაცების თავის მფარველობაში მიღება. მართლაც ისინი ისე დაშინდნენ, რომ ამბობდნენ: „ვინ დაგეწყევლა ასე დიდად, რომ ასეთს აოხრებას მიეცა ჩვენი ქვეყანა ქრისტიანებისაგანაო, რომელნიც წინად არავის უნახავს ჩვენს არე-მარეშიოა“¹⁾.

ახლა თამარი უფრო გაძლიერდა და გაითქვა მისი სახელი. „განისმა ზარი და შიში ყოველთა კიდეთა აღმოსავლით და დასავლით, ჩრდილოთ და სამხრით, და ყოველნი მორჩილობდეს და ძღვნითა მრავლითა მოიკითხვიან“.

მას ჰყვანდა მხოლოდ ერთი მტერი, რომელიც დიდგულობდა და ემუქრებოდა მას. ეს კაცი იყო სპარსეთის მეფე ამირ-ბუბაქარ. მაგრამ ამ მუქარის მიზეზიც თვითონ თამარივე იყო. ამირ-ბუბაქარს ორი ძმა ჰყვანდა. იმან უფროსს და უმცროსს ხმლის ძალით წაართვა სამფლობელოები და უმცროსი ამათგანი, რადგან სიძე იყო შირვან შაჰისა, შეეხიზნა სიმამრს. ამისათვის ამირ-ბუბაქარმა ამასაც აუტეხა ბრძოლა, დაამარცხა და მისი სამკვიდრე-

¹⁾ იხ. იქვე გვ. 299.

ბელიც თვითონ დაისაკუთრა. მაშინ შირვან-შაჰი აღსართანი ¹⁾ და მისი სიძე ამირ-მირანი, ძმა ამირ-ბუბაქარისა, თამარს შემოეხიზნენ და სთხოვეს მფარველობა. რადგან პირველი ამათგანი ჯერ თამარის ვასალი იყო, მერმე ნათესავი, დავით აღმაშენებელის ასულის მარიამისაგან ჩამომავალი ²⁾, მან კარგად მიიღო ისიცა და მისი სიძეც; მაგრამ ეს წასარჩლება თამარისაგან იწყინა ამირ-ბუბაქარმა: გამოუგზავნა კაცი და შემოუთვალა: დაუყონებლივ ისიც დამორჩილებოდა და ხარჯიც ეძლივა.

ამ ბუქარის პასუხად თამარმა შეჰყარა ლაშქარი და გაისტუმრა სომხეთისაკენ. მტკვრის პირი, ალგეთის პირი, ქციის პირი და ქურდ-ვაქრისა ყარაღაჯამდე აივსო მისის ჯარებით.

ამის შემდეგ ის თვითონაც წავიდა თავის შვილითა და ქმრით და გზაზე გავლაში ნახა: პირველად ოსებისა და ყიფიაელების ჯარები, ძველები და ახლები, მერმე კახეთისა და ჰერეთის რაზმები, შემდგომ ქართლისა, მესხეთისა, თორელები და შავშ-კლარჯ-ტაოელები, ამათ მერმე სომხეთისა, სვანეთისა, სამეგრელოსი, აფხაზეთისა და რაქა-თაკვერ-არგვეთის ლაშქრები. ეს ჯარები იყო საკუთრად მეფისა და იმათ ერქოთ სეფე-წულნი ³⁾. ამის შემდეგ ის მოვიდა ყარაღაჯში თავის შვილითა და ქმრით. აქ დახვდნენ იმას შირვან შაჰი, აღსართანი და ამირ-მირანი დედითა და ერთგულ მხლებლებით. აქვე უცდიდნენ იმას ხელის-უფალნი და სეფე-წულნი. ესენი აქ ყველანი ნახა და მოიკითხა. მერმე დიდის დიდებით დაუდ-

1) როცა თამარისათვის ქმარს ეძებდნენ, ეს აღსართანი მოვიდა თბილისში, საცა იმას სახლი ჰქონდა (იხ. გვ. 272), ვითომც სტუმრადაო, მაგრამ გულში კი თამარის ცოლად შერთვა ელა. (იხ. გვ. 299).

2) იხ. იქვე გვ. 272 და 290.

3) იხ. გეოგ. ვახუშ. გვ. 14.

გეს თამარს ოქროს ქსოვილი კარავი და ოქროს ტახტი. ის შევიდა იქ და მას შეჰყვნენ შვილი და ქმარი. დასხდნენ ასინი თავ-თავიანთ ალაგზე და მათ გარს შემოვნივნენ წარჩინებულნი პირნი. მერმე მიიწვიეს სტუმრები. პირველად შევიდა ალსართანი, როგორც მეფის ნათესავი, თავი დაუკრა თამარს, მისცა სალამი და დაჯდა წინათვე მომზადებულს თავის ალაგს. მას მიჰყვა ამირ-მირანი, ამისი დედა, შვილები და სხვა ნხლებლები. ყველამ მოიკითხეს თამარი, მისცეს სალამი მოწიწებით და პატივით, და დასხდნენ თავიანთ ალაგას.

ამის შემდეგ თამარმა მოითხოვა სადილი, რომელზედაც მიიწვია მთელი ეს კრებაც. აქ იმას ყველანი განცვიფრებით უყურებდნენ. ის მხიარულად ემუხაღმებოდა ყველას და დედობრივის ტკბილის ენით ამხნევებდა და აქეზებდა მომავალის ომისათვის. აქ იყო აგრეთვე რუსუდან დედოფალიც, მამიდა თამარისა და იმის ქმრის აღმზრდელი. „ქართლის ცხოვრება“ აქებს იმას, რომ ის მედიდურად, დიდის გამოჩინებით და ბრწყინვალეობით დაუზხვდა სტუმრებსო ¹⁾, როცა ისინი მოვიდნენ საქართველოში და მფარველობა ითხოვესო.

რადგან თამარი თვითონ აპირებდა სპარსეთისათვის თავდაცემას, ამისათვის არ ეჩქარებოდა. იმან შვიდ დღეს მოიცადა ყარაღაჯში. ყოველ დღეს აქ ჰქონდა მას წვეულობა და სიხარული: -სპარსთაგან ძღნობა და ამათგან ბოძება, ნადირობა და ბურთობა“. ასეთს ლხინს და დროს გატარებაში რომ იყვნენ ქართველები, ამირ-მირანმა და სპარსეთის დიდებულმა კაცებმა, რომელნიც ამას თან ახლდნენ დაიწყეს კვეხნა, რომ მთელს ერაყში, ადერბეჯანში და თეირანში ჩვენსავით მობურთალი კაცი ალარავინ ღარჩენილაო. ეს კვეხნა თამარს ეწყინა და უბძანა

¹⁾ იხ. გვ. 302.

ზაქარია ამირ-სპასალარს, მსახურთ-უხუცესს ივანეს ¹⁾ და ჰერეთის ერისთავს გრიგოლს (ინგილოს) და სხვათა მოყმეთა ჩასულიყვნენ მეიდანზე საბურთაოდ. მეორე მხრით ჩამოვიდა ამირ-მირანი თავის მხლებლებით, სპარსეთის თავადებით და მონებით. ამ დროს თვით თამარიც გამოვიდა მეიდანზე სეირის საყურებლად, სპარსელებს ეგონათ ჩვენ ვაჯობებთო, მაგრამ დაიწყეს თუ არა, მაშინვე დაამარცხეს ქართველებმა, რის გამო სპარსელებს ძლიერ შერცხვათ.

სპარსეთის საომრად მომზადებული თამარი, ვიდრე ამ გვარს შექცევაში იყო, ამირ-ბუბუქარიც თურმე დიდს ჯარებს ამზადებდა. რადგან თვითონ იმედი არა ჰქონდა თამარის დამარცხებისა, იმან თურმე სთხოვა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ხალიფას, შემწეობა მიეცა მუსულმანობის დასაცველად თამარის მძლავრობისაგან. ამავე დროს კავკასიაში მცხოვრებ მუსულმანებმა გაგზავნეს ხალიფასთან თხოვნა, რომ მოგვეშველევით, თორემ ქართველებმა დაგვლუპესო. თხოვნის მიმტანთ შეიღებეს სამოსელი და პირი ტანჯვისა და მწუხარების ნიშნად და სთხოვეს მას უბრძანოს მთელს სპარსეთს ამხედრება საქართველოს წინააღმდეგ. ხალიფამ აღუსრულა თხოვნა. დაუყოვნებლივ გამოუგზავნა ამირ-ბუბუქარს დიდძალი ხაზინა და უბძანა ინდოეთიდან და სამარყანდიდან მოკიდებული ვიდრე ტიგრის მდინარემდე შეეყარა ლაშქარი მის ხარჯით და დასცემოდა საქართველოს. გამოუგზავნა აგრეთვე მაჰმადის დროშაც, რომლის „თავსა ზედა იყო ოქრო ათასისა ხალიფაურისა“. შეიყარა მართლაც ურიცხვი ლაშქარი, მოგროვდა ადერბეიჯანში და გამოაცხადეს ომი.

თამარმა რომ შეიტყო ეს ამბავი, მაშინვე რჩევა მო-

1) იხ. გვ. 296.

ახდინა თავის ვეზირებთან. არჩიეს და გადასწყვიტეს მტერთან ბრძოლა. გამოიტანეს ხაზინიდგან ფული, დაურიგეს ხალხს, რომ შინაურობა ილოად წასულიყო, ხოლო მამაკაცი კი ყველანი გამოსულიყვნენ მტერთან საბრძოლველად. ამასთანავე მისცეს ღარიბებსა და გლახებს მოწყალება, რომ მათ მოცლა ჰქონოდათ და ლოცვა აღველინათ წინაშე ღვთისა, რათა თამარის ჯარს გამარჯვება მისცემოდა. „ესე ბძანა არა დედა-კაცურითა სიტყვითა და ბძანება საქმე იქმნა“. ოთხ დღის განმავლობაში საქართველოს ყოველს კუთხეში შეიკრიბა ჯარები და, ვითარცა „გროვა შევარდენთა, მოჰფრინდა წინაშე თამარისა“ — ყარაღაჯში. თამარმა ჯერ დახედა ჯარებს, მერმე შეევედრა ღმერთს მუხლ-მოყრილი, წამოდგა ფეხზე და ასე უთხრა მეომართ: „ძმანო! ნუ შეშინდებით, რომ თქვენ ცოტანი ხართ და ისინი ბევრნი. ღმერთი ჩვენთან არს. ღვთის ძალით გედეონმა სამასის კაციო რამდენიმე ათასი მტერი დაამარცხა. როგორც ერთხელ ეზეკია მეფის დროს ანგელოზმა მტრის ბანაკი გააშუსრა, სწორედ ასევე იგივე ანგელოზი იქნება თქვენი შემწეცა. მხოლოდ იქონიეთ ღმერთზე, ღვთის მშობელზე და ჯვარზე სასოება. უშიშრად და საჩქაროდ შედით მტრის ქვეყანაში და იმედი მაქვს ძლიერ-მოსილნი გამოხვალთ იქიდგან¹⁾ მერმე ილოცა კიდევ თამარმა, შეავედრა მთელი ჯარი ღმერთს, მისცა ანტონ ჰყონდიდელს ჯვარი, გაისტუმრა, და თვითონ დაბრუნდა თბილისში, და მეტეხის ეკლესიაში ფეხ-შიშველი იდგა ღვთის-მშობლის წინ და მხურვალე გუჯით სთხოვდა მტრის დამარცხებას.

მტრისა და თამარის ჯარები შამქორში შეიყარნენ. პირველი ველზე გამოსულიყო, რადგან იმედი ჰქონდა, ბევრნი ვართ და დავამარცხებთო, მაგრამ გაუცრუვდა იმედი. ქართველთ ჯარები საჩქაროდ გაეწყვნენ რაზმებად და დაიპირეს თავ-თავიანთი ადგილები. დავით სოს-

¹⁾ იხ. გვ. 304.

ლანბაც მოამზადა თავისი ცხენოსანი ჯარი. შეჯდა თვითონაც თავის შესანიშნავს ცხენზე, რომელიც ვახტანგ ხაჩინელისაგან ეყიდნა და ფასად მიეცა ერთი ციხე და ერთი სოფელი. სახელი ამ ცხენისა იყო ზურდაგი¹⁾. დავით სოსლანმა დიდი მამაცობა გამოიჩინა თავის ცხენოსანი ჯარით და მტერი დამარცხდა. მაგრამ ეს კია, რომ თუ დავითი მალე არ გამოსულიყო თავის ჯარით ბაღებისა და ბოსტნეულობიდან, იქნება მისი ჯარები დამარცხებულიყვნენ. დიდი ჯაფა გასწიეს ვიდრე ცხენოსანი ჯარი გამოვიდოდა მინდორზე. ამ დროს განმავლობაში ომი დაწყობილი იყო. მტერმა ყველა სპასალარებს დაუხოცა ცხენები. მაშინ ზაქარია მხარ-გრძელმა და მისმა ძმამ იოანემ დააქვევითეს ყველანი და იერიშით წაიყვანეს რაზმები მტერზე. აქ ცოტა ხანს შეიფერხეს იმათ და საქმეც გაუჭირდათ. აი ამ დროს გამოვიდა დავით სოსლანიც ველზე, რომელსაც ყოველის მხრიდან უშიშრად თავს ეცემოდა მტერი; მაგრამ ის მოაქროლებდა ვახტანგ გორგასლანის დროშას და მოდიოდა ლომივით. გაძლიერდა ომი. ყოველის მხრიდან იშიშვლეს ქართველებმა ხმლები და გადაერივნენ შავარდენივით მტრის გუნდებში. სპარსელებს ყველას ძაგდაგი და კანკალი დააწყებინა. ორივე მხრიდან შემოუტია ცხენოსანმა ჯარმა, დაღეწა და გააპო მტერი. როგორც ცხერის ფარა, ისე აირია ჯარები. მტერი საშინლად დამარცხდა და გულ-გახეთქილი გაიქცა. თვითონ ამირ-ბუბაქარმა ამოიძუა კუდი სირცხვილით დამწვარმა და ერთის კაცით უკან მოუხედველად გაკურცხლა ბრძოლის ველიდან. მაგრამ

¹⁾ იხ. გვ. 305. ორი ასეთი შესანიშნავი ცხენი ჰყვანდა 1530 წელს ქართლის მეფეს დელი-სიმონსაც. ერთს ერქო „შურდანი“ მეორეს „ფალავანი“. როცა დამარცხდებოდა და გაქცევა დასჭირდებოდა, მეფე შურდანზე შეჯდებოდა, მტრის დამარცხების დროს კი ფალავანზე (იხ. ქართ. ცხოვ. 2 ნაწ. გვ. 22).

მის ჯარიდგან თორმეტი ათასი დატყვევდა. მათ შორის ერივნენ მრავალნი სპარსეთის დიდებულნი კაცნიც. დარჩათ აგრეთვე ქართველებს ხალიფას დროშა და მრავალი კიდევ სხვა ბაირაღები. იშოვეს ამასთანავე დიდი დავლა. ერთი მეჩვიდმეტე საუკუნის რუსეთის მემატთანე ამბობს, რომ ამ დროს ქართველებმა იშოვეს ის ოქროს სინი, რომელიც ნაბუქოდონოსორისა იყოვო და ახლა სპარსეთის მეფეს ჰქონდაო¹⁾. ის იყო თურმე მოკედლილი უძვირუასესი ლალითა, ბალახშითა და თვალ-მარგალიტით, და ამით საკმელს მიართმევდნენ ხოლმე ბაბილონისა და სპარსეთის მეფეებსაო.

ომი რომ გათავდა, შირვან შაჰმა და ამირ-მირანმა მიულოცეს დავით სოსლანს გამარჯვება. ამავე დროს მოვიდნენ შამქორის მცხოვრებლები და მოუტანეს დავითს ქალაქის კლიტე-გასაღები. იმან უბძანა ამირ-მირანს გამოერთვა ისინი. მერმე დავითი ამ ქალაქში რომ შედიოდა, მცხოვრებლები ნოხებსა და ფარჩას უშლიდნენ გზაზე. აქ იმას დიდხანს არ მოუცდია. იმან გადაახდევინა აქაურს მეჩეთებში სამადლობელი ჰარაკლისი ქართველთ სამღვდელოებას, რომელთაგანაც ანტონ ქყონდიდელმა, მეფის ვაზირმა, როგორც სულიერმა მამამ, ხმალი არ იხმარა, მაგრამ „სამის ყმით მივიდა და სამასი ჯორი და აქლემი კიდებულნი“ წაართვა მტერს ომის დროს²⁾. ამის შემდეგ მისცა ამირ-მირანს შამქორი, მისი მიმდგომნი ქალაქნი და ციხენი და ყოველი მისი შესავალი. თვითონ კი დაბრუნდა თბილისში.

გზიდგან დავითმა გამოუგზავნა თამარს მახარობლად მანდატურთ-უხუცესი კიაბერი. იმან ნახა თამარი ტაბა-

¹⁾ იხ. Шамхорск. битва. статья Акад. Броссе въ газ. „кавказъ“ за 1854 г., №№ 65. 66 и 67.

²⁾ იხ. ვვ. 307.

ხმელას, საცა დაიბადა ლაშა გიორგი¹⁾ მას მოჰყენენ გამარჯვებულნი ჯარებიც და თან წამოასხეს ტყვეებიც. ტაბახმელიდგან (კოჯრიდგან თამარი ჩამოვიდა დიდუბეში, იქ მიულოცა ჯარს გამარჯვება, ნახა ტყვედ მოყვანილნი დიდებულნი კაცნი და მათი დროშა-ბაირალები.

შეიძლებოდა აქ გაგვეწყვიტა ლაპარაკი შამქორის ბრძოლაზე. მაგრამ, რადგან დავლის მოხმარება გვიჩვენებს შინაურს ზნეს, სახელმწიფო წყობილებას და დიდებულთა და მცირეთა შორის დამოკიდებულებას, ამისათვის ერთი-ორი სიტყვა მსურს ვსთქვა იმაზე, თუ რა უყვეს დავლას, რომელიც იშოვნეს შამქორში გამარჯვების დროს.

როგორც ახლა არის სახელმწიფოებში, რომ ჰრძოლის ველზე რაც დარჩება ან წაართმევენ მტერს და სახელმწიფო ხაზინაში მიდის, სწორედ ასე იყო ძველს დროს ჩვენშიაც. ხაზინამ შეიძინა 20,000 ცხენი, 7,000 ჯორი, 15,000 აქლემი, ყოველი კიდებული; აგრეთვე უთვალაფი ოქრო, ლარი, სხვა-და-სხვა ქურქელი და იარაღი. ეს სულ სახაზინოდ დაიდო.

ამის გარდა ჩვეულებისამებრ თვითონ თამარს უძღვნეს ჯარში მყოფ-კაცებმა მრავალი ოქრო და ოქროს სამკაული, მრავალნაირი ქურქელი, პათიოსანი თვალი და მარგალიტი უძვირფასესი; ოქროს ძეწკვები, მუზარადები, ხმლები ნახმარი, ფერად-ფერადი ნოხები და ფარდაგები, ოქრო-ქსოვილი შესამოსლები ძვირ-ფასიანი, ცხენთა და ჯორთა კაზმეულება და სხვანი. ეს უკანასკნელი თამარმა ყველა თვითონ არ აიღო. აქედგან იმან დაასაჩუქრა ყველანი, ვინც ჯილდოს ღირსნი იყვნენ. მაგრამ ხალიფას დროშა, რომლის თავზე მყოფ ბურთში იდგა „ათასი ოქრო ხალიფაური“ და შალვა ახალციხელმა მიართვა, შეს-

1) იხ. გვ. 298.

წირა ხახულის მონასტრის ღვთის-მშობელს და ზედ დაპ-
რთო შემდეგი ლექსი:

„შუა მფლობელი, იავარს შენდა ვრამელოზ:
ხალიფას დროშას, თანავე მანიაკსა
შევრთე ცრუ-სჯულთა მოძღვრისა, ლაზოდ მძღვანი:
ვინ დავით, ძეებრ, ეფრემის მოისარმან,
მოიჯრთხნა, მოისრნა სულტნითა ათაბაგი“.

„ირანს ებრძოდეს ჩემ მიერ მისთა სპაჟა
ჩვენნი მხედარნი, მოსავნი შენნი, სძალა:
მოსწყლნეს, მოსწყვიდნეს აგარის ნათესავნი.
მუნით მოხმულთა ნიკთაგან ერთსა ამას
შენდა შეესწირავ, მიოხე ძეებრ, ღმერთო“¹⁾.

თამარ დედოფალი.

ამის შემდეგ სპარსეთი ველარ ბედავდა მტრობას.
საქართველო ამ მხრით დამშვიდდა და უზრუნველი შე-
იქმნა. სახელმწიფოში მცხოვრები მაჰმადიანებიც ხმას ვე-
ლარ იღებდნენ შიშით. გავარდა თამარის ხმა მუსულმან
სახელმწიფოებში ყველანი პატივისა სცემდნენ. მაგრამ თა-
მარი არ იყო კიდევ კმაყოფილი. იმას ეწადა ყარსის და-
ქერა, რომ ამ მხრითაც უზრუნველი ყოფილიყო საქარ-
თველო. 1203 წელს იმან უბრძანა ივანე ახალციხელს და
თავის ქმარს დავით სოსლანს უთუოდ დაექირათ ყარსი
მის გარემოს ქვეყნებითა. თურქებმა რომ შეიტყეს ეს ამ-
ბავი, დასტოვეს ქალაქი და გადაიხვეწნენ. ქართველებმა
აიღეს ციხე. დავითმა ჩააყენა ყარსის ციხეში ივანე ახალ-
ციხელი, მისცა ათაბეგობა (ერისთავთ-ერისთაობა) და
ამირთ-ამირობა და უბრძანა დაექირა გარშემო მყოფი მახ-
ლობელი ქვეყნებიცა. ივანემ მართლაც დიდი ვნება მისცა
თურქებსა და მიითვისა ყარსის გარშემო მყოფი მიწა-
წყლები. ამის გამო თურქები ძალიან დაშინდნენ. ისინი

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ, 301 310.

ახლა თამარის მტრობას და დამარცხებას კი აღარ შეცადინებოდნენ, არამედ როგორმე მასთან შერიგებას და მშვიდობიანად ცხოვრებას ლამობდნენ. იმათ ამოირჩიეს ვეჭილები და გაგზავნეს დესპანად ხალიფასთან, რომ მან სთხოვოს თამარს: იმსახუროს მუსულმანები, გამოართვას ხარჯი და აღარ იკლებდეს იმათ ქვეყნებს. თხოვნა აღუსრულდათ. თამარმა შეირიგა ხალიფას თხოვნით მუსულმანები. ამ სახით დამშვიდნენ ისინიცა და ქართველებიც.

მაგრამ ამ დროს იყო მცირე აზიაში იკონიის სასულთნო, სადაც სულთნობდა როკ ედდინი, ანუ ქართულად ნუქარდინი. ეს კაცი პირად მეგობარი იყო საქართველოსი, გულით ძლიერი მტერი. ამან შეჰყარა 1204 წელს მთელს თავის სამფლობელოში ყველა მუსულმანები, ვისაც კი შეეძლო ბრძოლა. სახლებში დასტოვა მხოლოდ დედა-კაცები. შეიყარა ჯარი 800,000. მერმე მოსწერა თამარს შემდეგი წერილი: „მე ნუქარდინ სულთანსი ყოველისა ცას ქვეშეთ მყოფ ხალხებისა (?), კაცი ანგელოზით კეთილი და მოვლინებული მაჰმადისაგან, გეუბნები შენ, ქართველთ მეფეს, რომ ყოველი დედა-კაცი შენსავით რეგვენია. როგორ გაბედე შენ ბძანება, რომ ქართველებმა ხელში ხმალი აიღონ და ღვთის საყვარელი მოსლემის მიღეთი დახოცონ, და ცოცხლებს კიდე ხარჯი გააწერონ და შენ ყმად გაგიხადონ? ახლა მე შენზე გამოვილაშქრებ, რომ შენცა და შენს ერსაც სამაგალითოდ შეგასმინოთ, რომ კვლავ ხელში ხმლის აღება აღარ შეგეძლოთ, იმ ხმლისა, რომელიც ალლახს მართო მუსულმან ხალხებისათვის მიუცია მოსახმარებლად. მაგრამ თუ ჩემს მოსვლამდე შენის ნებითვე ამოხვალ ჩემს ურდოში, მიიღებ მაჰმადიანობას, ფეხქვეშ გასრეს ჯვარს ჩემს თვალს წინ, მაშინ მარტო შენ შეგიწყალებ და შეგინდობ შეცოდებითა, სხვებს კი მივაყენებ ვაისა და კირ-

ყა! ახლა მოილოდინე ჩემგან ნაცვალი იმ უბედურებისა, რომელიც შეამთხვია სპარსელებსა“.

ეს წერილი მოიტანა ნუქარდინის ერთმა დიდებულმა კაცმა. როგორც რიგი იყო, ის პირველად მიიღო ამირ-სპასალარმა ზაქარიამ. ელჩმა შესვლისათანავე უთხრა პირად დაბარებულიცა, და შეატყობინა მას აგრეთვე წერილის შინაარსიც. „ბატონმა სულთანმა დამაბარაო, უთხრა იმან ზაქარიას: თუ თამარმა სჯული დასტოვა, მე ცოლად შევირთავო, თუ ეს არ ინება, მაშინ ხასად დავისვამო“. ამ გვარად უკადრისი ლაპარაკი ისე ეწყინა ზაქარიას, რომ თუმცა მძიმე ხასიათის კაცი იყო, მაგრამ თავი ველარ დაიჭირა, გულმა გაიტაცა და ერთი ისეთი ლაზათინი სილა გააწნა ელჩს ბილწად მოლაპარაკე ყბაში, რომ ის ციბრუტივით შემოტრიალდა და დაენარცხა დედა-მიწას; მაგრამ წყლით ისევ მოაბრუნეს და დაამწყვდიეს ცალკე. ამის შემდეგ წერილი თამარს შეუტანეს და ძალიან იწყინა მისი შინაარსი. მაშინვე მოახდინა სახელმწიფო თათბირი. რჩევაში გადასწყვიტეს მტერთან ბრძოლა. გასცეს ბრძანება, ქუდზე კაცი გამოსულიყო ლაშქარში. შეიყარა ყოველ მხრიდგან ჯარები. ყველას უხაროდა, რომ სანატრელ მეფის ბძანებით სამშობლო ქვეყნის კეთილ-დღეობისა და მშვიდობიანობის დასაცველათ ლაშქარში მიდიოდა. თამარმა გამოიტანა სამეფო სეფე-დროშა და მისცა ჯარს. მერმე მიუძღვა იმას წინ და მივიდა ვარძიის მონასტერში. მხურვალე გულით ის აქ ჯერ შეევედრა ღმერთს, მერმე დაიძრა და მივიდა ყარსის მახლობლად. აქედგან იმან გაუგზავნა ნუქარდინს, მისივე ელჩის ხელით შემდეგი წერილი: - ჩი ნუქარდინ! მე წავიკითხე შენი წერილი და შევიტყე შენი სიცრუე და შენგან ღვთის გამობა... ამაყად დაგებარებინე, და აი ახლა მოვსულვარ; მაგრამ არა შენდა თაყვანის-ცემად, არამედ დასასჯელად შენის გულის ამპარ-

ტავენებისა, რომ თვითონ შენ, და არა მე, კკუა ისწავლო, და ღმერთის გძობა არამც და არამც აღარ გაბედო. აი ახლა კარზე მოგადგნენ ჩემნი ერთგულნი ლაშქარნი და წერილის პასუხიც მოგიტანეს. იყავ ახლა ნება ღვთისა და არა შენი“. ამის მერმე ჯარებმა წაიწიეს ყარსის წინ, თვითონ თამარი კი ავიდა ერთს მალალს ადგილას, საიდგანაც იხილვებოდა საომარი ველი. აქ დაემხო პირქვე, დიდხანს ცრემლით ილოცა და ევედრა ღმერთს; მერმე ადგა, მოჰკიდა ჯვარს ხელი ერთის მხრით თვითონ, მეორეს მხრით მოძღვარმა ბასილმა, და სუბრძანა სარდლებსა და ერისთავებს ეკოცნათ ჯვარისათვისაც და მისთვის ხელზედაც. ამ სურათის ხილვით შეწუხებულ დიდებულ მეფე თამარს აღთქმა მისცეს: ან ყველანი დავიხოცებით, ან არა და მტერს დაგიმარცხებთო. მისცეს ასეთი აღთქმა და გაექანნენ თავ თავიანთ დასტებში.

ასე შეავედრა იმან თავისი ჯარები ღმერთსა და ღვთის მშობელს, გაისტუმრა მტერთან საბრძოლველად, თვითონ კი წამოვიდა ყარსიდგან უკან და მოვიდა სამცხეს ოძრახოს ციხეში, იმას თან ახლდნენ: ქათალიკოზი, მრავალნი ეპისკოპოსნი და სახელ-განთქმული პოეტი იოანე შავთელი. აქ ყოფნაში ის ცრემლით ევედრებოდა ღმერთს, მარხულობდა, მეტანიას იყრიდა, ხელთა განაპყრობდა ცისადმი და შველას ითხოვდა. ერთი რუსის მემატიანე ამბობს, რომ თამარი ამ ჟამად ასე ლოცულობდაო: „ჰოი, მფარველო, დედაო ღვთისაო! საღმთო ზეპირგადმონაცემი გვაუწყებს, რომ ივერია ღვთის განგებით შენი წილ-ხვედრი ქვეყანა. აქ დღეს მე ვმეფობ შენის წყალობითა. ჯერ—სული მამისა ჩემისა მიიღე და მერმე მე, შენს უძღურსა მხევალსა; ხელთ მიგდე ბატონობა და მოვლა ამა ქვეყნისა. ჰოი დედაო! ნუ თუ ახლა ხელს აიღებ შენს ხვედრზე და დღეს გაჭირებაში არ მოჰფენ მას შენს მაღლიანს მფარველობის კალთასა? დედოფალო

ნეტარო! განუღე კარი მოწყალებისა ერსა შენსა ივე-
რიისასა ¹⁾).

კარგად გაწყობილი ჯარები თამარისა ახლა მიუახ-
ლოვდნენ ნუქერდინის ლაშქრებს. მოწინავე ჯარის სარ-
დალი იყო ზაქარია მხარ-გრძელი. მას ფეხ-და-ფეხ უკან
მისდევდნენ თავიანთ დასტებით სხვა სარდლებიც. ამათში
იმყოფებოდა დავით სოსლანიც. მტრის ლაშქრის კარვე-
ბი რომ დაინახეს, მოუჩქარეს ფეხს. თურქებს არ ეგო-
ნათ თუ ასე მალე მიუახლოვდებოდნენ, ამისათვის ძა-
ლიან აირივნენ, რომ დაინახეს ქართველების რაზმები.
აჩქარებით გაეშურნენ მალლობის ადგილების დასაქვრად,
მაგრამ ქართველები კიდევაც ეცნენ იმათ. გაიმართა გაბ-
რაზებულნი ომი და ელეთა. სულთანნი ყოველ ღონეს
ხმარობდა, რაც შეიძლება მამაცურად და ვაჟკაცურად
მეომარი ქართველების წინ მომეტებული ჯარი დაეყენე-
ბინა. დიდხანს იბრძოლეს და მეომართ არ იცოდნენ, თუ
რით გათავდებოდა ომი. მაგრამ არეულობა, რომელიც
მოჰხდა თურქების ბანაკში დასაწყისშივე ქართველთ მიერ
უეცრად თავ-დასხმისა გამო, სულთანმა, არ იქნა, ველარ
მოიყვანა წესზე და მისი ჯარები უფრო და უფრო აი-
რივნენ. მისმა დიდ-დიდმა რაზმებმა, რომელნიც მოძრა-
ობდნენ უწესოდ, უფრო წაახდინეს მისი საქმე. ქართ-
ველთ პატარ-პატარა რაზმები კი, რომელთაც წინ მი-
უძღოდნენ ომში გამოცდილი სპასალარნი, ყოველიფერს
მოფიქრებით და მამაცურად ასრულებდნენ. ომი ისე შე-
ნივთდა, რომ მტერმა ცხენები დაუხოცა: ზაქარია მხარ-
გრძელს, ივანე ციხის-ჯვარელს, გრიგოლს ასათისძეს,
ახალციხელებს შალვას და ივანეს. და აგრეთვე სხვათ
კარგად მეომარს ქართველებს, და ცოტა გასწყდა მაშინ
ქართველებმა უკან არ დაიხიეს. მაშინ ქართველთ გას-

¹⁾ იხ. Церк. Ист. Груз. Иссл., стр. 2.

წირეს თავი, ჩამოჰხდნენ ცხენებიდგან, და მოუდგნენ გვერდზე თავიანთ სარდლებს და მოთავეთ. ეს რომ ნახა დავით სოსლანმა, მოუარა მტერს თავის ცხენოსანი ჯარით მარცხენა მხრივ, რომ გზა მიეცა დაქვეითებულ ჯარებისთვის და ცხენებისაგან არ შეეფიწროებინა; ამ დროს ზაქარიაშვილი დაქვეითებული ჯარებით აუხვია მარჯვნივ. ასე რომ განშორდნენ ერთმანერთს, გაიმართა ისევ მტრის თავზე ხმლისა და კოლოტის ჩახა-ჩუხი. მსწრაფლ მისცვივდნენ ერთ-კერძო სოსლან დავითი, და ერთ-კერძო ზაქარია, და როგორც მგლები, ეგრეთ შეუტივეს ურიცხვთა მათ სპათა სულტანისათა; და პირველსავე მოკიდებასა და ხმლის ლაწა-ლუწსა „ანაზღად გასკდა ეგოდენი სიმრავლე მტრის ჯარისა, იძლია და დაიფანტა. გაქცეულს მტერს ბუქი მტვრისა სვეტივით აედევნა უკან და ქართველები მისდევდნენ კიჟინით და კასკისით და ჰკაფედნენ თავის საუბედუროდ ამხედრებულს ნუქერდინს¹⁾).

ამ ომის დროს თამარი ოძრხეს ეკლესიაში იყო და ღმერთს თავის ჯარის გამარჯვებას სთხოვდა. აქ შემოვიდა ერთი ქადაგი და სამჯერ წაიქცა და წამოხტა და დაიძახა: „აჰა დიდება ღმერთსა, ქრისტე ძლიერ არს: მერმე იოანე შავთელს (ბერს) საიდუმლოდ წასჩურჩლა ქართველების გამარჯვება, გაიქცა და ავარდა ერთს მალალს მთაზე. მისი სიტყვა, რასაკვირველია, გამართლდა. მართლაც ამ დროს ქართველებმა დაამარცხეს მტერი, წაართვეს დიდძალი ბარგი-ბარხანა, სურსათი და მრავალი ტყვედ დაიჭირეს. ამათში ერთი გამოჩენილი და სახელოვანი სარდალი (ეზინკელი)ა. ამას თამარი კარგად იცნობდა და წინათ პატივიც ეცა მისთვის, მაგრამ რადგან ახლა უღალატა, ძალ-დატანებით თუ თავის ნებით²⁾).

¹⁾ იხ. გვ. 322.

²⁾ იხ. გვ. 319.

ამისათვის იმას ჯერ პატივი სცა, დაიპატიჟა სადილად, ემუსაიფა მეგობრულად, მერმე ეს სახელოვანი და დიდებული კაცი განყიდა ცხენის ნალზე. დიდებულ და სახსენებლად თავისა ¹⁾).

თამარისაგან მტრის დამარცხებამ საქართველოს სახელმწიფო ხაზინას დიდძალი სიმდიდრე შესძინა. ბრძოლის ველზე ქართველებს დარჩათ: „ოქრო, ვერცხლი, ლარი, თვალი, მარგალიტი, შესამოსილნი, ცხენი, ჯორი, აქლემი და საზღელნი კმა-საყოფელნი ლაშქართათვის“. „ალივისენ ყოველნი საგანძურნი სამეფონი ოქროთი და ქურქულითა ოქროსათა“. მეფე ასე გაამდიდრა ამ გამარჯვებამ, რომ ვერცხლის ქურქელს არღარა აქვდა მეფის სასახლეში პატივი, რადგან ბევრი იშოვეს ოქროსა და ბროლის ქურქელი ინდოეთურ ქვათაგან შემკობილი.

როკ-ედინის დამარცხების შემდეგ თამარმა წაართვა საბერძნეთს ლაზისტანი, ტრაპიზონი, ლიმონი, სამსონი, სინოპი, კერსუნდი, კიტორა, ამასტია, ირაკლი და ყოველნი ადგილნი ფებლადონიისა და პონტოსანი. რათა? რისთვის? პირველად ამისათვის რომ კონსტანტინეპოლის იმპერატორმა, ალექსი ანგარმა წაართვა ბერებს ის სიმდიდრე, რომელიც თამარმა აღმოსავლეთში მყოფ ქართველთა და ბერძენთ მონასტრებს შესწირა; მეორედ — გიორგი მეფის დროიდან საქართველოში იყვნენ გადმოხვეწილნი იმპერატორების დევნისაგან, როგორც ნათესავნი, ანდრონიკეს შვილნი, და ერთი ამათვანი, სახელად ალექსი, ახლა თამარის სასახლეში იყო, და ეხვეწებოდა შველასა და შემწეობას; მესამედ რადგან ამ დროს საბერძნეთის იმპერიას ერთის მხრით სწიწკნიდა ევროპა, მეორეს მხრით თურქები, — თამარმაც მოიწადინა რისმე

¹⁾ იხ. გვ. 324.

წაგლეჯა და შავი ზღვის ნაპირას იმისთანა სახელმწიფოს დაარსება, რომელიც რომ ამ მხრით მფარველი ყოფილიყო საქართველოსი ¹⁾). აი ამ მიზეზებისა გამო 1204 წელს შავი ზღვის ნაპირზე მდებარე ქვეყნები საბერძნეთის იმპერიისა დაიქირა და დაარსა სამეფო სახელად „ტრაპიზონის იმპერია“. აქ დასვა იმპერატორად თავისი ნათესავი ალექსი. რომ ეს ასე იყო მართლაც, ამას ამტკიცებენ, ქართლის ცხოვრების გარდა, მრავალნი თანამედროვე და მერმინდელი ბერძნისა და სხვა-და-სხვა ხალხების მწერალნიც ²⁾).

ტრაპიზონის იმპერიის დაარსების შემდეგ საქართველოს სამეფოს ეკუთვნოდნენ: ყარსი თავის გარშემო ქვეყნებით და ანის ქალაქი, შექი-შირვანი კასპიის ზღვამდე, დაღესტანში შინდარა, ნახურისა და ახტის ხეობა, ხუნზახი, დიდოეთი, ქისტეთი, ოსეთი, ჩერქეზეთი და აფხაზეთი ქერჩამდე. რომ დაღესტნის ხალხები ემორჩილებოდნენ თამარს, ამას ამტკიცებს ქართლის ცხოვრებაც და თეიმურაზ ბატონიშვილიც. ისინი იყვნენ მორჩილნი ჰერეთის მთავრისა ჯერ ასათ გრიგოლის ძისა, მერმე გრიგოლისა ³⁾). ამასვე ამტკიცებენ აგრეთვე აქაური ქრისტიანული ეკლესიის ნაშთებიც.

უეჭველია, რომ ამოდენა სამეფოს მოვლას დიდძალი ჯარები უნდოდა. თამარს რამდენი ჯარი ჰყვანდა, „ქართლის ცხოვრება“ არ ამბობს: მაგრამ პლ. იოსელიანი საქართველოს ეკლესიის ისტორიაში სწერს, რომ მის ჯარის რიცხვს 300,000 კაცი შეადგენდაო. საიდგან ამოუღია იმას ეს ცნობა, არ უჩვენებს, მაგრამ იქნება ის არც სტყუოდეს. თამარის მერმე არ გასულა 30 წე-

1) იხ. Природа и Люди. соч. Надеждина, стр. 337.

2) იხ. Ист. груз. Баратова, тетрадь IV' გვ. 81.

3) იხ. ქათ. ცხოვ. გვ. 245 და 273.

ლიწადი, მონგოლები შემოვიდნენ საქართველოში და თუმცა დიდ-ძალი ხალხი გასწყვიტეს და ააოხრეს ქვეყანა, მაგრამ კომლზე ერთი კაცი რომ ჯარში გაიყვანეს. ქართველთაგან შესდგა 90,000 ათასი კაცი. თამარს კი. როცა გაუჭირდებოდა, ქულზე კაცი გაჰყავდა საომარს ველზე. მას რომ 300,000 ჯარი არ ჰყოლოდა, ვერც სამეფოს მოუფლიდა, ვერც მტერს გასცემდა პასუხს. მით უფრო უმეტეს უნდა დავიჯეროთ იოსელიანის სიტყვა, რომ ხალხის გადმონაცემი გვეუბნება, რომ თამარს დედა-კაცთანაც ჰყვანდა შემდგარი ლაშქარიო.

ამ გადმონაცემს ამტკიცებს, ვგონებ, ქართლის ცხოვრების შემდეგი სიტყვებიც: „ჰქმნეს მრავალთა დედათა ძლიერება¹⁾“. ამ ფაქტს ამტკიცებენ უცხო ქვეყნის მწერლებიც, ერთი ვიღაც ბართლომე—დე-სალინიაკი ამბობს: „როდესაც ქართველები მიდიან იერუსალიმში სალოცავად, ეგვიპტის სულთანს არავითარს ხარჯს არ აძლევენ. მოგზაურობის დროს ისინი სხედან ერთ კუზიან აქლემებზე და ფეხ-მარდ ცხენებზე. იერუსალიმში შესვლის დროს იმათ გაშლილი აქვთ ალაში (ширма). მგზავრობაში დედა-კაცთა და მამა-კაცებიც შეიარაღებულნი არიან. თურქების დედა-კაცებსავით ამ ქართველ დედა-კაცებსაც თავზე ქული ჰხურავთ. სულთანსა და თათრების დედა-კაცებს ძლიერ ეშინიანთ იმათი“. ვინცენტი გელვაცენზი, მწერალი 1260 წლისა ამბობს: „ქართველნი ძალიან მამაცნი არიან. იმათი დედა-კაცები ისე შეჩვეულნი არიან ლაშქრიანობას, რომ ცხენ-და-ცხენ ეომებიან მტერს“. ამასვე სწერს ნემენცი, ბაუმგარტენ მოგზაური 1425 წელს. ამ თქმულებებს თუ მივიღებთ მხედველობაში, მაშინ უნდა მივიღოთ ის აზრი, რომ თამარის ჯარში ერია დედათა ლაშქარიც. ამ ლაშქრიდგან

¹⁾ იხ. გვ. 324.

60 ათასი კაცი შეადგენდა მის მცველ ჯარს, რომელსაც ეძახდნენ სეფე-წულთ¹⁾. ვახუშტი თავის გეოგრაფიაში ამბობს: „მეფეთა ჰყვანდათ როქითა რაოდენ ძალედვა სპანი, ცველად თავისად თვისად, ვითარცა მირიანსა და დავით აღმაშენებელსა, სამოცი ათასი;

ხოლო სხვანი სპანი იყვნენ ქვეყანათაგან და ერისთავთა ქვეშე დაწესებულნი, რომელთაც მოუწოდებდნენ საქროდროს“²⁾ ამ ჯარებში ჟამით-ჟამათ ერეოდნენ აგრეთვე კავკასიის მთიური ხალხებიც, და ყივჩაყის თათრებიც, რომელნიც (უკანასკნელნი) დავით აღმაშენებელმა ცოლ-შვილიანათ გადმოასახლა ორმოც ათასამდე საქართველოში და მრავალს მათგანს მიაღებინა ქრისტიანობა³⁾. ბარათაშვილი ამბობს, რომ ყივჩაყელთაგან თამარის მამას გიორგის ორმოცდა ათი ათასი კაცი ჰყვანდაო⁴⁾. თუ ასეა, მაშ თამარსაც უნდა ჰყოლოდა.

ამდენი ლაშქარის მყოფი თამარი, რასაკვირველია, რომ ძლიერიც იქნებოდა და საშიშარიც მტერთათვის. მტერი მართლაც დამშვიდდა და ველარ უბედავდა საქართველოს აკლემას. მაგრამ აქ საქმე ის არის, რით ინახავდა თამარი ამოდენა ჯარს? ჰქონდა მის სამეფოს რამე შემოსავალი თუ არა? როგორცა სჩანს ვახუშტის შემდეგის სიტყვებიდან: „დავითის დროიდგან არღარა განიყოფებოდა საჭურჭლე (ხაზინა) სპათა ზედა და პატივი ამათი (სეფე-წულებისა) იყო სხვა“—ამტკიცებს, რომ რაც ხაზინაში სიმდიდრე შემოდებოდა დავით აღმაშენებელის წინად მეფეები ამით თავის მცველს ჯარს (სამოცი ათასს) ინახავდნენ და ჯამაგირს (როქს) აძლევდნენ; ამის მერმე კი ხაზინიდგან ჯარს არას აძლევდნენ

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 309 და მოსე ქორენელი, მე-2 წიგ.

2) იხ. გვ. 14.

3) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 427.

4) იხ. რვეული I, გვ. 48.

და სახელმწიფო სიმდიდრეს ქვეყნის საკეთილდღეო საქმეებს ახმარებდნენ. სამეფო ხაზინის შემოსავლის წყარო იყო: 1) ზარათუხანა, სადაც თამარი ფულს აკრეფინებდა. რამდენი ათასი იკრებოდა, ეს არ ვიცით, მაგრამ დამტკიცებულია, რომ თამარიც, და იმის წინანდელი და შემდეგი მეფეებიც თავის სახელზე ფულს აკრეფინებდნენ. არიან მაგალითად ნაპოვნი ფულები: ვახტანგ გორგასლანისა, სტეფანოს მეორისა, ჯუანშერისა, დავით მეორისა, ბაგრატ მესამისა, გიორგი პირველის, მეორის და მესამისა, დავით მესამისა—ალმაშენებელისა, დიმიტრი პირველისა, თამარ მეფისა, ლაშა-გიორგისა მეოთხისა, ირაკლი მეორისა და გიორგი მეცამეტისა¹⁾. თამარის ფულზე ერთ მხარეს აწერია ქართულად: „თამარ—დავით“; მეორეს—არაბულად ზედ წარწერილი აქვს შემდეგი სიტყვები: „დედოფალი მალალ-ხარისხოვანი, დიდება სოფლისა და სარწმუნოებისა, თამარ ასული გიორგისა შემდეგი მესსიისა, ღმერთმან აღიღოს ძლევანი მისნი“. არაბულად აწერია იმისათვის, რომ ამ გვარს ფულს გასაღალი ჰქონდა მუსულმან ხალხებშიაც; 2) ხარჯი, რომელიც ხალხს ეღვა. ამას აგროვებდნენ ერისთავები თავიანთ მაზრებში და უგზავნიდნენ ხაზინას. კომლზე რამდენი გადასახადი იყო დადებული, ისტორია არ იხსენიებს; ამბობს მხოლოდ, რომ ამ ხარჯს აგროვებდნენ ერისთავებიო²⁾ და ის იწერებოდა შემოსავლის წიგნშიო³⁾. ეს ხარჯის ფული მოჰქონდათ და აძლევდნენ სპასალარს, რომელი „შეჰკრებდა ლაშქართა და ხარკსა სამეფოსა⁴⁾“; ამას კიდევ თავის მხრით ხაზინაში შეჰქონ-

1) იხ. Нумизматическіе факты Грузинскаго Царства, сочин. Барасаева 1844 г.

1) იხ. გეოგრ. ვახუშ. გვ. 12.

2) იხ. იქვე გვ. 22.

3) იხ. იქვე გვ. 18.

და. ამავე სპასპეტის მოვალეობა იყო, თუ რომელიმე ერისთავი ხარჯის შემოტანის უარს იტყოდა, ჯარით შესულიყო იმის სამფლობელოში და ზეკუციით გამოერთვა ის¹⁾. 3) თუმცა მტრის დარბევა არ შეადგენდა სახელმწიფო შემოსავლის ნამდვილ წყაროს, მაგრამ რადგან ამ დროს საქართველოს მუსულმანი ხალხები ეხვივნენ და მუდამ ემტერებოდნენ და ებრძოდნენ, ამისათვის მათი დამარცხება ხაზინას დიდს სიმდიდრეს აძლევდა ნაშოვრის რამოდენიმე ნაწილი ჯარს ეძლეოდა, სხვა ხაზინას რჩებოდა. 4) თუ რომელიმე თავადიშვილი ან მოკვდებოდა უშვილოდ, ან უღალატებდა მეფეს, ან სარწმუნოებაზე ხელს აიღებდა, იმისი მამულ-დედული სახელმწიფოდ ირიცხებოდა, როგორც მამული ბეითალმანი. აგრედვე სახელმწიფოს ეკუთვნოდა ერისთავის ცხენი, როცა ის მოკვდებოდა²⁾.

მე არ ვიცი, ეს ხაზინის შემოსავალი რამდენ ფულს შეადგენდა, მაგრამ ისტორიკოსი ბარათაშვილი ამბობს, რომ მეთორმეტე საუკუნეში სამეფოს შემოსავალი 3ქანდა, ცოტა რომ ესთქვათ, ექვს მილიონამდე მაინცაო³⁾. ეს ფული მაშინ, რასაკვირველია, დიდს სიმდიდრეს შეადგენდა. ამ ფულით შეიძლებოდა დიდძალი ჯარების შენახვაც და სხვა-და-სხვა შენობათა აგებაც.

როგორც ზემოთ მოვიხსენიე, დავით აღმაშენებლის შემდეგ ხაზინას აღარ ახმარებდნენ მეფის მცველ ჯარებს (ამალას), და შემდეგ საქართველოს სამად გაყოფისა აღარც ინახავდნენ მეფეები როქით სპას, არამედ ჰყვანდათ სახასონი აზნაურნი და მსახურნი გლეხნი, როგორც ამბობს ვახუშტი თავის გეოგრაფიაში მეოცდა მე-

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 298 და 326.

²⁾ იხ. Ист. Груз. Баратова. тет. IV, стр. 5 გეოგრაფია ვახუშ., გვ. 38.

³⁾ იხ. რვეული IV გვ. 35.

თექვსმეტე გვერდზე. მაშ რას უშვრებოდა თამარი ამოდენა ხაზინასაო? იკითხავთ. იგივე ვახუშტი იქვე სწერს (გვ. 22), რომ მეფეებს ჰყვანდათ მოხელეთა შორის „ხუროთ-მოძღვარიო“, ამის ხელ-ქვეითნი ყოფილან ყველა ხელოსანნი კაცნი. მოვალეობა ამისი ყოფილა „შენება სასახლეთა და ეკლესიათა, არხებისა¹⁾, ხიდთა და ფუნდუკთა“²⁾ (СРАНИИ). აი ამ გვარს შენობებზე იხარჯებოდა ხაზინის ფული. მტრის დამარცხების შემდეგ თამარი აშენებდა შთაპომავლობის სახსოვრად მონასტრებსა და ეკლესიებს, და რადგან საქართველოში არ იყო ისეთი მონასტერი, რომ თან სკოლაც არა ჰქონოდა გახსნილი, ვგონებთ, რომ მათ აშენებისთანავე სკოლებიც იხსნებოდა სამეფოს ხარჯითვე. მრავალი ეკლესიები და მონასტრები, აშენებული კავკასიის კლდე-ღრეებში და უდაბურს ტყეებში, კასპიისა და შავი ზღვის ნაპირებზე, აქა-იქ თვით შუა დაღესტანშიაც, ოსეთში და ჩერქეზეთში დღესაც ხმა-მალლა ღაღადებენ თამარის დიდებას, ძლიერ-შემოსილებას და მალალს ჰკუთას. შიგ შუა-გულ საქართველოში ეკლესიებს აშენებდა იგი ღვთის-მშობლის სახელზე, რადგან ეს ზეციური დედოფალი არის საქართველოს პატრონი, მფარველი და მეოხი წინაშე მღვთისა. საქართველოს მონაპირე ქვეყნებში კი, საცა იმას ქრისტიანობა გაუფრცვლებია, უშენებია ეკლესიები სამების სახელზე. ისეა მოფენილი ალაზნის შარცხენა მხარე (კახეთში) ნურის ქალაქამდე მონასტრებითა და ეკლესიებითა, მის მიერ აშენებულითა, როგორც ამბობს გადმონაცემი, რომ განცვიფრებაში მოდის მოგზაური მათის სიმრავლით. ას ოცის ვერსის სიგძეზე კავკასიის მთების მწვერვალები და ფერდობები, რომელნიც გადმოჰყურებენ კა-

¹⁾ იხ. იქვე გვ. 260.

²⁾ იხ. იქვე გვ. 156.

ხეთს, სავსეა მონასტრებით და ეკლესიებით. მაგრამ ყველაზე უფრო შესანიშნავია ვარძიის ღვთის-მშობლის დედთა მონასტერი. ის დაიწყო თამარის მამამ გიორგიმ, მაგრამ ვერ დაასრულა. ახლა ამან უფრო გაადიდა. გამოაქრეინა კლდისაგან ეკლესია და მონაზონთა საყოფელი სენაკები. ამისი ხელოვნება ახლაც აკვირვებს მნახველებს. ამბობენ, რომ ამის გამოკვეთაზე ხელმწიფის მოღალატენი და სხვა ტუსადები მუშაობდნენო. ამავე დროს უფლის-ციხეში ვილაცა შავთელი კლდესა ჰკვეთავდა, საეკლესიოდ საქმეს რომ მორჩობილა, ამას კედელზე გამოუჭრია შემდეგი წარწერა: მე შავთელმა ერთი წერაქვი შვიდ დღეს ვიხმარე ამის კვეთაში და ერთხელ არ გამილესია ისაო ¹⁾).

თუმცა თამარზე ლაპარაკი ჩვენ უნებურად გაგვიგრძელდა და თუმცა ჩვენც მოხარულნი ვიქნებოდით, რომ გრძელი სიტყვა მოკლედ და მძლავრად მოგვეჭრა, ცოტა გვეთქვა და ამ ცოტაში ბევრი გამოგვეხატნა, მაგრამ, რა ექნათ, რომ ამ გვარს საქმეს იშვიათი ნიჭი უნდა, რომლითაც ჩვენ ვერ დავიტრახებთ. მაინც იმედი გვაქვს, შეცოდებათ არავინ ჩავგითვლის სიტყვის გაგრძელებას თამარზე, რადგან იგი იყო გვირგვინი საქართველოს დიდებისა, გვირგვინი დედა-კაცებისა და გვირგვინი პატიოსნებისა. თუ ასეა, მაშ მის ცხოვრებაზე და ხასიათზე სიტყვის გაგრძელება საჭიროც არის და გვეპატივება კიდევ.

თუმცა თბილისი შეადგენდა საქართველოს დედაქალაქს, მაგრამ მეფეები აქ არ სცხოვრობდნენ მთელ წლის განმავლობაში. არც ამათ, არც თავადებს არ უყ-

¹⁾ საინტერესოა ვიცოდეთ, ვინ შავთელია ეს კაცი? იქნება ეს კაცი ბერად შემდგარი პოეტი არის? ქარონიკონად ამ ნაწერს აქვს 110 (იხ. Грузин и Армения, соч. Муравьева, часть 1 стр. 1.)

ვარდათ ქალაქებში ცხოვრება. აქ ცხოვრობდა განსაკუთრებით ვაჭარი ხალხი. მეფესა და თავადობას უყვარდა ქალაქებს გარეთ მაზრებში ყოფნა ¹⁾. ასე იყო ძველისძველადგანვე. ამ ჩვეულებას მისდევდა მეფე თამარიც. მას არა ჰქონდა ერთ ადგილას სამუდამოდ საცხოვრებელი სასახლე. ის ისე დაახლოვებული იყო ხალხთან, რომ მთელის წლის განმავლობაში რამოდენიმე ხანი უნდა ეცხოვრნა თავის სამეფოს ყოველს მაზრაში. სიღნაღის მაზრაში იმას ~~ჰქონდა სასახლე ქიზიყის ბოლოს ყარაღაჯში.~~ ამ ადგილს ხალხი ეძახის დედოფლის წყაროს. საინგილოში მისი სასახლე იყო თაღის ქვემოთ ველზე, საცა ახლა მთლად არის შენახული ეკლესია გუმბათიანი. ამ ადგილს უწოდებენ ბაზარს. ამავე მაზრაში არის ყიზ-ყალა (ქალთა-ციხე). სომხეთში სასახლე იყო დვინს, სამშვილდეში — ყიზყალს, ანუ ნადარბაზევს ²⁾. ის სცხოვრობდა ზაფხულ კოლას და ცელის-ტბას; ზოგჯერ გადავიდის აფხაზეთს, გეგუთს და ცხუმს ³⁾; ქართლში ჰქონდა სასახლე ნაქარმაგევს ⁴⁾; კოჯორის მახლობლად — ტაბახმელას ⁵⁾; ახალციხის მახლობლად — ვარძიის მონასტერში და სხვ. ასე, თამარი მუდამ ერთ ადგილას არ სცხოვრებდა, როგორც ყველა სხვა ქართველთ მეფეებიც. ამის მიზეზი ის იყო, რომ იმათ ეწადათ ხალხთან ახლოს ყოფნა, მისი საქიროების ცოდნა და ადგილობრივე სამართალისა და გამგეობის წარმოება. მეფე ხალხს უყურებდა როგორც შვილებს, და არა როგორც ქორი — წიწილებს. ის სცხოვრებდა თავის სასახლეებში, რომელთაც აშენებდა ზეფის ხარჯით ხუროთ-მოძღვარი.

¹⁾ იხ. ჟურ. „ივერია“, 1879 წ.

²⁾ გეოგრაფ. ვახუშ. გვ. 166 და 165.

³⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 337 და 333.

⁴⁾ იხ. იქვე გვ. 334 და გეოგრაფ. ვახუშ. გვ. 250.

⁵⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 308.

რადგან თამარი ხან ერთ ადგილას სცხოვრობდა, ხან მეორეს, ასე რომ მთელი წლის განმავლობაში მიმოივლიდა ხოლმე სამეფოს ყოველს კუთხეს და ყოველგან საკუთარი სასახლე ჰქონდა, ამისათვის ხალხს ეგონა, რომ მეფე მხოლოდ იმათ მაზრაში სცხოვრობდა და აქედგან ჟამითი-ჟამად გადადიოდა სხვა მაზრებშიაც. აი ამით აიხსნება კავკასიის ხალხების შეცდომა -- არა თამარი ჩვენში სცხოვრობდა, არა ჩვენშიო.

რას აკეთებდა თამარი მაზრებში ცხოვრების დროს? „ლომი ბრკყალთაგან საცნაურ არს, და თამარ საქმეთაგანო“, ამბობს მატჩანე¹⁾. სამეფო საქმეთაგან რომ მოიცილიდა, ის მაშინვე დედა-კაცურად ხელ-საქმობდა. ის ართავდა ალექსანდრიით მოტანილს ვაჟრებისაგან მატყლს, ჰკერავდა ეკლესიებისათვის შესამოსლებს და სხვა საკერავეებს და „თავის ხელითვე განუყოფდა ხუცესთა. გლახაკთა და ღარიბთა“. ხაზინიდან ის არას აძლევდა ღარიბს ხალხს. ყოველს დღეს იმდენს ხელსაქმობდა, რამდენსაც თავის საქმელზე ხარჯავდა სახლში. ამ ხელ-საქმარს ის ჰყიდდა და მის ფასს ღარიბებს აძლევდა²⁾. რმე ვარ მამა და დედა ობოლთა და მსაჯული ქვრივთაო: ამბობდა თამარი. იმას თვითონ არავინ დაუჩაგრავს უსამართლოდ, არც სხვისთვის მიუცია ნება მძლავრობისა. სომხები და მუსულმანები, რომელიც იმან დაიმორჩილა, ყველანი კმაყოფილნი აყვნენ იმისი. იმან დაამშვიდა ამათი ცხოვრება და მისცა ნება ეცხოვრნათ ჰკუიანად და ღინჯად, როგორც მათი წესი და რიგი იყო. ამათ სთხოვდა მხოლოდ მორჩილებას, ხარჯს და კეთილად ცხოვრებას. თვითონაც თავის სასახლეში ძალიან წყნარად და ქრისტიანულად სცხოვრობდა. მის კარის ეკლესიაში დღეში სამ-

1) იხ. გვ. 291.

2) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 311, 312 და 337.

ჯერ ლოცვა იყო: „მწუხრი, დილეულ და სამხრის“. სეფე-წულთაგან ვერაფერ დააკლდებოდა ამ ღვთის ვედრებას. თუ ვინმე რასმეს დააშავებდა, ის მოქმედობდა მათზე სიტყვით, დარიგებით და ჩაგონებით. ერთის სიტყვით ის იყო ტაძარი სიმართლისა, გვირგვინი პატიოსნებისა და ქური კაცობრივის ღირსებისა. ამისათვის უზომოდ უყვარდა ის ხალხს. მისი სახელი ქართველ კაცს ენაზე დაწებებული ჰქონდა. ყველანი იმას მეცადინეობდნენ რამე ქება ეთქვათ თამარისათვის ლექსად. ბეჭედზე, ხმაღზე, დანებზე, და მოხუცებულნი ჯოხებზე თამარის სახელს აწერდნენ; დარბაზებზე აკროსტიხურად თამარის ქებას აკრეფინებდნენ; ახალგაზდანი ერთმანერთს მუსაიფის დროს თამარის საქები ლექსებით ეჯიბრებოდნენ. ერთის სიტყვით ის ისეთი ძლიერი, წყნარი, მშვიდი, გონიერი, კაცთ-მოყვარე, მოწყალე და ძვირ-უხსენებელი ყოფილა, რომ ხალხს მასზე მრავალი არაკები შეუდგენია. რადგან ისინი შეადგენდნენ თამარის ხარაქტერიტიკას, მოვიყვან სამს მათგანს. 1) თამარი ისეთი მშვენიერი, წყნარი და ლმობიერი ადამიანი იყო, რომ მხეცებიც კი მას ემორჩილებოდნენ და თაყვანსა სცემდნენო. შარვანშამ იმას გამოუგზავნა ლომის ბოკვერი. ის ისეთი დიდი და საზარელი შეიქმნა, რომ მისებრი არ ნახულა კაცისაგან არც ველური, არც შინაური. როცა ამას სასახლეში მოიყვანდნენ, თუმცა ორკეცი ჯაქვით ეკირათ, თამარს დაინახივდა თუ არა, გაიწევდა, გაითრევდა კაცებს, მივიდოდა მასთან, ჩაუდებდა მას კალთაში თავს და ლოშნიდა მას¹⁾. 2) სვანები ამბობენ, რომ რომ თამარი არ მომკვდარაო; ის სცხოვრობს უშკულში ეკლესიის ქვეშ სარდაფშიო. თუ ეს ადგილი გახსნეს და თამარი ამოვიდა, დიდი უბედურება შეემთხვევა ქვეყნიე-

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 301,

რებასო¹⁾. 3) ერთ დღესასწაულს დღეს თამარი გელათში წირვაზე წასვლას ემზადებოდა. ამ დროს შემოვიდნენ მასთან და მოახსენეს: გლახაკი დედა-კაცი მოწყალეობას გთხოვსო. მომიცადოს ცოტა ხანსაო, უბძანა თამარმა; მაგრამ ვიდრე ის თავს დაიხურავდა და ლეჩაქვე ლალებს გაიკეთებდა, გლახაკმა აღარ მოიცადა. თამარი გამოვიდა მოწყალეობის მისაცემად, მაგრამ ის ვეღარ ნახა, და ისე შერცხვა და ეწყინა, რომ მოიხადა ლეჩაქი, თვალმარგალიტითა და ლალებით შემკობილი, რომლის თავზე დახურვაც იყო მიზეზი მისი დაგვიანებისა, გადაახურა თავზე ხახულის ღვთის-მშობელს და სთქვა: „მე აღარა ვარ ღირსი, რომ ეს ლეჩაქი თავზე კიდევ მეხუროსო“²⁾.

ასეთი საჯვარელი მეფე იყო თავის ერისა თამარი. ის გამეფდა 17 წლისა, იმეფა 28 წელიწადი. ის ავად გახდა „დედობრივის უძღურებით“ ნაქარმაგვეში, რომელსაც ახლა ქართლში კარაღეთს ეძახიან. ძლიერ რომ დასნეულდა, ის თბილისში ჩამოიყვანეს ბალდახინით, მაგრამ ექიმებმა რომ ვერა უშველეს-რა, უკანვე წაიყვანეს ნაქარმაგვეს და აქ „დაიძინა თამარ ძილი იგი მართალთა“ 18 იანვარს, 1212 წელს. მან ასახელა და გააძლიერა საქართველო და დაიმარხა მამათა თანა გელათში³⁾.

თამარის სახელმა და დიდებამ აღამაღლა ხალხში ქალის ღირსება და მნიშვნელობა; მიეცა მას სრული თავისუფლება მოქმედებისა; მაგრამ სამწუხაროდ იმათ ვერ ისარგებლეს კეთილად მინიჭებულის უფლებით: ისინი ძალიან თავს გავიდნენ, გაამაყდნენ, გაუტკბათ ცხოვრება იმ ზომამდე, რომ დედობრივი სირცხვილი, ნამუსი, უმანკოება და ერისთვის გულშემატკივრობა დაასუსტეს თა-

1) იხ. Природа и люди на Кав. и Закав. соч. Найдж. стр. 100.

2) იხ. იქვე გვ. 337 და соч. Муравьева „Грузія“.

3) იხ. მატიაწე. გვ. 326, 334 და 335.

ვიანთ გულში. აღმოჩნდნენ „დედანი უწესონი, რომელთათანა აღრევითა“ გაირყვნა დადებულის თამარ მეფის შვილი ლაშა-გიორგი, „რომელი შეაცდუნეს დედათა“. მალალ-წოდებას შემოეპარა რაინდული ცხოვრება, „რათა განიძღონ სიბილწე თვისი“. მემატინე აქ შემდევნაირად მქვერ-მეტყველებს: ვითარცა ერთ დროს ებრაელნი გაძდონენ, განსხვავდნენ, გასუქდნენ და დაუტყვევს გზა ქველმოქმედებისა, პატიოსნებისა და კეთილ-სინიდისიანობისა, სწორედ ეგრე იქმნა ქართველთ საზოგადოებაწიაღ: „განძლეს და იშვებდეს, და მიდრკეს უწესოებად სიძვათა შინა“¹⁾. მაგრამ ამ შექცევასა, სმასა და კამას დიდხანს არ აცალა სიკვდილმა. ლაშა-გიორგი მოკვდა უზომოდ ფუფუნებითი და განცხრომითი ცხოვრებისაგან. გამეფდა მისი და რუსუდანი. მიჰყო ამანაც ხელი თავის ძმის საქციელს. ის დედასავით ძალიან ლამაზი ქალი იყო. ასაკში რომ მოვიდა მცირე-აზიის სულთანი მელიქი და შირვან-შაჰი ეხვეწებოდნენ ქმრობას, მაგრამ იმან უარი უთხრა და ჯვარი გადიწერა იკონიის სულთნის ყილიჯ-არსლანის III-ის შვილზე მოგით-ედდინ-თოღრულ-შაჰზე, რომელმაც ქრისტიანობა მიიღო ამ შიზეზით. მაგრამ იმან ულალატა ქმარს და ეს უკანასკნელი რომ გაუწყრა, მაშინ დაიქირა ის და ჩასვა ციხეში. იმოდენად უნამუსო შეიქნა, რომ არ მოერიდა ქვეყნის განკიცხვას და სრულიად მიეცა თავის გულის თქმათა დაკმაყოფილებას. ტყუილად ხომ არ არის ნათქვამი: „ადამიანის პირის კანი ხახვის შუა გარსზე უფრო თხელია და თუ ერთხელ გაიხა, კამბეჩის ტყავზედ უფრო გასქელდება და შეიქნება ურცხვი“. ასე დაემართა რუსუდანს. ქმრის დატუსალების შემდეგ დაიბარა ოსეთიდგან ორი წარჩინებული გვარის კაცი და მიჰყო ხელი იმათთან უწესოებას, ვიდ-

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 341 და 342.

რე მათთანაც ყოფნით გული არ გაუქსუვდა. მერმე ესენიც გარეკა და დაიბარა განჯის მთავრის შვილი და ახლა იმასთან შეურაცხ-ჰყო საწოლი თვისი. იმ ზომამდე დაჰკარგა მან გრძნობა ზნეობრივი, რომ ამ უცხო თათარს ეხვეწებოდა ქრისტიანობა მიეღო და კანონიერი ჯვარი დაეწერა, მაგრამ იმან უარი უთხრა.

მონგოლებისაგან გამოდევნილმა საქართველოსკენ ჯალალ-ედდინმა რომ შეიტყო ასეთი ქცევა რუსუდან დედოფლისა, მოინდომა მისი ქმრობა და ამ მიზეზით საქართველოს მეფედ გახდომა, რომ რა არის შეერთებულის ჯარებით შევებრძოლები ჩინგიზ-ხანის ჯარებსაო; მაგრამ იმან ცივი უარი შეუთვალა სახელოვანს გმირს. ამისათვის ეს კაცი შემოესია თავის ას სამოცი ათასის კაცით 1227 წელს სამეფოს და სრულიად გააოხრა მისი აღმოსავლეთის მაზრები. ამის გამო საქართველო ძლიერ დასუსტდა და დაუძღურდა. ამ გარემოებამ, ჯალალ-ედდინის შემდეგ, ძლიერ გაათამამა ხვარაზმიისა და იკონიის სულთნები. იმათ მოიწადინეს საქართველოზე გამოლაშქრება. რუსუდანი შეშინდა, და 1233 წელს სთხოვა პაპას გრიგორი მეცხრეს შემწეობა ჯარით და ამ შემწეობისათვის მადლობის გადასახდელად ის დაჰპირდა საქართველოს ეკლესიის შეერთებას ლათინთ ეკლესიასთან. მაგრამ პაპისაგან პასუხმა დაიგვიანა. მაშინ ცბიერმა რუსუდანმა იხმარა პოლიტიკური ხელოვნება. იმან დაუყოვნებლივ სთხოვა იკონიის სულთანს კაიკაბადას მოყვრობა. ეს თანახმა გახდა და ამანაც დანიშნა თავისი ასული თამარი, რომელიც თოღრულ შაჰისაგან ჰყვანდა, მის შვილზე ყიასდინზე, და რომ შეიჯეროს მტრის გული, გაუბზავნა მას მცირე-აზიში მძევლად თავისი ძმის-წული, ტახტის მემკვიდრე, დავითი ~~სოსლანო~~ ეს უკანასკნელი საქმე იმ მიზეზით მოიმოქმედა, რომ თავის შემდეგ საქართველოს ტახტის გადაცემა თავის შვილის დავით-ნა-

რინისათვის ეწადა. ამ სურვილმა შემდეგში გაჰყო სა-
ქართველო ორ სამეფოდ. მემკვიდრის საქართველოდგან
გაშორების შემდეგ, იმან გამოაცხადა თავისი შვილი
ტახტის მემკვიდრედ. იმას ეგონა ამის შემდეგ დავითი-
ყარს იტყვის თავის ნებით ტახტზედაო; მაგრამ ის სცხოვ-
რობდა დიდის პატივით მცირე-აზიაში და სრულიადაც
არა ჰქონდა განზრახვა ხელი აეღო სამეფოზე. ამასობაში
ვადის რამოდენიმე ხანი. რუსუდანი ათხოვებს თავის
ასულს თამარსაც და მზითევში აძლევს აწყვერის ეპარ-
ხიას¹⁾. ამასა და დავითს უყვართ ერთმანერთი და-ძმუ-
რათ, როგორც ნათესავეებს და უზიარებენ ურთ-ერთს
დარდსა და სიხარულს უცხოეთში. ამისათვის დავითი არ
ნაღვლობს. ეს სწყინს მამიდას. ემდურის თავის ასულს
და სთხოვს სიძეს მოჰკლას დავითი²⁾; მაგრამ თამარი
ესარჩლება ბიძაშვილს. ამაზე რუსუდანი ცოფიანდება და
სწერს სიძეს: „ჩემის ძმისწულის სიკვდილი ამისათვის
შსურსო, რომ ქრისტეს სჯულის კანონს არღვევს და ჩემს
ასულს და შენს საყვარელს ცოლს ჰყვარობსო, რის გამო
ისიც მას ესარჩლებაო“³⁾. მაშინ ბარბაროსი მოტყუვდა
და აღძვინდა: დაიქირა ცოლი და ისე სცემა წიხლითა,
რომ სრულიად დააოსა და დაალურჯა, დაულეწა ხატი
და ჯვარი და უბრძანა ქრისტიანულად აღარ ელოცნა და
შიელო მაჰმადიანობა. მერმე დაიქირა დავით სოსლანი და
ზღვაში ჩააგდებინა, მაგრამ სიმართლე მიუძლოდა მას წინ ღ
ამისათვის არ დაიღუპა, რის გამო ის ახლა ორმოში ჩა-
აგდეს, რომლებშიაც მრავლად ბუდობდნენ გველები.

ამის შემდეგ რუსუდანი დამშვიდდა, და ნაცვლად
იმისა, რომ მიაქციოს ყურადღება აოხრებულ სამეფოს
გამაგრებას, ხალხის განათლებას და გამდიდრებას ეპრო-

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 352.

2) იხ. იქვე გვ. 356.

3) იხ. იქვე გვ. 367..

ბითა და სხვა-და-სხვა ხელობის სწავლით, მოიწადინა ევროპის ხალხების ჯვაროსნულ ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღება. აი რასა სწერს ის პაპას: „ჩემი ძმა, საქართველოს მეფე გარდაიცვალა და მას მერმე მე გავმეფდი. ახლა გთხოვთ მაკურთხოთ და დამლოცოთ მეცა და ჩემნი ქვეშევრდომნიცა. ჩვენ მივიღეთ თხოვნა თქვენის მოადგილესი, რომელიც იმყოფება დამიეტაში, რომ ჩემი ძმა მიჰშველებოდა იქ ქრისტიანებს. ის კიდევაც მოემზადა აესრულებინა თქვენი თხოვნა, მაგრამ წყეულნი თათარნი შემოესივნენ ჩვენს ქვეყანას, დიდი ვნება მისცეს ხალხსა და მოგვიკლეს ექესი ათასი კაცი, ჩვენ იმათ არვერიდებოდით: გვეგონა, ისინი ქრისტიანები იყვნენ; მაგრამ როცა შევიტყუეთ, რომ ისინი ქრისტიანნი არ არიან, შევყარეთ ჯარები, თავს დავესხით მათ, ამოვწყვიტეთ ოცდა ხუთი ათასი, მრავალნიც დავატყვევეთ და განვდევნეთ ჩვენის ქვეყნიდგან. აი ამან დაგვიშალა და ვერ აღვასრულეთ თქვენის ლეგატის თხოვნა. ჩვენდა სასიხარულოდ ახლა შევიტყუეთ, რომ თქვენის ჩაგონებით იმპერატორი უნდა მოვიდეს სირიაში, რომ განათავისუფლოს წმინდა ადგილები. უბრძანეთ ჩვენც შეგვატყობინონ, როდის უნდა წამოვიდეს ის, და დანიშნეთ დრო და ადგილი როდის და სად გამოვგზავნოთ ჩვენი სპასალარი იოანე ჩვენის ჯარებითა, რომ უშველოს ქრისტიანებს და განათავისუფლონ წმინდა საფლავი ურჯულთ ხელიდგან. უთუოდ გეცოდინებათ, რომ სპასალარმა იოანემ და სხვათა მრავალთა თვად-აზნაურთაც ჯვრით დაიდამღეს თავი და უცდიან ჯვაროსანთ მოსვლას. ამისათვის ჩვენ გთხოვთ, გამოგვიგზავნოთ საკუთრივ ჩვენ აღმოსავლეთის ქრისტიანებს, ცალკე წერილი თქვენის ლოცვა-კურთხევითა“. ამ წერილზე პაპამაც უპასუხა და აქო წერილში რუსუდანისა და ქართველების სარწმუნოებრივი სიმტკიცე; აგრეთვე შეატყობინა, რომ ფრიდე-

რიკოს იმპერატორი ერთი წლის შემდეგ გამოილაშქრებს თათრებისათვის წმინდა ადგილის წასართმევათო. მაგრამ ეს არ მოჰხდა 1228 წლამდე და ამ წლებს კიდევ რუსუდანს აღარ სცალოდა. 1227 წელს საქართველო ჯერ ჯალალ-ედინმა ააოხრა, მერმე მას მოჰყვნენ მონგოლები, რომელთაც დაიპირეს აღმოსავლეთ საქართველო და სრულიად გაანადგურეს. რუსუდანი გაიქცა იმერეთში. „რუსუდანი ყოვლადვე დაემკვიდრა ლიხთ იქით და ვერღარა გადმოვიდეს ლიხთ აქეთ¹⁾. ამისათვის აღმოსავლეთ საქართველოს ყურს აღარ უგდებდა. ამასობაში მონგოლები დასეირნობდიენ საქართველოში და არბევდნენ ხალხს. ისინი არ წყნარდებოდნენ, რადგან რუსუდანი არ ურიგდებოდა იმათ. რადგან თავად-აზნაურობას არ ეწადა მისი შვილის გამეფება, ის ჯიბრზე არ ისმენდა მის ვედრებას შეპირებოდა მტერს, და ვიდრე მისი შვილი არ აღიარა თავადობამ ტახტის მემკვიდრედ, არ დაემორჩილა მას. ამის შემდეგ სთხოვა რუსუდანმა მონგოლებსაც, რომ მისი შვილი მეფედ აღიარებინათ. ისინი თანახმა გახდნენ, და დაიბარეს თავისთან დავით-ნარინი; მაგრამ მონგოლებმა ის აღარ გამოუშვეს. რუსუდანს ეს ეწყინა, და „ტკბილისა შვილისა თვისისა ნაღვლითა მწარედ ილეოდა, დასნეულებული გადაიცვალა თბილისს²⁾).

ამის შემდეგ შეიყარნენ თავადნი; სარგის თმოგველი, ათაბაგი შანშე, ვარამ გაგელი, ყვარყვარე ჯაყელი, და სხვანი, სთხოვეს ნოინებს დაეხსნათ დავით სოსლანე პატიმრობიდან და გაემეფებინათ. ვარამ გაგელმა და სარგის თმოგველმა ის მოიყვანეს მცირე აზიიდან საქართველოში, მაგრამ ნოინებმა გაგზავნეს ყაენთან ჩი-

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 360.

²⁾ ქორონიკონი არის ნაჩვენები 451, რომელიც უდრის 1233 წელს, მაგრამ ის გარდაიცვალა უფრო გვიან. ჩენის აზრით 1239 წელს.

ნეთში, საცა იმყოფებოდა რუსუდანის შვილი დავით-ნარინიცა. იქ ისინი დიდხანს დარჩნენ, რადგან მონგოლებმა არ იცოდნენ, რომელი მათგანი გაემეფებინათ. ბოლოს ორივეს დაუმტკიცეს მეფობა, რადგან იმერეთის თავად-აზნაურობას უყვარდა დავით-ნარინი, აღმოსავლეთის---საქართველოსას---დავით ~~ნარინი~~ ესენი პირველ ხანებში თანხმობით მეფობდნენ: მაგრამ გავიდა დრო, აეშალნენ ერთმანერთს. მაშინ ნარინი გადავიდა იმერეთში, გამეფდა იქ და გაცალკევდა საქართველოსაგან. ამას შეუდგა მტრობა და ელიტეს ერთმანერთი აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ქართველებმა, და ამან ისე მოაბეზრა ხალხი, რომ სიგელის შედგენით გაჰყვეს საქართველო ორ სამეფოდ ¹).

აი ასეთი შედეგი ჰქონდა რუსუდანის მეფობასა და მოქმედებას. ამის შემდეგ ნელ-ნელა ჩაესვენა საქართველოს პოლიტიკური თავისუფლების ვარსკვლავი სამარეში. მართლს ამბობენ ნასწავლნი კაცნი: „დედა-კაცთაგან სამეფონი კიდევ აღყვავდებიან და კიდევ დაემზობიანო«. ჩვენ უკვე ვსთქვით, რომ ქართველთ ერთობა და სამხედრო დიდება მათ ალაშენეს და ახლა ეხედავთ, რომ იგი ერთობა მათვე დააქციეს.

ამის შემდეგ საქართველოს ბედიც და უბედობაც ქალების ხელშია. მეფეებს ისე ატრიალებენ, როგორც ენებებათ. მათ გაიტაცეს თავიანთ მაგალითით მონგოლთ ქალებიც. აი რაებსა სჩადის ჯიგდანათუნი, ცოლი ~~დავით~~ ~~სოსლანისა~~

სამეფოს ორად გაყოფის შემდეგ მეფე თავის ჯარებით ყაენთან წავიდა, რადგან დაებარებინა. სამეფოს გამგეობა მან ჩააბარა თავის ცოლს და პირველს ვეზირს ჯიქურს. ეს კაცი მეფის ძლიერ ერთგული იყო და ქვეყ-

¹) იხ. ქართ, ცხოვ. გვ. 193.

ნის კარგად გამგეც. მის დროს ქურდი და ავაზაკი არ მოპოვებოდა სამეფოშიო. ამბობს მატთანე. ამანვე აღუშენა მეფეს „ისანთა პალატი“, რადგან სამეფოს დიდი შემოსავალი ჰქონდა მისივე „ჯიქუერისა მეცადინეობით. მაგრამ ვერც ეს კაცი გადურჩა დედა-კაცის გავლენას. ჯიგდა-ხათუნის ¹⁾ ბრძანებით იმან დაიჭირა კახეთის გაღმა მხრის მთავარი თორღუა, გატეხა ფიცი, წააყვანინა კლდე-კარს და კლდეზე გადააჩეხინა თვინიერ მეფის ცნობისა. დედოფალი ათამაშებს მეფეს, როგორც ენებება. იმას შეილი არა ჰყავს. ამ მიზეზისა გამო ის მეფეს ძალას ატანს მეორე ცოლიც შეირთოს. ის ასრულებს მის სურვილს. მოიყვანა ხასად ოსის ქალი ალაუნ, ამისგან იშვა გიორგი. ჯიგდა-ხათუნმა მაშინვე წაართვა დედას შეილი და თვითონ იშვილა. ამის მერმე ალათუნისაგან იშვა ასული თამარ. ჯიგდა დედოფალმა ესეც წაართვა დედას და მერმე ქმარს დაათხოვნინა სახლიდგან ²⁾; მაგრამ ამის შემდეგ ის მალე მოკვდა. მეფემ შეირთო ცოლად ახლა გვანცა, ქერივი ავაგ ათაბაგისა, რომელიც იყო ცოლ-ყოფილი ივანე ათაბაგის შვილისა. ეს დედა-კაცი რაჟის ერისთვის კახაბერის ქალი იყო. ჯიქური ეწინააღმდეგებოდა მეფეს ამის შერთვისთვის. ამისათვის გვანცა და ის გადაეკიდნენ ერთმანერთს. მაგრამ ჯიქურს ძვირად დაუჯდა მასთან მტრობა. იმან მიიმხრო სუმბატ ორბელიანი და მეფის ლაღატობა შესწამა. მალე დამჯერებელმა მეფემ აღარ გამოიკითხა ჯიქურის სიმტყუნე და სიმართლე, დააჭერინა შუალამისას ეს სახელოვანი კაცი, მოაყვანინა სასახლეში, რომელიც მტკვარს გადაჰყურებდა, გააღებინა ფანჯარა და გადააგდებინა მტკვარში; თვითონ იჯდა მეორე ფანჯარასთან და აზვიადებული უყურებდა

¹⁾ ის იყო მონგოლი, მაგრამ ქრისტიანობდა. როგორც ამბობს ქართ. ცხოვ. გვ. 354.

²⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 355.

.თავის მსხვერპლს. მაგრამ ვერ გადურჩა გვანცაც სამართლის განსჯას. რა საწყაულითაც იმან ჯიქურს მიუწყო სიმართლე, იმავე საწყაულით მიეწყო მასაც. სიმართალე თავისივე ასულისაგან. აი რაშია საქმე:

ამ ხანებში მეფე დავითი აეშალა მონგოლებს. მოუვიდათ ჩხუბი. მეფე დამარცხდა. გვანცა და მის მიერ ნაშობი შვილი მეფისაგან, დიმიტრი, წოდებული შემდეგში თაე-დადებულად, მონგოლებმა ტყვედ წაიყვანეს. ამ დროს ხელში ჰყვანდათ იმათ მეფის პირველი შვილი გიორგიც, რომელიც ალთუნისაგან იყო შობილი. რადგან მეფე აღარ ემორჩილებოდა იმათ, ამისათვის მოინდომეს მეფის ოჯახის მთლად გაწყვეტა. მაშინ შეშინებულმა გვანცამ თავისი შვილი დიმიტრი ერთს სახელოვან ნოინის ცოლს, რომელიც უშვილო იყო, კალთაში ჩაუდო და სთხოვა გადაერჩინა სიკვდილისაგან, და უთხრა, რომ ის არის დავით წინასწარმეტყველის ჩამომავალი. თხოვნა შეუსრულა ნოინის ცოლმა, წაესარჩლა დიმიტრის და გადააარჩინა დინასტია სიკვდილს. მაგრამ გვანცა კი, არ ვიცით, რა მიზეზით, ყველამ მოიძულეს. მისვე საკუთარს ასულს ხეაშაგს, რომელიც მას პირველ ქმრისაგან ჰყვანდა, ისე შეეჯავრა დედა, რომ საწამლავი მისცა და მოჰკლა¹⁾. ასე, გვანცამ დინასტია გადააარჩინა სიკვდილს, და თავისი თავი კი მის სიცოცხლეს ზედ წააქლა.

მეფე დავითმა ახლა მესამე ცოლი შეირთო. ამას ერქვა ესტქან. ის იყო „დიდისა ქარმალონ ნოინის ასული... არც ეს დედოფალი იყო კეთილის სულისა და სინილისისა. მაგრამ რალა მარტო ამაზე ვამბობ: მთელს საზოგადოებას გაუჯდა ძვალ-რბილში ბიწიერება. აღიხოცა ღვთის შიში და მსახურება; გაირყვნა ზნეობა და სინილისი. ამ დროს გარყვნილია მეფეც, დედოფალიც, ბე-

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 195.

რიც და ერიც. დედოფალი ჰყვარობს ბასილი უჯარმო-
ელს. ბერი ჯერ მეფის საწოლს შეეხება, შერმე ხელს
იღებს თავის ხარისხზე და ერისთავბას იჩემებს. მეფე
უწყრება მას და სიკვდილით სჯის, დედოფალს ეს სწყინს
და ქმარს საწამლავს აძლევს და ჰკლავს: როგორ თუ შენ
გამიბედე და საყვარელი მომიკალიო ¹⁾).

თუ გვანცა დედოფალი ორჯელ გათხოვდა, არც
მისმა ასულმა ხეაშაგმა დააკლო რამე. ის იყო მამის ერ-
თა შვილი ²⁾). როცა მისი დედა გათხოვდა მეფესთვან, მა-
შინ მანკაბერდელმა, როგორც ნზრუნველმა ³⁾, ის მიათ-
ხოვა მონგოლს, რომელსაც ერქო ხოჯა-შამშადდინი ⁴⁾.
მაგრამ ეს ქმარი რომ მოუკედა და შვილი არ დარჩა მის-
გან, მაშინ ის დაბრუნდა თავის მამის სამკვიდრებელში,
და რამდენიმე ხნის შემდეგ თავის მზრუნველზე მანკა-
ბერდელზე ჯვარი გადიწერა ⁵⁾. ამ გარემოებას არ ჰქონ-
და საქართველოსთვის კეთილი შედეგი. მანკაბერდელი
უამისოთაც ძლიერ აზღვავებული ⁶⁾ იყო და ამ ქორწინე-
ბამ ის უფრო გააძლიერა. ხეაშაგმა თავისი მამის სამკვიდ-
რებელიც ამას დაუმტკიცა საშვილის-შვილოდ. ამის გამო
მეფემაც თავის მზრით მისცა მას სიბღივნობა (импе-
риальное государство), რადგან ეს თანამ-
დებობა სიცოცხლეში იმის სიმამრს აევაგს ექირა და ახლა
მისი ასულისა და ქონების მემკვიდრედ გახდა. ამ გვარს
შემთხვევაში ქალებს ისეთი უფლება ჰქონდათ, როგორც
მამა-კაცებს. თუ მამას ვაჟი-შვილი არ ჰყვანდა, მამულე-
ბი მთლად ასულს ეძლეოდა. ასე მოჰხდა ახლაც. ამ კა-

1) იხ. იქვე გვ. 399, 409.

2) იხ. იქვე გვ. 388.

3) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 388.

4) იხ. იქვე გვ. 398.

5) იხ. იქვე გვ. 412.

6) იხ. იქვე.

ნონის წყალობით მანკაბერდელმა დიდო მამულები შეიძინა. რადგან ქალებს ჰქონდათ მართლიერება მამის უძრავი და მოძრავი ქონებისაგან წილი მიეღოთ გათხოვების დროს ამისათვის მოინდომა მეორე ცოლის შერთვაც, და წადილი კიდევაც აღისრულა. იმან შეირაო ახალციხელის ასული, და მზითევში მიიღო „ყარსის მიმდგომი ქვეყანანი“. ახლა ის უფრო გამდიდრდა და გაძლიერდა. ის შეიქმნა ახლა ამირ-სპასალარიც, სიბდივანიც და ქვეყნის გამგებელიც. საქართველოს შესახებ მონგოლები ყველაფერს იმას ეკითხებიან. თვით მეფეც იმას პატივსა სცემს და ერიდება მის წყენას. მაგრამ მისი ხარბი თვალი ჯერ კიდევ არ არის გამაძღარი. იმას უნდა იშოვოს თელავი და ბელაქანიც; მაგრამ მეფე არ აძლევს. მაშინ იმან განიზრახა მეფე დიმიტრის დაზე ჯვარის დაწერა, რომ რა არის ამ გზით შეიძინოს თელავიც და ბელაქანიც. მაგრამ მეფის და თამარი არღუნ მონგოლის შვილსა ჰყვანდა ცოლად. მის სასიხარულოდ ქალს არ უყვარდა თავისი ქმარი, და სცხოვრობდა იმასთან მხოლოდ იმისათვის, რომ ის საქართველოში იმყოფებოდა; არც თხოვდებოდა იმაზედ, თუ მას პირობა არ მიეცა, რომ აქ იცხოვრებდა. მაგრამ მონგოლს მამა არღუნი რომ მოუკვდა, ცოლი დასტოვა თბილისში, თვითონ წავიდა მამის სამძიმარზე მონგოლეთში. რამდენიმე ხნის შემდეგ დააპირა თამარის წაყვანაც; მაგრამ ქალი უარზე შედგა, რადგანაც „ჰმაგდა მისი სარწმუნოება“, და არ უყვარდა. ის გაიქცა მთიულეთში. ასტყდა ამაზე საჩივრები ყაენთან, ბევრს ეცადნენ წაყვანას, მაგრამ თამარი ვერ დაითანხმეს. მაშინ მანკაბერდელმა შეატყობინა ყაენს და სთხოვა მეფის დას ქმარი, არღუნის შვილი აღარ სწადიანო. ყაენი დათანხმდა ამ ცოლ-ქმართ გაყრაზე, რადგან მონგოლებს ასეთი ჩვეულება ჰქონდათ: „როცა ქალი და ვაჟი ცოლ-ქმრობაზე დათანხმდებოდნენ, მაშინ ქალი გა-

იქცეოდა რომელსამე ნათესავთან და იქ დაიშალებოდა. სიძე მოვიდოდა და სთხოვდა საცოლოს, მაშინ სიმამრი ეუბნებოდა მას: ჩემი ქალი შენ გეკუთვნის, წადი მოძებნე, საცა იპოვი, წაიყვანე“¹⁾. არლუნის შვილმა თამარი ეძება და რომ ვერ იპოვა ეს ამბავი შეუდგა. თამარი გამოიხსიდა, და მაკაბერდელმა შეირთო ცოლად. მაშინ მეფემ მისცა მას თელავიც და ბელაქანიც. მაგრამ როცა სალუნი მანკაბერდელი მოკვდა, დიმიტრისავე თხოვნით მის შვილს ხუტლუ-შას ანუ ხუტლუ-ბუღას მონგოლებმა ჩამოართვეს ავაგ-ათაბაგის მამულები და მისცეს მასვე დიმიტრის. ეს იწყინა ხუტლუ-შამ და მოაკვლევინა შემდეგში მონგოლებს მეფე დიმიტრი თავდადებული“²⁾.

სამი ცოლი, რასაკვირველია, მართო სალუნ მანკაბერდელს არა ჰყვანდა. ამაში შონაწილვე იყო დიმიტრი მეფეც. ამასაც სამი ცოლი ჰყვანდა ერთად. პირველი იყო ტრაპიზონის იმპერატორის ასული, მეორე იყო თათრის ქალი სოლღალა, მესამე ბექა დიდის ჯაყელის ასული ნათელა. როცა დიმიტრი მოჰკლეს მონგოლებმა, ესენი სამივენი თანა ჰყვანდა თავის შვილებით. ამათ დამალეს თავიანთი შვილები და თვითონაც დაიმაღნენ, რადგან ყაენს იმათი დახოცვაც ეწადა³⁾. ასე ამ სახით დედაკაცებმა კიდევ გადაარჩინეს ღინასტია სიკვდილს.

მაგრამ შესანიშნავია, რომ მატთანეს დამწერი საქართველოს ამ დროს ზნე-გარყვნილობას დედაკაცებს აბრალებს. რათ იყო მეფე ლაშა-გიორგი და მის დროინდელი საზოგადოება გარყვნილიო?—ამისათვის რომ ის შეაცდინეს უწყესო და უზნეო დედაკაცებმა, „რათა გა-

¹⁾ იხ. Начало цивилизации Леббока გვ. 81.

²⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 420, 423, 424.

³⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 425.

ნიძღონ სიბილწე თვისიჲ ¹⁾. რად შეირთეს დიმიტრი მეფემ და სხვებმა სამ-სამი ცოლიო?—ამისათვის რომ ჯდედათა შეაცდინეს სოლომონისაებრ, და ურიცხვითა კეთილითა აღვსებულნი სიბოროტედ მიდრკაჲ ²⁾. მაგრამ განა მართალს ამბობს მატთანე? განა დედა-კაცები ატანდნენ ძალას მამა-კაცებს: არ იქნება თუ თითომ სამ-სამი არ შეგვირთეთო? მამა-კაცს ჰსურს სამი ცოლი ჰყვანდეს ერთად, და შეძლებაც ამის ნებას აძლევს, და აბა დედა-კაცი აქ რაშია დამნაშავე!? საზოგადოებაში გარყვნილების გამავრცელებელნი ისინი კი არ არიან, არამედ მოცალეობა, უხობა პურისა და ღვინისა. აი რას ამბობს ამის თაობაზე ქართლის ცხოვრება ერთ ალაგას: „ნათესავი ქართველთა ორგულ ბუნება არს პირველიდგანვე თვისთა უფალთა. რამეთუ რა-ყამს განდიდნეს, განსუქნეს, და დიდება ჰპოონ და განსვენება, იწყებენ განზრახვად ბოროტისა, ვითარცა მოგვითხრობს ძველი მატთანე ქართლისა და საქმენი აწ ხილულნიჲ ³⁾. რასაკვირველია, ამით ჩვენ ის არა გვსურს ვსთქვათ, რომ ქალები უცოდველნი არიან ამ შემთხვევაში, მაგრამ მაინც თამამად ვაღვიარებთ, რომ ჩვენში ისინი ჰსჯობნებიან მამაკაცებს. იმათი ლეჩაქი ისე დასაძრახისი არ არის, როგორც რომ მამა-კაცის ქუდი. ამ მოხსენებულს ზნეობა-გარყვნილს, დაცემულს და ბნელით შემოსილს დროს ქართველთ საზოგადოებაში ისევ იმათი ლეჩაქი ბრწყინავს, ისევ ისინი მეცადინეობენ მოიპოვონ მალამო საზოგადო სწეულების მოსასპობლად და ხდებიან, როგორც ერის ზნეობის დამცველად, აგრეთვე ერთობისა და პოლიტიკურის თავისუფლების აღმადგენელად. აი ფაქტები მათის მოღვაწეობისა:

¹⁾ იხ. იქვე გვ. 341.

²⁾ იხ. იქვე გვ. 418.

³⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 260.

1289 და 1318 წლებს შუა 29 წლის განმავლობა-
ში მოქმედებენ საქართველოს სასარგებლოდ სამცხე-
კლარჯეთის მთავარი ბექა დიდი და ამისი კოლი ვახახი.
ამ ბედნიერ კოლი-ქმართ ბატონობის დროს მტერმა არც
თავის-თავს მისცა მოსვენება, არც ქართლ-კახეთის ერი
მოასვენა. მშვიდობიანობა იყო მხოლოდ ამათ სამფლო-
ბელოში. აწიოკებულ-დაწიოკებულმა ხალხმა რამდენიმე
წლის განმავლობაში ვერც მოხნა, ვერც მოთესა. ამი-
სათვის ქართლში და კახეთში პური არსად მოიპოვებო-
და, რაგინდ ფასი შეეძლიათ. ისე გაძლიერდა სიმ-
შილი, რომ არა წმინდის ლემს დაურიდებლად სკამდნენ,
აი ამგვარს უღმობელს დროს ბექა და მისი კოლი ვა-
ხახი მიიწვევენ ქართლის ხალხს სამცხეში, აძლევენ პურს
ზოგს ფასით, ზოგს უფასოდ; ვინც სრულიად ღარიბი და
უსახლ-კაროა, ასაზრდოებენ თავისევე სამფლობელოში.
„ფრიადსა და უზომოსა მოწყალებასა აძლევედა მეუღლე
ბექასი ვახახი, რომელიც იყო ყოვლითურთ შემკობი-
ლიო, ამბობს ქართ. ცხოვრება¹⁾“. „იგი იყო აგრეთვე
ობოლთა და უღონოთა აღმზრდელი“²⁾. აქ სიტყვა „აღ-
მზრდელი“ ნიშნავს იმას, რომ სახელოვანნი კოლი-ქმარნი
ობლებსა და ღარიბებს საქმლითაც ასაზრდოებდნენ და
და წერა-კითხვასაც ასწავლიდნენ. ამ განზრახვით იმათ
მიიწვიეს სასახლეში საქართველოს ყოველს კუთხიდგან
განსწავლულნი მღვდელნი, ბერნი და ეპისკოპოსნი და
ასწავლიდნენ ერს ღვთის სჯულსა და კანონს. ამ სასარ-
გებლო მოქმედებას ვახახმა მაშინ უფრო მოუმატა, როცა
მოუყვდა ქმარი. გაღარიბებული მტრისაგან მონასტრები
იმან გაამდიდრა სასმელ-საკვებავით. რასაკვირველია, ამას
იქმოდა იმ განზრახვით, რომ დაეცვა სამშობლო ქვეყნის

¹⁾ იხ. იქვე გვ. 437.

²⁾ იხ. იქვე გვ. 413.

არსებობა, დიდება და სალოცაენი. ამავე დროს იმანა და მისმა ასულმა ნათელამ დაუწყეს აღზრდა ტახტის მემკვიდრე გიორგი ბრწყინვალეს (მეხუთეს). იმას ისეთი აზრები და ფიქრები გაუხსნეს და ისეთი მიმართულება მისცეს, რომ შემდეგში, როცა მეფედ გახდა, შეართა მთელი საქართველო თავის სკიპტრის ქვეშ, განათავისუფლა მონგოლთაგან, და ამისთვის იწოდა „გიორგი ბრწყინვალედ“. აი რას ამბობს. ამ მეფეზე ვახუშტი: „იყო ივერია დაფანტული, სამეფოდ, სამთავროდ და საერისთაოდ დაყოფილი. ამან სიბრძნე გონიერებითა და ძლიერებითა თვისითა კვალად შემოკრიბნა და დაიმორჩილა; ვითარცა აღმაშენებელმან აღაშენა ქვეყანანი. სჯული და სამოქალაქო წესნი გააბრწყინა, ეკლესიანი დარღვეულნი და მოოხრებულნი აღაშენა და განაახლა; რანი, მოვაკანი და შირვანი მოხარკე ჰყო თვისად; სძლო ყოველთა, სადა ჯერ იყო, ბრძოლითა და ძლიერებითა, და სადა საჭირო იყო, სიბრძნე-გონიერებითა და მეცნიერებითა თვისითა დაამშვიდა“¹⁾. აი ამას გამოელოდნენ ბეჟა დიდი და მისი ცოლი ვახახი სამეფო ტახტის მემკვიდრის რიგიანად აღზრდისაგან: ეს ეწადათ, ესა ჰქონდათ გულში, როცა ისინი მეცადინეობდნენ ყაენთა წინაშე, რომ ჯერ მცირეწლოვანი გიორგი საქართველოს ტახტის მემკვიდრედ ეცნოთ და ვიდრე ყრმა იყო ის, ბეჟა „მოძღვრად და საქმისა მოურავად“ დაეყენებინათ. ამათ არ უნდათ, რომ უცოდინარი, გამოუცდელი და უსწავლელი კაცი მეფედ გახდეს. ამისათვის ზრდის იმას, როგორც რიგია, შთაგონებს აზრს, რომ საქართველოს გაძლიერებისა და კეთილ-დღეობისათვის საჭიროა ერის გაერთება და თანხმობა. და აი როცა ეხსნება მას კკუა-გონება, ეფურჩქნება ფიზიკური ძალანი, მაშინ მას ემორჩილებიან ბეჟას

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 450.

შეილებიც და გამოჰყავთ მოქმედების ასპარეზზე, როგორც მეფე საქართველოსი. ამ სახით, საქართველოს გაერთება ერთ მეფის გამგეობის ქვეშ ისევ დედა-კაცების შეცადინეობით მოჰხდა, და მათმა ლეჩაქმა, მათმა ოსტატობამ, მზრუნველობამ კიდევ ალაღინა სამშობლო ქვეყნის პოლიტიკური ერთობა და ძლიერება.

ამის შემდეგ სამშობლოში იწყო მოშენება, მოკეთება და აღყვავება. ის ჩადგა კეთილად აღორძინების კვალში. ამის მერმე ერთ-ხნობით მეფენიც კარგნი იყვნენ. მაგრამ აქ კიდევ მძლავრი მტერი შემოეჯახა საქართველოს და წინ გადაეღობა ცხოვრების გზაზე. მოვიდა ლენგათემური. შეიდჯერ აიარა და ჩაიარა საქართველო სიგძეზე და სიგანეზე, და რადგან დაუძინებელი მტერი იყო ქრისტიან ხალხებისა, საცა კი შემოჰხვდა რამე შენობა, დააქცია და ქვა-ქვაზე აღარ დასტოვა. ქვაბთახევის მონასტერში შეხიზნული თავად-აზნაურთ ცოლნი და მონოზნები დაატყვევა და მოიწადინა მათი გამაჰმადიანება, მაგრამ ქალებმა უარი უთხრეს, — მამა-პაპურს ქრისტიანულს სარწმუნოებაზე ხელს არ ავიღებთო. ამაზე თემური დაემუქრა — ყველას დაგზოცაეთო, მაგრამ ქართველთა დედათა სიმტკიცე ხასიათისა ვერ გასტეხა. განრისხდა ბარბაროსი; შეჰყარა ყველანი ერთად, შეაბა ეყენები ტანზე და სამასხაროდ გამოიყვანა ჯარში: ეგონა ამით გასტეხდა მათს სიმტკიცეს. ამ დროს ერთმა დედა-კაცმა სთქვა: „ვაი ჩვენ დედაბრობასა! ეს რა გვეელარუნებიანო“. ამითაც რომ ვერას გახდა მტერი, მერმე შეუკრა ყველას ხელ-ფეხი, დააწყობინა ზედიზედ ეკლესიის შუა ალაგას, წაუკიდა ღეთის ტაძარს ცეცხლი და ქრისტეს მოსაენი ყველანი დასწვა ¹⁾). მართალია, ქართველებმაც იმას მაგიერი გადაუხადეს: ერთ ღღეს ბაგრატი მეფემ

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 454.

იმას 12¹ ათასი რჩეული ჯარის კაცი ამოუწყვიტა, მაგრამ მიანც ამ ღვთის-რისხვა კაცმა ისე გაღეწა სამეფო, რომ ვერანად გაჰხადა; დაირღვა სამეფო წესი, მოისპო ერთობა, მთავრებმა დაიპყრეს ქვეყნები და მოიწადინეს თავთავისად ცხოვრება და მართვა ქვეყნისა. აი ახლა იყო კიდევ საჭირო კჳუიანი და გამჰკრიახი მეფე, რომ მოესპო მიზეზნი ერის განყოფისა და გაცალკეეებისა: ამ აზრს მიჰხვდნენ დედაკაცები და შეუდგნენ მეფე გიორგის შვილის მცირე-წლოვანის აღექსანდრეს აღზრდას. ის აღზარდა „მრავალისა ქირნახულითა“ ბებიაშ, ქუცნა ამერიჯიბის მეულლემ¹⁾ და გაუხსნა სამეფოსთვის საჭირო კჳუა-გონება, რის გამო საქართველო ერთხელ კიდევ შეერთდა. ამავე დედა-კაცმა დაიწყო მოშენება მცხეთის ეკლესიისა, რომელიც თემურ-ლენგს დაექცია, მაგრამ ვერ დაასრულა—ავად გახდა და სიკვდილის დღეს მიანდო მისი დასრულება და შეკაზმა სამკაულითა მეფე ალექსანდრე პირველს. შესანიშნავია, რომ შემდგეშიაც ეს ეკლესია დედა-კაცებმა განაახლეს, როცა ის კიდევ მტერმა დააქცია. შესანიშნავია აგრეთვე, რომ სიონთა ღვთისმშობლის ეკლესიის აღშენება სულ პირველად დაიწყო მეფემ გურამმა, მერმე განაგრძო ერთმა ქვრივმა დედა-კაცმა, და როცა ესეც მოკვდა, შეასრულა მთელმა ერმა „და მთავარმა ადარნასემ²⁾“. ასე ამ მხრით დედა-კაცის მეოხებით ერის ცხოვრება დაადგა ისევ კეთილ აღორძინების გზას: ბებიასაგან აღზრდილი მეფე ალექსანდრე მხნე და ქვეყნის კეთილდღეობისთვის მზრუნველ კაცად გამოდგა. მან აღაშენა დაქცეული ეკლესიები, შეამკო სამკაულითა, „შეკრიბა მრავალნი წმინდანნი და პატრიოსანნი მონაზონნი და მოწესენი“, განუახლა ეკლესიებს სიგე-

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 473.

2) იხ. ივევე გვ. 164.

1) იხ. გეოგრ. ვახუშ. გვ. 188.

ლები. მოაშენა გაოხრებული სოფლები, ციხეები და ყოველნი ქრისტიანენი ფრიალდა მშვიდობასა და მყუდროებასა შინა ამყოფა¹⁾ თავის ბებიის ქუცნა ამირეჯიბის მეუღლის ჩაგონებით, აღზრდით და მის მიერ სამეფო საქმეებში გაწვრთნით და განსწავლით.

აი, ასეთნი ჰქვიანნი, მკოდნენი, გამპკრიახნი და ქვეყნის მარგებელნი იყვნენ ქალები. მათ მიერ იყვნენ აღზრდილნი და გაწვრთნილნი საქვეყნო საქმეებში საქართველოს თითქმის ყველა უუდიდესნი მეფენი. ისინი იღებდნენ მონაწილეობას პოლიტიკურს საქმეებში, ერის განათლებაში და იცავდნენ ხალხის ერთობას და მშვიდობიანობას. ტყუილად ხომ არ არის ნათქვამი ანდაზად: „დედა-კაცმა თუ გაიწია, ცხრა უღელი ხარის უმძლავრესიაო“; დედა-კაცს მანამ ქმარი ჰყავს ამირანია, და როცა ქმარი მოუყვდება, ამირანთა ამირანიაო“. დიად! ჩვენში კაცს არა ჰქონდა იმდენი მნიშვნელობა ერის განათლებაში, რადენიც ქალს. ქალი იყო ოჯახში ზნეობის დამაყარებელი, ხალხის აღმზრდელი და კეთილ-დღეობის გზაზე დამყენებელი. ასეთ მნიშვნელობას აძლევენ იმას ოჯახში და კაცობრიობის საზოგადო ცხოვრებაში ყოველგან პედაგოგიის კარგად მკოდნე პირნიც. პესტალოცის აზრით საზოგადოება ისე კეთილად ვერა ზრდის და ვერ სწვრთნის კეთილ-ცხოვრებისათვის ადამიანს, როგორც ოჯახში დედა-კაცი. ხალხს საზოგადო ზრდილობას და გაწვრთნილობას დედა-კაცი აძლევს ოჯახში. მაგრამ ეს აზრი ამის მოწაფემ ფრებელმა უფრო გარკვევით ახსნა და დაამტკიცა. მისი აზრით დედა და დედა-კაცი არიან ნამდვილნი ხალხის მწვრთნელნი და განმანათლებელნი; იმათ მოჰყავთ ხალხის ცხოვრება მოძრაობაში; იმათ ხელშია ყმაწვილობაში კაცის ბედი და უბედობა,

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 473 და 474.

და მისი მომავალი. სწორეთ ასეთი იყო ქართველ ქალე-
ბის ისტორიული მნიშვნელობა წარსულში, მისი მოქმე-
დება, ვიდრე საქართველო სამ სამეფოდ გაიყოფებოდა.
რანი იყვნენ დედა-კაცი მეთხუთმეტე საუკუნიდგან, რა
მონაწილეობას იღებდნენ ერის ისტორიულ ცხოვრებაში,
ამას კიდევ ამ ისტორიულის სურათების გაგრძელება
გვეტყვის.

საქართველოს სამ სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ და-
ყოფის შემდეგ ქართველი ქალების მოქმედება უფრო
ცხადად არის აწერილი მემატიათაგან. ვახუშტი თავის
ისტორიაში და გეოგრაფიაში არ ივიწყებს ქალებსაც. ის
შეეხება მათს მხნეობას, ახოვანებას, საქციელს და ზნეს.
როცა კაცებზე ლაპარაკობს, მაშინ იმათაც არ ივიწყებს.
იმის აზრით კაცი და ქალნი არც მამაცობით, არც მხნე-
ობით, არც ტანადობით ერთმანერთს არ დაუვარდებო-
დნენ. იმათ ორივეს ჰქონიათ ერთნაირი მიმართულება,
იმათ ორივეს ერთნაირად აწუხებდათ სამშობლოს ბედ-
ნიერება და უბედობა.

1 თავის გეოგრაფიის მე-6 და 64 კაბადონებზე სა-
ქართველოს ყველა კუთხის ქალებზე ვახუშტი საერთოდ
ამბობს: „ქალნი არიან მშვენიერნი, ჰაეროვანნი, შავ-
თვალ-წარბთ თმოსანნი, თეთრ-ყირმიზნი, კაცთა და ქალთ
შორის იშვიათია შავგვრემანი და მოყვითანო, თვალ-
ქრელი, წითური და თეთრი. ქალთა აქეთ თმა გადაშვე-
ბული და დაწნული. კაცებზე უფრო მომეტებულად ქალ-
ნი არიან წერწეტნი და წიპლაკი ტანისა. ორივე სქესნი
არიან მხნენი, მუშაკნი, კირთა მომთმენნი, ცხენზე და
მხედრობაში კადნიერნი, მკვირცხლნი, მსწრაფნი, ამაყნი,
ლაღნი, სახელის მეძიებელნი, ასე რომ თავის გამოჩენი-
სათვის არც კაცი და არც ქალნი არ ერიდებიან მეფისა
და ქვეყნის სამსახურს. შესამოსლად ქალებს აქეთ კაბა-
ახალუხი ამოკრილი; აცვიათ ისეთი მკვირვალნი პერან-

გები, რომ ხორცი სჩანს; მათი ამხანაგი აქეთ უპაიკოთ; ფეხთ აცვიათ წულა—მაშია და წელზე არტყიათ სარტყელი, მუხლებზე წვერ-გადმოფენილი. ქალწულ-ქალებს თმის კავეები ლაწვზე აქეთ ჩამოშვებული და თავზე ჰხურაეთ ლეჩაქი. ქმრიან ქალებს ლოყებზე აქეთ ჩამოშვებული ჯერ კავეები, მერმე მსხვილად შეწნული თმა, რომელიც აქეთ და იქით მხრებზე გადმოჰფენიათ. თმას ქვეშ მარგალიტებით შემკობილი ძეწკვი აქეთ ამოვლებული ნიკაპ-ქვეიდან და საქოჩრებზე შეკრული, რომლის ზევიდგანაც მერმე ლეჩაქია გადახურული თავზე. სამკაულნი იციან პრავალგვარნი: ზოგნი თვისნი, ზოგნი სპარსელებისა. ზამთარში იმათ აცვიათ ქათიბი, ტყავი და ტოლომა ბეწული. ქალების ტყავი და კაბა ვიდრე მიწადმდე დასულია.

მაგრამ ვახუშტი არ კმაყოფილდება ამ საერთოდ საქართველოს ქალებზედ გამოთქმულ აზრით. ამის შემდეგ ის ახლა ცალკ-ცალკე ლაპარაკობს ყოველს მაზრის ანუ თემის ქალებზე და ეს ცნობები იმოდენად სასიამოვნო და საინტერესონია, რომ არ შეგვიძლიან არ მოვიხსენიოთ იმ რიგზე, როგორც თვითონ იგი აღწერს კაცსა და ქალს.

მის აღწერით, სამცხე-საათაბაგოს ¹⁾ კაცნი და ქალნი არიან ქართლელების მსგავსნი, მაგრამ უფრო ნელიად და ენა ტკბილად მოუბარნი, ტანოვანნი, მხნენი, შემამერთებელნი, მშვენიერნი და ცოდნა-ხელოვნების მოყვარენი. რადგან ოსმალებს დიდი გავლენა აქეთ საათაბაგოზე, ამისათვის აქაური ხალხი ამ ეამად სარწმუნობასაც იცვლის და ქართულ ზნე-ჩვეულებასაც ²⁾. ამ გვარსავე უბედურობაში არიან ოსმალთაგან ჯავახეთის მცხოვრებნი კიცნი და ქალნიც. ისინი არიან მხნენი და ტანო-

¹⁾ იხ. გეოგრ. ვახუშტისა გვ. 62 და 64.

²⁾ იხ. გვ. 78, 80.

ვანნი, მაგრამ თანაც უზრდელნი, ბრიყვნი და უთავაზონნი ¹⁾). სომხით-საბარათიანოს ქალნი და კაცნი არიან ძლიერნი და მებრძოლნი ²⁾). გუდამაყარისა და მთიულეთის კაცნი და ქალნი არიან ხელოსანნი, მშვილდთა-მომკმედნი, მხნენი, მებრძოლნი და მშვენიერნი; მაგრამ ქალებს ტანისამოსი კარგი არ აცვიათ ³⁾). ქსნის-ხეველნი არიან მხნენი, მებრძოლნი, ამაყნი, იარაღის მოყვარენი. მაგრამ კაციცა და ქალიც ქურდნი, მპარავნი, მცარცველნი და უსირცხვონი ⁴⁾). ცხინვალის ხეობის ქალნი და კაცნი არიან მშვენიერ-ჰაეროვანნი, მებრძოლნი, სირცხვილის მღევარნი, ამაყნი, ერთგულნი ქვეყნისა ⁵⁾). სურამისა და მის გარშემო მცხოვრებნი ქალნიცა და კაციც არიან ტანოვანნი, ამაყნი, მხნენი, შემაერთებელნი, უხვნი, სტუმართ-მოყვარენი ⁶⁾). კახეთის ქალიცა და კაციც არიან მშვენიერნი, ამაყნი, ტანოვანნი, ლაღნი, მეხოტბენი, დიდ-მთქმელნი და შეუპოვარნი მებრძოლნი, უფრო გლეხნი ⁷⁾). იმერეთის კაციცა და ქალიც არიან ცქვიტნი, კისკასნი, ენა-ტკბილნი, მსუბუქნი, ფიცხელნი, მებრძოლნი, შემაერთებელნი და ძლიერნი; მაგრამ არგვეთელები და შორაპნის მცხოვრებნი ჰსჯობიან ბარში მცხოვრებ იმერლობას ⁸⁾). ოკრიბის კაცნი და ქალნი არიან უღონო მუშაკნი და არც მამაცობა აქვთ, მაგრამ თავადნი და აზნაურნი არიან ზნეობიანნი და შემაერთებელნი ⁹⁾). ოდიშის კაციცა და ქალიც თუმცა იმერ-

¹⁾ იხ. იქვე გვ. 152.

²⁾ იქვე გვ. 222 და 224.

³⁾ იქვე, გვ. 234.

⁴⁾ იქვე, გვ. 258.

⁵⁾ იქვე, გვ. 280.

⁶⁾ იქვე, გვ. 286.

⁷⁾ იქვე, გვ. 342, 386, 404.

⁸⁾ იქვე, გვ. 392.

⁹⁾ იქვე, ფგ. 404.

ლებს ჰგვანან სილამაზით, მაგრამ ამათსავით (იმერლებსავით) არც ტანოვანნი არიან, არც ხორციანნი და ამასთანავე არიან მშიშარანი¹⁾. აფხაზეთის ქალიცა და კაციც არიან ნამუსიანნი. ამათ შორის არ იქნების სიძვა, მრუშობა, „რამეთუ დასწვენ შემცოდეთა“²⁾. გურიის კაცნიცა და ქალნიც იმერლებსა ჰგვანან ზნითა და ქცევითა³⁾. ოსების ქალები ვიდრე გათხოვდებოდნენ ნამუსიანები არიან, მაგრამ ქმარს რომ შეერთავენ, მაშინ უთუოდ საყვარელი უნდა გაიჩინონ, რადგან ეს სასირცხო საქმე ქებად მიაჩნიათ⁴⁾.

ამნაირად შეამკობს ქართველ ქალებს ვახუშტი. მაგრამ განა მას დაეჯერება სიტყვა? ვინ იტყვის თავის თავზე ცუდს? იქნება ვახუშტი აქებს იმათ იმისათვის, რომ თვითონაც ქართველია და არ უნდა ქართველ ქალზე ცუდი სიტყვას! რასაკვირველია, შეიძლებოდა ასე გვეფიქრნა, შეიძლებოდა ეკვი შეგვეტანა მის მიერ ქართველ ქალების ქებაში, თუ რომ სხვათაც არ ეთქვათ ამგვარი კეთილი სიტყვა იმათ შესახებ. როცა ამ გვარსავე ქებას ვკითხულობთ ქართველ ქალების შესახებ უცხო მწერალთ თხზულებებშიაც, არ შეგვიძლიან გავამტყუნოთ ქართველი მწერალი. აი რასა სწერს ვახუშტიზე უფრო ადრე ქართველ ქალებზე ფრანგი შარდენი, რომელიც საქართველოში იყო 1671 წელს: „ქართველ ხალხის სისხლი არის უკეთესი მთელს აღმოსავლეთის ხალხების სისხლზე და, შემოძლიან ესთქვა, მთელს ქვეყანაზედაც. მე არ შემინიშნავს აქ უშვერი სახე არც ერთს სქესში. აქაური ხალხის პირის სახე აღბეჭდილია ანგელოზებრივის გამოხატულებით. ბუნებას მიუნიჭებია ქალების უმეტეს ნაწი-

1) იქვე, გვ. 408.

2) იქვე, გვ. 420.

3, 4) იქვე, გვ. 334.

ლისათვის ის სიტურფე, რომელიც სხვაგან არსად იპო-
ვება. მე არ შემემძლო იმათთვის მეყურებინა ისე, რომ
ჩემს გულში სიყვარული არ აღგზნებულიყო. დახელოვ-
ნებული მხატვარიც ვერ წარმოადგენს უმშვენიერესს სა-
ხესა და მოყვანილობას. ქართველნი ქალნი არიან ტანო-
ვანნი, საკვირვლად აგებულნი და წელში განსაცვიფრად
წელილნი; არიან მახვილის გონებისა, ზრდილნი, თავა-
ზიანნი, ამასთანავე ამაყნი და ამპარტყევანნი“. ამის შემ-
დეგ, ვახუშტის დროს, აბბატი იოსებ დელაპორტი, რომელიც
თბილისში იყო 1768 წელს, ქართველ ქალების
შესახებ სწერს შემდეგს: „საქართველოში ყველაფერი
კარგია, მაგრამ ქართველ ქალზე ლამაზი სანახავი აქ არა
არის-რა. მე იმათ რომ ვუცქეროდი, უნებლიედ განც-
ვიფრებაში მოვდიოდი. ამ ქვეყანას შეიძლება კაცმა უწო-
დოს მშვენიერთა სავანედ. როგორათაც რომ სხვა ქვეყ-
ნებში იშვიათად ნახავთ სრულის სილამაზით შემკობილს
ქალს, ისე აქ ძვირად შეგიძლიანთ ნახოთ იმისთანა ქა-
ლი, რომელიც რომ მშვენიერებით არ იყოს შემკული.
თითქმის ყოველს ნაბიჯზე შეჰხედებით მათს გაბადრულს
სახეს. რასაკვირველია, მე ამათ ქებას არ ვაზვიადებ. ძნე-
ლია კაცმა წარმოიდგინოს ისე მოყვანილი, ნაზი, სწო-
რედ აგებული ტანი, როგორიც ქართველის ქალის ტა-
ნია; მათ ამასთანავე აქვთ მიზიდველი და მედიდური
სიარული. ეს მშვენიერნი ქართველნი ქალნი ასე გგო-
ნია მხოლოდ იმისთვის გაჩენილან, რომ ტრფობას ემსა-
ხურონ და სიყვარულით მოხიბლონ კაციო. როცა თვალს
შეაჩვევ მათს თავ-დახურვას, აღარ შეგიძლიან ისე შეჰ-
ხედო მათ, რომ გული ვნებათგან არ აგვესოს...

„მთავართა და დიდებულთა ცოლნი მშვენიერად
შეკაზმულ ცხენებით დადიან და ახალგაზდებს თავზე ჰხუ-
რავთ შლიაპები, რომელთაც გარშემო თავთა და სირმა

ახვევიათ, ბებრებსა და ავადმყოფებს კი ჰხურავთ იალქნები“.

მაგრამ საქმე ის არის, ამ კეკლუცობასთან, სიამაყესა და სიამამაცესთან ჰქონდათ იმათ ზნეობითი ღირსებაც თუ არა? სასიკადულოდ ჩვენდა რასაკვირველია, ბუნებისაგან არ იყვნენ მოკლებულნი ამ თვისებასაც. ისინი იყვნენ შემკობილნი მალაღის გონიერებით, ხასიათის სიმტკიცით და ძალით, ნამდვილის ზრდილობით და მიმზიდველ მიხრა-მოხრითა. ამის მაგალითად ჰოვიყვან სამიოდ თაქტსა.

მეფეს არჩილ მოწამეს ჰყვანდა ასული სახელად შუშანა. ეს ისეთი მშვენიერი ქალი იყო, რომ მისი სილამაზე განითქვა საქართველოს მეზობლად მყოფ სამეფოებში, მისი შერთვა მოიწადინა ხაზარეთის მეფემ—ხაკანმა; მაგრამ მან უარი უთხრა. ეს იწყინა ხაკანმა და, როცა საქართველოს არაბებთან ომი ჰქონდა, გამოგზავნა თავის ჯარები კახეთის დასარბევად, და შუშანას ძალად წასაყვანად. მისი ჯარები მართლაც დაეცნენ კახეთს ანაზღეულად, დაატყვევეს მეფე ჯუანშერიც და მისი დაი შუშანაც, და მიჰყავდათ ჩრდილოეთ კავკასიაში ხაკანთა საცოლოდ. როცა მიიყვანეს დარიალის ხეობაში, შუშანამ უთხრა თავის ძმას: უმჯობეს არს სიკვდილი, რომ პირნათლად და პატროსნების ლეჩაქით წავიდე წინაშე წმინდათა დედათა ჩვენთა, ვიდრე შევიგინო ქალწულება ჩემი წარმართისაგანაო; და ჰქონდა მას ბეჭედი, აღმოუგდო მას თვალი და გამოსწივა იგი, რამე თუ იყო თვალსა მას ქვეშე წამალი სასიკვდინე, და მისვე მას მოკვდა“ ¹⁾.

ამგვარსავე მაგალითს ვხედავთ შემდეგაც. 1554 წელს, მაგალითად, ატენის ციხეში დაატყვევა შახ-თაბაზმა ლუ-

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 184 და 185.

არსაბ მეფის დედა და მრავალნი წარჩინებულნი ცოლნი და მოინდომა დედოფლის გაუპატიურება; მაგრამ დედა-მან მეფისა ლუარსაბისამან იგრძნო უპატიო ყოფა თვისი, შესვა სასიკვდილო წამალი და მოკვდა“¹⁾).

ამ ორივე ფაქტში თავის მოკვლის მიზეზად თუნცა გაუპატიურება არის ნახსენები, მაგრამ, ვგონებ, ზოგი ერთნი ურწმუნონი, რომელნიც ქართველთ ცხოვრებაში ცუდის მეტს ვერასა პპოვებენ კარგსა, გვეტყვიან, რომ ერისაგან ზნეობის მაგრად დაცვის მიზეზით კი არ მოიკლეს თავი მოხსენებულ პირთა, არამედ იმისთვის, რომ ჰძაგდათ მტერთა სარწმუნოებაო. იქნება ამ უკანასკნელმა მიზეზმაც იმოქმედა მათს განზრახვაზე; მაგრამ ჩვენ გვაქვს ისეთნი ფაქტნი, რომელნიც ამტკიცებენ, რომ სიძვა და მრუშობა მაინცა და მაინც მთელს ქართველ ხალხს ძლიერ ეზიზღებოდა. ჩვენ უკვე ვსთქვით, რომ აფხაზეთში როსკიპობით შემცოდეთ ცეცხლში სწვავდნენ. ამათსავეთ მტკიცედ იცავდნენ ზნეს თუშნიც. ზარა იქნების მათ შორის სიძვა ანუ მრუშება, ამბობს ვახუშტი, და უკეთუ იმძლავროვს ვინმე და შეეხოს მას, მოიკლავს თავს დედა-კაცი იგი, და კაცსა მას მოჰკვლენ თუშნი და მცნობნი, და არა ივლტის (კაცი) სხვა ქვეყნისასა“²⁾).

ასე იქცეოდნენ ქართველთა სხვა თემებიც. როსკიპობით დამნაშავეთ ან ქვით ჩააქვავებდნენ ხოლმე, ან არა და ცხვირპირს მოუთხუპნიდნენ ტალახით, შესვამდნენ პირ-უკულმა ვირზე და ისე აატარ-ჩამოატარებდნენ სოფელში, რომ ყველას მათთვის პირში ეფუროთხებიანა.— „ის შესცდება, ამბობს ბ. დიმიტრი ბაქრაძე, ვინც იფიქრებს, ვითომც მხოლოდ გარეგან თვისება ყოფილიყო მიზეზი უცხო ტომთა სურვილისა, რომ ჰყოლოდათ ქართ-

1) იხ. იქვე მე-II ნაწ. გვ. 24.

2) იხ. გეოგრაფ. გვ. 330.

ველი ქალები ცოლად. არა, ჩვენ ეს აზრი გვაქვს და ქვეშაირიტადაც აღვიარებთ, რომ სადაც ბუნება ალადგენს ადამიანის უმაღლეს თესლსა, ანუ, როგორც ევროპიელნი იტყვიან, ტიპსა, რომელიმე ხალხის სისხლითა, იქ მარტო სახის სიმშვენიერე არ არის საკმაო. ამ ტიპს-ბუნება განასხვავებს თვით ზნეობითის ხასიათით, ესე იგი შეამკობს მაღალის კკუა-გონებით, ხასიათის სიმტკიცით და ძალით, ნამდვილის ზრდილობით, სინიღისით და მიმზიდავის მიხვრა-მოხვრითა“¹⁾).

ამგვარის წვრილმანის ფაქტებით, რასაკვირველია, პირდაპირ იმას არ ვამტკიცებთ, ვითომც ქართველი ქალები ყველანი ზნეობიანი ყოფილიყვნენ. თუ რომ ოჯახი არ შეიძლება იყოს უმახინჯოდ, მით უფრო უმეტესი არ იქნება ქვეყანაზე იმისთანა ხალხი, რომ ყველანი კარგნი იყვნენ. ამის თქმა ჩვენ არ შეგვიძლიან. ჩვენი აზრი მხოლოდ ის არის, რომ უწინდელ დროში ქართველი ქალები ეროდნენ ხალხის სამოქალაქო ცხოვრებაში, იმათ ჰქონდათ გავლენა ქართველ ხალხის ისტორიულ ცხოვრებაზე, და რაც ავი ყოფილა იმაზე ავს ვამბობთ, მხოლოდ რაც კეთილია იმაზე კარგს ვამბობთ. ჩვენ არ შეგვიძლიან ფაქტების გადასხვაფერება. ისინი მოგვყავს ჩვენს წერილში და ვხსნით ისე, როგორც გვესმის, როგორც ჩვენი კკუა სკრის.

1513 წელს კახეთის მეფე ავ-გიორგი რომ მოკლა ბაგრატ მუხრან-ბატონმა, მას დარჩა ცოლი და შვიდი წლის ვაჟი ლეონი. დედა იყო ნათესავი გარსევან ჩოლოყაშვილისა, რომელიც ავ-გიორგის სახლთ-უხუცესი იყო. ქართლის მეფემ დავითმა მოინდომა ლეონის დაკერა და ქართლ-კახეთის სამუდამოდ შეერთება ერთ სამეფოდ. მაგრამ გარსევან ჩოლოყაშვილმა და დედამ და-

¹⁾ იხ. „ცისკარი“ III, 1860 წ.

მალეს მკირე წლოვანი ლეონი და ფიცით დააჯერეს მეფის ძმა ბაგრატი, რომ არ ვიცით ლეონი სად არისო. გავიდა ამასობაში ცხრა წელიწადი, მემკვიდრე კახეთისა აღმოჩნდა. მან გამოაცხადა მეფობა და მიიმხრო ხალხი. მეფე დავითს ეს ამბავი ეწყინა, გაილაშქრა და მოადგა მალნარის ციხეს, საცა ლეონი იმყოფებოდა. ციხეში დამწყვდეული ხალხი ძლიერ შეწუხდა და „ლამობდა მიცემასა ციხისასა“. მაგრამ მისმა დედამ ნება არ მისცა შეიღოს დამორჩილებოდა მეფე დავითს. როცა ამ უკანასკნელმა მიუგზავნა დავით იმილახორი და ერთი ვილაც მთავარეპისკოპოზი და სთხოვა მის პირით დაემორჩილეთ, თორემ ციხეში შიმშილით ამოგწყვეტავთო, ციხის მცველნი აღუთქმდნენ მორჩილებას; მაგრამ როცა ლეონის დედმ მივიდა და ეამბორა ხელზე ეპისკოპოზს, უკანასკნელმა უთხრა: „ნუ გეშინიან, ღამესა ამას წავალთ, გამაგრდი“. ამისი მსმენელი დედა ეუბნება ხსენებულს ეპისკოპოზს: „ვარ ძისა მაგრებასა და მიუცემლობასა“ (1). ასე ამ სახით გარსევან ჩოლოყაშვილმა, უცნობმა ეპისკოპოსმა და ლეონის დედამ ჩაშალეს კეთილი განზრახვა ქართლის მეფის დავითისა: ლეონი გადიხვეწა მოსკოვს, საცა ის აღიზარდა და შემდეგ გამეფდა კახეთში (2).

მეფე ლეონი თუმცა ძლიერი კაცი და თავის სამეფოსაც კარგად მოუარა, დაიცვა მტრისაგან, მაგრამ ბევრი ავიც შესძინა საქართველოს თავის მოქმედებით. ამან დაასახლა ქარში ლეკები, რომელთა შემდეგში საქართველოს დიდი ზიანი მისცეს. ამასთანავე ის არ იყო კეთილის ზნის კაცი. ის იყო კაცი მეძავი. ამან შეირთლ ცოლად მამია გურიელის ქალი თინათინ, და როცა ეყოლა მისგან ორი შვილი აღექსანდრე და იესე, შერძე

1) იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. II, გვ. 19, 106, იხ. იქვე გვ. 106. 268.

2) იხ. იქვე გვ. 268.

დაიწყო მეძაობა. მაშინ ზნე-კეთილ თინათინ დედოფალმა აღარ ინება მისი ქმრობა და გაეყარა მას. ლეონი ამაზე ძლიერ ვასწყრა და თან გააყოლა მისგან შობილი შვილებიც. ის მოვიდა შუა მთას, აქ თავის მზითვით აღაშენა მონასტერი, დაუყენა მოძღვარ-მოძღვარი, იყიდა რამდენიმე სოფელი და შესწირა მონასტრის საზრდოდ, და თვითონაც აქ იმყოფებოდა სიკვდილამდე. ეს ამბავი მოხდა 1527 წელს. თითქმის ამავე დროს თინათინსავით მტკიცე ზნე-კეთილობა, გაურყვნელობა და თავის ღირსების დაცვა გამოიჩინა ქართლის მეფის ლუარსაბ პირველის დედამ. 1526 წელს სპარსეთის მეფე შაჰთამაზი ატენის ციხეს, გორის მახლობლად მყოფს მოადგა, აიღო და დაატყვევა დედა მეფისა ნესტანჯარ ღ „მრავალთა წარჩინებულთა ცოლნი“. ხოლო დედამან მეფისა ლუარსაბისამან იგრძნო უპატიო ყოფა თავისი შესვა სასიკვდინე და მოკვდა¹⁾, რადგან ჩვეულებად იყო: „უკეთუ იმძლავროს ვინმემ და შეეხოს დედა-კაცს, თავს მოიკლავდა იგი“.

ნესტანჯარ დედოფლის მკვლელობა შაჰთამაზმა 1578 წ. შეერთო ცოლად ოთარ შალიკაშვილის ქალი (სამცხე-საათაბაგოდგან). ამ ქალს ჰყვანდა ორი შვილი შაჰ-ისმაილი და შახუდაბანდა. შაჰ-თამაზი რომ მოკვდა, სპარსეთის მეფეთ შაჰ-ისმაილი დასვეს. არ ვიცი დედის ჩაგონებით, თუ სხვა რამე მიზეზით, ამან მაშინვე გამოიყვანა საპყრობილედგან ქართლის მეფე სვიმონი და მუხრანის ბატონის ბაგრატის შვილი არჩილი ცოლშვილიანად და მოიყვანა შირაზიდგან ისპაანში. ამის შემდეგ მალე მოკვდა შაჰ-ისმაილი და გამეფდა მისი ძმა შახუდაბანდა (1577 წელს). ამ დროს შემოესივნენ საქართველოს ოსმალები,

1) იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. II, გვ. 24, 281.

ააონრეს და მრავალი ადგილები დაიჭირეს, რადგან გამაჰმადიანებულ სვიმონ მეფის ძმა დავითი ვერ უვლიდა ქვეყანას. ეს ამბავი ძლიერ ეწყინა შალიკაშვილის ქალს. ჩააგონა შვილს მეფე სვიმონი გაენთავისუფლებინა. მიიწვია ის თავისთან, მისცა ჯილდოდ 19,000 მანათი, „ხალათად კაბა, სარტყელი და ტყავი სამურიათა, ოქრო-ქსოვილნი, თაჯი (რომელიც არის გვირგვინი, ზედ ახვევია დოღბანდი, მძიმედ ოქრო-ქსოვილი და ჯილღა თორმეტითა შემკობილი), ხმალი, ხანჯალი, საბუხარი მარგალიტისა და ცხენი ოქროს იარაღრინით შეკაზმული, სურა და ფასი ოქროსი და გამოისტუმრა საქართველოში. მასთან გამოაყოლა ყველა ის ქართველებიც, რომელნიც სპარსეთში იყვნენ დატყვევებულნი. „დედამან შახუღბანდასამან, ამბობს ქართლის ცხოვრება, ასულმან ოთარ შალიკაშვილისამან მოიყვანა მეფე სვიმონ და ვითარცა წესი არს ქართველთ დედათა, ეგრეთვე ჰყო. გამოსტუმრების დროს მან მოახვია სვიმონ მეფის ხმალს თავისი ლეჩაქი და ასე უთხრა: „მოგვიხვევია ხმლისა შენისა ხეტარსა ზედა, შენ იცი და ხმალმან შენმან და მოგვიცემია შენთვის სამეფო შენი საქართველო და სხვაცა მრავალი საბოძვარი; წარვედი და განამაგრე საქართველო, რათა არ წავვიღონ ოსმალთა და იყავ თანაშემწე და ერთგული სახელმწიფოთა ჩვენთა ¹⁾“. ხმალზე ლეჩაქის მოხვევა იმას ნიშნავდა, რომ საქართველოსა და სპარსეთს შორის დედა-კაცის შუამდგომლობით სრული და დაურღვეველი მშვიდობიანობა, უვნებლობა და ერთობა დამყარდაო ²⁾.

1) ეს ჯილდო ეძლეოდა შემდეგში სპართაგან ყველას, ვინც საქართველოში გამეფდებოდა ხოლმე. იხ. „ქართ. ცხოვ.“ გვ. 26, 28, 293.

2) შაჰ-აბას დიდი ამის შვილის შახუღბანდანდას ძე იყო, ესე იგი, შალიკაშვილის ასული, მას ბებიად მოხვდებოდა.

სვიმონი მოვიდა თუ არა საქართველოში, მაშინვე შეება ოსმალებს და ქართლში გასწყვიტა თათრები. მერმე შეჰყარა იმან კიდევ ჯარები და წარჩინებული კაცთ კოლები და დედოფალი და ავიდა ლილოზე. აქედგან გამოუსივა ქართველობა და თბილისის არე-მარეში რაც საქონელი ჰყვანდათ ოსმალებს, სულ მოატაცებინა. მაშინ გამოუდგნენ ოსმალთ ჯარნი და როცა მოვიდნენ მარჯვე ადგილას, სვიმონმა შეუტია თავის ჯარებით, მოსწყვიტა და ისე გააბნია, რომ კოტანი-ლა დაბრუნდნენ თბილისში. ამ დროს ჰქვერეტდნენ თავიანთ ქმრებს „ჯარნი ქალთა-ჯალაბთანი“ და ამხნევებდნენ და აქეზებდნენ ომისათვის (1).

მართლაც რომ შესანიშნავნი არიან ამ დროს ქალები. ისინი სჯობნიან მამა-კაცებს თავიანთ გულკეთილობით, სულგრძელობით და ადამიანობით. 1561 წელს ზემოხსენებული ქართლის მეფე სვიმონი 1 კახაბერ ყორღანაშვილის ღალატობით სპარსელებმა ბრძოლაში დადატყვევეს და წაიყვანეს. მაშინ ამ მეფის კოლის შმა, შვილი თინათინისა, კახეთის მეფე ალექსანდრე პირველი, ორჯელ თავს დაესხა, ერთხელ კავთისხევში, მეორედ დილომში, თავის დას ნესტან-დარეჯანს 2) და სრულიად წაართვა ქონება. ამასთანავე ასეთი უკადრისობა ჩაიდინა: „სირცხვილთა საფარველველი დედოფლისა, დისა თვისისა, თვით მანვე ალექსანდრემ ააცვა წვერსა ზედა შუბისა თვისისასა“ და ასე წავიდა კახეთში. ამ საქმეში ერივნენ ამილახორი და ქსნის ერისთავი. ასეთი შეურაცხ-ყოფა, რასაკვირველია, უზომოდ ეწყინა მეფესაც, დედოფალსაც და კეთილ-გონიერთ კაცთაც. მეფე რომ დაბრუნდა სპარსეთიდგან, მოიწადინა მაგიერის გადახდა ყველა მტრები-

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 30.

2) ეს დედოფალი ალექსანდრე მეფის გერი და იყო.

სათვის და მომეტებულად ამ შეურაცხყოფისათვის. იმან უკვე დაიჭირა ამილახორი ბარძიმი. ეს ამბავი რომ შეიტყო, ძლიერ შეშინდა ქსნის ერისთავი ელისბარი, დაუყონებლივ მოვიდა დედოფალთან, დაემხო პირქვე, მისცა უკანვე რაც მისთვის წაერთმევა, აგრეთვე ჯარიმად მისცა ახალგორი და მეჯუღა და სთხოვა შენდოზა. თუმცა მეტის მეტად დიდი შეურაცხყოფა მიაყენეს ხსენებულთათვის, მაგრამ სულგრძელობა და გულკეთილობა დედოფალმა შეუნდო მათ და სთხოვა მეფეს, რომ მასაც ეპატიებინა დამნაშავეთათვის. მეფემ არ გატეხა დედოფლის თხოვნა, რადგან ქართველთა წესით დედა-კაცის შუამდგომლობის უარყოფა არ შეიძლებოდა და თავის მხრით იმანაც აპატივა დამნაშავეთ¹). არამც თუ დედოფალი და თავად-აზნაურების კოლნი და ასულნი, არამედ თვით გლეხის კოლნიც სრულის ცნობიერებით შეცადინებდნენ სამშობლო ქვეყნის კეთილ-დღეობისა, ბედნიერებისა და ერთობისათვის. უკანასკნელნი შვილსა და ქმარს განსწირავდნენ განაწილებულს საქართველოს შესაერთებლად. სვიმონ მეფემ მოიწადინა იმერეთისა და სამეგრელოს დაპყრობა და შემოერთება სამეფოსთან. შეჰყარა დიდი ჯარი და გაილაშქრა იმერეთ-სამეგრელოზე. კოლბეურში რომ მივიდა თავის ჯარებით, ერთმა გლეხის დედა-კაცმა სთხოვა მეფეს, ჩემი შვილიც წაიყვანე ჯარშიო.

მაგრამ იმან უპასუხა: „მთვრალ ვარ კაცითა, არა მნებაეს ძე შენიო“. საუბედუროთა მეფე იმერეთში დამარცხდა, გამობრუნდა, მოვიდა ისევ კოლბეურში, დაჰხედა წინ იგივე დედა-კაცი, რომელიც ამ დროს ახოს სთოხნიდა, შეიტყო მისი დამარცხება და უთხრა დაცინვით: „ახლა ფხიზელია მეფე ვსთხოვ იახლოს ძე ჩემიო“. შერცხვენილ მეფეს ძლიერ გაუკვირდა, მაგრამ არა უთხრა:

¹) იხ. იქვე, გვ. 27; 29, 296.

რა და ჩამოვიდა კავთისხევში. აქ ის ჩამოჰხდა ერთს გლეხის დედა-კაცის ოჯახში, რომელსაც ქმარიც და შვილიც მასთან ჯარში ჰყავდა. მან ვერ იცნა, თუ თვით მეფე იყო მის სახლში სტუმრად. ამისთვის ჰკითხავდა მეფისა და მის ომიანობის ამბავს, და აგრეთვე ქმარსა და შვილზე. მეფე უმაღლავს თავს და უპასუხებს—მეფე მშვიდობიანად ბრძანდება და შენს ქმარსა და შვილს კი ვერ ვიცნობო. „რადგან ცოცხალია მეფე, სანაცვლო მისთვის ყოველნი: შვილიცა და ქმარიცა“, სთქვა მამულის მოყვარე დედა-კაცმა. მაგრამ აქ შეიტყო ჯარების დამარცხება, დიდად მწუხარე იქმნა და ტიროდა მეფისათვის უფრო, ვიდრე ქმრისა და შვილისა თვისისა და იტყოდა: „ნეტარ თუმცა ღმერთმან მიხედოს წყალობითა და გვაღირსოს მეფისა სვიმონის ცოცხლებით გამოსვლა და სხვანი ყოველნივე სპანი მისნი ძირისა მისისა სანაცვლო იყოსო.. მეფეს ძლიერ გაუხარდა გულში ერთგულება დედა-კაცისა, არა უთხრა-რა, ნაღვლით სავსე გულით დაბრუნდა სახლში; მერე ქმარი მისი რომ მოუვიდა „იყო წყალობა ფრიადი მეფემან სიტყვითა მის ქალისათა და უბოძა ყმა და სახელო და სხვა მრავალი, და მიერიდგან აზნაურ იქმნა კაცი იგი, რომელ აწცა არიან ქვლივიძენი“¹⁾.

ამავე დროს მოქმედებს სამცხე-საათაბაგოში დედა-კაცი სახელად დედის-იმედი. მუხრანიანთ ჩამომავალი და ცოლი სამცხის ათაბაგისა ქაიხოსროსი“. იგი იყო დედა-კაცი ამაყი, გლისპი, მრისხანე და გაუსინჯავი.. ჯერ ქმრის სიცოცხლეშივე ის ერევოდა სამთავროს მმართველობაში და 1573 წელს ქმარი რომ მოუკვდა და შვილები ჯერ მცირე-წლოვანნი ჰყვანდნენ, მაშინ უფრო გაძლიერდა და მთლად მთავრის უფლება თვითონ მოხ-

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. II, გვ. 112 და 113.

ვექა. ის განაგებდა სამთავროს საქმეებს ისე, როგორც ენებებოდა და ყველას ეშინოდა მისის მძლავრობისაგან. როცა ეს ასე მძლავრად განაგებდა სამცხე-საათაბაგოს, შაჰთამაზმა გამოილაშქრა კახეთზე და ექადოდა ძირიანად მოთხერას და დარბევას. ამ ამბავმა ძლიერ შეაშინა კახეთი და არ იცოდა, რა საშუალებით დაეხსნა თავი მძლავრისაგან. მაშინ აღექსანდრე მეფის სახლთ-ხუცესმა ოთარ ჩოლოყაშვილმა, იხსნა კახეთი შაჰთამაზის დარბევისაგან. მისწერა სამცხე-საათაბაგოში დედის-იმედს წერილი, რომ შაჰთამაზის ცოლის ძმას, ვარაზა შალიკაშვილს, შენი და შენის შეილები ამოწყვეტა განუზრახავს და სურს თვითონ გამთავრდესო. ეს არის მიზეზი, რომ მისი სიძე ეხლა შენზე გამოილაშქრებსო. დედის-იმედმა ეს ამბავი აღარ გამოიკითხა და მოჰკლა ვარაზა.

მისი სიკვდილი ძლიერ ეწყინა შაჰთამაზს, დასტოვა კახეთი, გაილაშქრა სამცხე-საათაბაგოზე, ჯერ ააოხრა მთელი ქვეყანა, მერმე სთხოვა სტამბოლს შეერიგდეთ და საქართველოც ორად გაეყოთო. „გაიყვეს ქვეყანა ჟამსა ამას და შერიგდნენ: დარჩა წილად ხონთქარსა იმერეთი, ოღოში, გურია და საათაბაგო ქართლისა საზღვრამდე. რომელსა აწ თურქისტანად უწოდებენ, ვიდრე ბაღდადამდე, ხოლო შაჰთამაზ დაიპყრა: ქართლი, კახეთი, ერივანი, ქურთისტან აქათი“¹⁾).

ამის გამო ერთ ნაწილს დაუწყეს რბევა ოსმალებმა, მეორეს — სპარსელებმა. ერთმა მოინდომა ქართველები გაათათრება, მეორემ — გაყიზილბაშება. მაგრამ უფრო უუღიდეგი მავნებელი შედეგი ჩოლოყაშვილისაგან დათესილი ღვარძლისა ის იყო, რომ სამცხე-საათაბაგოს თავად-აზნაურობაში დიდი განხეთქილება მოხდა. დედის-იმედისაგან ვარაზა შალიკაშვილის მოკვლამ გაჰყო მთელი სამცხე-

¹⁾ იხ. იქვე. გვ. 258 და 259.

საათაბაგო ორ ნაწილად. ერთი ნაწილი მიემბრო ვარაზას შვილს კოკოლს, მეორე დედის-იმედს. გადაემტერნენ ერთმანერთს დედის-იმედი და კოკოლა. ასტყდა მათ შორის ძლიერი მტრობა. პირველმა დაიწყო მამის სისხლის ძიება. ჟლიტეს დედის-იმედისა და კოკოლას მომხრეებმა ერთმანერთი 1576 წლიდგან მოკიდებული ვიდრე 1625-მდე, ანგრიეს ციხეები, სიმაგრეები ურთი-ერთისა, აუოხრეს სოფლები და სტაცეს ერთმანერთს სიმდიდრე და საქონელი. დედის-იმედი ხან ერთ შვილს შველის ბრძოლაში, ხან მეორეს, ხან მესამეს. სამი შვილი ჰყავს და საცა საქმე გაქირდება, იქ მიეშურება. გაათორებული ძუ ლომსავით იბრძვის, რომ დაამშვიდოს აჯანყებულები. მემატიანე იმას ადარებს ებრაელების გმირ დედა-კაცს, დე. ბორას, რომელიც იყო ებრაელთა მსაჯული და მხედართმთავარი და ებრძოდა ურიათა ხალხოსნობის მტრებსა. ისეთი გაბრაზებული და გაცოფებული ებრძვის შალიკა-შვილებსა და მის დიდძალ მომხრეებს, რომ ბევრგან ამარცხებს მათ და იძულებულ ჰყოფს დაემორჩილდნენ მას. მაგრამ შალიკაშვილი კოკოლა არა წყნარდება. როცა შეატყო რომ დედის-იმედი თავის მოუღალავეს მოძრაობით და მოქმედებით იმასა სძლევს; მაშინ სთხოვს შემწეობას ოსმალეთს. ხონთქარი უგზავნის ჯარებს. შალიკაშვილი და მისი მომხრე თავად-აზნაურობა უთმობს თათრებს ზოგიერთ ციხეებს. დედის-იმედი თავის შვილებით, რომელთა სახელები არიან, ყვარყვარე მანუჩარ და ბექა, ერთ და იმავე დროს ოსმალეებსაც ებრძვის მხნედ და შალიკაშვილს კოკოლას და მის მომხრეებსაც. ბევრგან ამარცხებს მათ და ართმევს სოფლებს და ციხე-სიმაგრეებს. ოსმალეებიც უფრო და უფრო აქეზებენ ამათ ერთმანერთზე, რადგან ჰსურთ ჯერ დაასუსტონ კარგად და მერმე ორივენი ერთად დაამარცხონ და დაიქირონ სამუდამოდ სამცხე-საათაბაგო. ამ განზრახვით ისინი დედის-

იმედსა ჰშველიან, ხან კოკოლას. ამ გვარმა გაჯიბრებულმა ბრძოლამ იქამდე მიიყვანა ეს ორი-ერთმანერთზე გადაკიდებული მხარენი, რომ გამარჯვებისათვის ოსმალებს ელაქუცებიან და უმეგობრდებიან, იმათთან კავშირს იჭერენ და ემორჩილებიან. დედის-იმედი ეწინააღმდეგება ამ განზრახვას, არა ჰსურს აჯანყებულების დამარცხებისათვის სამცხე-საათაბაგოს. ქართველობას დაუკარგოს პოლიტიკური თავისუფლება; მაგრამ შვილი ყვარყვარე, რომელიც მემკვიდრე იყო საათაბაგოსი, სხვაფრივ ჰფიქრობს. იმას ჰსურს თათრებს სამუდამოდ დაემორჩილოს და დამორჩილებით დაამშვიდოს ქვეყანა. ამისათვის ის მიეგება ლალა-ფაშას, რომელიც ამ დროს ქართლში იყო თავის ჯარებით და სვიმონ მეფისაგან დამარცხებული გადვიდა სამცხეში. დედის-იმედმა ის ნახა, მაგრამ რა ილაპარაკეს არა სჩანს. მატთანე მხოლოდ ამბობს: „პატრონი ყვარყვარე ლალა-ფაშას თან გაჰყვა დედის მოტყუებით და აღარ დაბრუნდა... წაუდგა პატრონი დედის-იმედი, ჯაყამდის სდია, ვერ მიეწია, აზნაურის შვილები წაუყენა, ველარ დააბრუნა და დედისა და ცოლ-შვილის გამოუსალმებელი წავიდა, ოლთისი სასანჯახოდ მისცეს“.

ასე და ამ სახით შეარყია სამცხე-საათაბაგოში ქართველების ერთობა, პოლიტიკური თავისუფლება და ქრისტიანობრივი სარწმუნოება ოთარ ჩოლაყაშვილის ხევანჯმა და ხრიკმა. საზოგადოდ საქართველოს პოლიტიკურად დამხობის მიზეზები, თუმცა უფრო აღრევე შეინიშნება, მაგრამ სამცხე-საათაბაგოს დაკარგვა საქართველოსაგან, მისი გათათრება და ოსმალებისაგან დაპყრობა ამ დროიდგან დაიწყო. მის დაკარგვის მიზეზნი გახდნენ უკანასკნელად ოთარ ჩოლაყაშვილი, დედის-იმედი და კოკოლაშალიყაშვილი. აი რანაირად:

დედის-იმედის შვილი ყვარყვარე და ამისი ძმა მანუჩარი 1579 წელს ოსმალებმა სტამბოლს წაიყვანეს.

ამავე წელს მანუჩარს მისცეს ფაშობა და გამოგზავნეს სამცხეში, მისი ძმა ყვარყვარე კი, მემკვიდრე საათაბაგოსი, არ გამოუშვეს სტამბოლიდგან, რადგან ქრისტიანობას არა სტოვებდა. ის გააბატონეს სამცხეში მხოლოდ მაშინ, როცა სტამბოლში ერთ გამოჩენილ მოქიდავეს, ხონთქარის თხოვნით, დაეკიდა და ღონიერად დაახეთქა მიწაზე (1580 წელს); მაგრამ ორი წლის შემდეგ მოკვდა ყვარყვარე. გამთავრდა მისი ძმა მანუჩარი მე-II. ამ დროს დედის-იმედის ჯერ კიდევ ცოცხალია. 1587 წელს ის ნახა შაჰ-აბაზმა და აჩუქა ერეენის მხარეს ხუთი დიდი სოფელი. შაჰ-აბასთან მეგობრობისათვის ოსმალოს ჯარები გასწყრნენ მანუჩარზე, უღალატეს და მოკვლა მოინდომეს მისი, მაგრამ ჩხუბში იმან ფაშები მძიმედ დასჯრა და დაცვა თავისი ქვეყანა აკლებისაგან. ამასობაში დედის-იმედმა კიდევ ამოჰყო თავი. რადგან სპარსეთის შაჰთან კარგად იყო, ამისათვის იმან უშიშრად გაწყვიტა ქართლის მეფის სვიმონის შემწეობით თავის მოღალატენი და დაიპყრო სრულიად სამცხე. მაგრამ აქედგანაც არა გამოვიდა-რა. ამისათვის რომ ამ დროს მესხნი სტოვებდნენ ქართულს წესსა და რიგსა და სჯულსა ოსმალების მძლავრობით. ამასობაში მანუჩარიც მოკვდა, და გამთავრდა მისი შვილი მანუჩარ მე-III. ამის დროს ოსმალებმა არ მოასვენეს საათაბაგო: იკლებდნენ და აოხრებდნენ მას. გაბეზრებული მანუჩარი წავიდა სტამბოლს. იქ დაუმტკიცეს იმას ათაბაგობა; მაგრამ ხონთქარისავე ჩაგონებით ბექამ (ბიძამ) გზაზედვე მოწამლა და მოკლა თავისი ძმისწული. მაშინ ხონთქარმა მისცა ბექას ათაბაგობა და ყოველი საზღვარი სამცხე-სათაბაგოსი და უწოდეს საფარფაშა და პატივი სცეს ორითა თულითა. ამის შემდეგ აღარ ყოფილა სამცხე-სათაბაგოში მთავარი ქრისტეს სჯულითა, არამედ სხდებოდნენ ფაშები.

ამ უკანასკნელ მიზეზისა გამო დიდძალი თავად-აზ-

აზნაურობა გამაჰმადიანდა; ამასთანავე ფაშებმა გამოორეკეს სამცხე-საათაბაგოდგან ყველა მღვდლები, ეპისკოპოსნი და სხვანი სასულიერო პირნი, რომელთაც კი არ უარჰყვეს ქრისტეს სარწმუნოება, გაუქმდნენ ეკლესიანი და მონასტერნი; ზოგი მათგანი დაანგრიეს, ზოგი მეჩითად გადააკეთეს; მრავალთ ქრისტეს მორწმუნეთ გამოიტანეს იქიდგან ჯვარი, ხატნი და ეკლესიის სამკაულნი და დამალეს სახლებში, რომ მალვით მაინც ეღვიარებინათ ღმერთი ქრისტიანულად, რომელთაც არა სურდათ ფარისევლობით ქცევა და დაფარვით აღვიარება ქრისტეს სჯულისა, იმათ დასტოვეს თავისი სამშობლო და გადმოსახლდნენ ქართლში, კახეთში და იმერეთში, და თან მოიტანეს საეკლესიო ნივთნი, ხატნი და ჯვარნი. ამ დროს არიან გადმოსახლებულნი ღიასამიძეები, ავალიშვილნი, ციციანნი, ლეონიძენი და სხვანი. უმეტესი ნაწილი თავად-აზნაურობისა დარჩა თავის ქვეყანაშივე და გათათრდა. ასე მოიქცნენ პირველად თავადნი და აზნაურნი, მერმე მათს მაგალითს მიჰბადეს გლეხთაც. ტყუილად ხომ არ არის ნათქვამი, რომ თევზი აყროლებას პირველად თავიდგან დაიწყებსო. გლეხთ არა ჰსურდათ მამა-პაპის სჯულის დატოვება, მაგრამ მათ ბატონებმა ნება არ მისცეს, დაუწყეს დევნა სჯულზე მტკიცედ დგომისათვის. მაშინ გლეხობის მომეტებულმა ნაწილმა უარ-ჰყვეს მამა-პაპის სარწმუნოებმა, მკირედმა კი დასტოვა საათაბაგო და გადმოსახლდა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის საქართველოში. დაიხოცნენ მწყემსნი და განიბნივნენ ცხოვარნიო. რომ იტყვიან, სწორედ ისე მოხდა. მატთანე ამბობს, რომ მით უფრო უმეტეს ადვილად გაჰქრა ხალხში ქრისტიანობაო, რომ მათ აღარ ჰყვანდნენ მღვდელნი და ეპისკოპოსნიო და ხალხი აღარ ემორჩილებოდა მცხეთის ქათალიკოზსაო. მარტო თავადთა და გლეხთა დედა-კაცები აღდგნენ მტკიცედ მამა-პაპის სარწმუნოებას, მამა-კაცებსა-

ვით აღვილად იმათ თავი არ დაანებეს ქრისტეს სჯულს. „თუმცა წარჩინებულნი მაჰმადიანნი იყვნენ, ამბობს მატრიანე, არამედ კოლნი მათნი და მხევალნი იყვნენ ყოვლითა ქრისტიანენი“. 1647 წელს სტამბოლიდგან მოსწერეს საფარ-ფაშის (ბექას) შეილის-შეილს როსტომ ფაშას, რათა იქმნენ კოლ-შვილნიცა მათნი, რომელნიცა მაჰმადიან არიან --- მაჰმადიანად“. ეს ბრძანება გამოუცხადეს როსტომ-ფაშის კოლს, მაგრამ „მან არა ინება, არამედ აიძულებდნენ ყოფას მაჰმადიანად და ამისთვის დაითმინა მრავალნი ტანჯვანი. მერმე განივლტო, რათა გარდაიგდოს თავი კლდესა ზედა. სცნეს ესე, შეიპყრეს და არა უტევეს, კვალად ინება მოუთობა თავისა თვისისა და მცნობელთა არცა ამასზედა მიუშვეს. ხოლო შემდგომად სიყმილისა და მრავლისა ქენჯნის, მოიპოვა ღონე, რამეთუ ჰგონა, ვითარცა თვით თავისა ყოფნა, ეგრეცა სხვათაცა და ამის მიზეზისათვის იტყუდა: უკეთუ დაატოვებინოთ ყოველთა წარჩინებულთა კოლთა უწინარეს ჩემსა ქრისტე, მერმე დაუუტევო მეცა, უკეთუ არა, ესრეთ არცა მე. მაშინ შეუთქვეს რა წარჩინებულთა კოლთა, მათ ყოველთა შიშისათვის ტანჯვისა დაუტევეს ქრისტე და გამაჰმადიანდნენ ყოველნი სრულიად და ამის შემდეგ, უღონო ქმნილი, გამაჰმადიანთა იგიცა. არამედ იქმნა რისხვა ღვთისა კოლვათა ჩვენთათვის, რამეთუ აწ უმეტეს აღრე მოოხრდნენ ეკლესიანი... რომელთა არა ინებეს მაჰმადიანობა ქართლს, იმერეთს, ოდიშს, გურიას, კახეთს წარაქვენდათ ხატნი და ჯვარნი და წმინდათა ნაწილნი, მოისპოდნენ ეპისკოპოსნი, თუ სადმე იყო და მონაზონნი და მწყემსნი“ 1).

ქართველნი დედა-კაცი მარტო სარწმუნოების დაცვაში არ იყვნენ მტკიცენი. ისეთნი იყვნენ ისინი მტერ-

1) იხ. ქართ. ცხოვ. მე-II ნაწ.-გვ. 162 --169 და 255 --299.

თან ბრძოლაში და სამშობლო ქვეყნის დაცვაშიაც. 1608 წელს ხონთქარმა გაილაშქრა სირიის წინააღმდეგ. მან დაიბარა ყირიმის. თათარხანი თავის ჯარებით. იმან გაიარა თავის ჯარით სტამბოლზე და შეუერთდა ხონთქარის ჯარებს. სირიაში. ამათ დაიპყრეს ეს ქვეყანა. ბალდაღის აღების შემდეგ ხონთქარმა ნება მისცა თათარხანს დაბრუნებულიყო ყირიმში. მაშინ ამ უკანასკნელმა სთხოვა ხონთქარს ნება მიეცა საქართველოზე გავლისა, რადგან ეს გზა მოკლე არისო. იმას გაეგონა, რომ საქართველო მდიდარი ქვეყანა არის და გავლის დროს დავიპყრობ და სიმდიდრეს ვიშოვიო. 1609 წელს ის მოადგა ჩვენს ქვეყანას. შეიტყო მეფე ლუარსაბ პირველმა. ამან და გიორგი სააკაძემ, დიდმა მოურავმა, რაჰდენჯერზე დაამარცხეს გზაზე, მაგრამ ის მაინც გადმოვიდა ქართლში და დადგა სურამის ბოლოს, აქ მოგროვდა ქართველთა ჯარებიც, რომელშიაც ერივნენ დედა-კაცნიც. მოურავის მეცადინეობით და მამაცობით თათარხანის ლაშქარი ასე დაამარცხდა, რომ სრულიად გაიფანტა და მოედო ტყე-ღრეს. მას მიჰყვნენ უკან დედა-კაცები. სამი დღის განმავლობაში იპყრდნენ ისინი თათრებს ტყეში და გათოკილები გამოჰყავდათ ტყიდგან, აშიშვლებდნენ და ტიტვლებს უშვებდნენ ბედის ამარად¹⁾.

თუმცა ნათქვამი არის დედა-კაცისაგან, რომ „ერთი სხვათა შვილი დედასაც და მამასაც მირჩეენიაო“, მაგრამ ლუარსაბ მეფის დას თინათინს სამშობლოს ბედნიერება და ხალხოსნურის მეფის სიკოცხლე ურჩეენია თავის ქმრის სიამოვნებასა და სიკოცხლეს. იმას თავისი ქმარი შაჰ-აბასი იმდენად არ უყვარს, როგორც თავისი ძმა და საქართველო. იმას ჰსურს როგორც განათავისუფლოს ქმრის ხელიდგან დატყვევებული ძმა და

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. ნიწ. მკ-11, გვ. 36.

დააბრუნოს ისევ სამეფოში. იმას სურს ძმის წადილი ასრულდეს, და არა კმრისა. ამისათვის 1615 წელს, როცა შაჰ-აბასი შემოესია საქართველოს და მოტყუებით დაიქირა ლუარსაბი და მიჰყავდა სპარსეთში, ყარაიაზე ყაენმა და მან ინადიროეს. აქ მეფემ სიმარჯვე გამოიჩინა და 13 ნადირი მოკლა ერთ დღეს. ეს ამბავი ძლიერ ეწყინა დას თინათინს და შემოუთვალა მალვით ძმას, „რათა არა უჩვენოს ყაენს თავი თვისი მხნედ და ახოვნად“. ამაზედ ძმამ უპასუხა: „ვეუწყი, რამეთუ არღარა განმიტყეებს, ამისთვის უმჯობეს არს სიკეთისა ჩვენება, ვიდრე სიავისაო“. გარდა ამისა თინათინზე კიდევ ის ვიცით, რომ ამ დროს ის იყო საქართველოში შაჰ-აბასთან ერთად და მის ბრძანებით მისწერა იმერეთში მყოფს ძმას წიგნი და მიიწვია თავის ქმართან. ეწადა დას ძმისთვის ამ წერილის მიწერა თუ არა, ეს არ არის ცხადი, მაგრამ მათიანე ამბობს, რომ დის წიგნი შაჰ-აბასმა გაუგზავნა ლუარსაბსაო. აქედგან, რასაკვირველია, არა სჩანს თინათინის გარეენა საქართველოს ბედ-იღბლის პოლიტიკურად განწყობაში. ლუარსაბის სიტყვები, რომელიც ზევით მოვიყვანეთ და დის მიერ გაფრთხილება მისი ამტკიცებენ, რომ იმას ჰსურდა ძმის და მეფის განთავისუფლება. მაგრამ ამას ვერ ვიტყვით თინათინის დედამთილზე, რომელსაც ერქო ბეგუმ და იყო შაჰ-აბასის დედა. ჩვენ არ ვიცით, ეს ქალი ქართველი იყო თუ არა ჩამომავლობით, მაგრამ ის კი ვიცით, რომ ამისი დედამთილი იყო ოთარ შალიკაშვილის ქალი. თუ მივიღებთ მხედველობაში ევროპიის მოგზაურის (1627 წ.) პიეტრო დელლაველეს შემდეგს სიტყვებს: „ქართველების რიცხვი ისე დიდი იყო, რომ დღეს არ იპოვება არც ერთი სახლი მთელს სპარსეთში, რომელიც სავსე არ იყოს ამისთანა (ტყვევებით) ქართველებით, მამა-კაცებით და დედა-კაცებითაც; იქ არ არის იმისთანა დედა-კაცი, რომელსაც არა სურ-

დეს: რომ ყველა მისი ქალები ქართველები იყვნენ, ამიტომ რომ ესენი მშვენიერები არიან. თვით ხელმწიფეს გავსებული აქვს თავისი სასახლე მათის კაცებითა და ქალებით და სხვებს თითქმის არ იმსახურებს¹⁾; — ვამბობთ, თუ ამ სიტყვებს მივიღებთ მხედველობაში, მაშინ უნდა დავრწმუნდეთ, რომ ბეგუმ, თუ მამითაც და დედითაც არა, ერთის მხრით მაინც ქართველი იყო. აი ეს ბეგუმი იყო დედა-კაცი მეომარი, მხნე და ახოვანი. რადგან ქვარი სუსტი ხასიათისა და კკუის კაცი იყო, ამას ეკირა მთელი სპარსეთის სახელმწიფოს საქმეების გამგეობა. რადგან ამ დროს ოსმალები აოხრებდნენ საქართველოს და იპყრობდნენ, ამისათვის ეს ბეგუმ წამოუძღვა სპარსეთის ჯარებს, მოვიდა შირვანში, შეება ოსმალოს ჯარებს, დააძარცხა ლალა-ფაშა, წაართო ციხე, დაწვა და დააქცია, ხაზინაც წაართო და თათარხანიც დაატყვევეს ყაზმინს. ვიდრე ეს მხნე დედაკაცი ცოცხალი იყო, ყიზილბაშნი ვერას ავს უბედავდნენ მის ქმარს შახუდაბანდას, მაგრამ ის რომ მოკვდა, მაშინ მისი ქმარი ყიზილბაშებმა ჩამომაგდეს ტახტიდან და ციხეში დაამწყვდიეს. ჩვენთვის ის ნით არის მხოლოდ შესანიშნავი, რომ მან უშველა მეფე სვიმონს ოსმალების დამარცხებაში.

როგორც მჯობნს მჯობნი არ დაეღევა, ისე კარგთან რომ ცუდიც არ იყოს, არ შეიძლება. ეს წუთი სოფელი ისეა აგებული, რომ ვიდრე მზე ანათებს, ბორცუსა და კეთილს ექნებათ განუწყვეტელი ბრძოლა ურთი-ერთ შორის. ამას ჩვენ იმაზე ვამბობთ, რომ ამავე დროს იყვნენ ორნი მალალ-წოდების ზნე-გაფუჭებულნი დედა-კაცინი. ერთი იყო ქართლელი, მეორე კახელი. რასაკვირველია, გარყვნილნი და მავნებელნი სხვანიც ბევრი იქნებოდნენ, მაგრამ ჩვენ აქ იმათზე ვლაპარაკობთ, რო-

¹⁾ იხ. ჟურ. „ივერია“ 1879 წ. № 3.

მელნიც მატიანეში არიან მოხსენებულნი და რომელნიც
 რაიმე მხრით შეეხნენ ერის ცხოვრებას თავიანთ მოქმე-
 დებით. კახელი ქალი იყო მეფე ალექსანდრეს და. ამას
ალერჩივა ენკრატისობა (მონაზნობა) და სცხოვრობდა
ალავერდს; მაგრამ ფარულად მას ..თანა ეყოფოდა ალა-
ვერდელი», — ეპისკოპოსი, ძმა ხსენებულ ბოროტ-მოქმე-
დისა ოთარ ჩოლოყაშვილისა. ეს ამბავი ჯერ არაინ იყო-
 და; მაგრამ როცა იერუსალიმის პატრიარხმა მეფე ალექ-
 სანდრეს შემწეობა სთხოვა ფულით მონასტრების ვალე-
 ბის გადასახდელად, მაშინ ეს დაფარული საქმე განცხად-
 და. საქმე იმაშია, რომ კახელები თანახმა გახდნენ ნება-
 ყოფლობით, ვისაც რამდენი შეეძლო, შეეწირათ ფული
 იერუსალიმის პატრიარხის საჭიროებისათვის. ..დაადგინეს
 ალავერდელი, რათა შეჰკრიბოს (ფული) და წარიღოს
 იერუსალიმში. მან შეჰკრიბა ხუთი ათასი დრაჰკანი და
 წარვიდა. მეფის დამ რომ შეიტყო ეს ამბავი, გამოუყენა
მას უკან კაცი და დააბრუნა: მე ორსულად ვარ შენგან
და შენი წასვლა არ შეიძლება. ამის გამგონე ალავერ-
 დელი მაშინვე დაბრუნდა; მოვიდა კახეთში წარიპარა
ქალი იგი და წარვიდა იმერეთს; ხოლო ოქრო იგი წარ-
მოუგზავნა ალექსანდრესვე. ამ საქმისათვის დასწყევლა
სულიერი მამა; ალექსანდრე მეფემ არამც თუ არა ანო-
რა, არამედ შერთო მასვე თავისი და, რადგან გაკრეკი-
ლი იყო, და „მისცნა მცირედნი მამულნი და იყოფოდა
მუნ შინა“¹⁾. ეს ამბავი მოხდა 1602 წელს. ამ ამბის
კოტა მერმე მეორე დედა-კაცმა ჩაიღინა უმსგავსო, უკად-
რისი და უსირცხო საქმე. ეს იყო სახელოვნის გმირის
ზურაბ ერისთვის ძმის ბაადურის ცოლი იმერეთიდგან. ამ
 ქალმა შეიყვარა ჯიჯავამე საზევრელი, და რამდენიმე ხნის
 კურკურის შემდეგ, საჩინოში ყოფნის დროს, მოაკვლე-

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. II, გვ. 111..

ვინა კანონიერი ქმარი ამავე ჯიჯავაძეს და გაღიწერა ჯვარი. ეს ამბავი შეიტყო ბაადურის ძმამ ზურაბ ერისთავმა, მაშინვე შემოიყარა ჯარები, გადაიარა თერსათის მთა და მიადგა საჩინოს. იმ ღამეს როსკიჰმა ქალმა სიზმარში ნახა: „რამეთუ მოჰკლეს საზვერველი და ტყვე ჰყვეს იგი“, და ურჩევდა ახალს ქმარს ციხეში შეხიზვნას და გამაგრებას; მაგრამ მან არ გაუგონა. მაშინ ის თვითონ შევიდა ციხეში და გაამაგრა იგი. ამ დროს ზურაბიც მოვიდა, დაესხა თავს ჯიჯავაძეს, მოჰკლა და მოჰყვეთა თავი; „გარნა ციხესა ვერა აენო-რა“, რადგან ქალმა ბრძოლა დაუწყო¹). ეს მოხდა 1619 წელს.

რადგან ამ „ისტორიულის სურათებისა“ წერაში, რამოდენადაც შეიძლება, ქორონიკონს მივსდევთ, ამისათვის ახლა უნდა შევეუდგეთ ქეთევან დედოფლის მოქმედების აღწერას.

✓ 1627 წელს პეტრო დელოავალე ამბობს, რომ შაჰ-აბაზს გულით ეწადა ამაყი სპარსელების დამცირებაო. ამისათვის იმან მოიწადინა ქართველების გამრავლება თავის ჯარში, მაგრამ ამ განზრახვის ასრულება შეუძლებელი იყო, ვიდრე ქართველები არ დასტოვებდნენ ქრისტეს სარწმუნოებას. საკიროდ შეიქმნა მისთვის ამათი გამაჰმადიანება. შეუდგა ის ამ განზრახვის აღსრულებაში მოყვანას. იმას თან ჰყვანდა სპარსეთში კახეთის მეფის ალექსანდრეს შვილი კოსტანტინე. ამას კარგად შეესწავლა სპარსული ენა, წიგნი, ზნე და ჩვეულება და გამაჰმადიანებულიყო. აი ეს ბატონიშვილი კოსტანტინე 1605 წ. მრისმო შაჰ-აბასმა სასახლეში და უთხრა: „მომკვდარ არს დავით ძმა შენი და არს მამა შენი მოხუცებული და ძმა შენო გიორგი, აწ ვინადგან შენ ხარ სჯულსა ჩემსა მტკიცედ და მეფობისა ჩემისა სარწმუნო, მომიცია სრულიად

¹) იხ. იქვე, 40.

შირვანისა ჯარები შეჰწედ, ხალათი და საჩუქარი მამისათვის, წარვედ და მოჰკალ ორნივე და შენ გამეფდი და ჰყავ კახეთი მაჰმადიან“. უღირსი შვილი საქართველოსი დათანხმდა, მოვიდა საინგილოში, ჩამოჰხდა ქალაქს ბაზარში, დაიბარა იქ მამა და ძმა, დახოცა ისინი ლალატობით და გამოაცხადა თავი თვისი მეფედ. მერმე მოუგზავნა კაცი დედოფალს ქეთევანს, (ქერივს), თავის ძმის დავითის ცოლსა და შემოუთვალა: „რადგან მაჰმადის სჯული ნებას აძლევს შერთვას რძლისას და მე ვარ მაჰმადიანი და კახეთიც ყუენის ბძანებით მე დავიქირე, შემირთე ქმარად და იყავ ისევ დედოფალი და თუ თანახმა არ გახდები შენის ნებით, მაშინ ამ საქმეს მე ძალად ვყოფ“. ქეთევანს ძალიან ეწყინა ასეთი თავხედი მისი სურვილი და მამამთილისა და მახლის სიკედილი, შეჰყარა მაშინვე კახეთის თავად-აზნაურობა და უთხრა: სად გაგონილა ქრისტიანობაში, რომ ძმამ ძმის ცოლი შეერთოსო. ჩემს მახლს კოსტანტინეს ჩვენი მეფე ალექსანდრე და ჩემი მახლი გიორგი ორივე ლალატობით დაუხოცია, ახლა განუზრახავს ძალად ჩემი ცოლად შერთვა და კახეთისაც გამაჰმადიანება. თუ ამაზე თქვენ ყველანი ყაბულსა ხართ და არ გსურთ დაცვა სამშობლო ქვეყნისა, სარწმუნოებისა და ქართველთა დედათა ნამუსი, მაშ ღმერთმა მშვიდობა მოგცეთ, მე აქ აღარ მსურს დგომა, წავალ ჩემს სამშობლო ქართლს.

კახელებს ძალიან ეწყინათ ეს ამბავი, შეიყარნენ ყოველ კუთხიდან, გამოუცხადეს დედოფალს ერთგულება და მოემზადნენ კოსტანტინესთვის წინააღმდეგობის გაწევას. მიუძღვა მათ ქეთევან დედოფალი, მოჰხდა ზაქათალის მაზრაში ბრძოლა, დამარცხდნენ სპარსნი და მოჰკლეს კონსტანტინე.

რადგან ხელმწიფის შთამომავალი აღარავინ იყო,

ამისათვის კახელებმა გაამეფეს ქეთევანი. ის იყო აშათან მუხრან ბატონის ქალი ბაგრატიონი და ნათესავი მეფის ლუარსაბისა, რომელიც ამავე დროს იქმნა წამებული სპარსეთში. მას ჰქონდა დიდი ნიჭი სახელმწიფოს მართვისა და იყო გამოცდილი, ამისათვის რომ ის იყო რამდენჯერმე სპარსეთშიაც. რამდენიმე წლის განმავლობაში, ვიდრე მცირე წლოვანი იყო მისი შვილი თეიმურაზ პირველი, ის დიდებულად განაგებდა სახელმწიფოს. მაგრამ შვილი ექვით უყურებდა დედას. შაჰ-აბასი ჩასჩურჩულებდა თეიმურაზს, რომ მის დედას განზრახვად აქვს ქმრად შეირთოს გამოჩენილი სარდალი ქაიხოსრო ომანიშვილიო, რომლის ვაჟკაცობით და სახელმწიფო საქმეების კოდნით იმან ბევრი ისარგებლაო. ამ შემთხვევაში დედაშენი ეცდება, ეუბნებოდა ის, რომ წინააღმდეგი გაგიხდესო, რომ რა არის სახელმწიფო მოუშადაოს სხვა შვილებს, რომელიც უყოლება მეორე ქმრის ხელშიო. თეიმურაზი მოსტყუვდა და მოაკლევინა ეს საუკეთესო შვილი ქვეყნისა. ქეთევანმა რა უთხრა შვილს ამ ბოროტმოქმედებისათვის, არ ვიცით, მაგრამ თვით თეიმურაზმა კი იგრძნო შეცდომა. ხოლო შემთხვევათა მსვლელობა გვაჩვენებს, რომ დედა, „როგორც ძლიერ ქვეყანი ადამიანი«, ამისათვის შვილს არ შემოსწყრომია, რადგან მათი ურთიერთ შორის უთანხმოება ავნებდა სამეფოს კეთილდღეობას, და ორივე, მცხოვრებნი გრემის ქალაქში, განაგებდნენ კეთილად კახეთს.

იმ დროს, როცა ქეთევანმა მოჰკლა კონსტანტინე ბრძოლაში, თეიმურაზი სპარსეთში იყო, შაჰ-აბაზს ძლიერ ეწყინა, რომ მისი განზრახვა არ ასრულდა, და რომ ქართლმა არ დაიპიროს კახეთი და არ შეიერთოს, შეიტყო თუ არა კონსტანტინეს სიკვდილი, მაშინვე გამონიტუმრა თეიმურაზი კახეთში და თან გამოაყოლა იქ მყოფი კახელები. ქიზიყში ის ისტუმრა ერთმა გლეხმა და

აქ დედა-კაცებმა უძღვნეს მას ცხრა ბალო აკენით სამ-
შობლო ქვეყნის დასაცვლად. აქედგან აცნობა დედას
თავისი მოსვლა, მივიდა გრემს, იყო დიდი სიხარული
დედაშილსა და ყოველი კახელებთ შორის. რამდენიმე
ზნის შემდეგ დედაჰ მოიყვანა თეიმურაზი ქიზიყს და წმინ-
და ნინოს ტაძარში აკურთხებინა მეფედ. ამ დროს ის
იყო 13 წლისა, როგორც სწერს მეფე არჩილი. შაჰ-
აბაზს ბრაზი მოსდიოდა, რომ ვერ აღასრულა თავისი
განზრახვა და რომ ქეთევანისა და თეიმურაზის გამგეობის
ქვეშ კახეთი უფრო და უფრო ძლიერდებოდა. საქართველოში
ქრისტიანობის დაცვას ის მეფეებს აბრალებდა,
ამისათვის მეცადინეობდა ორივე სამეფოში მეფის გვა-
რეულობის ამოწყვეტას. მაგრამ უფრო უმეტესად კახე-
თის ჯავრი სჭირდა კონსტანტინეს სიკვდილის გამო. ის
ეძებდა მიზეზებს, რომ წაჰბრძოლებოდა ქართლსა ჭ კახეთს.
ამ განზრახვით იმან მიიწვია სპარსეთში თეიმურაზი და
საიდუმლოდ ეუბნებოდა: ლუარსაბის და ხორეშანი შვირ-
თეო და მაშინ მე და შენ ქვისლები ვიქნებითო და ლუ-
არსაბთანაც თანხმობით იცხოვრებო. იმას ეგონა, რად-
გან თეიმურაზი და ლუარსაბი მახლობელი ნათესაევი
არიან, უარს იტყვიან ქრისტეს სჯულის დარღვევაზეო
და მე ამ მიზეზით ურჩობისათვის ომს გამოუცხადებო;
მაგრამ მეფეებმა იცოდნენ შაჰ-აბაზის მზაკვრობა და თა-
ნახმა გახდნენ დამოყვრებაზე, თუმცა პირველში უარზე
იდგნენ. თეიმურაზმა შეირთო ლუარსაბის და ხორეშანი.
მაგრამ შაჰ-აბასი კიდევ არ დასცხრა, და ახლა სხვა მი-
ზეზი მოიღო: მე ვსთხოვე ლუარსაბს ეს ქალი, მე უარი
მითხრა, ნათესავს კი მიათხოვაო; დაიჟინა, არ იქნება,
თუ თეიმურაზმა მე არ დამითმო ხორეშანიო, რადგან
ლუარსაბი პირველში მე შემპირდა იმას, მერმე კი მის
ნაცვლად თინათინი მომცაო¹).

¹) დელლაველე ამბობს, რომ ამ ქალის სახელი ელენე იყო-
ვა; „ქართლის ცხოვრებაში“ კი თინათინი სწერია.

თეიმურაზმა შეუთვალა: „მე ჩემი ღირსება ნებას არ მძლევს, რომ ჩემი საკუთარი ცოლი სხვას მივცეო“. ღვთის რისხვა კაცი შაჰ-აბასი ძალიან განძვინდა, წამოვიდა დიდის ლაშქრით კახეთის ასაოხრებლად. მაშინ დედოფალმა ქეთევანმა გასწირა თავი თვისი, წავიდა ყეენთან, თან წაიყვანა ორი თავისი ქალი და შვილის შვილი ალექსანდრე, რომ ამით დაემტკიცებინა მისთვის ერთგულება და შეერიგებინა თეიმურაზთან“. ეგრე მოიქცა თეიმურაზ, ამბობს დედოფალს, იმ იმედით, რომ მის დედას ქეთევან დედოფალს, როგორც ძლიერს კვიანს ადამიანს და რამოდენიმეჯერ სპარსეთში ნამყოფს, ხელმწიფის ხასიათის მცოდნეს, შეეეძლო მისი დამშვიდება და შერიგების მოთხოვნა, მაგრამ ხელმწიფე უღმობელოდ დარჩა, და, თითქოს ძლიერ შეყვარებული ყოფილიყოს, დაჟინებით თხოულობდა ხორეშან დედოფალს“. დაიწყო ახალი ბრძოლა ქეთევანსა და შაჰ-აბაზს შორის. ის ეუბნებოდა ქეთევანს: თეიმურაზი ჩემი ერთგული რომ იყოს, თავის მემკვიდრე შვილს ალექსანდრეს გამომიგზავნიდით. ახლა მოითხოვა ესეც. ქეთევანმა მოსწერა, ნუ გამოგზავნი ალექსანდრესო: მაგრამ მან არ გაუგონა. ესეც რომ მოვიდა, ახლა თვითონ თეიმურაზი დაიბარა. ის აღარ წავიდა. მაშინ შაჰ-აბაზმა გამოილაშქრა საქართველოზე, ააოხრა კახეთი და 100,000 სული გადაასახლა კახეთიდან. მაშინ აოხრდა ქიაური და ზაქათალის მაზრა. გადასახლებულთაგან უმეტესი ნაწილი საჩუქრებითა და ჯილდოს დაპირებით გაამაჰმადიანა, და მათგან შეადგინა ლაშქარი 30,000 კაცით. მაგრამ სიმტკიცე ქეთევანისა ვერ გასტეხა ვერც მუქარით, ვერც კეთილის ცხოვრების დაპირებით. მშშინ შეუბრალებელმა ბარბაროსმა ის დაამწყვდია შირაზის ციხეში. შვილის-შვილები კი, მათი მოუდრეკელობით გაბრაზებულმა დაასაქურისა და თან გააყოლა. ალექსანდრე მალე მოკვდა, ხოლო ლევანი გაგიჟდა.

ქეთევინ დედოფალი, წაყვანილი შირაზში ზმთელის თავის სახლით (მას ჰყავდა მრავალი მოსამსახურე ქალი და კაცი) დიდის სიმტკით ადგა ქრისტეს სარწმუნოებას, რომელსაც ასრულებდა, რამოდენადაც იცოდა და შეეძლო. დიდის გულმოდგინებით, ძვირფასს საეკლესიო ნივთებს, წიგნებს და სამოსლებს დიდის თაყვანის-ცემით ინახავდა. მაგრამ იმ დროს მას არა ჰყავდა არც ერთი თავისიანი მღვდელ-მთავარი წირვა-ლოცვის აღმასრულებელი. ერთი კი ჰყავდა წინად, რომელიც ვფიქრობ, იყო რაღაც საეკლესიო თანამდებობისა; მაგრამ რადგან ის იყო ძალიან კეთილი ქრისტიანე და მაჰმადიანებს ეგონათ, ის ამავრებს დედოფალს და, რაკი მოშორდება, დედოფალიც გადუღდება თავის სარწმუნოებასაო, მას შესწამეს, რაღაც დიდი დანაშაულობა და მოჰკლეს. ის მოკვდა ცეცხლზე დამწვარი შირაზში, თავდადებულის სარწმუნოებისათვის და აღსაესე დიდის მოთმინებითა. მეორე მღვდელთაგანი, რომელიც ქეთევან დედოფალს თან ჰყავდა, როცა მე იქ ჩავიარე, იყო ვითარცა მოურავი; განაგებდა მთელს მის სახლს და უფრო კარის კაცად ჩაითვლებოდა, ვიდრე სხვა რამედ; უცოდინარობისა, თუ სხვა რამე მიზეზისა გამო, არ ვიცი, ის არ სწირავდა. ვარდა ამისა ჰყავდა კიდევ ერთი ბერი, მაგრამ სრულებით გამოჩერჩეტებული და ერთი ერის კაცი, რომელიც ამისთანებში ვერაფრად გამოადგებოდა. მე ვფიქრობ, რომ მას აქეთ, რაც ჩვენ პატრებს კარმენიტანელ ფეხშიშველებს და აგრეთვე ავგუსტინიანებს აქეთ შირაზში დგომა და ეკლესია, ისინი არ დააკლებდნენ იმას ნუგეშს და გაამხნევებდნენ ყოვლის გვარის სულიერ შემწეობით. მე ვავიგონე, რომ დედოფალს არასოდეს, ვიდრე ცოცხალი იყო, არ დაუკლია მათთვის უხვი საწირავები და სხვა ვვარი შემწეობაც. მე ვამბობ ვიდრე ცოცხალი იყო-მეთქი, ამიტომ რომ რამდენიმე თვის წინად, ინდოეთი-

დგან დაბრუნებული ბაზორაში რომ ჩაველ, იქ მე შევიტყე შემდეგი ამბავი. 22 სექტემბერს (ჩვენებურ 10-ს, 1624 წელსა ქეთევან დედოფალი სპარსეთის ხელმწიფის ბრძანებისამებრ დიდის წყალებით მოუკლავსთ, ქრისტეს სჯულზე სიმტკიცით დგომისათვის, იმავე ქალაქს შირაზში, სადაც ამდენი ხანი—დაკავებული იყო. არ ვიცი რა მოქმედობას თხოულიობდნენ მისგან. სიკვდილს შეჰხვდა იგი მხნედ, ვითარცა უდიდებულესი მოწამე. ამ ცნობის საფუძვლად მე ვასახელებ ღირსის პატრის ფრაგრეგორიორსინო და მინიკანელის მოხსენებათა. იგი იყო სამხრეთის მთავარი ვიკარი და თავის მოგზაურობის დროს გადასულიყო სპარსეთში, სადაც ცოტა ხნის წინათ ეს შემთხვევა მომხდარიყო. ბაზორაში შეევდი მე, პირველად მან მიაბო ეს ამბავი. გარდა ამისა მან ამის შესახებ რომში წარადგინა ვრცელი მოხსენება“¹⁾).

ქეთევან დედოფლის შემდეგ დედა-კაცებს უფრო დიდი გავლენა ჰქონდათ მამა-კაცებზე, ვიდრე წინათ. ახლა ისინი უფრო ძლიერ ერკვიან პოლიტიკურს საქმეებში და დიდი გავლენაც აქვთ ხალხის ცხოვრებაზე. ამისათვის საკირო დროს მეფეები იყვანენ მძევლად მათს ცოლებს. ასე მოიქცა მაგალითებრ კახეთის მეფე თეიმურაზ პირველი, შვილი ქეთევან დედოფლისა. ლუარსაბ მეფის სიკვდილის შემდეგ იმან მოიწადინა ქართლ-კახეთის შეერთება. ამ განზრახვის თანახმანი იყვნენ გავლენის მექონნი თავად-აზნაურნიც; მაგრამ თეიმურაზი ბარათაშვილებს ვერ ენდო. ვინც იმათ შორის უფრო გავლენიანი და გამოჩენილი კაცი იყო, იმათი ცოლები თავისთან მძევლად მიიყვანა; მაგრამ ბარათაშვილებმა მაინც უღალატეს იმას. რადგან სპარსეთს არა ჰსურდა ქართლ-

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. II, გვ. 112—113; ჟურნალი „ივერია“, გვ. 45—53, სტატია დელლაველესი.

კახეთის შეერთება და გაძლიერება, ამისათვის იმან (სპარსეთმა) დასვა ქართლის სამეფო ტახტზე როსტომ მუხრან-ბატონი. ისინი მაშინვე იმას მიემხრნენ. თეიმურაზს ეს ეწყინა და მოიწადინა მათი ცოლებისათვის, რომელნიც მძველად ჰყვანდა, ცხვირ-პირის დაქრა. მაგრამ ამის წინააღმდეგი გაუხდა მას ცოლი ხვარაშან დედოფალი. ეს იყო ლუარსაბ მეფის დაი. იმან ნება არ მისცა ქმარს დედათათვის ამგვარი შეურაცხყოფა მიეყენებინა.

ბარათაშვილები თუმცა წინააღმდეგნი გაუხდნენ თეიმურაზს ქართლ-კახეთის შეერთებაზე, ქართლის თავადობამ მაინც ხელი არ აიღო თავის განზრახვაზე. 1634 წ. როსტომ მეფე მოვიდა თბილისს და დაიწყო სამეფოს გამგეობა. მაგრამ ამავე წელს იმას უღალატეს: ზაალ ერისთავმა, იოთამ ამილახორმა, ნოდარ ციციშვილმა, გიორგი გოჩაშვილმა და ევლოპოზ ქათალიკოზმა. ესენი იყვნენ თეიმურაზის მომხრენი. რადგან როსტომი მაჰმადის მორწმუნე იყო, თავადობას და ხალხს არ უნდოდა მისი მეფობა. იმათ ჰსურდათ თეიმურაზის მეფობა და ესეც ამის მოწადინე იყო. ასტყდა მათ შორის ბრძოლა, მაგრამ როსტომმა ისინი დაამარცხა და მოამწყვდია ზავრეთის ციხეში. ნოდარ ციციშვილს რომ გაუჭირდა საქნე, „ჩათრეულს ჩაყოლა ამჯობინა“. მაგრამ ვინ უნდა ყოფილიყო მათ შორის შუამავალი, რომ მეფე და მოღალატენი შეერიგებინა? ციციშვილმა აღირჩია ამ საქმისათვის თავისი დედა. იმან გაგზავნა მეფესთან სახვეწნელად. „რა მოვიდა, მეფემ დიდი პატივი დასდვა და სახვეწარი დაუჯერა: გაცლის გზა სთხოვა, ვითარცა ნათესავი იყო მეფისა და მერე დედათა შიგან სიკეთებედ ნაქები იყო. და საქართველოში ძველადგანვე წესად იყო, რომ ვისაც გასჭირებია—შესახვეწრად ან დედასა და ან ჯალაბს გაუგზავნიდეს, მეფენი და თავადნი პატივს დასდებდიან, —მეფეძაც გაათავა ძველი წესი და უვნებლო-

ბის საფიცარი მისცა, რომ საცა უნდა წავიდეს თავისის მხლებლებითა და ქონებით, ჩემს სამეფოში კი ნულარ დადგებაო¹⁾. ეს ამბავი მოხდა 1638 წელს.

ამის შემდეგ (1642 წელს) აუტყდათ ბრძოლა ახლა ორივე მეფეთ—თეიმურაზსა და როსტომს. პირველს არ უნდოდა მეორის მეფობა ქართლში. დიდხანს იბრძოდეს. ბოლოს თეიმურაზი დამარცხდა. ის მოიმწყვდიეს ქიზიყის სოფ. მალაროში და ენებათ მისი დაქერა. გაუქირდა თეიმურაზს საქმე; მაგრამ აქაც ქალი აღმოუჩნდა მას მშველელად. რადგან მისი ცოლი ხვარაშან დედოფალი როსტომ მეფის ბიძაშვილი იყო, მივიდა მასთან, შეეხვეწა—ქმარი მისი მშვიდობიანად განეტყუებინა. როსტომმა ხატრი არ გაუტება და აღასრულა ნება მისი: „მისცა ცხენები და ჯორნი, უძღვნა მრავალნი, წარუძღვნა ქათალიკოზი ურდუბეგაშვილი ქრისტეფორე და გაისტუმრა იმერეთში იმავ ღამეს, ხოლო თვითონ დაიპყრა კახეთი²⁾. ამ სახით შეერთდა როსტომის მეფობით ქართლ-კახეთი.

მაგრამ ამის მერმეც ქართლის მეფეს არ დაჰკლებია ტახტის მეტოქე. 1656 წ. მეფე თეიმურაზი წავიდა რუსეთს, მივიდა მოსკოვს, სთხოვა რუსეთს შემწეობა, მაგრამ, რომ ვერას გახდა, დასტოვა იქ თავის შვილის-შვილი ნიკოლოზი, რომელსაც შემდეგში თუშებმა ერეკლე დაარქვეს, და მოვიდა ისევ იმერეთს (1659 წელს), შედგა ბერად და 1663 წელს გარდაიცვალა. აი ეს ერეკლე დაიბარა რუსეთიდან თეიმურაზის ასულმა იმერეთის დედოფალმა დარეჯანმა და მოიწადინა კახეთის ქართლისაგან გაცალკეება. იმას განზრახვა ჰქონდა: თუ კახეთში არა, იმერეთში მაინც გავამეფებ ირაკლისაო. ის მოვიდა კახეთში 1662 წელს, როცა ჯერ მისი პაპა თეი-

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. მე-11, გვ. 520.

²⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. მე-11, გვ. 46 და 49.

მურაზი ცოცხალი იყო და მოინდომა, მამა-პაპის ტახტზე აღესლა; მაგრამ ვახტანგმა ნება არ მისცა. მოუხდათ ბრძოლა. ერეკლე დამარცხდა გაიქცა და შევიდა გაღმა მხარს თორღუას ციხეში. ვახტანგი მას არ მოეშვა: მივიდა და გარს შემოადგა ციხეს. იმას უთუოდ დაიჭერდა ვახტანგი, თუ რომ დედა არ მიშველებოდა. ის დაურიდებლად გამოვიდა ციხიდან, მივიდა წინაშე ვახტანგისა და უთხრა მხედრს: რა რიგი არის, რომ მეფემ მეფის შვილი დაატყვევოს და გაამაჰმადიანოს. გეხვეწები ხელი აიღო ჩვენს გადარჯულებაზე და მისცე ჩემს შვილს გზა და განუტეო“. ქართველთა ჩვეულებისამებრ მეფემ ხათრი ვერ გაუტეხა დიდებულს ქალს, „მისცა გზა ერეკლეს და გაისტუმრა ფარულად“¹⁾.

საზოგადოდ უნდა ესთქვათ, რომ დედათა შუამდგომლობას ისეთი სიძლიერე ჰქონდა, ისეთი ფასი ედვა, რომ მისი სიტყვისა და თხოვნის გატეხას ევრაეინ ბედავდა. ვახტანგს ერეკლე არ უნდა გაეშო, რადგან სპარსეთს არ ესიაშოვნებოდა და ამისთვის დასჯიდა კიდევ, მეგრამ ჩვეულების წინაშე ის თავს იდრეკს, მის აღსრულებისთვის თავს არ ზოგავს და ფარულად განუტევებს“. ერთის სიტყვით, სადაც დედა-კაცი შუამდგომლობს, იქ პირად სარგებლობას ადგილი არა აქვს. 1714-სა და 1716 წ. ვახტანგ მეექვსეს შვილმა ბაქარმა დაატუსაღა თავისი მტრები და მამის ბრძანებით თვალები უნდა დაეთხარა მათთვის, მაგრამ რუსულან დედოფალმა, ბაქარის დედამ, „არ აუფლა“ და იხსნა ისინი დასჯისაგან (იხ. იქვე).

ვახტანგ მეფისაგან დამარცხებული ერეკლე პირველი წავიდა ისევ რუსეთში (1664 წელს). აქედგან ის დაბრუნდა და მივიდა სპარსეთში, საცა დარჩა 14 წელს. აქ შეირთო იმან ცოლად ანნა ჩოლოყაშვილას ასული და

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. მე-II, გვ. 52, 78, 79 და 126.

მიიღო მაჰმადის სჯული. ამ ქალისაგან მას ეყოლა სპარსეთში ორი შვილი: დავითი და ელენე, რომელსაც სპარსულად ბანჯანუმ ერქო. ანნამ თუმცა სჯული შეიცვალა. მაგრამ, არც თვითონ დაივიწყა თავისი სამშობლო ენა. და არც შვილები დასტოვა მისი უცოდინარი. მისმა შვილმა დავითმა -- თუმცა მსრულიად მიქცეული იყო წესსაზნებდა და სჯულსა მაჰმადისასა, იყო უმეცარი ქართველთა ზნისა, -- წიგნი და ენა ქართული და სპარსული იცოდა წარჩინებულად. სამშობლო ენა იმან შეისწავლა სპარსეთში დედისაგან, რომელიც ისეთი მოხერხებული დედა-კაცი იყო, რომ იქიდანვე მეცადინეობდა სამშობლო ქვეყნის დიდებასა და ერთობისათვის. როცა დაბრუნდა სპარსეთიდან საქართველოში, იმან დაუყოვნებლივ მიიღო ისევ ქრისტიანობრივი სჯული. მისი ქმარი მეფე ერეკლე ამის შემდეგ ისევ სპარსეთში წავიდა და იქ მოკვდა. რამდენიმე ხნის შემდეგ მამას უკან გაჰყვა შვილი დავით, რომელიც კახეთში მეფედ იყო დანიშნული მამის მაგიერად, მაგრამ ანნა დედოფალმა ფეხი აღარ მოიცივლა სამშობლოდგან. იმას ჰყვანდა კიდევ მესამე შვილი თეიმურაზი, რომელიც მას საქართველოში გაუზნდა და იყო ამის ანაბარად. დავითმა ეს დასტოვა თავის მემკვიდრედ. იმას ამ დროს ცოლად ჰყვანდა ბაინდურ ერისთავის ქალი. მაგრამ ქართლ-კახეთის ერთობისათვის დედამ გააშეგებინა შვილს კანონიერი ცოლი სამღვდლოების თანხმობით და შეირთო ვახტანგ მეექვსეს ასული თამარ; მოყვრობის საშუალებით იმან შეარჩია კახეთისა და ქართლის სამეფო გვარნი. თეიმურაზ მეორემ დაიწყო მეფობა, მაგრამ ყოველისფრის მომქმედი იყო დედა მისი ანნა. მის დაუკითხავად თეიმურაზი სამეფოში არას აკეთებდა. ის მოკვდა 1716 წელს და დაასაფლავეს ალავერდს. მისი შვილის-შვილი იყო სახელოვანი მეფე ერეკლე მეორე.

დედის სიკვდილის შემდეგ თეიმურაზი მაინც ვერ განთავისუფლდა დედა-კაცის გავლენისაგან. იმას საქართველოში ჰყვანდა თავის ძმის დავითის ცოლი. ანნა დედოფალი რომ გადაიცვალა, კახელებმა უარ-ჰყვეს თეიმურაზის მეფობა, მაგრამ ეს რძალი მას წაესარჩლა, დაამკვიდრა ტახტზედ და მისი შემწეობით, წყალობით და ნებაყოფლობით განაგებდა კახეთს მეფე თეიმურაზ მეორე¹⁾.

ამავე ხანებში მოკმედებს სპარსეთში დიდის წარმატებით ჩერქეზოვის ქალი, რომელიც იყო ცოლი სპარსეთის ხელმწიფისა. ამ დედოფალს კმრისა და შვილის სიკვდილის შემდეგ დარჩა მცირე-წლოვანი შვილის-შვილი ~~შაჰაბას მეორე. რადგან მას ჯერ არ შეეძლო სახელმწიფო საქმეების მართვა, ამისათვის სპარსეთის გამგეობა ამ ჩერქეზოვის ქალს ეკირა. „ყენი ყმაწვილი იყო, ამბობს ქართ. ცხოვ., ბებია მისი ჩერქეზის ქალი იყო, და კკუიანი მანდილოსანი ბძანდებოდა და მისი სიტყვა გადიოდა“.~~ სპარსელებს ეს არ მოსწონდათ და ენებათ მისი გაგდება სახელმწიფოდგან. იმათ ძალიან სწყინდათ, რომ სპარსეთში ქართველობა ძალიან გაძლიერდა და ენა ამოიღვა. ამ დროს აქ იყო 30,000 ქართველთაგან შემდგარი ჯარი. ამათ შორის ბევრნი სახელმწიფოში უპირველეს თანამდებობის ხარისხზე ასულიყვნენ: ზოგნი იყვნენ მინისტრებად, ზოგნი ჯარის უფროსად, ზოგნი სასახლის გამგებლად. შაჰის მცველ ჯარსაც (ამალას) შეადგენდნენ აგრეთვე ქართველები. რადგან ქართველი ქალები ძალიან ლამაზები იყვნენ, ამისათვის არ იყო ისეთი წარჩინებული სპარსელის ოჯახი, რომ ქართველი ქალი არ ყოფილიყო. ამ სახით თვით ხელმწიფენიც დედით ქართველნი იყვნენ ~~ამ უამად უპირველესი დედოფალიც ქართველია.~~ ამ გარემოებათა გამო ქართველთ დიდი გავლენა ჰქონდათ

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. მე-II, გვ. 131, 133 და 136.

სპარსეთში. ეს სწყინდათ აქაურს ხანებს და ეწადათ ყა-
ენტა გვარეულობის გაწყვეტა.

მაგრამ დედოფალს ძლიერი მომხრენი ჰყვანდნენ. ჯერ ამათი გაწყვეტა იყო საჭირო, იმათ მოუშორებლად მტრობის გამოცხადება საშიში იყო. ამისათვის ჯანი-ხანმა ლალატობით, ლოცვის დროს, მოჰკლა დედოფლის პირ-
ველი მინისტრი მირზა—თავი ეტიმადოვლე და მერმე ეწადა მისი ამაღლის ამოწყვეტა, ხოლო ამის შემდეგ ახალ-
გაზდა ტახტის შემკვიდრეც უნდოდა მოეკლა და დედო-
ფალიც გაედევნა.

ეს ამბავი დედოფალმა შეიტყო, მაგრამ ხმა არ ამო-
იღო, არც უჩვენა მტრებს სახე, ვითომც იმას შეტყობი-
ლი აქვს მათი განზრახვა. მან უბრძანა იმათვე: «რადგან
მირზა-თაყი ეტიმადოვლე მოგიკლავთ, ახლა, ვინცა გნე-
ბავდეთ ის დასვით პირველ მინისტრად; მე საქმეში აღარ
ვერევიო». მაგრამ ამ დროს სიამუ-ხანს მალევით მისწერა
ქართულად: «რა იქნა თქვენი კაცობა და ან რითა
სჩანს თქვენი ერთგულება ჩემს ოჯახისადმი? ჯანი-ხანმა
ეტიმადოვლე (პირველი ვეზირი) მომიკლა და თქვენ ეს
დასთმეთ და არა სთქვით-რა. დღეს არის თუ ხვალ თქვენც
დაგხოცენ და მერმე შეილსაც მომიკლენო. ახლა თუ
ჩვენი ერთგულნი ხართ, ნულარ აგვიანებთ, თორემ კიდევ
ისინი დაგასწრობენ. ვისაც ენდობი ქართველის შეილებს,
უბრძანე ყოველ ღამეს იარაღით სასახლეში მოვიდნენ და
ვინც მტრები არიან, ცოცხლებს ნუ გაუშვებთო». ამ
საქმეში ერივნენ ზაალ ერისთავი და იოთამ ამილახორი,
რომელთაც, როგორც ზემოთა ვსთქვით, თეიმურაზ პირ-
ველის დროს ქართლ-კახეთის შეერთება ენებათ. მეშვიდე
ღამეს, დედოფლის ბრძანებისამებრ, ქართველთ საპატიო
შვილები იარაღ-შემორტყმულნი ხელმწიფის სასახლეში
მოვიდნენ». მეორე დღეს ჯანი-ხანიც დაიბარეს. ის ამა-
ყად და შეუპოვრად მოვიდა სასახლეში. ქართველნი რომ

წინ მიეგებნენ იმას ეგონა უწინდებულად პატივსა მცემენო. მაგრამ ამ დროს სტაკეს ხელი და იქვე მოჰკლეს. მერმე წაუშინეს მის მომხრეებს, რომელნიც მასთან ჰყვანდა. ერთის წამის განმავლობაში მოჰკლეს 24 ხანი, სულთანი და ბეგლარი, და მათი მძოვრები ქალაქის მეიდანზე გადაყარეს. ამის შემდეგ დედოფალმა უბრძანა მათი ქონებისა და ოჯახების აკლებაც, და ისე გაძლიერდა, რომ ქართველთ შემწეობით სპარსელებს სისხლს უშრობდა და ყველას მუხანათებს ეძახდა.

დედა-კაცების მძლავრობა, ანუ უკეთა ვსთქვათ, მათი გავლენა მამა-კაცებზე მარტო ქართლ-კახეთის ისტორიაში არა სჩანს. იმათს სიტყვას იმერეთშიაც დიდი ძალა აქვს. მაგრამ იმერეთში ქალების მოქმედებას სხვა სარჩული უდევს. აქა აქვთ მათ სახეში უფრო პირადი სარგებლობა და არა მთელის ქვეყნის ინტერესი. ავით თუ კარგად ქართლ-კახეთში ქალები მოქმედებენ იმ განზრახვით, რომ ქვეყანას სარგებლობა მოუტანონ. იმერეთში კი შემდგარა სხვა და-სხვა პარტიები, რომლებშიაც ქალები დიდს მონაწილეობას იღებენ, მაგრამ მხოლოდ საკუთარს გაძლიერებას, გამდიდრებას და სარგებლობას მიესწრაფებიან და ამ სურვილის მისაღწევად ისინი მეტისმეტად ბოროტად მოქმედებენ. მაგალითად, ერთობის ჩამოსაგდებად და გასაძლიერებლად ქართლ-კახეთის მეფემ ვახტანგ მეხუთემ და მისმა ცოლმა მარიამმა მოიწადინეს თავის შვილის არჩილისათვის ვამიყ დადიანის ასულის შერთვა და დანიშნეს კიდევ; მაგრამ ცოლი დადიანისა ამაზე თანახმა არ გახდა: „შორს არის, მე ქართლში ქალს არ გავათხოვებო“, და იმდენი ჰქნა, რომ უარი ათქმევინა ქმარს. „უსმინა მანცა და მისცა ბეჟან ლოლობერიძეს ქალი იგი ცოლად, და მოჰხდა ამის გამო შფოთი და ბრძოლა (1661 წ.) ურთიერთ შორის¹⁾).

1) იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. მე-II, გვ. 51 და 203.

ამავე დროს იმერეთში მოქმედებს კახეთის მეფის თეიმურაზ პირველის ასული დარეჯანი. ეს იყო სახელოვანის ზურაბ ერისთვის ცოლად ნამყოფი. ის მან შეირთო დიდი შოურავის საკაძის რჩევით. მაგრამ 1629 წ. თეიმურაზმა მოჰკლა ეს თავისი სიძე და დარეჯანი წაიყვანა დუშეთიდან კახეთში. ამავე წელს იმან მიათხოვა ის იმერეთის მეფის შვილს ალექსანდრეს. მაგრამ 1660 წელს ალექსანდრე მოკვდა და დარეჯანს მისგან შვილი არ დარჩა. გამეფდა მისი გერი ბაგრატი, მაგრამ სამეფოს განაგებდა დარეჯანი, და არა ისა. დედინაცვალმა მას ძალად შერთო თავისი ძმის დავითის ასული ქეთევან და მობლუქა თავის ხელში სრულიად მეფის უფლება, მაგრამ ექვსის თვის შემდეგ ის დაიქირა, წაართვა კანონიერი ცოლი, დასთხარა თვალები, შეირთო თავათ ქმარი ვახტანგ კუნაშვილი და დაიწყო თავის ნებაზე სამეფოს გამგეობა. იმერეთში ეს საქმე არ იყაბულეს. მაგრამ დარეჯანის დამარცხება მარტო იმერეთს არ შეეძლო. სთხოვეს შემწეობა ახალციხის ფაშას ასლანს. უკანასკნელი მოვიდა ჯარით, დაიქირა დარეჯანი, მისი ქმარი და ქეთევანი: წაიყვანა ახალციხის მხარეს და დაასახლა ოლთისს; იმერეთში კი გაამეფა ისევ ბაგრატი, რომელიც ახლა უსინათლო იყო.

რადგან დარეჯანმა ამას ცოლი ქეთევანი წაართვა, ამისათვის ის დაინიშნა ახლა ქართლის მეფის ვახტანგის ძმის ქალზე, რომელსაც ერქო თინა. ის უკვე წაიყვანეს იმერეთში, მაგრამ ბაგრატიმა ჯერ-ჯერობით მასზე ჯვარი არ დაიწერა. თურმე მის დაზე თამარზე სჭერია მას თვალი, რომელიც ლევან დადიანს ჰყვანდა ცოლად. აუტეხა ამას ბრძოლა და დაამარცხა, წაართვა ცოლი თამარი და მასზე ჯვარი დაიწერა; თინას გაანება თავი; დადიანს კიდევ ძალად შერთო ცოლად თავისი ქვრივი და და მისცა მერმე სამფლობელო.

იმერეთში ასე არეულ-დარეულად რომ მიმდინარეობდნენ სამეფო საქმეები, ბოროტი დარეჯანი გულბელ-დაკრეფილი არ იჯდა ოლათისში. იმან გამართა მიწერ-მოწერა ქართლის მეფესთან. ის ურჩევს ვახტანგ მეფეს: შერთე ქეთევანი შენს შვილს არჩილს, რომლის გამეფებაც შენ იმერეთში გსურსო, და მეც იმდენი შეძლება მომეციო, რომ თავი დაეხსნა ფაშისაგანაო. საქვე გარიგდა. მისცეს ფაშას 20,000 მარჩილი. არჩილმა შეერთო ქეთევანი. დარეჯანი განთავისუფლდა. მოვიდა ქმარით ისევ იმერეთში და ისევ ფაშის შემწეობით 1668 წ. ხელმეორედ გამეფდა. ბაგრატი ქართლში გაიქცა. მაგრამ ძვირად დაუჯდა დარეჯანს ამდენი არევ-დარევა ქვეყნისა. ამავე წელს ერთ დილას, როცა ის ქუთაისის ციხეში თავს იხურავდა და იკაზმებოდა, შეუარდა ოთახში ხოსია ლაშხიშვილი და მოჰკლა დარეჯან დედოფალი შუბით და ამის შემდეგ იმერლობამ მას ზედ წააკლა ქმარიც ¹⁾).

გამეფდა იმერეთში კიდევ ბაგრატ უთვალო. მაგრამ დადიანმა ის არ მოასვენა. ის მტრობდა მას ცოლის წართმევისათვის, რადგან „თამარი იყო ფრიად კეკლუცი და აღმატებული მშვენიერებითა, სრული უმეტესად“, შეეცილნენ მას აგრეთვე გიორგი გურიელი და ახალციხის ფაშაც ²⁾). გახდა თამარი ბრძოლისა და სისხლის დანთხევის მიზეზად. ბევრი სისხლი დაიღვარა მის გულისათვის, და ამ არეულობის ბოლო აღარა სჩანდა. მაშინ ბაგრატმა განიზრახა გურიელთან შერიგება. მისცა მას ცოლად თავისი ასული დარეჯანი, რომელიც მას თამარისაგან ჰყვანდა, „რათა დაუტეოს მან ტრფიალება თამარისა“. ის იყო მაშინ 11 წლისა. ამავე წელს მანუჩარ დადიანმა 8

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. მე-II, გვ. 202—205.

²⁾ იხ. იქვე, გვ. 205.

წლის ქალზე ჯვარი დაიწერა. ეს ქალი იყო ვახტანგ მეფის შვილის არჩილის ასული.

არჩილისა და მანუჩარ დადიანის მოყვრობის განზრახვა ის იყო, რომ ვახტანგს ჰსურდა იმერეთში თავის შვილის გამეფება და ამისათვის საჭირო იყო დადიანის მომხრეობა. 1678 წელს მის მომხრეობით იმან მართლაც ჩამოაგდო ტახტიდგან ბაგრატი და გაამეფა არჩილი. ამან კიდევ დადიანს ლევანს მადლობა იმით გადაუხადა, რომ დაიქირა სკანდის ციხეში თავისი ბიძაშვილი თამარი, ცოლი ბაგრატიისა, და მისცა იმასვე ცოლად.

მაგრამ 1679 წელს ბაგრატი ისევ დაამარცხა გიორგი გურიელის შემწეობით დიდიანიც და არჩილიც. წაჰგვარა ლევანს ისევ ცოლი თვისი თამარ და კიდევ დაიპყრო იმერეთი. იმან იმეფა კიდევ ორი წელიწადი. მოკვდა 1681 წელს. გაუხარდა გურიელს. განუტევა ცოლი თვისი დარეჯან და შეირთო სიდედრი თამარ. ამ მიზეზით გამეფდა გურიელი იმერეთში. თამარი გახდა ახალის ქმრის ძლიერი მფარველი. ქართლის მეფეს გიორგი მეთორმეტეს ჰსურს გაამეფოს ალექსანდრე, შვილი ბაგრატი უთვალისი, მაგრამ დედა ამის წინააღმდეგია. ძულომსავით ის დასტრიალებს მთელს იმერეთს თავს. მისი წინააღმდეგია ყველა, მაგრამ ამდენ თრევაში ის კიდევ არ გატყდა და არ მოწეღდა მისი მხურვალე გვამი. ის ეწინააღმდეგება მთელს იმერეთს, მეფე გიორგის და ახალციხის ფაშას. არ უნდა რომ დაუთმოს შვილს მეფობა. ყველას ურჩევნია მას ახალი ქმარი გიორგი გურიელი. ის დადის მთელს იმერეთში და არიგებს ხალხს, არ მიემხროთ ალექსანდრეს, ჩემს შვილსაო. ამ განზრახვით ის წავიდა სამეგრელოშიაც, საცა ქმარ-ყოფილი მისი ლევანი უკვე მკვდარი იყო, „რათა არა მიემხრნენ ოდიშარნი ალექსანდრესაო“. მაგრამ ამ მოგზაურობაში მან ქუეცრად დალია თავისი უღვთო სული. ხალხში ხმა გა-

ვარდა, რომ დედოფალი ორსულად იყო და - შობასა შინა შვა ცეცხლი და მოკვდაოა¹⁾. ამავ დროს ქაიხოსრო ციციშვილის რძალმა, აგრეთვე სახელად თამარმა, ხმა დააგდო ხალხში, რომ ვინც ქრისტეს სჯულს უარს ჰყოფს და გამაჰმადიანდება, მისი სული სიკვდილის შემდეგ ძაღლის ლეკვად იქცევა, ღამ-ღამობით ამოდის სამარიდგან და წკაფწკაფობს სასაფლაოზედაო. ასე ემართება გივი ამილახორის ანდუყაფარის შვილის სულსაო, ამტკიცებდა ის საშინელის ფიციოთ. ამასვე ამტკიცებდა ერთი ვილაც ფავლენიშვილი თავის მამის სულის შესახებ, და არც გასაკვირია, რომ ამ დროს ასეთი ხმები ვრცელდებოდა ხალხში. ეს დრო მეტის-მეტად მწარე დრო იყო საქართველოსთვის. „უამთა ამათ იქმნა განტევება ცოლთა, კვლა კაცთა და იღუმალ ტყვის ყიდვა და უჯგრონი სჯულოსა ზედა მრავალნი საქმეხი: 1)“.

ამ დროს იმერეთში, გურიაში და სამეგრელოში თავადიც, აზნაურიც, მღვდელიც, ბერიც, ერიც, მეფეც და დედა-კაცებიც ყველანი ზნე-გათუქებულნი არიან. იშვიათად ნახავთ მალალ წოდების ქალს, რომ მთლად არ მისცემოდეს გულისთქმის დაკმაყოფილებას. ცოლისაგან ქმრის განტევება და ქმირისაგან ცოლისა, ურთიერთისთვის ღალატობა, ცოლთაგან ქმრების ხოცვა, თავდაზნაურთიგან ორ-ორი ცოლის ერთად შერთვა, ეს ყველაფერი შეადგენს მაშინდელ დროისთვის დაუზრახველ მოვლენას. ამ დროს ქალი ზნეობით და კეთილის აღმზრდელობით კი არ ფასდება, არამედ გლისპობით, მზაკრობით და სხვანი. დიდებულნი თავადნი ეძებენ იმისთანა ქალს, რომელსაც ძლიერი და გავლენის მექონი ნათესავები ჰყავს. აქ კეთილ-ზნეობას ადგილი არა აქვს:

1) იხ. იქვე გვ. 209.

ისინი მოყვრობით ეძებენ გაძლიერებას და არა ქუით და ცოდნით. მაგრამ თუ სიძეს ფეხი გადაუბრუნდა, დამარცხდა, დამბლა გახდა, დაიჩაგრა, მაშინვე იმას კანონიერს ცოლს ართმევენ და სხვას აძლევენ, რომ ამ საშუალებით კიდევ შემძლე მომხრეები იშოვნონ და გაძლიერდნენ. მაგრამ ჩვენ მაინც ვერ მიმხვდარვართ: ქალები აკავშირებენ, ამეგობრებენ, უნერგავენ და შთააგონებენ მამა-კაცებს ურთერთის შემწეობას მოყვრობის მიზეზით. თუ ამის მომხდენი არის მხოლოდ უბრალო ხათრი და სიყვარული ცოლისა? თუ სიყვარული და ხათრი ცოლებისა ამოქმედებს ერთად მოყვრებს, მაშ რით უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ დამბლა ქმარს მაშინვე ართმევენ ცოლს და აძლევენ უფრო მხნეს, ძლიერს და გავლენიანს? ამის მიზეზს ჩვენ ვერ მივხვდარვართ, მაგრამ იმ ფაქტს კი ცხადად ვხედავთ, რომ მოქმედებაში, თუ არა უფრო ძლიერნი, ნაკლებნი აღარ არიან ქალები მამა-კაცებზე. ისინი ორივენი ქიშპობენ, იბრძვიან, ხოცვენ მოწინააღმდეგეთ და ამ მხრით არიან ერთსა და იმავე კაპან-წყვეტაში. არიან ისეთნი დრონიც, როცა ქალების ხელშია მთლად ბურთი და მოედანი მოქმედებისა. ისინი განაგებენ იმერეთის ხალხის ცხოვრებას: მამა-კაცი მოქმედებენ იმათის ჩაგონებით და განკარგულებით. ერთის სიტყვით, დედა-კაცების გავლენა კაცებზე ისეთი ძლიერია, რომ ვისაც მამა-კაცს ჰსურს ქვეყნის ბედის ხელში ჩაგდება, ეძებს სიძეობას გამოჩენილ და გავლენიან კაცისას. ასე ჰფიქრობს არამც თუ თავადი, არამედ თვით მეფეც. ყველას სურს ქალების შემწეობით იდღესასწაულოს ვამი თვისის საწუთრო ცხოვრებისა.

1683 წელს ალექსანდრე მეოთხე გამეფდა თუ არა იმერეთში, მაშინვე თავისი დაი დარეჯანი, გურიელის ცოლად ნამყოფი, მისცა პაატა აბაშიძეს, რადგან ამ დროს ეს კაცი ძლიერ განდიდებულიყო. მეფეს სურვი-

ვილი აუსრულდა. აბაშიძეები და მიქელაძეები რადგან მოყვრობით ნათასავნი იყვნენ, ყველანი იმას მიემხრნენ მძახლობის გამო. ამ სახით მეფემ შეადგინა ძლიერი პარტია გურიელის წინააღმდეგ.

მაგრამ ამ დროს არც ეს უკანასკნელი ზის გულზელდაკრეფილი. ისიც მეცადინეობს გაძლიერდეს მეფის წინააღმდეგ. რაჭის ერისთავმა შოშიტამ, ბეჟან ლორთქიფანიძემ, გიორგი ლიპარტიანმა (ჩიქვაანმა) და გურიელმა შეკრეს ურთიერთ შორის პირობა — იმოქმედონ მეფის წინააღმდეგ. ამათ არ ენებათ ალექსანდრეს მეფობა.

ასტყდა მათ შორის ბრძოლა. მეფემ ისინი დაამარცხა, მაგრამ ბრძოლაში პაატა აბაშიძე მოჰკლეს. მეფეს მოაკლდა ძლიერი მომხრე. მაშინ ის შეუჩნდა რაჭის ერისთავს პაპუნას, გადაიბირა, გააშვებინა კანონიერი ცოლი, ასული ბეჟან ლორთქიფანიძისა, მოიყვანა თავისთან კიდევ დაქვრივებული დაი დარეჯან და მას შერთო. იმავე დროს ლევანს დადიანს შერთო თავისი მეორე დაი თინათინ და ამით ისიც გაიმეგობრა შეირიგა და მომხრეთ გაიხადა.

მაგრამ საუბედუროდ ალექსანდრეს მტრად გაუხდა ქართლის მეფე გიორგი მეთორმეტე. ამას უნდოდა გაემეფებინა იმერეთში თავისი უფროსი ძმა არჩილი. ა! განზრახვის აღსასრულებლად იმან შერთო თავის ძმის ლუარსაბის ასული ელენე რაქაში ქაიხოსრო იაშვილს და მოუყენა არჩილს შემწედ. ამით გადაამტერა ალექსანდრე მეფე და იაშვილი ერთმანერთს. ამათ ერთმანერთი კარგად შებერტყეს. მეფე დასუსტდა. ამ დროით ისარგებლა არჩილმა და მართლაც გამეფდა ხელმეორედ იმერეთში. მაგრამ ის მაინც არ ამეფეს. ახალციხის ფაშის შემწეობით ალექსანდრემ 1691 წელს გააგდო ის იმერეთიდან და დაიჭირა ისევ თავისი სამკვიდრო ტახტი. მაშინ არჩილმა განიზრახა რუსეთში წასვლა; გადაიარა რაჭიდან

კავკასიის მთები და მივიდა ჩერქეზეთში ყილჩიყო ბატონ-
თან. ამასთან დიდხანს დარჩა. ყილჩიყო მას დიდს პატივს
სცემდა: ანადიმებდა და ანადირებდა, მაგრამ გულში კი
ნამდვილი მტრობა ედვა. სპარსეთის შაჰს თურმე დიდ-
ძალი ფული გამოეგზავნა ყაზიყუმუხის ხანისათვის და ეთ-
ხოვნა, როგორმე ქრთამის მიცემით არჩილი დაიქირე და
გამომიგზავნე აქაო. იმას ეს ამბავი ყილჩიყოსთვის შეეტ-
ყობინებინა და დიდი ქრთამიც მიეცა. ესეც თანახმა გამზ-
დარიყო და ეძებდა მარჯვე ღროს მის დასატყვევებლად;
მაგრამ ისეთნაირად, რომ თვითონ არ გამოჩენილიყო,
ამისთვის ინახავდა თავისთან და განგებ პატივსა სცემდა.

16:12 წელს არჩილი გაემგზავრა რუსეთისკენ. ყილ-
ჩიყო გაედევნა მას უკან. ერთ ვიწრო ხეობაში ჩასაფრე-
ბული მისი კაცები გამოცვივდნენ და ორმა მათგანმა სტა-
ცეს უფერათ ხელი აქეთ-იქიდგან მკლავებში. იშიშვლეს
ხმლები არჩილის მხლებლებმა. ორმა ბერმა ნიკოლოზ
აბაშიძემ და შალიკაშვილმა წაიძრეს მახვილები, რომელ-
ნიც მათ სამოსელს ქვეშ ჰქონდათ დამალული და განა-
თავისუფლეს არჩილი. ასტყდა სასტიკი ბრძოლა. „იხადა
მეფემან შვილდ-კაპარკი და მოსრნა მრავალნი“. დიდხანს
იბრძოლეს, მაგრამ მეფე მაინც ვერ დაიქირეს. „განვლო
ბრძოლით მეფემან რაზმი მათი და წარვიდა ლტოლვით-
მაგრამ კენებაში ცხენს შარდი დაეკირა, „განსივდა და
ვერღარა რბოდა“. მაშინ კიდევ მოესივნენ ჩერქეზნი და
ასტყდა კვალად ბრძოლა. მეფემ კიდევ «ძლიერად იბრ-
ძოლა». ჩერქეზთ იმედი გადუწყდათ მის დაქერაზე. მა-
შინ იხმარა ერთმა ლეკმა ცბიერმა, მიუახლოვდა მეფეს
და უთხრა: „რად მოიკლავ უებროსა თავსა? კმარა არს სიმ-
ხნედ, რომელი დღეს ჰყავ შენ! აწ დაიმდაბლე თავი და
მოვედ ჩემდა, ვფიცავ განგარინო ყოვლისაგან«. — მეფემ
უპასუხა: „არა მივენდო ჩერქეზთა, გარნა მოვალ შენდა«.

მაგრამ ამანაც გასტეხა თავისი ფიცი და მიიყვანა ის ყილჩიყოს სახლში. სახლის პატრონი არ ეჩვენა არჩილს.

„მასვე ღამეს ყილჩიყოს ცოლმა გაგზავნა მეფე არჩილი ბასიანს“, რომელიც შეადგენდა ქართველთა სამფლობელოს და „სპანი მისნი დიგორს“, რომელიც აგრეთვე იყო ნაწილი საქართველოს სამეფოსი¹⁾. ამ უკანასკნელს მაზრაში იყვნენ ამ დროს არჩილის შვილნიც²⁾.

ჰქონდა თუ არა ყილჩიყოს ცოლსაც განზრახვა არჩილის განთავისუფლებისა, ეს ჩვენ არ ვიცით; მაგრამ ბასიანში მცხოვრებ ქართველებისა და ოსების ქალებმა არჩილი არ დაანებეს მტერს. მოვიდნენ თუ არა კაცები არჩილის წასაყვანად, მაშინვე შეიყარნენ ბასიანის ქალები, მოიხადეს ლეჩაქები, მივიდნენ ქმრებთან და უთხრეს ვაჟაკურად: „ან ჩვენი ლეჩაქები დაიხურეთ თავზე და თქვენი ქუდები ჩვენ მოგვეცით, ანუ ჩვენ არასოდეს არ მივცემთ არჩილს ყილჩიყოს“. მეორე ღამეს ბასიანისა და დიგორის ქალებმა მართლაც განათავისუფლეს არჩილი და მისი მოგზაურნი და გამოისტუმრეს ქართლს³⁾.

ამ დროს მეფე ალექსანდრეს მაგრად ეკირა თავისი ტახტი. ის იყო „მზნე, ახოვანი, ჰაეროვანი და უხვი“, მაგრამ ზნე-გაფუქებული ჰქონდა. იგი იყო ხელად-მქცევი, ცუნდრუკი, უღვთო და ტყვათ გამყიდველი. პირველი მისი ცოლი არ იყო კანონიერი. ის ჰყვანდა იმას ხასაო; მაგრამ ორი შვილი რომ გაუჩნდა—გიორგი და სვიმონი, მოიწადინა მისი განტეეება და შერთვა გიორგი აბაშიძის ასულისა. რათა? რისთვის? ამიტომ რომ გიორგი, თუმცა წინად ბერი იყო, მაგრამ მერმე გაკრეკილ იქმნა (1685 წ.) და ისე გაძლიერდა იმერეთში, რომ თავის ძმას პაატა აბაშიძეს დაემჯობინა დიდებით და მძლავ-

1) იხ. ვახუშ. გეოგ. გვ. 450 და 452.

2) იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. II, გვ. 61.

3) იხ. იქვე, გვ. 214 და 215.

რობით. ამასთან დამოყვრება ახლა ძლიერ საჭირო იყო მისთვის. იმან სთხოვა მას ქალი თამარ, რომელიც ჯერ ათის წლისა იყო. ის შეირთო, მაგრამ ცოლს არ უყვარდა იგი გარყვნილობისათვის. ის სიძულვილი თამარს უფრო გაუცხოველდა, როცა აღექსანდრემ ქართლის რბევა დაიწყო და აქაური ხალხის ტყვედ ყიღვა. „ამისათვის სძულობდა ცოლი თავისი თამარ და მიზეზს უდგა განტყვევად“. დაუწყო იმან მამას ხვეწნა: განმაშორე ქმარს და მიმათხოვე ქართლის მეფეს გიორგისაო. რადგან იმერეთის წარჩინებულ მებატონეთაც სძულდათ აღექსანდრე, ამისათვის აბაშიძე თანახმა გახდა ასულის თხოვნაზე. შეიკრიბნენ ქათალიკოზი, ეპისკოპოსნი, ერისთავი პაპუნა და სრულიად იმერეთის წარჩინებულნი, შეიპყრეს ის და მისცეს გიორგი მეფეს დასასჯელად. იმანაც მიიყვანა რუისს, დაახრჩო და დაფლა მუნვე ეკლესიაში¹⁾ 1695 წელს.

✓ გასაკვირია, რომ ამ დროს, როცა იმერეთის ხალხში ასე დაცემულია ქრისტიანობრივი ზნე, ქართლში მტკიცედ აღდგანან ცოლ-ქმრობის კავშირს. იმერეთში აღვილია ეკლესიურის კანონის დარღვევა, ქართლში კი შეუძლებელია. მაგალითად ხსენებული თამარი სთხოვს გიორგი მეფეს შემირთე ცოლად დაიქირე იმერეთიო, მაგრამ ის უარს ეუბნება. ამის შემდეგ სთხოვს ახლა არჩილს ცოლად შერთვას და სამუდამოდ იმერეთის ტახტის დაპყრობას, მაგრამ ისიც უარს ეუბნება.

დაუცხრომელმა თამარმა მაშინ შეირთო ერთი ვილაც მეფეთა მონათესავე გიორგი, რომელიც იმყოფებოდა ოდიშს და გლეხურად სცხოვრობდა. ამ კაცს არა ჰქონდა არც შესამჩნევი ჰკუა-გონება, არც დარბაისლური ყოფა-ქცევა, არც მეფის შესაფერი ზნე და გამოცდილება. მან იცოდა მხოლოდ გლეხთა მუშაობა და იყო ხეი-

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 215.

ბარცა, ამისათვის არ უყვარდა ის თამარს, რის გამო
ჭრთის წლის შემდეგ გააგდო სახლიდგან. მაშინ იმერე-
თის ტახტს თვითონაც ჩამოეცალა და გაამეფა თავისი
გერი სვიმონ, რომელიც პირველ ქმრის ალექსანდრეს ხა-
სისაგან ჰყვანდა და ცოლად შერთო თავისი დაი ანიკა,
რომელიც ჯერ ისევ ცოცხალს ქმარს, ნასყიდა იაშვილს
წაართვა.

მაგრამ იმერეთის დიდკაცობა მაინც თამარს ემორ-
ჩილებოდა, . მას ემსახურებოდნენ და იყვნენ მის წი-
ნაშე განუშორებლად. სვიმონს მხოლოდ აჩრდილი მე-
ფობისა ჰქონდა, მაგრამ თამარს ესეც შეშურდა შვილისა
და დისათვის და აუტეხა ბრძოლა.

შეშინებული სვიმონ გაიქცა ქართლს. დარჩა ბურთი
და მოედანი მოქმედებისა ისევ თამარს. რომ უფრო სიძ-
ლიერე, გავლენა და სახელი ჰქონოდა ხალხში, მან გა-
ნიზრახა ლიპარიტ ჩიქვანის ქმრად შერთვა. ისიც მის
სურვილზე თანახმა გახდა: გააგდო თავისი კანონიერი
ცოლი, რომლისაგანაც შვიდი შვილი ჰყვანდა და დაიწ-
ყო ქორწილისათვის მზადება. შეუთვალა თამარსაც მზად
იყავიო.

მაგრამ უკანასკნელმა ველარ მოითმინა და თვითონ
გაემგზავრა. მივიდა ოდიშს და ჩამოჰხდა გიორგი მიქე-
ლაძის სახლში, რომელიც თამარის ბიძა იყო. მიქელაძემ
უთხრა დისწულს: „რად მოხვალ ოდიშს? ჩემი დისწული
ხარ, მოიცადე ჩემთან და დაიბარე თვითონ ლიპარიტი
აქ, დაიწერეთ აქვე ჯვარი და მე გადავიხადო ქორწილი
თქვენი საკადრისიოა. დაუჯერა იმანაც სიტყვა თავის ბი-
ძას. დაიბარეს ლიპარიტი. მოვიდა ის მიქელაძესთან ცო-
ტაოჯენის კაცითა, მაგრამ მიქელაძემ არ აღასრულა თა-
მარის წადილი: მოვიდა თუ არა ჩიქვანი, მაშინვე დაი-
ქირა იგი და უთხრა მრისხანებით: შენ უბრალო აზნაუ-
რი ჩიქვანი რა ისეთი დიდი კაცი გამხდარხარო, რომ

დღეს ჩემს დას (?) განუტევებ და სხვას ირთამო? ეხლავე თავს გაგაგდებინებ, თუ თამარს მირონს არა სცხებო!“. შეშინდა ლიპარიტი და აღასრულა მისი ბრძანება.

მიქელაძეს ეგონა თამარი პატივსა სცემს მირონს და ევლარ გაბედავს ნათესავობის დარღვევას ეკლესიის კანონის წინააღმდეგაო; ამის შემდეგ თვით ლიპარიტიც აღარ შეირთავს მას ცოლათაო; მაგრამ მოსტყუვდა: თამარი არ დასცხრა. ის უფრო გაკაპასდა და გაანჩხლდა. აიხირა თავისი სიტყვა და აღარ გადასთქვა. რაც ერთხელ დაიხვია ენაზე, მერმე უარი აღარა სთქვა. შეუჩნდა ლიპარიტს, დაატოვებინა კანონიერი ცოლი და შეირთო ქმრად. „ამიერიდგან უხმობდნენ თამარს ოდიშის და იმერეთის დედოფლად“. დაიწო მან ძეფობა იმერეთშიაც და სამეგრელოშიაც, მაგრამ ვაი იმ მეფობას! ცეცხლს აწვიმებდა ყველაზე, ვინც მისი წინააღმდეგი იყო. ყველანი შეშინდნენ მისგან. სვიმონ მეფემ, მისმა გერმა, არ იცოდა მის შიშით საით გადავარდნილიყო. ის თუმცა იმერეთის მეფედ ისახელებოდა, მაგრამ თამარის შიშით ვერაფერს აკეთებდა სამეფოში. თავის უფლების გასაძლიერებლად და მომხრეების საშოვნელად იმან შეირდო გურიელის ქალი და თამარის და ანუკა განუტევა. ეს იწყინა გაათრებულმა დედოფალმა და მოაკვლევინა სვიმონ მეფე. როცა ის ცოლთან მწოლარე ადგა და გომოვიდა გარეთ „ბუნებრივსა სამკირნოსა ადგილსა“. დარჩა ახლა მას ხელში ზურთი და მოედანი მოქმედებისა. თამარი შავარდენივით დასტრიალებდა იმერეთს თავს. თავად-აზნაურობამ მართალია გურიელი გაამეფა სვიმონის სიკვდილის შემდეგ, მაგრამ ვაი იმ ყოფას, რა ყოფაშიაც გურიელი იყო. თამარის ხელში იყვნენ „სამეფო დაბანი და შემოსავალნი, და მის მოახლედ იყვნენ წარჩინებულთა ცოლნი, ძენი და ასულნი“. გურიელს მხოლოდ სახელი მეფობისა ჰქონდა: სახრავი კი თამარის ხელში იყო. რომ

ველარა გააწყო-რა მის წინააღმდეგ, გურიელმა დასტოვა იმერეთი და გაიქცა გურიაშივე.

ამის შემდეგ ცოფიანმა თამარმა ახლა თავის ბიძის ვიორგი მიქელაძისთვის მოიკალა. იმას არ ავიწყდებოდა ის სირცხვილი, რომელიც გიორგიმ მიაყენა, როცა მივიდა მასთან სახლში ჩიქვანის კმრად შესართავად. ჩამოემტერა მას ამ მიზეზით და იმდენი იმეცადინა, რომ ვააგდო თავის სამფლობელოდგან ქართლში და მისი მიწაწყალი ჩიქვანებს უძღვნა. მაგრამ ამ საქმემ თავათ იმასაც კეთილი არ დააყარა. ამის შემდეგ იმასა და იმის მამას გიორგი აბაშიძეს დაუწყეს ყოველგნით მტრობა, გაუარმეს და ჩაუმწარეს სიცოცხლე. 1782 წელს მოკვდა თამარ სენითა ბოროტითა.

ჩვენ უკვე ვსთქვით ზემოთ, რომ ლიპარიტ ჩიქვანს ჰყვანდა „შვიდი შვილი მოწითფული“, როცა მან კოლი განუტევა და შეირთო მოუსვენარი და დაუდგრომელი თამარი. ამ შემთხვევამ მამასა და შვილებს შორის დაჰბადა უსიამოვნობა. შვილები ალათ დადგნენ მამასთან, ვარდაიხვეწნენ აქეთ-იქით და დაუწყეს მამას მტრობა, მაგრამ ვიდრე მათი დედინაცვალი თამარი ცოცხალი იყო, შვილების მტრობას არა ჰქონდა ლიპარიტისთვის კუდი შედეგი. ის რომ მოკვდა, მაშინ კი უფრო გამხნევდნენ მისი შვილები, განდევნეს მამა სამფლობელოდგან და თვიჯონ დაიჭირეს ოდიში.

შვილებზე გაჯავრებულმა ლიპარიტმა თამარის სიკვდილის შემდეგ შეირთო მესამე კოლი, ასული გურიელისა, აგრეთვე სახელად თამარი, და გაძლიერდა ისევ კოლის მეოხებით. ეს თამარი ღირსეული მოსახლე იყო პირველისა. ვითარცა პირველის მოადგილე, მეცადინეობდა ჰქონოდა იმერეთში ისეთივე გავლენა და სახელი, როგორც პირველს. პირველსავეთ მხნედ მოქმედებდა

ქმრის სასარგებლოდ. მისის შემწეობით ლიპარიტი ძლიერდებოდა და ემუქრებოდა შვილებს.

ამ გარემოებამ შვილები შეაშინა და აფიქრებინა რომელიმე ხრიკით მამის დაქერა. ორმა შვილმა—კაციამ და ბეჟანამ იხმარეს მამის წინააღმდეგ მზაკვარება. „იხმარა ბეჟან მზაკვრება და ჰყო ქათალიკოზ გრიგოლ შუამდგომელ მამისა თვისისათანა და აღუთქვა ფიცით; რათა ზე-ჰყოს, იხილოს მამა თვისი და დამორჩილდეს მას“. ლიპარიტი დაენდო ქათალიკოზის სიტყვას და ესტუმრა შვილს „მცირედითა მონითა“. ბეჟანი გულ-მხიარულად დაუხვდა მამას, გაუწია კარგი მასპინძლობა იმ დღეს, შეიჯერა მამის გული, მაგრამ იმ ღამეს „შეიპყრა ყოველი მონანი მისნი“, მერმე „მოჰპარა მამას იარალი“ და დილა რომ გათენდა, „შეიპყრა იგიცა და პატიმარ ჰყო ციხეში; მერნე მოიყვანა დედა თვისი განტყევებული და მოუდგინა გვერდით ქმარსავე, და იყვნენ ერთად ცოლ-ქმარნი დამწყვდეულნი სიკვდილამდე“.

ამ სახით ლიპარიტი ჩამოეცალა ისტორიულ ასპარეზს; მაგრამ ნაცვლად იმისა დაიწყო მოქმედება მისმა ცოლმა თამარმა. ბეჟანმა მამა რომ დაამწყვდია ციხეში, მაშინ ეს დედის ნაცვალი ახალციხეს წავიდა. ამ დროს აქ იყო იმერეთის ტახტის მემკვიდრე გიორგი. ამას ცოლად ჰყვანდა ქართლის მეფის ვახტანგ მეექვსის ნათესავი; მაგრამ განუტევა კანონიერი ცოლი და შეირთო ჩიქვანის ნაცოლარი თამარი. 1720 წელს ეს გიორგიც მოკვდა და დარჩა ერთი შვილი სახელად ალექსანდრე, რომელიც იზრდებოდა ქართლში.

თამარი დარჩა ახლა უპატრონოდ. მისი სული და გული შფოთავდა და ბრაზდებოდა იმათზე, ვინც მას ქმრები დაუხოცა. ყველაზე მომეტებულად ის იყო გაბორცტებულნი ბეჟანზე, რომელიც პირველად იწოდა დადიანად, ნაცვლად ჩიქვანისა. მას ყველასთვის ამ დროს მხო-

ლოდ ავი და ბოროტი ეწადა. იმდენს ეცადა, რომ გადაიბირა თავისკენ გაბრიელ ჯყონდიდელი. ორივენი ერთად მივიდნენ არზრუმის ქალაქში, მისცეს ფაშას ქრთამი და იჩივლეს ბეჟან დადიანზე. საჩივარი იმაში მდგომარეობდა, რომ ბეჟანმა ახალციხის ფაშას ისაყს დიდი ქრთამები მისცა, იმანაც მოიყვანა ქართლიდან ალექსანდრე და გაამეფა იმერეთშიო; მაგრამ მეფეს არავითარი განკარგულების მოხდენა არ შეუძლიან სამეფოშიო: ის ტყვესავითა ჰყავს დადიანს, და ყველა ამ საქმეებში დამნაშავე არის ისაყ-ფაშაო, რომელმაც დადიანისაგან დიდი ქრთამები მიიღოვო; ამისთვის ისაყ-ფაშა დაიბარეს. არზრუმში და დიდი ბოროტება, უსიამოვნება და უპატიურება შეამთხვიეს მას თამარის სიტყვით.

ეს ამბავი შეიტყო ბეჟან დადიანმა და მიჰხვდა, რომ ეს ოინები თამარმა მის საუბედუროდ და წასახდენად ჩაიდინა. იმან მოილაპარაკა ალექსანდრე მეფესთან... გაუგზავნეს ამათაც თავიანთ მხრით არზრუმის ფაშას დიდი ქრთამები და სთხოვეს ისაყ-ფაშის გამართლება. ჯილდომ ჯოჯოხეთი გაანათა და ისაყი გაამართლეს.

ამის გამო როლებიც შეიცვალა: დაიპირეს ტყუილად ჩივილისთვის თამარ და ჯყონდიდელი, რომელიც ამას წინად დღესასწაულობდნენ თავიანთ გამარჯვებას. ისაყ-ფაშა გამოიყვანეს საპყრობილიდგან, მისცეს ხელთ თამარ და ჯყონდიდელი და გამოგზავნეს იმერეთში. მან მოიყვანა ისინი გათოკილნი და გადასცა ბეჟან დადიანს, რომელმაც თამარი დაამწყვდია დეხვირის ციხეში, მეორეს კი ჩამოართო ჯყონდიდლობა და განუტევა, რადგან სასულიერო პირი იყო. ამით მან პატრივი სცა ეკლესიას.

როგორც ეტყობა მემატეიანის ლაპარაკს, დიდხანს არ ყოფილა ტუსაღად თამარიცა. ის გაუნთავისუფლებიათ, მაგრამ მაინც კიდევ არ მოუსვენია. იმას ეწადა ტახტიდგან ალექსანდრეს გადაყენება და თავის მცირეწლოვანის შეილის გამეფება. ამ საქმეში ჰმველოდნენ

ბეჟან დადიანი, რაკის ერისთავი და ზურაბ აბაშიძე. ესენი იმისათვის მიემხრნენ თამარს, რომ ალექსანდრე ახლად ისე გაძლიერდა, რომ აღარავისი ეშინოდა და ყველას უბღვეროდა. ამით ყველამ განუცხადეს მეფეს თავისი მტრობა. მაშინ „ალექსანდრემ მოიყვანა დედის-ნაცვალი თამარ, აბრაღა მას ყოველი ყოფილნი, შეიპყრა და მოჰკვეთა თავი“¹⁾).

ამით დასრულდა თამარის უღეთო ცხოვრება. დაიწყეს ახალი მოქმედება სხვა ქალებმა. ისინი ბუზებისავე ირევიან, ყოველ საქმეში მონაწილეობას იღებენ და თავისებურად ტრიალებენ. მეფეები, დადიანები, რაკის ერისთავები—ყველანი იმათის შემწეობით მოქმედებენ და იკლებენ ერთმანერთს. ერთის სიტყვით ქალები ისე ძლიერნი არიან თავიანთ გავლენით ხალხში, რომ მათ შეუძლიანთ, მთავარი გადააყენონ ტახტიდგან და მის ნაცვლად სხვა გაამთავრონ. მაგალითად 1717 წელს დედა ელენე გაუწყრა რაღაცაზე შეიღს გიორგი გურიელს, მოიყვანა მონოზონ ყოფილი ძე თვისი, გაკრიჭა, უწოდა ქაიხოსრო და დასვა გურიელად“²⁾).

ეს საქმეები ელენემ. შეასრულა ბეჟან დადიანისა, გურიის ერისთვისა, ნაკაშიძისა და ზურაბ აბაშიძის შემწეობით, რომელნიც მან ქრთამით მიიმხრო. მაგრამ ამ საქმეს თან დიდი განხეთქილება მოჰყვა. ასტყდა უსიამოვნება, ურთიერთ შორის სამდურავი და მტრობა. ელიტეს ერთმანერთი ელენეს მომხრეებმა და გიორგის თარაფმა. გამარჯვებისათვის ისინი ნათესავებს ცოლებს ართმევდნენ და სხვაზე ათხოვებდნენ. მაგალითად ბეჟან დადიანზე წაართვა კანონიერი ცოლი ბაკა ჩიქვანასა და შერთო ზურაბ აბაშიძის შვილს დავითს. ამავე დადიანს

1) იხ. ქართ. ცხოვ. 229—236.

2) იხ. იქვე. გვ. 227.

სთხოვა გიორგი გურიელმა, წაართვი შენი ასული ნაკა-
შიძეს, რომელიც ჩემი მტერი არისო, და მე მომეცი
კოლადა. ის თანახმა გახდა. მაშინ გურიელმა გააგდო
თავისი კანონიერი კოლი, შარვაშიძის ქალი, და შეირ-
თო ნაკაშიძის კოლი. ამ მოყვრობამ გურიელი და და-
ლიანი შეარჩია. შერიგების ქალაქი დაიწერა ქალის
მკერდით. ამისთანა საქმეები ამ დროს არა ერთი და ორი
მოჰხდა. ვისაც უნდოდა ვისმესთან შერიგება, პირობის
ქალაქის დაწერა არ იყო საჭირო. პირობის და შერი-
გების ქალაქის ნაცვლად შუაში შემოდოდა ქალი.
რომელიც ამოყვრებდა გადამტერებულ პირთ. ქალი ხდე-
ბოდა ხიდათ, რომელზედაც ერთობა, მეგობრობა და
სიყვარული დაიარებოდა.

როცა საჭიროება მოითხოვდა, ამ დროს, ქალები
ხმალსაც იღებდნენ ხელში. ასე მოიქცა პაპუნა წერეთ-
ლის კოლი. იმან დიდი მხნეობა და ვაჟაკობა გამოი-
ჩინა. 1737 წელს ალექსანდრე მეფემ ლაღატობით მოჰყ-
ლა მისი ქმარი პაპუნა და განიზრახა მოდი-მნახეს ციხის
დაქერაც; მაგრამ პაპუნას კოლმა არ დაანება მეფეს. იგი
შევიდა ციხეში, გაამაგრა და დაუწყო გაშმაგებულად
ისეთი სასტიკი ბრძოლა, რომ მეფე იძულებული შეიქმნა
ხელი აელო თავიან განზრახვაზე.

ამავე დროს დიდი ვაჟაკობა, ერთგულება და გულ-
შემატკივრობა სამშობლო ქვეყნისადმი გამოიჩინა მაქაეა-
რიანის ქალმა. რადგან ძალიან შეწუხდა და აოხრდა იმე-
რეთი ზურაბ აბაშიძისაგან, ამ (?) ქალმა განიზრახა ქვეყ-
ნის ამრევთ დასჯა. ერთ ღამეს იგი თავს დაესხა ზურაბს
და ანახდად დაიჭირა ციხე სვერი, წაართვა ხაზინა, რომ-
ლის ძალითაც იგი მოქმედებდა და გააგდო შეილიანად
ქართლში. მერმე მიიწვია მან მეფე ალექსანდრე და გა-
დასცა მას ციხე და სამფლობელო. ეს ამბავი მოხდა
1744 წელს¹⁾.

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. II, გვ. 236.

ამ ქალის (?) მოქმედების აღწერით ქართლის ცხოვრება უნებლიეთ მოადგამს გვირგვინს იმგვარ ქალების ღვაწლს, რომელთაც სამშობლო ქვეყნის კეთილდღეობა ეწადათ. ბოროტ-მოქმედება თუ სრულიად არ მარცხედება მაკავარიანის ქალის მეცადინეობით, ჯერ-ჯერობით გამარჯვება მაინც კეთილ-განზრახვას რჩება. ერთობისა და ქვეყნის კეთილდღეობის სურვილი იმარჯვებს ქალის ბუნებაში. ბოროტება განიდევნება ქალის სიქველისაგან და მემატიანეც კარგად ჩადის, რომ ამით ასრულებს იმერთის ცხოვრებისა და ხანგრძლივის ბრძოლის აღწერას.

ხოლო რით და ან როგორ გათავდა ქალების მოქმედება ქართლ-კახეთში, ამას კიდევ ამ სურათების გაგრძელება შეგვატყობინებს.

1712 წლიდგან პოლიტიკურს ასპარეზზე კახეთში მოქმედობს თეიმურაზ მეფის ცოლი, თამარ. ეს დედოფალი იყო ასული ქართლის მეფის, ვახტანგ მე-VI-სა. მის შერთვამდე თეიმურაზს ჰყავდა ცოლად ქალი ბაინდურ ერისთვისა, მაგრამ სამღვდლოების ნება-დართვით განუტევა კანონიერი ცოლი და შეირთო თამარ. ეს საქმე იმ განზრახვით მოახდინეს, რომ ქართველთ ეწადათ მეფეთ მოყვრობის კავშირით ქართლსა და კახეთს შორის ერთობა ყოფილიყო. ეს კეთილი განზრახვა მათი ასრულდა კიდევ, რადგან „თამარ იყო სადგური კეთილისა და საუნჯე სათნოებისა“.

გახდა თუ არა თამარ დედოფლად კახეთისა, მაშინვე თავი იჩინა. საქართველოს ბელზე და პოლიტიკურს მდგომარეობაზე მან დიდი გავლენა იქონია. იმისი დედობრივი გული ყოველგან იჩენს კაცის შებრალებას, მოწყალებას, სულგრძელობას და ქვეყნისთვის გულ-შემმატიერობას. იგი მხნევდება და მოქმედებს მაშინ, როცა საქართველოს უჭირს. მაგალითად, 1739 წელს ზოგიერთა თავადებზე გაჯავრებულმა შაჰნადირმა განიზრახა ქართლ-

კახეთის გამოჩენილ პირთ გაწყვეტა და ხალხის სპარსეთში გადასახლება. მეფემ და ქართველობამ არ იცოდნენ რა ექნათ და როგორ მოქცეულიყვნენ, რომ სამშობლო ქვეყანა ამ განსაცდელისაგან დაეხსნათ. მეფე ვერც წინააღმდეგობის გაწევას ბედავდა სპარსეთისათვის, ვერც მისვლას წინაშე შაჰნადირისა, რომ პირისპირ შეხვეწნოდა, აეხსნას საქმის გარემოება და ის მიზეზები, რომელთაც გამოიწვიეს საქართველოს თავადობამ მის წინააღმდეგ მოქმედებისათვის და ამ სახით დაემშვიდებია მისი განრისხებული გული. ამ გაქირვებულ დროს ¹⁾ მოხდა რჩევა — ვინ უნდა გაეგზავნათ ელჩათ დალესტანში შაჰის დასამშვიდებლად. მამა-კაცთაგან არავინ აღმოჩნდა ისეთი მკოდნე, გამოცდილი და გონება-გამჭრიახი, რომ აღესრულებინა ერის მინდობილება. მეუარდას საქმე თამარ დედოფალზე. მან მხნედ მიიღო ელჩობის თანამდებობა, გაიყოლია რამდენიმე წარჩინებულთ ქართველთ ცოლნი და მივიდა დალესტანში. უშიშრად წარსდგა წინაშე მძლავრის შაჰისა, მხნედ და დარბაისლურად აუხსნა ყოველი-ფერი, დაარწმუნა შაჰი, რომ ქართველები დიდს შეწუხებაში არიან დალესტანში იმის ჯარებისათვის სურსათის ზიდვით და გაღარიბებულან, რომ თავის თავის კვებაც აღარ შეუძლიანთ, არამც თუ სხვას კიდევ საზრდო-საცხოვრებელი აძლიონ; დაუმტკიცა მას, რომ არც ქართველი ხალხი, არც მეფე თეიმურაზ და არც მისი შვილი ირაკლი მისი წინააღმდეგნი არ არიან, მაგრამ სიღარიბე ხელს უშლის ხალხს, რომ მისი სურვილი უნაკლულად აღასრულოს. მოღბა გაბორბოტებული გული მძლავრის შაჰისა დედათა ნარნარად თქმულის ტკბილის სიტყვისაგან და უკუ აგდო ავი განზრახვა თვისი; სცა დიდი პატივი თამარს: მოეპყრო როგორც დედას, მისცა დიდი

1) შაჰნადირი ამ დროს დალესტანში იყო და ლეკებს ეომებოდა.

საჩუქრები და გამოისტუმრა კახეთსავე. ამასთანავე მისწერა ბრძანება თბილისში მყოფ სპარსეთის ჯარებს— არამცა და არამც არ გაეხდნათ ქართლ-კახეთის აკლება და აოხრება.

/// დაღესტანში შაჰნადირი ერთი წელიწადი და შვიდი თვე დარჩა. იმან დაამშვიდა ლეკები და შემობრუნდა საქართველოში. დედოფალი თამარი და მისი მული ბეგუმ, ცოლი აბდულა-ბეგისა (არჩილისა), მივიდნენ კიდევ შაჰისთან და ნახეს. რა საქმე ჰქონდათ იმათ ამ დროს ქართლის ცხოვრება არ ამბობს. მოგვითხრობს მხოლოდ, რომ ყაენმა ისინი პატივით მიიღო და ორივეს დაუნიშნა პენსია (ინამი). გარდა ამისა დედოფალს დაუნიშნა ექვსასი თუმანი ჯამაგირი წელიწადში: მაგრამ შემდეგი იმათის ნახვისა ამტკიცებს, რომ მათ ჰქონდათ მასთან ლაპარაკი თეიმურაზის კახეთის მეფედ დამტკიცებაზე, ყაზახ-ბორჩალოს ხალხებისა და ქიზიყის საქართველოსთან შემოერთებაზე. „დედოფლის თხოვნითაო, ამბობს მატთანე, მისცა შაჰნადირმა ელი კახეთისა, რაც ძველთაგან ჰყოლოდათ კახთა მებატონეთა: 1). რომ კახეთის სამეფო ტახტი თეიმურაზმა მართლაც თამარის მეცადინეობით დაიმტკიცა, ამას მოწმობს რუსის მწერალი ბუტკოვიც. „თეიმურაზ მეფის შეუღლის თხოვნთ, ამბობს იგი, შაჰნადირმა დაამტკიცა (თეიმურაზ კახეთის მეფედ და მისცა არაგვის მაზრა, და აგრეთვე ბორჩალო და ქიზიხი, რომელნიც ამ დროს განჯის სახანოს ეკუთვნოდნენ: 2).

1) იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. II, გვ. 358.

2) იგივე მწერალი ამბობს, რომ ამ ხანებში შაჰნადირმა ნახა გივი ამილახორის ასული, ძალიან მოეწონა წაართვა ქმარს ანტონს, რომელიც ამის შემდეგ ბერად შესდგა და იყო საქართველოს ქათალიკოზად 1790 წლამდე. ეს ანტონის ცოლი, ანუ დანიშნული, შაჰის უნდა ენახოს და მოსწონებოდეს ან 1636 წელს, როცა იგი იმყოფებოდა თბილისს, ან 1742 წელს, როცა დედო-

თამარს დიდი გავლენა ჰქონდა ქართლის ბედზე-
დაც. 1742 წელს დომენტი ქათალიკოზი, მისი ლეიძლი
ბიძა, ძალიან ავად რომ გახდა, თამარი ჩამოვიდა თბი-
ლისში მის სანახავად და ურჩია დაენიშნა ქათალიკოზად
ანტონი I, მაგრამ უკანასკნელმა არ ინება ქათალიკო-
ზობის თანამდებობის მიღება. ამისთვის, მისივე სურვი-
ლით, ქათალიკოზად დასვეს ეპისკოპოზი ნიკოლოზ ხერ-
ხეულიძე. შემდეგ ამისა დომენტი გარდაიცვალა, „ვი-
თარცა ჰშვენოდა მეფეთა ასულობასა, ეგრე შემწე ექმნა
დედოფალი თამარ და მისავენეს დიდსა სამეფოსა ეკლე-
სიას მცხეთას“.

მაგრამ თამარი მარტო ბიძის ავადმყოფობისა გამო
არ ჩამოსულა ამ დროს თბილისში. რადგან მას დომენ-
ტის მორჩენის იმედი აღარ ჰქონდა, თბილისში იმ განზ-
რახვით მოვიდა, რომ ქართლის გამგედ გამხდარიყო. ამ
აზრს ამტკიცებს ბუტკოვი: ის ამბობს: რადგანაც მისი
მამა ვახტანგ მე-VI და მისი ძმა ბაქარ რუსეთში იყვნენ,
ქართლის სამეფოს სხვა მემკვიდრე აღარავინ ჰყვანდაო.
მართალია, შაჰნადირმა კახეთის მეფობა თეიმურაზს რომ
დაუმივიდრა, მაშინ ქართლის მეფედ დასვა ალექსანდრე
ბაგრატიონი, ძმისწული თეიმურაზისა, მაგრამ ალექსანდ-
რემ უფრო ოსმალეთის მხარე დაიქირა, ვიდრე სპარსე-
თისა. ეს ეწყინა სპარსეთის შაჰს, ჩამოართვა მას მეფობა
და დასვა სპარსეთის ხანები: ერთი თბილისში, მეორე
ქართლში. ამის გამო ოზრდებოდა ქართლის სამეფო და
ესეთი ყოფა სამშობლო ქვეყნისა ძლიერ სწყინდა თამარს.
აი ამ მიზეზით ჩამოვიდა თბილისში. მას ჰქონდა განზ-
რახვა დაეხსნა სამშობლო ქვეყანა მავნე გამგებელთაგან.

ფალი თამარი მივიდა თავის ამალით შაჰნადირის სანახავად (იხ.
материалы для новой Истории Кавказа Буткова часть I გვ.
135, 136, 137, 217 და 228; აგრეთვე ქართ. ცხ. გვ. 351 და 357).

შეჰყარა ქართლის თავადობა და სთხოვა, მისთვის მიეცათ ღროვებით სამეფოს გამგეობა, ვიდრე მისი მამა აქ ძმა დაბრუნდებოდნენ რუსეთიდან. დააჯერა ყველანი რომ იგი არ აუფლებს ქართლში არც თავის ქმარს და არც შვილს. ამაზე ქართლის თავადობაც დათანხმდა. მაშინ თამარი წავიდა სპარსეთში და დაამტკიცებინა შაჰნადირს ღროვებით თავი თვისი გამგებლად ქართლის სამეფოსა. ამასთანავე სპარსეთის ნება-ყოფლობით მისწერა რუსეთში თავის მამას დაბრუნებულობა საქართველოში და ემეფა. ამ თანამდებობაში იგი დარჩა ოთხი წელიწადი (1741—1744 წ. ¹).

მაგრამ ქართლის მემკვიდრეები არ დაბრუნდნენ რუსეთიდან. ამისათვის 1744 წელს შაჰნადირმა ქართლი მეფობა მისცა თეიმურაზს, კახეთისა ერეკლეს. იწყინა გივი ამილახორმა, რომელიც ბუტკოვის სიტყვით ქართლში ბაქარისაგან თავის მაგივრად დაყენებული იყო. ასტყ და ჩხუბი თეიმურაზსა და გივის შუა. დიდხანს იბრძოლეს. ყველანი შეცადანებოდნენ გივის დამშვიდებას, მაგრამ ვერც თეიმურაზის თხოვნამ, ვერც ერეკლეს ხვეწნა და ვერც შაჰნადირის მუქარამ ვერ შეაშინა იგი; გამაგრდა სურამის ციხეში და ყველას ემუქრებოდა. მეფე ხმლით რომ ვერ აიღო, მისცა სურამის ციხეს. ლალში დციხის ნახევარი სულ დაანგრია და შიგ მყოფთაც ბევრ ავნო“ შეშინდა ამილახორი, დაუწყო მეფეს ლაპარაკი და შემოუთვალა: „ბატონი დედოფალი მობრძანდეს დიშას შივენლობით“. თამარი ამ დროს თბილისში ბრძანდებოდა; დაიბარეს იგი. მივიდა სურამს, გამოვიდა ამილახორი, იახლა დედოფალს, მიაართვა თავის საქონლი დაეთარი, ესეც ფიცით დაუდგა მას თავდებად, რომ არ გვენებარაო, შეარიგა მეფესთან, წამოიყვანა და მოვიდ

¹) ნახ. БУТКОВЪ стр. 229.